

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Maša D. Pavlović

**AFEKAT KAO MODERATOR
PREDIKTIVNE VALIDNOSTI
IMPLICITNIH I EKSPLICITNIH MERA
STAVOVA**

doktorska disertacija

Beograd, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Masa D. Pavlovic

**AFFECT AS A MODERATOR OF
PREDICTIVE VALIDITY OF IMPLICIT
AND EXPLICIT ATTITUDINAL
MEASURES**

doctoral dissertation

Belgrade, 2015

Mentor:

dr Jovan Mirić, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Članovi komisije:

dr Slobodan Marković, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

dr Iris Žeželj, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

dr Oliver Tošković, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Datum odbrane:

Zahvalnice:

Zahvaljujem se najpre dr Iris Žeželj bez čije neprekidne i nesebične podrške i stalnih podsticaja i ohrabrenja izrada ove disertacije ne bi bila moguća. Pored toga, hvala na svim sugestijama profesorima dr Jovanu Miriću, dr Slobodanu Markoviću i dr Oliveru Toškoviću. Dragocene komentare dobila sam i od profesora dr Dirk Venture (Dirk Wentura) i dr Malte Frizea (Malte Frise), kao i od članova njihovih istraživačkih grupa i zahvaljujem im se na tome.

Važnu podršku i korisne savete na putu formiranja i razvoja ideje i njene realizacije dobila sam i od koleginja i kolege: Adrijane Strnad, Danke Purić, Ivane Jakšić, Ljiljane Lazarević, Maje Kutlače i Marka Vladisavljevića. Hvala vam na tome. Stručna i tehnička podrška mog supruga Vladimira Bašanovića i mog brata Miloša Pavlovića olakšala mi je značajno proces prikupljanja podataka na čemu sam im neizmerno zahvalna. Veliku zahvalnost na pomoći da prikupim podatke takođe dugujem i Jeleni Sučević, Maši Marinković i Teodori Matić.

Hvala mami Dragici Miladinović-Pavlović i tati Dragoljubu Pavlović na svojoj podršci. Hvala dragim prijateljima što su bili tu za mene: Biljani Milovanović, Dunji Poleti, Đurđi Timotijević, Luki Mihajloviću, Maji Kutlači, i Smiljani Jošić.

I na kraju neizmernu zahvalnost dugujem Vladimiru Bašanoviću koji je bio uz mene od samog početka i tokom svih, brojnih i raznolikih faza procesa izrade ovog rada. Hvala ti.

Afekat kao moderator prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova

U oblasti socijalne kognicije poslednjih decenija prevlađuje shvatanje da naše ponašanje usmeravaju dva tipa procesa: svesni procesi, koji su rezultat promišljanja, nad kojima imamo kontrolu i u koje ulažemo više energije, i automatski procesi, za koje nam je potrebno manje resursa i kojih često nismo svesni. Kada je reč o stavovima, pretpostavlja se da su eksplicitni stavovi (mereni samo-izveštajem) rezultat prvog, a implicitni stavovi, (mereni indirektnim tehnikama), drugog tipa procesa. Dosadašnja istraživanja ukazuju na širok opseg variranja koeficijenata prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova, a samim tim i na važnu ulogu različitih moderatora u određivanju veličine ovih koeficijenata. Jedan od takvih moderatora je i afekat. Uprkos tome što postoji niz teorija i istraživanja koji se bave ulogom afekta u socijalnoj kogniciji i ponašanju, moderatorska uloga afekta u odnosu stava i ponašanja je ostala relativno neistražena tema.

Glavni cilj ovog rada stoga je bio proveriti da li afekat ima moderatorsku ulogu u prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera. Uz to smo ispitivali i da li afekat direktno utiče na različite oblike ponašanja i na koji način su implicitne i eksplicitne mere stavova povezane sa ponašanjem, bez obzira na potencijalni uticaj afekta.

U skladu s tim osmislili smo seriju ogleada u kojima smo merili dva tipa stavova i povezivali ih sa ponašanjem u tri domena: (1) zdrava ishrana (2) pušenje, i (3) odnos prema starijim osobama. Ogledi su sprovedeni u dve faze. U prvoj smo prikupljali podatke o implicitnim i eksplicitnim stavovima ispitanika u odgovarajućem domenu, dok smo u drugoj fazi merili afekat i odgovarajuće ponašanje ispitanika (količinu konzumiranih slatkiša, količinu konzumiranih cigareta i različite oblike socijalne diskriminacije starijih osoba). Afekat je u prvom i trećem ogledu bio eksperimentalno indukovano, dok je u drugom ogledu bio registrovan putem dnevničkih mera. U istraživanju je učestvovalo ukupno 267 ispitanika.

U prvom ogledu su rezultati svedočili u prilog moderatorske uloge afekta u prediktivnoj validnosti implicitne mere, ali ne i eksplicitnih mera stava o ishrani. Implicitna mera je bolje predviđala količinu konzumiranih slatkiša u negativnom afektu i to samo za ispitanike koji su bili skloniji samokontroli u konzumaciji slatkiša. U drugom ogledu utvrđeno je da afekat jačeg intenziteta podstiče na veću konzumaciju duvana, ali

da nivo ove konzumacije zavisi od interakcije implicitnih i eksplicitnih mera stavova. Taj nivo je bio najviši kada je postojalo poklapanje između implicitnih i eksplicitnih mera stava prema pušenju, a najniži kada nije bilo ovog poklapanja. Moderatorska uloga afekta u poslednjem ogledu koji se bavio stavovima prema starijim osobama nije utvrđena.

Kada je reč o ulozi afekta u predviđanju ponašanja, utvrdili smo da postoji pozitivna veza između intenziteta afekta i količine konzumiranih cigareta, dok u domenima konzumacije slatkiša i socijalne diskriminacije starijih osoba glavni efekat afekta nije registrovan.

Konačno, prilikom ispitivanja obrazaca prediktivnosti eksplicitnih i implicitnih mera stavova, u prvom ogledu su oba tipa mera bili prediktivni za ponašanje (konzumaciju slatkiša), ali su implicitne bile snažniji prediktori; u drugom ogledu, donekle iznenađujuće, eksplicitne mere su bile prediktivnije za konzumaciju duvana; u trećem je registrovan disocijativni obrazac predikcije - dok su implicitne mere bile prediktivne isključivo za osetljivost na socijalnu diskriminaciju starijih osoba koju ispoljavaju drugi, eksplicitne mere su pokazale prediktivnu validnost za ponašanje pojedinca, odnosno ličnu sklonost diskriminaciji.

Dobijeni nalazi su diskutovani u svetlu različitih modela koji se bave fenomenom regulacije afekta u socijalnoj kogniciji, kao i onih koji se bave ulogom dva tipa stavova u predviđanju ponašanja. U radu smo razmatrali konceptualna pitanja validnosti implicitnih mera, i ukazali na potencijalnu važnost intenziteta (a ne valence, koja se tipično izučava) afekta u predviđanju različitih lično ili društveno štetnih ponašanja. Na kraju, rezultat istraživanja je i empirijska validacija niza novih implicitnih testova za merenje stavova, kao i unapređenih tehnika za eksperimentalno izazivanje afekta i merenje ponašanja.

Ključne reči: *implicitni stavovi, eksplicitni stavovi, Test implicitnih asocijacija, afekat, prediktivna validnost, ishrana, pušenje, diskriminacija starijih osoba*

Naučna oblast: psihologija

Uža naučna oblast: socijalna psihologija

UDK broj: 159.942:316.64(043.3)

Affect as a moderator of predictive validity of implicit and explicit attitudinal measures

The prevailing view in social cognition during the last decades asserts that our behavior is determined by two types of processes: the conscious ones, which result from deliberation, over which we have control and in which we invest more energy, and automatic ones, for which we require less resources and which we often are unaware of. When it comes to attitudes, it is assumed that explicit attitudes (measured by self-reports) result from the first types of processes, and implicit attitudes (measured by indirect techniques), from the second ones. Research demonstrated great variation in the coefficients of predictive validity of both implicit and explicit attitudinal measures, and consequently the important role of various moderators in determining the size of these coefficients. One of such moderators is affect. Despite the fact that there are a number of theories and studies dealing with the role of affect in social cognition and behavior, the moderating role of affect in the relationship between attitudes and behavior remains relatively under-researched.

The main goal of the study was to test the moderating role of affect in the predictive validity of implicit and explicit attitudinal measures. Additionally, we aimed to (1) test the main effects of affect on different behaviors and (2) the three dominant models of behavior prediction on the basis of implicit and explicit attitudes, regardless of affect.

Accordingly, we designed a series of experiments in which we measured two types of attitudes and related them to the behavior from the three following domains: (1) healthy eating (2) smoking, and (3) ageism. The experiments were conducted in two phases. In the first phase, we collected data on implicit and explicit attitudes; in the second phase, we measured the affect and the relevant behavior of participants (the amount of consumed candies, the amount of consumed cigarettes and various forms of social discrimination against elderly people). The affect was experimentally induced in the first and third experiment, while in the second one it was registered through a diary measure. The study included a total of 267 respondents.

In the first experiment, the affect moderated predictive validity of the implicit measures, but not of the explicit ones. The implicit measure of preference toward sweets over fruit was a good predictor of the amount of consumed candies when the participants

were in negative affect state, but only for participants restrained in candy consumption. In the second experiment, affect intensity, not its valence, led to a greater consumption of cigarettes, but that the level of consumption depended on the interaction of implicit and explicit measures of attitudes toward smoking. That level was the highest when there was a match between implicit and explicit measures, and the lowest when no such match existed. We did not register the moderating role of affect in the relation between attitudes and discrimination towards the elderly.

Regarding the role of affect in predicting behavior, we found a positive link between the intensity of affect and the amount of consumed cigarettes, whilst in the fields of sweets consumption and discrimination against elderly people this effect was not replicated.

Finally, in the first experiment, types of attitudinal measures were predictive of behavior (consumption of sweets), but implicit measures were stronger predictors than explicit ones. In the second experiment, somewhat surprisingly, explicit measures were better predictors of tobacco consumption than implicit ones; in the third experiment we registered a dissociative pattern of behavior prediction - while implicit measures were predictive only for sensitivity to social discrimination against older people manifested by others, explicit measures demonstrated predictive validity for actual discriminatory behavior.

We related these findings to the models of regulatory role of affect in social cognition, as well as to the models of different attitudinal measures' predictive validity. We addressed the validity of implicit measures, and indicated the potential importance of intensity of affect (rather than its valence that is typically studied) in predicting different personally or socially harmful behavior. Finally, we empirically validated a number of new tests for measuring implicit attitudes, and adapted techniques for affect induction and measurement of behavior.

Key words: *implicit attitudes, explicit attitudes, Implicit Association Test, predictive validity, food consumption, smoking, ageism*

Scientific field: psychology

Subfield: social psychology

UDC number: 159.942:316.64(043.3)

SADRŽAJ:

1. TEORIJSKI UVOD.....	1
1.1. Različite mere stavova: međusobni odnos i priroda	1
1.1.1. Eksplicitne mere stavova.....	2
1.1.2. Implicitne mere stavova	4
1.1.3. Međusobni odnos implicitnih i eksplicitnih (mera) stavova	10
1.2. Predviđanje ponašanja na osnovu različitih mera stavova: modeli predikcije	12
1.3. Predviđanje ponašanja na osnovu različitih mera stavova: moderatora	14
1.4. Pojam afekta	16
1.5. Uloga afekta u socijalnoj kogniciji i ponašanju.....	18
1.5.1. Statičke teorije/hipoteze i njihove predikcije	19
1.5.2. Dinamičke teorije/hipoteze i njihove predikcije	21
1.5.3. Integrativne teorije i njihove predikcije	23
1.6. Afekat i resursi za samo-regulaciju	26
1.7. Istraživanja o moderatorskoj ulozi afekta u prediktivnoj validnosti mera stavova	27
2. PROBLEM, CILJEVI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	31
3. OGLED 1.....	36
3.1. Ogled 1: metod.....	36
3.1.1. Ispitanici	36
3.1.2. Procedura.....	36
3.1.3. Instrumenti	39
3.1.4. Stimulusi.....	42
3.2. Ogled 1: Rezultati	43
3.2.1. Implicitni stavovi prema konzumiranju slatkiša i voća.....	43
3.2.2. Eksplicitni stavovi prema konzumiranju slatkiša i voća	44

3.2.3. Odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema slatkišima i voću.....	48
3.2.4. Uspešnost procedure izazivanja afekta	50
3.2.5. Konzumiranje slatkiša	51
3.2.6. Provera uspešnosti randomizacije	52
3.2.7. Glavni efekat valence i intenziteta afekta na količinu konzumiranih slatkiša.....	52
3.2.8. Ispitivanje modela povezanosti između implicitnih i eksplicitnih mera sa merama ponašanja	54
3.2.9. Testiranje moderatorske uloge afekta u predikciji konzumacije slatkiša na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema slatkišima.....	64
3.2.10. Rezime nalaza	71
3.3. Ogled 1: diskusija rezultata.....	71
3.3.1. Implicitni i eksplicitni stavovi o ishrani	71
3.3.2. Predviđanje ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova	74
3.3.3. Uticaj afekta na konzumaciju slatkiša.....	79
3.3.4. Afekat kao moderator prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema slatkišima	80
3.3.5. Rezime.....	82
4. OGLEĐ 2.....	84
4.1. Ogled 2: metod.....	84
4.1.1. Ispitanici	84
4.1.2. Procedura.....	84
4.1.3. Instrumenti	85
4.1.4. Stimulusi.....	89
4.2. Ogled 2: rezultati	90
4.2.1. Implicitni stavovi prema pušenju	90
4.2.2. Eksplicitni stavovi prema pušenju.....	93

4.2.3. Odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema pušenju	97
4.2.4. Afektivna stanja ispitanika	99
4.2.5. Konzumiranje duvana	100
4.2.6. Glavni efekat valence i intenziteta afekta na količinu konzumiranih cigareta	101
4.2.7. Prediktivna validnost implicitnih i eksplicitnih stavova pušača prema pušenju u predviđanju konzumacije duvana.....	102
4.2.8. Testiranje moderatorske uloge afekta u predikciji konzumacije duvana na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema pušenju	104
4.2.9. Rezime nalaza	111
4.3. Ogled 2: diskusija rezultata.....	111
4.3.1. Implicitni i eksplicitni stavovi pušača prema pušenju	111
4.3.2. Uticaj afekta na konzumaciju cigareta	115
4.3.3. Predviđanje ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova: Moderatorska uloga afekta	117
4.3.4. Rezime.....	120
5. OGLED 3.....	121
5.1. Ogled 3: metod.....	121
5.1.1. Ispitanici	121
5.1.2. Procedura.....	121
5.1.3. Instrumenti	126
5.1.4. Stimulusi.....	130
5.1.5. Završni upitnik i pružanje povratnih informacija (eng. debriefing).....	131
5.2. Ogled 3: rezultati	132
5.2.1. Implicitni stavovi prema starijim osobama	132
5.2.2. Eksplicitni stavovi prema starijim osobama.....	134
5.2.3. Odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijim osobama	136

5.2.4. Uspešnost procedure izazivanja afekta	137
5.2.5. Provera uspešnosti randomizacije	138
5.2.6. Ispoljavanje diskriminacije i osetljivosti na diskriminaciju prema starijim osobama.....	138
5.2.7. Glavni efekat afekta na socijalnu diskriminaciju starijih osoba.....	141
5.2.8. Ispitivanje modela povezanosti između implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijima i mera socijalne diskriminacije prema starijima	143
5.2.9. Testiranje moderatorske uloge afekta u predikciji socijalne diskriminacije starijih osoba na osnovu implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijima.....	146
5.2.10. Rezime nalaza	150
5.3. Ogled 3: diskusija rezultata.....	151
5.3.1. Implicitni i eksplicitni stavovi prema starijim osobama	151
5.3.2. Predviđanje ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova..	153
5.3.3. Uticaj afekta na ispoljavanje predrasuda prema starijim osobama	156
5.3.4. Afekat kao moderator prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stava prema starijim osobama	157
5.3.5. Rezime.....	159
6. OPŠTA DISKUSIJA REZULTATA.....	160
6.1. Uloga afekta u moderaciji prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova	162
6.2. Glavni efekat afekta na različita štetna ponašanja usmerena ka sebi i drugima .	165
6.3. Modeli prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova	167
6.4. Validnost IAT mere i višedimenzionalna priroda implicitnih stavova.....	169
6.5. Ograničenja sprovedenih studija i preporuke za buduća istraživanja.....	172
7. ZAKLJUČAK.....	174
8. LITERATURA	176
9. PRILOZI	198
Prilog 1. Upitnik eksplicitnih mera stavova prema konzumiranju slatkiša i voća.....	198

Prilog 2. Stimulusi - predstavnici stavskih objekata IAT mere implicitnog stava prema konzumiranju slatkiša u odnosu na voće u Ogledu 1	199
Prilog 3. Upitnik korišćen u drugoj fazi Ogleda 1 u okviru zadatka „probaj i oceni“	200
Prilog 4. Upitnik pomoću koga su prikupljane eksplicitne mere stava prema konzumiranju duvana u Ogledu 2	202
Prilog 5. Stimulusi - predstavnici koncepta mete u ST-IAT meri implicitnog stava prema konzumiranju duvana u Ogledu 2	203
Prilog 6. Instrukcije korišćene od strane eksperimentatora u proceduri za izazivanje afekta u Ogledu 1 i Ogledu 3	204
Prilog 7. Prevod Fraboni skale stavova prema starijim osobama (Fraboni et al., 1990)	205
Prilog 8. Instrument koji je korišćen za merenje osetljivosti na socijalnu diskriminaciju prema starijim osobama u Ogledu 3	206
Prilog 9. Skale koje su služile za kontrolu eksperimentalne manipulacije afektom u Ogledu 1 i Ogledu 3	209
Prilog 10. Upitnik eksplicitnih stavova prema starijim osobama	210
Prilog 11. Instrument za merenje diskriminacije u estetskom suđenju umetničkih fotografija na kojima su prikazane starije osobe.....	211
Prilog 12. Fotografije stimulusi u instrumentu koji meri asimetriju u spremnosti da se uđe u socijalnu interakciju sa starijim osobama	213
Prilog 13. Ocene privlačnosti stimulusa predstavnika koncepta mete u IAT meri implicitnih stavova prema starijima u odnosu na mlade u Ogledu 3 (preuzeto od Jovanović, 2011).....	215
Prilog 14. Rezultati multiple regresije različitih mera stavova na ponašanje u domenu konzumacije duvana	216
Prilog 15. Moderatorska uloga valence afekta u predikciji konzumacije duvana na osnovu različitih mera stavova prema pušenju: rezultati multiple linearne regresije	218
Prilog 16. Moderatorska uloga intenziteta afekta u predikciji konzumacije duvana na osnovu različitih mera stavova prema pušenju: rezultati multiple linearne regresije	220
Prilog 17. Grafički prikaz interakcije implicitnih i eksplicitnih mera u predikciji razlike u unosu cigareta u stanjima različite valence i intenziteta afekta	222

Prilog 18. Rezultati multiple regresije različitih mera stavova na ponašanje u domenu socijalne diskriminacije starijih osoba	230
---	-----

1. TEORIJSKI UVOD

Uprkos sve većoj angažovanosti institucija u borbi protiv zdravstveno štetnih oblika ponašanja, kao i rastućoj svesti o važnosti brige o zdravlju, veliki broj ljudi i dalje pravi zdravstveno štetne izbore kao što je na primer konzumacija duvana ili preterivanje u unosu nezdravih namirnica (npr. Jović, Žižić, Višnjić, Todorović, & Bašić, 2006; World Health Organization [WHO], 2003, 2013). Slično tome, uprkos sve većoj osudi socijalne diskriminacije po bilo kom osnovu i smanjenju otvorenog ispoljavanja predrasuda u zemljama sa razvijenim demokratijama, žene su i dalje manje plaćene od muškaraca, mali je udeo etničkih manjina u programima za nadarenu decu, mali je broj pripadnika manjinskih grupa u visoko školskim ustanovama, i sl. (npr. American Psychology Association [APA], 2012; Bertrand, Goldin, & Katz, 2010).

Smatramo da objašnjenje ovakve situacije može ležati u teoriji da su naši izbori, socijalno suđenje i ponašanje određeni kako našim svesnim uvidima i informacijama koje posedujemo, tako i određenim aspektima psihološkog funkcionisanja kojih često nismo svesni, koje ne možemo da ili teško kontrolišemo, a koji su dovoljno jaki da vode različitim oblicima štetnih ponašanja uprkos znanju o njihovim negativnim posledicama. Drugim rečima, kada pravimo izbore i prosuđujemo, mi se oslanjamo kako na svoje eksplicitne stavove, do kojih smo došli promišljanjem i kojih smo često svesni, tako i na one implicitne, kojih često nismo svesni i koje lako ispoljavamo u ponašanju ali teško kontrolišemo.

U ovom radu smo želeli da utvrdimo veličinu uticaja implicitnih i eksplicitnih stavova na ponašanje i socijalno suđenje i to u tri domena koje smo prepoznali kao zdravstveno štetne po sebe ili druge: (1) domen nezdrave ishrane, (2) domen pušenja i (3) domen socijalne diskriminacije. Imajući u vidu da se ponašanje i suđenje ne odvijaju u afektivnom vakuumu, već je afekat čest pratilac, okidač i posledica naših akcija, pokušali smo da odgovorimo na pitanje da li i na koji način afekat „boji“ vezu eksplicitnih i implicitnih stavova sa socijalnim suđenjem i ponašanjem.

1.1. Različite mere stavova: međusobni odnos i priroda

U oblasti socijalne kognicije poslednjih decenija dominiraju modeli dvostrukih procesa koji pretpostavljaju da osobe obrađuju informacije o sebi i svojoj sredini kroz dva različita moda (npr. Chaiken & Trope, 1999; Evans, 2008; Petty & Cacioppo, 1986;

Wilson, Lindsey, & Schooler, 2000). Različiti teoretičari drugačije definišu i imenuju ove dvostruke procese. Tako ih jedni označavaju kao asocijativne naspram onih koji se oslanjaju na pravila (Sloman, 1996; Smith & DeCoster, 2000) ili naspram propozicionalnih (Gawronski & Bodenhausen, 2006); drugi kao iskustvene naspram racionalnih (Epstein, 1994); potom kao „vruće“ naspram „hladnih“ (*eng.* hot versus cold, Metcalfe & Mischel, 1999); zatim spontane spram promišljenih (Fazio & Towles-Schwen, 1999) i impulsivne procese spram reflektivnih (Strack & Deutsch, 2004). Jedna od najprihvaćenijih nomenklatura je ona koju upotrebljavaju Šifrin i Šnajder, a to je podela na automatske i kontrolisane procese obrade (Schiffrin & Schneider, 1977). Iako se terminologija i pojedina shvatanja teoretičara međusobno razlikuju, iza njih se može prepoznati zajednička ideja, a to je da naše aktivnosti određuje sa jedne strane promišljanje, odnosno svesni procesi nad kojima imamo kontrolu i u koje ulažemo više energije, i sa druge automatske reakcije, za koje nam nisu potrebni veliki resursi i kojih često nismo svesni. Pored toga, pretpostavlja se da su ljudi veći deo vremena u automatskom, štedljivom modu funkcionisanja i da se samo u situacijama kada su dodatno motivisani i sposobni oslanjaju na promišljanje i sistematsku obradu informacija. Ova ideja poznata je kao pretpostavka o čoveku kao "kognitivnom štediši" ili "motivisanom taktičaru" (Fiske, 1993; Fiske & Taylor, 2008). Danas se ova dva tipa procesa ili moda funkcionisanja u domenu proučavanja stavova odražavaju u konceptima eksplicitnih i implicitnih (mera) stavova.

1.1.1. Eksplicitne mere stavova

Pod eksplicitnim merama stavova se podrazumevaju standardne mere samo-izveštaja u kojima se od ispitanika traži da direktno izraze šta misle ili osećaju prema određenom stavskom objektu (društvenim grupama, objektima, pojavama ili ponašanjima). Razvoj eksplicitnih mera stavova najčešće se bazira na tripartitnoj konceptualizaciji stava, pa skale kojima se meri odnos pojedinaca prema različitim stavskim objektima često obuhvataju kognitivnu, afektivnu i konotativnu komponentu ovog odnosa (videti npr. Crites, Fabrigar, & Petty, 1994; Stangor, Sullivan, & Ford, 1991). Drugim rečima, polazi se od pretpostavke da osoba prema izvesnom stavskom objektu može gajiti određena osećanja (afektivna komponenta), posedovati skup određenih uverenja (kognitivna komponenta), kao i određene bihejvioralne namere (konotativna komponenta). Iako su najčešće skale Likertovog tipa, forma skala eksplicitnih mera može

biti različita, pa se u zavisnosti od ciljeva istraživanja koriste još i skale Terstonovog tipa, Gutmanovog tipa, skale semantičkog diferencijala, kao i skala socijalne distance (Havelka, Kuzmanović, i Popadić, 1998). U domenu predrasuda se često kao mera afektivne komponente eksplicitnih stavova koristi još i takozvani termometar osećanja (*eng.* feeling thermometer), u kome se od ispitanika traži da proceni toplinu svojih osećanja prema određenoj socijalnoj grupi. Nekoliko meta-analiza pokazuje da različite eksplicitne mere, koje se sada već smatraju standardnim ili tradicionalnim oblikom merenja stavova, u mnogim slučajevima pokazuju zadovoljavajuću prediktivnu validnost (npr. Greenwald, Poehlman, Uhlmann, & Banaji, 2009; Kraus, 1995; Talaska, Fiske, & Chaiken, 2008). Ta prediktivna validnost se smatra zadovoljavajućom u slučaju stabilnih i introspekciji dostupnih stavova, kada postoji mogućnost praćenja i kontrole ponašanja, kao i kada postoji poklapanje u nivou opštosti između mera stavova i ponašanja (Kraus, 1995). Drugim rečima, kako opada stabilnost i dostupnost stavova, kao i kontrolabilnost ponašanja, opada i prediktivna validnost eksplicitnih mera. Meta-analiza Grinvalda i saradnika (2009) pokazuje da eksplicitne mere stavova imaju najveću prediktivnu moć u oblasti političkog i potrošačkog ponašanja, a najmanju u polju socijalne diskriminacije. U domenu političkog i potrošačkog ponašanja ljudi često imaju uvid u svoje stavove, a pored toga retko su motivisani da te stavove prikriju. Sa druge strane, u slučaju socijalno relevantnih i emotivno šaržiranih tema kao što je socijalna diskriminacija (ili ponašanja u domenu zdravlja kao što su konzumacija nezdravih namirnica ili konzumacija duvana), ljudi često nisu u dovoljnoj meri svesni svojih stavova da bi mogli da validno o njima izveste na standardnim merama samo-izveštaja. Osim toga, ljudi imaju potrebu da makar u pojedinim kontekstima sebe prikažu u socijalno poželjnom svetlu što može dodatno iskriviti sliku utvrđenu na nivou eksplicitnih mera u socijalno osetljivim domenima stavova (npr. Nisbett & Wilson, 1977). U savremenim društvima propagira se egalitarizam pa ljudi ne vole da ih drugi smatraju sklonim predrasudama, niti sami sebe na taj način opazaju. Devine smatra da egalitaristička uverenja nisu istisnula predrasude, već da naprotiv sa njima koegzistiraju sa tim što su egalitaristički stavovi najčešće kontrolisani, a predrasude automatske (Devine, 1989). Kako bismo zavirili u ovu, automatsku komponentu predrasuda i stavova generalno, potrebne su nam tehnike merenja drugačije od standardnih mera samo-izveštaja (Banaji & Greenwald, 1994). Jednu takvu grupu tehnika čine implicitne mere.

1.1.2. Implicitne mere stavova

Implicitne mere stavova ne traže od ispitanika direktne verbalne izveštaje, već se baziraju mahom na merenju i analizi vremena reakcije u određenim zadacima (takozvana grupa RT¹ implicitnih tehnika) i pretpostavlja se da procenjuju automatske evaluativne odgovore na objekat stava (za pregled različitih mera videti Wittenbrink & Schwarz, 2007). Smatra se da omogućavaju ublažavanje sklonosti ispitanika da simuliraju sopstvene stavove (Greenwald & Banaji, 1995; Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998), kao i da nude rešenje za testiranje ispitanika koji ne mogu da artikuliraju svoje stavove, što može biti slučaj sa decom, neobrazovanima ili manje sposobnima (Nosek, Greenwald, & Banaji, 2007a; Thomas, Burton-Smith, & Ball, 2007).

Iako se pridev „*implicitno*“ u literaturi često koristi, različiti istraživači koriste ga u različitim značenjima i kontekstima. Neki autori tvrde da implicitan može biti samo ishod ili rezultat merenja, dok je sam proces merenja najčešće javan i svesni su ga svi učesnici ovog procesa (oni koji mere i oni čije su aktivnosti predmet merenja) (De Houwer, 2006; De Houwer & Moors, 2007). Drugi tvrde upravo suprotno – da samo procedura merenja može biti implicitna, odnosno indirektna u tom smislu da se od ispitanika ne traži da na otvoren ili direktan način proceni predmet merenja (Fazio, 2001; Fazio & Olson, 2003). Takođe autori se razlikuju u tome da li smatraju da je potpuno nepostojanje svesti (o tome šta je predmet merenja) definišuća odlika pojma implicitno ili ne. Banadžijeva i saradnici ističu nesvesnu prirodu implicitnih stereotipa i predrasuda (Banaji & Greenwald, 1994), a pojam implicitno koriste da označe procese „koji operišu van svesti aktera“ (Banaji, Lemm, & Carpenter, 2001, str. 135). Ovi autori smatraju da iako je u savremenom američkom društvu otvoreno izražavanje predrasuda znatno smanjeno, ljudi ipak poseduju i izražavaju (implicitne) predrasude na nesvesnom nivou. Gavronski (Gawronski, 2009) sa druge strane ističe da su mentalne asocijacije koje stoje u osnovi implicitnih mera makar donekle dostupne svesti. Ovakvo svoje stanovište Gavronski bazira na studijama koje pokazuju da korelacija između implicitnih i eksplicitnih mera stavova raste kada se ispitanicima da uputstvo da usmere svest na svoja osećanja prema određenom stavskom objektu (Gawronski & LeBel, 2008; Smith & Nosek, 2007, prema Gawronski, 2009). Da su implicitne asocijacije zaista nesvesne ovakva instrukcija ne bi uticala na njihov odnos sa eksplicitnim merama, ističe Gavronski

---

¹ eng. reaction time (vreme reakcije).

(2009). Mi smatramo da će stepen svesti o sopstvenim (implicitnim) stavovima u velikoj meri zavisiti od specifičnog tipa stavskog objekta koji je predmet merenja implicitnih tehnika u konkretnom slučaju (npr. veća je verovatnoća da su ljudi svesni svojih političkih stavova nego predrasuda prema manjinskoj grupi). Takođe, u zavisnosti od toga koja se tehnika primenjuje (npr. zadatak subliminalnog primovanja ili test implicitnih asocijacija, vidi dalje u tekstu) postojaće manji ili veći uvid ispitanika u to šta konkretan test meri. Međutim, za razliku od eksplicitnih mera, u slučaju implicitnih tehnika ovi uvidi (uvid u sopstvene stavove i uvid u to šta je predmet merenja određenog testa, zadatka, procedure) nisu neophodni za dobijanje validnih podataka o implicitnim stavovima.

Tabela 1

Klasifikacija indirektnih tehnika koje se primenjuju u merenju implicitnih stavova

Procedure primovanja	Procedure kompeticije odgovora
Zadatak evaluativnog primovanja	Test implicitnih asocijacija
Zadatak subliminalnog primovanja	Kratki test implicitnih asocijacija
Zadatak pogrešnog pripisivanja afekta	Jednostruki testovi implicitnih asocijacija Može/Ne može test asocijacija Sajmonov zadatak ekstrinzičkog afekta

Napomena. Bez obzira što su „Kratki test implicitnih asocijacija“, kao i različiti jednostruki testovi implicitnih asocijacija, izvedeni iz osnovnog IAT, oni se sada smatraju nezavisnim tehnikama merenja sa zasebnim metrijskim karakteristikama i oblastima primene, pa su u ovoj tabeli prikazani zasebno.

U grupu implicitnih mera ubrajaju se različite varijante standardne procedure „primovanja“ (npr. zadatak evaluativnog primovanja, Fazio, Sanbonmatsu, Powell, & Kardes, 1986; zadatak subliminalnog primovanja, Olson & Fazio, 2002) kao i „procedure kompeticije odgovora“² (za pregled različitih tehnika vidi Tabelu 1). Najpoznatijom procedurom kompeticije odgovora u ovom domenu smatra se Test implicitnih asocijacija (*eng.* Implicit Association Test – IAT; Greenwald et al., 1998). Dobra metodološka utemeljenost i široka primenljivost ove procedure inspirisala je i različite modifikacije IAT među kojima su najpoznatiji: (1) Kratki test implicitnih asocijacija (*eng.* Brief Implicit Association Test – BIAT, Sriram & Greenwald, 2009) i (2) Testovi implicitnih

² Pod primovanjem se podrazumeva ubrzanje u prepoznavanju i kategorizaciji nekog stimulusa ako mu prethodi stimulus koji je na neki način sa njim povezan (npr. iste su afektivne valence ili postoji semantička veza između njih), dok se kompeticija odgovora odnosi na efekte interferencije u davanju odgovora koji se mogu javiti kada različiti aspekti stimulacije podrazumevaju različite odgovore.

asocijacija koji mere stav prema jednoj kategoriji stavskog objekta (*eng.* Single Target IAT – ST-IAT, Bluemke & Friese, 2008; *eng.* Single Category IAT – SC-IAT, Karpinski & Steinman, 2006). Druge implicitne tehnike koje se koriste za merenje stavova su još i: (1) Može/Ne može test asocijacija (*eng.* Go-No Go Association Task - GNAT, Nosek & Banaji, 2001) (2) Sajmonov zadatak ekstrinzičkog afekta (*eng.* Extrinsic Affective Simon Task - EAST, De Houwer, 2003) (3) Zadatak pogrešnog pripisivanja afekta (*eng.* Affect Misattribution Procedure - AMP, Payne, Cheng, Govorun, & Stewart, 2005). U ovom tekstu biće detaljnije opisan Test implicitnih asocijacija koji smo primenili za merenje implicitnih stavova u ovom istraživanju.

1.1.2.1. Test implicitnih asocijacija

Test implicitnih asocijacija se bazira na dvema pretpostavkama: (1) da je stav asocijacija u memoriji između određenog objekta i evaluacije tog objekta i (2) da se snaga te asocijacije može proceniti na osnovu brzine reagovanja u različitim zadacima kategorizacije koji su sastavni deo IAT. Opsežno istraživanje i poređenje metrijskih karakteristika različitih implicitnih tehnika koju su sprovedli Baranan i Nozek potvrdilo je da su ova i slične tehnike (ST-IAT, BIAT, SC-IAT) metrijski superiorne nad drugim implicitnim merama i to u različitim domenima stavova (Bar-Anan & Nosek, 2014; vidi takođe i Perugini, Richetin, & Zogmaister, 2010). Na primer, ove mere pokazuju znatno bolje koeficijente pouzdanosti od mera primovanja, pouzdanost dostiže vrednosti uporedive sa pouzdanošću standardnih eksplicitnih mera³. Pored toga, ova tehnika je pokazala široku primenljivost u različitim oblastima i domenima stavova gde već niz godina ne prestaje da bude predmet interesovanja velikog broja istraživača (videti Perugini et al., 2010; Žeželj, Lazarević, & Pavlović, 2010) i validirana je već u nekoliko istraživanja na srpskom jeziku (npr. Ćirović, Jošić, & Žeželj, 2011; Pavlović & Marković, 2012; Pavlović & Purić, 2015; Pavlović & Žeželj, 2013; Žeželj, Jakšić, & Jošić, 2014). Iz ovih razloga smo se odlučili da u našem istraživanju primenimo upravo IAT.

Osnovni zadatak ispitanika u IAT proceduri se sastoji u kategorizaciji prikazanih stimulusa. Prilikom ispitivanja stavova kombinuje se zadatak kategorizacije koncepata (meta) koji odgovaraju dvema različitim kategorijama stavskih objekata koji se porede (kod stavova u ishrani to mogu biti na primer fotografije nezdravih i zdravih namirnica

---

³ npr. Kronbahovo alfa za IAT iznosilo je .88 u istraživanju Bar-Anan & Nosek, 2013

koji se klasifikuju u nadređene kategorije *slatkiši* i *voće*) i kategorizacije koncepata jasno pozitivne i negativne valence (u kategorije npr. *dobro* i *loše*). Poređenjem prosečnih vremena kategorizacije pri različitim kombinacijama atributa i koncepata meri se asocijativna povezanost između određenih koncepata (npr. *slatkiša* i *voća*) i atributa negativne, odnosno pozitivne valence. Pretpostavka koja stoji u osnovi IAT je da će ispitanici brže odgovarati u onom zadatku u kojem su parovi polova atributa i koncepta–meta visoko asociirani, tj. međusobno kompatibilni ili kongruentni (npr. Lane, Banaji, Nosek & Greenwald, 2007).

Tabela 2

Šematski prikaz testa implicitnih asocijacija na primeru stava u ishrani

Faze	Broj ponavljanja	Levi taster	Desni taster
1	20	Voće	Slatkiši
2.	20	Loše	Dobro
3.	20	Voće	Slatkiši
		Loše	Dobro
4.	40	Voće	Slatkiši
		Loše	Dobro
5.	40	Slatkiši	Voće
6.	20	Slatkiši	Voće
		Loše	Dobro
7.	40	Slatkiši	Voće
		Loše	Dobro

Napomena. Tabela ilustruje jednu od dve moguće varijante redosleda uparivanja koncepata–meta sa različitim polovima kategorije atributa. Kurzivom su označeni takozvani ključni blokovi.

Istraživači su u pokušaju pronalaženja optimalne strukture IAT predložili da standardni IAT čini sedam blokova ili faza (Greenwald, Nosek & Banaji, 2003). U Tabeli 2 prikazana je struktura IAT s obzirom na blokove na primeru ispitivanja stavova u domenu ishrane (tj. IAT procedura koja je korišćena u prvom ogledu ovog istraživanja). Prva dva bloka služe za uvežbavanje prostorne lokacije kategorija (koncepata–meta i kategorija atributa), kao i za privikavanje na sam zadatak kategorizacije. U ova dva bloka ispitanici rade zadatak jednostavne (jednostruke) kategorizacije – što u slučaju navedenog

primera znači da u prvom bloku kategorišu stimulse iz kategorija koncepta–mete (pritisnu levi taster kada se pojavi stimulus iz *voće*, a desni za stimulus koji predstavlja kategoriju *slatkiši*), a u drugom klasifikuju stimulse jasno pozitivne ili negativne valence (imenice kao što su na primer ljubav, mržnja, uspeh, poraz...). U okviru ovih dvaju blokova ispitanici rade po 20 pojedinačnih zadataka kategorizacije (20 pokušaja ili ponavljanja). U trećem i četvrtom bloku zadatak ispitanika je da pritisnu levi taster kada se pojavi stimulus iz kategorije *voće* ili iz kategorije *loše*, a desni kada se pojavi stimulus iz kategorije *slatkiši* ili iz kategorije *dobro*. Treći blok, u kojem postoji takođe 20 pokušaja, je namenjen uvežbavanju zadatka kombinovane (ili dvostruke) kategorizacije, dok se četvrti naziva "kritičnim" i u njemu ispitanici rade ukupno 40 pojedinačnih zadataka kategorizacije. Dalje, u petom bloku stimulusa se "pozicija" kategorija koncepta-meta *voće* i *slatkiši* menja – ispitanici ponovno rade jednostavni zadatak kategorizacije, samo što sada pritiskaju levi taster kada im se pojavi stimulus iz kategorije *slatkiši*, a desni za stimulse iz kategorije *voće*. Istraživači navode da je u ovom bloku poželjno prikazati duplo više pokušaja nego u prvom (odnosno 40) kako bi se izbegao uticaj efekta redosleda zadavanja kombinovanih blokova, odnosno izbegao uticaj prethodno naučene prostorne pozicije imena kategorija (Greenwald et al., 2003). Zbog efekta redosleda prosečni rezultati IAT pokazuju nešto jače asocijacije koje odgovaraju parovima kombinovanih blokova koji su prvo rešavani. Zbog toga je preporučljivo, osim povećanja broja pokušaja, uvesti i rotaciju redosleda kombinovanih blokova između ispitanika (Schnabel, Asendorpf & Greenwald, 2007). U poslednja dva bloka (šestom i sedmom) zadatak ispitanika je obrnut u poređenju sa trećim i četvrtim blokom – ispitanici sada pritiskaju levi taster za stimulse iz kategorija *slatkiši* ili *loše*, a desnu za stimulse iz *voće* ili *dobro*. I sada se šesti blok smatra blokom za vežbu i sastoji se od 20 pokušaja, dok se sedmi naziva "kritičnim" i sastoji se od 40 pokušaja. Aktuelni algoritmi za računanje IAT mere stava, za razliku od starijih, uzimaju u obzir vremena reakcije kako u probnim (treći i šesti), tako i u kritičnim blokovima (četvrti i sedmi) (Greenwald et al., 2003).

Iako veliki broj autora koristi i tretira IAT i slične procedure kao valjane indikatore automatskih stavskih procesa (npr. Bar-Anan & Nosek, 2014; Friese, Hofmann, & Schmitt, 2008a; Greenwald et al., 2009; Greenwald, Banaji, & Nosek, 2014; Greenwald, Nosek, Banaji, & Klauer, 2005; itd.), postoje i oni koji ukazuju na različite

probleme IAT mere (npr. Blanton, Jaccard, Gonzales, & Christie, 2006; Blanton, Jaccard, Klick, Mellers, Mitchell, & Tetlock, 2009; Fiedler, Messner, & Bluemke, 2006; Han, Olson, & Fazio, 2006; Klauer & Mierke, 2005; Klauer, Schmitz, Teige-Mocigemba, & Voss, 2010; Olson & Fazio, 2004; Rothermund & Wentura, 2001, 2004). Autori koji kritikuju IAT i slične mere uglavnom ističu da varijansu IAT mogu određivati različiti, za predmet merenja irelevantni faktori. Na primer Rothermund i Ventura (2004) govore o istaknutosti (*eng.* salience) kategorija koje su izabrane kao objekat stava i njihovom uticaju na rezultate merenja⁴, dok Klauer i saradnici (2010) govore o velikom uplivu egzekutivne funkcije premeštanja na ishod merenja. Grinvald i saradnici sa druge strane ukazuju na akumulirane i objavljene dokaze o konstrukt-validnosti IAT koja ne bi bila moguća da su alternativna objašnjenja IAT efekta prihvatljiva (Greenwald et al., 2005). Pored toga oni unapređuju načine računanja IAT mere tako da ublažavaju uticaj irelevantnih kognitivnih faktora na IAT efekat (Greenwald et al., 2003).

Još jedna kritika IAT, makar u domenu predrasuda, jeste da implicitne asocijacije koje IAT meri odražavaju asocijacije koje predstavljaju uvrežene norme jednog društva pre nego intimne stavove pojedinačnih ispitanika (Karpinski & Hilton, 2001; Olson & Fazio, 2004; Olson, Fazio, & Han, 2009). Ovakvo stanovište implicira uniformnost u implicitnim asocicijama ili stavovima među pripadnicima jedne kulture. Međutim, sudeći po znatnim individualnim razlikama u IAT efektu koje se dobijaju u velikom broju studija, ovo ne može biti slučaj. Pored toga, Nosek i Hansen empirijski potvrđuju (i to u sedam različitih studija i na ukupnom uzorku od preko 100000 ispitanika) da se implicitne mere ne mogu svesti na znanje o uvreženim shvatanjima jednog društva (Nosek & Hansen, 2008). Činjenicu da postoje istraživanja koja ukazuju da ispitanici mogu da simuliraju stavove na IAT meri, pojedini autori tumače kao dokaz da su ispitanici svesni toga šta je predmet merenja i da mogu da kontrolišu procese za koje se pretpostavlja da su automatski (Fiedler et al., 2006). Drugim rečima, ovi nalazi se tretiraju kao dokaz da IAT ne meri automatske stavske procese. Sa druge strane, postoje autori koji ukazuju na nedoslednost dobijenih nalaza, kao i na to da specifična priroda konstrukta koji IAT i

---

⁴ Npr. „JA“ kategorija koja se koristi u merenju implicitnog samopoštovanja je po prirodi istaknutija od kategorije „DRUGI“, pa kada se nađe sa drugim parom kategorija od kojih je jedna istaknutija – npr. „DOBRO“ i „LOŠE“ gde je dobro istaknutija, ovo može uticati na rezultate merenja. Ispitanici bi u ovom slučaju trebalo da odgovaraju brže u zadatku gde su kategorije „JA“ i „DOBRO“ na istom tasteru za odgovore usled toga što su obe kategorije istaknutije od alternativnih, a ne (samo) usled pozitivnog implicitnog samopoštovanja.

druge implicitne procedure mere ih i dalje čini manje podložnim simulaciji nego što je to slučaj sa standardnim merama samo-izveštaja, tj. eksplicitnim merama (Gawronski, 2009).

IAT predstavlja tehniku koja je do sada primenjena u merenju stavova prema širokom skupu različitih stavskih objekata. Pored toga ona se primenjuje i u merenju predrasuda, samo-poštovanja i osobina ličnosti. Mišljenja smo da kontekst, odnosno domen primene IAT u velikoj meri utiče na psihometrijske i druge karakteristike (podložnost simulaciji, podložnost uticaju efekta istaknutosti merenih kategorija, itd.) konkretnog IAT (npr. robusniji su nalazi o prediktivnoj validnosti IAT u merenju političkih stavova nego u merenju predrasuda). Brojna istraživanja i meta-analize različitih parametara validnosti IAT govore u prilog ovakvom stanovištu (npr. Greenwald et al., 2009; Hofmann, Gawronski, Gschwender, Le & Schmitt, 2005). Pored toga smatramo da je distinkcija automatsko/kontrolisano pre stvar kontinuuma nego diskretnih kategorija. Tako ne isključujemo mogućnost da prilikom primene postojećih implicitnih tehnika budu angažovani i kontrolisani procesi. Međutim, smatramo da je verovatnoća za tako nešto daleko manja od verovatnoće angažovanja automatskih procesa. Slično tome, i prilikom popunjavanja mera samo-izveštaja postoji mogućnost delovanja automatskih procesa. Verovatnoća za njihovo delovanje raste kako opada pažnja ispitanika (npr. usled zahteva da rade paralelni zadatak ili usled vremenskog pritiska, vidi npr. Koole, Dijksterhuis & van Knippenberg, 2001).

Uprkos mogućem uplivu kontrolisanih procesa pri primeni implicitnih tehnika, smatramo da su one i dalje najbolje oruđe koje trenutno imamo za procenu onih stavskih procesa koji deluju na automatskom nivou. Na budućim istraživanjima je da unaprede postojeće implicitne tehnike ili osmisle nove koje bi smanjile upliv kontrolisanih procesa u davanje odgovora. Druga linija istraživanja je osmišljavanje algoritama za dekomponovanje skora dobijenog implicitnim tehnikama merenja na njegovu automatsku i kontrolisanu komponentu (vidi npr. Huntsinger, Sinclair, & Clore, 2009).

1.1.3. Međusobni odnos implicitnih i eksplicitnih (mera) stavova

Meta-studija odnosa implicitnih i eksplicitnih mera pokazala je da vrednost korelacije između njih varira u opsegu .011 i .471, uzimajući prosečnu vrednost od .240 (Hofmann et al., 2005). Ovakav širok opseg varijabilnosti korelacija inspirisao je različita tumačenja prirode odnosa implicitnih i eksplicitnih stavova. Jedno od njih je da dva tipa

mera odražavaju dva nezavisna konstrukta. Takav je model dvostrukih stavova Wilsona i saradnika koji pretpostavlja paralelno postojanje dva stava prema istom objektu: implicitnog i eksplicitnog. Implicitni stav predstavlja evaluaciju stavskog objekta na osnovu automatskih procesa, dok je eksplicitni stav takođe evaluacija objekta stava ali nastala na osnovu promišljanja. Ovaj model pretpostavlja da su implicitni stavovi manje podložni promeni, kao i da pojedinac može istovremeno posedovati međusobno suprotne, odnosno neusklađene implicitne i eksplicitne stavove prema istom objektu. Na koji će se od dva stava osoba u određenom trenutku osloniti zavisi od njenih aktuelnih kognitivnih kapaciteta i motivacije potrebnih za izvlačenje eksplicitnog stava iz memorije (Wilson et al., 2000). Drugo shvatanje je da se implicitne i eksplicitne mere odnose na dva tipa procesa. Zagovornici ove ideje, Strak i Dojč, nazivaju te procese u svojoj dualnoj teoriji stavova impulsivnim i reflektivnim (Strack & Deutsch, 2004), a Gavronski i Bodenhausen asocijativnim i propozicionalnim (Gawronski & Bodenhausen, 2006). Kao što je već opisano, prvi tip procesa je automatski, nevoljan i može biti nesvestan, dok je drugi kontrolisan i bazira se na višoj kogniciji. Za razliku od prvog shvatanja, ovakav model ne pretpostavlja nužno postojanje dve reprezentacije/strukture stava u memoriji, već insistira na tome da se implicitne i eksplicitne mere stavova baziraju na dva različita, ali ravnopravna tipa procesa koji funkcionišu po različitim zakonitostima. Treća ideja je da i implicitne i eksplicitne mere stavova odražavaju isti konstrukt – stav prema određenom objektu, ali u različitim *fazama* njegovog ispoljavanja. Ilustracija za ovakvu vrstu shvatanja je poznati MODE (*eng.* Motivation and Opportunity as DEterminants, Fazio & Towles-Schwen, 1999) model odnosa stava i ponašanja čija je jedna od glavnih pretpostavki da su evaluacije objekata u opštem slučaju automatske. Jedino kada se istovremeno jave i motivacija i prilika da se takva vrsta automatskog odgovora kontroliše, automatski odgovori mogu biti izmenjeni putem procesa promišljanja, što onda dolazi do izražaja u različitim eksplicitnim merama stavova. Za razliku od prvog shvatanja, ovaj model direktno negira postojanje dve reprezentacije stava, a za razliku od drugog daje primat automatskim procesima, dok kontrolisane smešta u drugi plan i insistira da se oni javljaju samo u određenim okolnostima kada postoji i prilika i motivacija da se oni anagažuju.

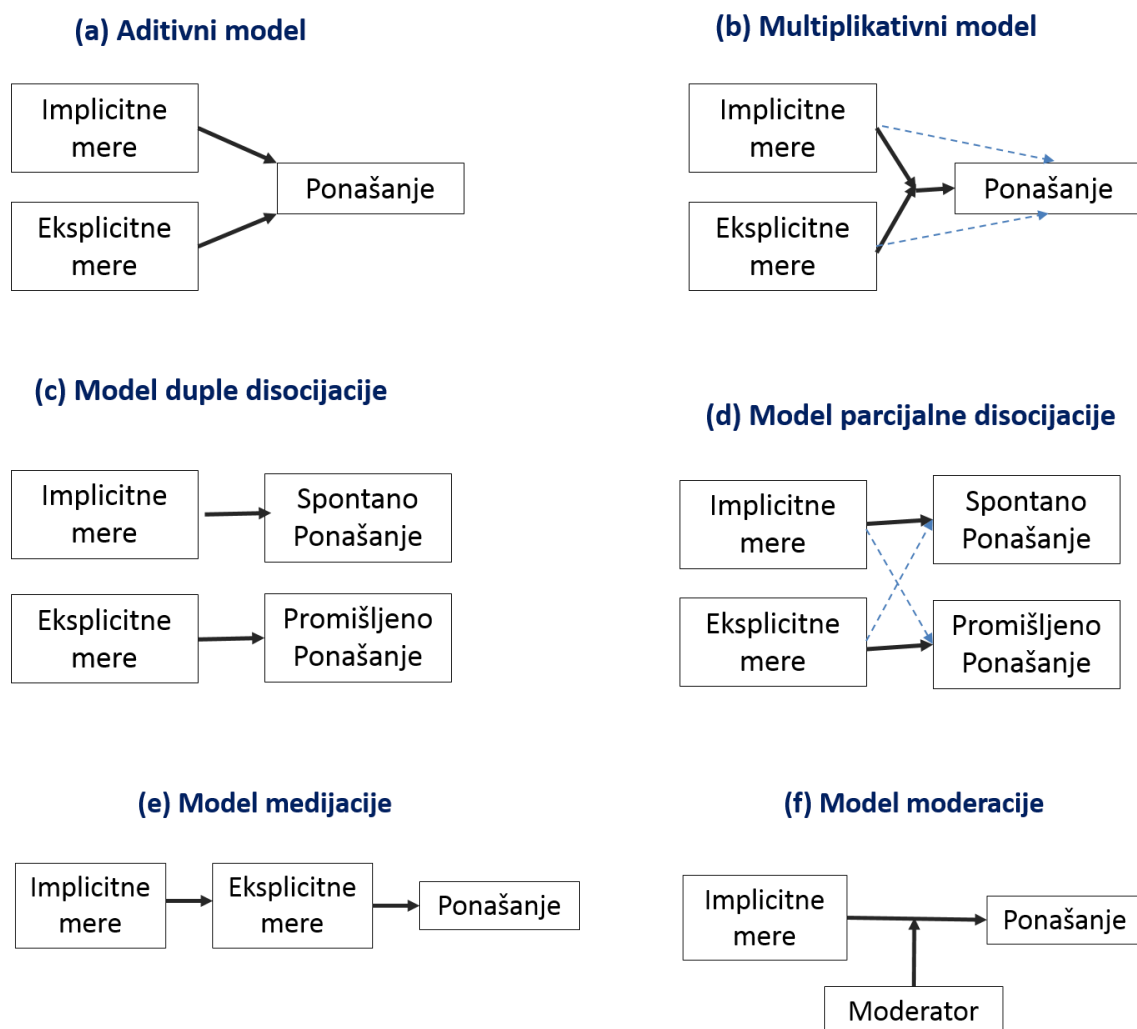
Peruđini i saradnici smatraju da rešenje problema prirode i broja konstrukata u osnovi implicitnih i eksplicitnih mera leži u proučavanju složenih modela prediktivne

validnosti oba tipa mera i njenih moderatora (Perugini et al., 2010). Ovakvim studijama se testira (a)simetričnost veza između sa jedne strane implicitnih i eksplicitnih mera različitih stavova i sa druge strane mera ponašanja, kao i priroda i (a)simetričnost dejstva različitih moderatora na ove veze. Pretpostavlja se da asimetričnost ide u prilog teorijama dvostrukih konstrukata, dok simetrični obrasci govore o zajedničkoj osnovi implicitnih i eksplicitnih mera.

1.2. Predviđanje ponašanja na osnovu različitih mera stavova: modeli predikcije

Meta-analize dosadašnjih istraživanja pokazale su da prediktivna validnost i eksplicitnih i implicitnih mera veoma varira (za detaljan pregled prediktivne validnosti eksplicitnih mera videti Kraus, 1995; Ajzen & Fishbein, 2005; za pregled prediktivne validnosti implicitnih mera pogledati Greenwald et al., 2009). Meta-studija prediktivne moći IAT mere Grinvalda i saradnika pokazala je da u predviđanju socijalnog suđenja, fizioloških odgovora i ponašanja, ova mera dostiže koeficijente prediktivne validnosti u opsegu od $-.21$ do $.79$, sa prosečnom vrednošću $r=.27$. Koeficijenti prediktivne validnosti eksplicitnih mera varirali su u opsegu od $-.28$ do $.96$, sa prosečnom vrednošću $r=.36$. Pored toga, pokazalo se da IAT mera i eksplicitne mere stavova pokazuju značajan međusobni inkrementalni doprinos u predviđanju ponašanja – prosečna parcijalna korelacija implicitnih mera sa merama kriterijuma bila je $.179$, dok je prosečna parcijalna korelacija eksplicitnih mera bila $.321$ (Greenwald et al., 2009). Iako veoma uticajna, navedena meta-studija podstakla je i niz kritika među kojima je najvažnija meta-analiza Osvolda i saradnika koji pokazuju da IAT mera u domenu socijalne diskriminacije ne pokazuje odgovarajuću prediktivnu validnost (Oswald, Mitchell, Blanton, Jaccard & Tetlock, 2013). Ovi autori su utvrdili da IAT mere rasizma i etničkih stereotipa i predrasuda pokazuju prosečan koeficijent validnosti u iznosu od $.14$ kada je u pitanju socijalna diskriminacija. Oni dovode u pitanje kvalitet eksplicitnih mera koje su Grinvald i saradnici (2009) koristili kako bi utvrdili inkrementalnu validnost implicitnih mera. Pored toga ističu da su efekti prediktivne validnosti IAT dobijeni u ovoj meta-analizi posledica visokih korelacija koje IAT mere ostvaruju sa merama moždane aktivnosti (npr. fMRI mere), a koje se ne mogu smatrati merom ponašanja. Sa druge strane, Grinvald i saradnici (2014) smatraju da je relativno niži koeficijent validnosti IAT mere koji su utvrdili Oswald i saradnici (2013) posledica slobodnijih kriterijuma za uključivanje

pojedinačnih istraživanja u meta-analizu. Ovakvi kriterijumi doprineli su da u meta-analizu budu uključene korelacije IAT mere i prediktora koje nemaju jasnu teorijsku osnovu, što je značajno doprinelo smanjenju prosečnog koeficijenta prediktivne validnosti IAT u ovom domenu, smatraju Grinvald i saradnici (2014). Aktuelna diskusija navedenih autora stavlja polje prediktivne validnosti implicitnih mera ponovo u žižu naučne javnosti, podstičući dalja pitanja pod kojim uslovima važi validnost ovih mera.

Slika 1. Modeli predikcije ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih stavova (adaptirano prema Perugini et al., 2010)

Peruđini i saradnici su dali sistematizovan pregled različitih potencijalnih **modela predikcije ponašanja** na osnovu implicitnih mera (Perugini et al., 2010; Slika 1).

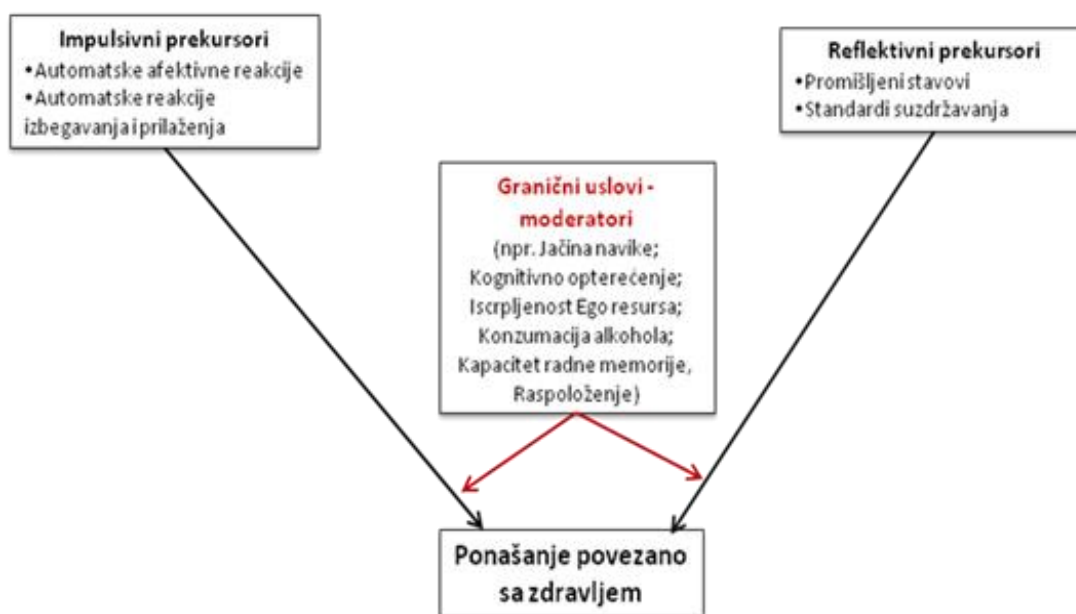
Dosadašnje studije pokazuju da doprinos implicitnih i eksplicitnih mera u predviđanju ponašanja može biti međusobno (a) **aditivan**, što podrazumeva da implicitne i eksplicitne mere nezavisno jedna od druge doprinose objašnjavanju ponašanja (npr. Asendorpf, Banse, & Mücke, 2002; Egloff & Schmukle, 2002; Houben & Wiers, 2006; Roccoato & Zogmaister, 2010), (b) može biti **multiplikativan** u smislu da implicitne i eksplicitne mere intereaguju u predviđanju ponašanja – npr. pokazalo se da nekonzistentnost u implicitnom i eksplicitnom samo-poštovanju predviđa različite aspekte narcističkog ponašanja (Jordan, Spencer, Zanna, Hoshino-Browne & Correll, 2003), dok nepoklapanje implicitnog i eksplicitnog samo-poimanja (*eng. self-concept*) vode većoj elaboraciji nekonzistentnih informacija (Briñol, Petty & Wheeler, 2006). Dalje, može postojati disocijacija u predviđanju u zavisnosti od tipa ponašanja ((c) **modeli duple** i (d) **parcijalne disocijacije**) - implicitne mere mogu isključivo ili barem u većoj meri predviđati spontane oblike ponašanja, dok eksplicitne mere mogu predviđati promišljene oblike ponašanja (npr. Asendorpf et al., 2002; Dovidio, Kawakami, & Gaertner, 2002; Egloff & Schmukle, 2002; Friese, Hofmann, & Wanke, 2008b; Perugini, 2005). Na kraju, Peruđini i saradnici su uzeli u obzir da svaki od navedenih oblika međugre implicitnih i eksplicitnih mera stavova u predviđanju ponašanja može biti dodatno usložen uzimanjem u obzir faktora medijacije i/ili moderacije ((e) **modeli medijacije** i (f) **moderacije**). Moderator bi bili svi oni uslovi koji menjaju povezanost bilo implicitnih, bilo eksplicitnih mera stavova sa ponašanjem; dok bi modeli medijacije testirali pretpostavku da na primer implicitne mere ostvaruju uticaj na ponašanje posredstvom eksplicitnih mera.

1.3. Predviđanje ponašanja na osnovu različitih mera stavova: moderator

Širok opseg koeficijenata prediktivne validnosti doveo je do takozvane „druge generacije istraživanja“, u kojoj se umesto pitanja da li stavovi predviđaju ponašanje, pita "Koji stavovi, pod kojim uslovima mogu da predvide koju vrstu ponašanja?". Friese, Hofman i Šmit su u svojoj preglednoj studiji ponudili obuhvatnu klasifikaciju različitih moderatora validnosti uglavnom implicitnih mera (Friese et al., 2008a). Ovi autori su grupisali sve moderatore po tome da li se odnose na: (1) motivaciju, (2) priliku da se kontroliše ponašanje ili (3) bazično oslanjanje na automatske naspram promišljenim procesima u ponašanju bez obzira na priliku i motivaciju. Pored toga, klasifikovali su moderatore i s obzirom na to da li predstavljaju karakteristiku: (1) pojedinca, (2) situacije ili (3) ponašanja. Sličnu klasifikaciju ponudili su Peruđini i saradnici identifikujući četiri

velike grupe moderatora: (1) tip ponašanja (npr. verbalno naspram neverbalnom ponašanju) (2) situacioni moderatori (npr. vremenski pritisak za donošenje neke odluke) (3) personalni moderatori (npr. potreba za promišljanjem) i (4) metodološki moderatori (npr. interna konzistentnost implicitne mere) (Perugini et al., 2010).

Kada su u pitanju ponašanja u vezi sa zdravljem (npr. zdrava ishrana, konzumiranje alkohola, konzumiranje duvana, itd.), koja su predmet ispitivanja i ovog istraživanja, Hofman, Frize u Virs su specifikovali model predikcije u okviru koga su definisali ulogu implicitnih i eksplicitnih procesa i različitih moderatora (Hofmann, Friese, & Wiers, 2008). Model koji zastupaju bazira se na ideji da ponašanje rizično po zdravlje određuju: (1) impulsivni prethodnici ponašanju (automatske afektivne reakcije i automatske približavanje-izbegavanje reakcije); (2) reflektivni prethodnici ponašanju (promišljeni stavovi i standardi suzdržavanja) i (3) uslovi (navike, kognitivno opterećenje, konzumacija alkohola, kapacitet radne memorije, raspoloženje) koji određuju koji će od prethodna dva činioca u određenom kontekstu biti preovlađujući (vidi Sliku 2).

Slika 2. Model predikcije ponašanja povezanog sa zdravljem na osnovu impulsivnih i reflektivnih procesa i njihovih moderatora (adaptirano prema Hofmann et al., 2008)

Hofman i saradnici pored toga što navode različite moderatore prediktivne validnosti impulsivnih spram reflektivnih prekursora ponašanja, nude i njihovu

klasifikaciju u tri različite grupe: (1) moderatori koji se tiču **raspoloživosti resursa za kontrolu** (kognitivno opterećenje, kapacitet radne memorije) 2) moderatori poput **raspoloženja** za koje autori pretpostavljaju da će voditi oslanjaju na impulsivne procese u određivanju ponašanja čak i kada postoji dovoljan kapacitet za kontrolu 3) moderatori koji se tiču **motivacije da se kontroliše ponašanje**. U ovoj klasifikaciji moderatora, za razliku od prethodnih, javlja se „raspoloženje“, odnosno afektivni fenomen kao novi tip moderatora koji se ne može svesti na druge dve, već dobro ustanovljene grupe (prilika i motivacija za kontrolom ponašanja).

1.4. Pojam afekta

U domenu istraživanja afektivnih fenomena dugi niz godina je vladala konceptualna i terminološka neusaglašenost autora – naizmenično su se koristili termini afekat, emocije i raspoloženje, i postojalo je neslaganje autora po pitanju definicije ovih fenomena (vidi Ekkekakis, 2012; Kleinginna & Kleinginna, 1981). Ekkekakis (2012) smatra da je tokom poslednjih decenija u ovom domenu došlo do progressa i da zahvaljujući novim teorijama danas možemo razlikovati tri glavna konstrukta u oblasti istraživanja afektivnih fenomena: (1) sržni afekat (*eng. core affect*), (2) emocije i (3) raspoloženje.

Pod pojmom *sržnog afekta* podrazumevaju se elementarna svesna afektivna stanja koja ne moraju biti usmerena na konkretne objekte. Osoba doživljava sržni afekat neprekidno, dok njegov kvalitet i intenzitet variraju tokom vremena. Sržni afekat može biti deo raspoloženja i emocija, a može se pojaviti i u čistoj formi (Russel & Barette, 1999). Tako na primer u slučaju emocije ponosa, koja podrazumeva da se osoba oseća dobro u vezi sa sobom, komponenta „oseća dobro“ predstavlja sržni afekat, a „u vezi sa sobom“ je dodatna kognitivna specifikacija koja čini ponos emocijom (Russel, 2003). U tom pogledu su „emocije“ kompleksniji afektivni fenomeni nego što je to sržni afekat. Pored toga, one su usmerene na konkretan objekat, dok sa sržnim afektom kao ni raspoloženjem to nije slučaj (Russel & Barette, 1999). Raspoloženje se smatra difuznim i globalnim afektivnim fenomenom koje u poređenju sa emocijama duže traje, manjeg je intenziteta i nije jasno povezano sa konkretnim izvorom (Clare & Huntsinger, 2007; Schwarz & Clare, 2007). U poređenju sa sržnim afektom, raspoloženje predstavlja kompleksniji fenomen koji se može tretirati kao prolongirani sržni afekat određenog

kvaliteta i manjeg intenziteta (Russel & Barette, 1999). Sržni afekat se može smatrati vrlo sličnim pojmu *afektivnog tona* koji je definisao Vunt kao najjednostavniji oblik emocija koji gradi složenije afektivne tvorevine i koji je prisutan kao komponenta u kognitivnim i konativnim procesima. Afektivni ton određuju njegov kvalitet koji predstavlja odrednicu na dimenziji prijatno/neprijatno, potom intenzitet ili jačina afektivnog doživljaja i trajanje (prema Ognjenović & Škorc, 2005). Slično tome i Rasel i Baret smatraju da strukturu sržnog afekta čine dimenzije prijatno/neprijatno i aktivirano/neaktivirano, međutim trajanje ne uvode kao odrednicu jer smatraju da je sržni afekat neprekidnog trajanja i da postoji i onda kada je neutralnog kvaliteta (Russel & Barette, 1999). Prilikom definisanja pojma afekta i drugi autori ističu kvalitet ili valencu kao njegovu ključnu odrednicu. Takav je na primer slučaj sa definicijom koja podrazumeva da je afekat „pozitivno ili negativno obojena subjektivna reakcija koju osoba doživljava u određenom trenutku“ (Wyer, Clore, & Isbell, 1999, str. 3) ili „ reprezentacija lične vrednosti (tj. da li su određene stvari dobre ili loše)“ (Clore & Huntsinger, 2007, str. 2). Pored valence, intenzitet ili pobuđenost afekta (*eng.* arousal) se takođe smatra važnom odrednicom ovog fenomena. Dok pojedini autori izjednačavaju pobuđenost sa intenzitetom afekta i smatraju je tako sastavnim delom afekta (npr. Macht, 2008), drugi zastupaju stanovište da su pobuđenost i afekat dva različita koncepta iza kojih stoji drugačija neurobiološka osnova (npr. Ashby, Valentin, & Turken, 2002). Autori koji smatraju da je pobuđenost različit konstrukt od afekta, najčešće primenjuju i različitu metodologiju za njegovo izazivanje i merenje (npr. različite skale koje pre svega ispituju u kojoj meri se osoba oseća napeto, uzbuđeno, itd.). Rasel i Bart koriste termin aktivitet da označe ovaj aspekt sržnog afekta.

Pored kvaliteta i intenziteta, još jedna dimenzija afektivnog iskustva predstavlja važnu odrednicu pojma afekta za predmet ovog rada. Naime, u istraživanjima koje se bave ulogom afekta u domenu socijalne kognicije pravi se razlika i između *incidentalnog* i *integralnog* tipa afekta. Pod incidentalnim afektom se podrazumeva afekat koji je nezavisan od stavskog objekta (npr. pripadnici određene manjinske grupe izazivaju kod nekoga negativan afekat, ali se on nezavisno od toga oseća radosno), dok je integralni afekat sastavni deo stava prema nekom objektu (npr. osoba se razbesni kada pomisli na pripadnike neke manjinske grupe) (prema Schwarz & Clore, 2007). Budući da nas je

zanimalo na koji način afekat ljudi bez obzira na valencu njihovog stava boji odnos stava i ponašanja, u ovom radu smo se fokusirali na incidentalni tip afekta.

Predmet ovog rada bio je da se ispita na koji način afekat (njegov kvalitet i intenzitet) oblikuje vezu između implicitnih/eksplicitnih stavova i različitih oblika socijalnog suđenja i ponašanja (više o ovome u odeljku: 2. *Problem, ciljevi i hipoteze istraživanja*). Budući da se radi o nedovoljno istraženom području, naš fokus je bio na afektu kao bazičnom i globalnom fenomenu, pre nego na specifičnim i diskretnim emotivnim epizodama, kao i kompleksnijem i dugotrajnijem fenomenu raspoloženja. Drugim rečima, pojam afekta u ovom radu se može smatrati najbližim pojmu afektivnog tona i pojmu sržnog afekta koji su opisani u prethodnom tekstu. Preciznije, kada govorimo o afektu u ovom radu, pod njim podrazumevamo fenomen neodređenog trajanja, za koji se može, ali ne mora znati uzrok i koji može biti različitog intenziteta. U ovom radu se bavimo incidentalnim tipom afekta, nezavisnim od samog stavskog objekta kao i ponašanja koja su u vezi sa njim. Ovaj konstrukt merimo jednostavnim pitanjem „Kako se osećate?“, na koje ispitanici odgovaraju označavajući jedan od podeoka na bipolarnoj skali tužno-radosno. Ovo podrazumeva da se bavimo afektom koga su ispitanici svesni. Intenzitet afekta i njegovu valencu tretiramo kao dva sastavna, ali različita aspekta ovog fenomena. Pod intenzitetom afekta podrazumevamo njegovu jačinu bez obzira na valencu.

1.5. Uloga afekta u socijalnoj kogniciji i ponašanju

Postoji veliki broj studija koje pokušavaju da pruže objašnjenje uticaja afekta pre svega na kogniciju (pamćenje, suđenje, obradu informacija...), dok je odnosu afekta i različitih oblika ponašanja posvećena znatno manja pažnja (za slično shvatanje vidi Andrade & Cohen, 2007). Teorije o uticaju afekta na kogniciju (i ponašanje) se mogu grupisati u: (1) teorije usmerene na statičke uticaje afekta; (2) teorije usmerene na dinamički uticaj afekta; (3) teorije koje predstavljaju pokušaje integracije prethodna dva pristupa (vidi Tabelu 3). Iako ove teorije ne daju direktna predviđanja o uticaju afekta na odnos između stava i ponašanja, njihovi doprinosi o ulozi afekta u socijalnoj kogniciji i ponašanju od ključnog su značaja za temu ovog rada.

Tabela 3

Klasifikacija teorija/hipoteza koje pokušavaju da objasne uticaj afekta na kogniciju (ponašanje)

Statičke teorije/hipoteze	Dinamičke teorije/hipoteze	Integrativne teorije
(1) Hipoteza kongruentnosti sa raspoloženjem	(1) Hipoteza o popravljanju raspoloženja	(1) Model afektivne evaluacije i regulacije
(2) Hipoteza o umanjnim kapacitetima za obradu	(2) Hipoteza o hedoničkoj kontigenciji	(2) Model infuzije afekta
(3) Teorija afekta kao informacije	(3) Teorija fokusa na problem	
(4) Neuropsihološka teorija o facilitornom dejstvu pozitivnog afekta	(4) Model kognitivnog podešavanja	

1.5.1. Statičke teorije/hipoteze i njihove predikcije

Jedan od važnih predstavnika statičkih teorija afekta je **hipoteza kongruentnosti sa raspoloženjem** (*eng.* mood congruence hypothesis, prema Aspinwall, 1998). Ona podrazumeva da određeno raspoloženje uzrokuje da koncepti koji su u skladu sa njim (iste valence) postanu dostupniji u memoriji. Ovo povećava verovatnoću njihovog izvlačenja i čini tako donošenje evaluativnih sudova pristrasnim. Radovi Bauera, kao i rani istraživački napor Ajsenove, ilustracija su ove hipoteze (Bower, 1981; Isen, Shalcker, Clark, & Karp, 1978). Hipoteza predviđa da će osobe u pozitivnom raspoloženju biti sklonije donošenju pozitivnih sudova kao i suprotno – da će negativno raspoloženi donositi negativne evaluativne sudove. Uprkos činjenici da se ovi autori ne bave time kako afekat boji odnos stava i ponašanja⁵, moguće je pretpostaviti da ako afekat dominira ishodom suđenja, onda mere stavova imaju umanjenu prediktivnu validnost u različitim afektivnim stanjima nego u stanju odsustva afekta (tj. neutralnog afekta). Druga mogućnost je da su efekti stava i stava na ponašanje međusobno aditivni, pa poklapanje između valenci evaluacije objekta stava i afekta vodi snažnijim efektima obe ove varijable, dok nepoklapanje vodi međusobnom anuliranju efekata. U ovom slučaju, ne bismo očekivali razliku u prediktivnoj validnosti stava u različitim afektivnim stanjima.

⁵ Ova, kao i mnoge druge hipoteze i teorije koje ćemo izložiti, kao što je već rečeno, ne daju predviđanja o odnosu stava i ponašanja. S obzirom da su takve predikcije ključne za predmet ovog rada, dozvolićemo sebi da ih samostalno izvedemo tamo gde za to postoje mogućnosti (vidi Tabelu 4 za integraciju spomenutih predikcija).

Autori Maki i Vort proširuju hipotezu kongruentnosti sa raspoloženjem tako što ističu da postojanje pozitivnog raspoloženja primuje veliki broj pozitivnih asocijacija i materijala (za koji se pretpostavlja da je dominantniji od negativnog materijala) koji odvrćaju ljude od pažljive obrade informacija (Mackie & Worth, 1989; 1991). Kao posledica toga ljudi u pozitivnom raspoloženju obrađuju informacije na manje ekstenzivan i detaljan način nego u negativnom. Iz ovog razloga se njihovo stanovište povremeno naziva **hipotezom o umanjenim kapacitetima za obradu**. Umanjeni kapacitet za obradu u pozitivnom afektu bi u kontekstu odnosa stava i ponašanja mogao da znači dve stvari: (1) da se individualne razlike u evaluacijama (tj. stavovi) uopšte ne aktiviraju u pozitivnom afektu jer će bez obzira na njihovu valencu osobom dominirati pre svega pozitivne asocijacije i materijal (2) da se aktivira samo automatska (implicitna) komponenta stava jer ona ne zahteva upliv viših kognitivnih procesa. Drugim rečima, stavovi bi mogli biti generalno manje prediktivni za ponašanje u pozitivnom afektu ili bi eventualno implicitne mere stavova mogle pokazati veću prediktivnu validnost u pozitivnom u poređenju sa negativnim i neutralnim afektom.

Teorija afekta kao informacije (*eng.* Feelings-as-Information Theory, prema Schwarz, 1990, 2012; Schwarz & Clore, 1983, 1988) podrazumeva da su ljudi, u odsustvu razloga da veruju drugačije, skloni da interpretiraju svoj afekat kao informaciju o određenoj meti koja je predmet suđenja i da tako donesu sa afektom usklađene sudove. Ljudi pitaju sebe „Kako se ja osećam povodom toga?“ i koriste odgovor na ovo pitanje da donesu evaluativne sudove. Slično hipotezi kongruentnosti sa raspoloženjem, ovo implicira donošenje negativnih sudova kada se osećaju loše i pozitivnih kada se osećaju dobro. Za razliku od hipoteze kongruentnosti sa raspoloženjem, ova hipoteza ne govori ništa o buđenju prethodno uskladištenih koncepata. Stoga ima smisla pretpostaviti da će u ovom slučaju afekat (pozitivan i negativan) voditi većoj uniformnosti socijalnog suđenja (koje će biti pozitivno u pozitivnom, a negativno u negativnom raspoloženju bez obzira na stav) i tako umanjenoj prediktivnoj validnosti stavova (implicitnih i eksplicitnih) u poređenju sa situacijom odsustva afekta.

Prema **neuropsihološkoj teoriji** Ešbija i saradnika, povećani nivo dopamina u mozgu, koji je pratilac pozitivnog afekta, vodi povećanoj kognitivnoj fleksibilnosti koja dalje vodi većoj kreativnosti, povećanoj verbalnoj fluentnosti, boljem kapacitetu radne memorije, dubljoj kognitivnoj elaboraciji i većim traganjem za raznovrsnom

stimulacijom (Ashby, Isen, & Turken, 1999; Ashby et al., 2002). Autori pored toga navode i uslove pod kojima se opisani efekti mogu očekivati a to su: (1) umereni pozitivan afekat; (2) personalna relevantnost sadržaja ili stimulacije koja se obrađuje (3) personalna relevantnost i zanimljivost zadatka. Na osnovu ove teorije možemo izvesti hipotezu: ako su sud ili ponašanje lično relevantni za osobu, postojaće veće oslanjanje na promišljene ili eksplicitne stavove i to u umereno pozitivnom afektu. U negativnom afektu bi osoba, suprotno prethodnom, trebalo da se oslanja u većoj meri na svoje implicitne stavove, usled izostanka dublje kognitivne elaboracije i regulatorne uloge viših kognitivnih funkcija. Predikcije neuropsiholoških teorija suprotne su onima koje daje hipoteza o umanjanim kapacitetima za obradu (vidi Tabelu 4).

1.5.2. Dinamičke teorije/hipoteze i njihove predikcije

Dinamičko razmatranje uticaja afekta na ponašanje i kogniciju, za razliku od statičkih hipoteza i teorija, uzima u većoj meri u obzir motivacione aspekte afektivnih stanja. Suština dinamičkog pristupa je da se određeni oblici ponašanja preduzimaju ili ne preduzimaju kako bi se regulisao afekat – dostiglo ili održalo pozitivno afektivno stanje. Statičke teorije za razliku od toga ne govore ništa o regulaciji afekta.

Jedno od prvih dinamičkih razmatranja odnosa afekta i kognicije/ponašanja jeste ideja Ajsenove o **popravljanju raspoloženja** (*eng.* Mood-repair hypothesis, Isen, 1987, prema Armitage, Conner & Norman, 1999). Ona podrazumeva da osobe teže pozitivnom raspoloženju i neće ulagati kognitivni napor u druge ciljeve, osim ako ovi ciljevi ne doprinose poboljšanju raspoloženja. Ako pretpostavimo da makar neka ponašanja, i to ako su u skladu sa stavovima ispitanika, mogu služiti regulatorna funkciji popravljanja raspoloženja (npr. uživanje u slatkišima pod uslovom da ih volimo, ili u cigaretama pod uslovom da smo pušač), možemo onda pretpostaviti i to da će se osobe u većoj meri oslanjati na sopstvene stavove (implicitne i eksplicitne) kada imaju potrebe da održe ili poboljšaju svoje raspoloženje.

Teorija fokusa na problem (*eng.* problem-focus theory; Bless et al., 1996; Schwarz & Bless, 1991, prema Armitage et al., 1999) podrazumeva da negativne emocije signaliziraju problem koji dalje zahteva pažnju, resurse, veću usmerenost na konkretne odlike trenutne situacije i veću dubinu obrade kako bi se izbegle pogrešne odluke. Pozitivni afekat donosi signal da je u spoljašnjem okruženju sve u redu, te na taj način podstiče heurističku obradu i rizičnije donošenje odluka, kao i oslanjanje na generalne

strukture znanja (takozvane skriptove, *eng. script*). Upravo ovaj teorijski okvir koriste Armitidž i saradnici kada diskutuju nalaz da je (eksplicitni) stav značajan prediktor bihevioralne namere u negativnom, ali ne i pozitivnom afektu, dok je rukovođenje time šta drugi misle o određenom ponašanju (oslanjanje na subjektivno doživljene socijalne norme) karakteristično za pozitivan afekat (Armitage et al., 1999). Ovi autori smatraju da je oslanjanje na sopstvene stavove isto što i oslanjanje na specifične strukture znanja koje su u većoj meri povezane sa konkretnom situacijom i koje oslikavaju oprezniju, temeljniju i sistematičniju obradu karakterističnu za rešavanje problema. Na osnovu ovakvih nalaza i stanovišta može se dedukovati predikcija da će eksplicitni stavovi (kao odraz specifičnih struktura znanja) biti prediktivniji u negativnom, a implicitni u pozitivnom afektu (za slično shvatanje vidi Holland, de Vries, Hermsen, & van Knippenberg, 2012).

Veoma sličan prethodnom je i **model kognitivnog podešavanja** (*eng. cognitive tuning*, Schwarz, 2002) koji takođe podrazumeva da afektivna stanja informišu osobu o prirodi situacije u kojoj se nalazi. Smatra se da se osobe najčešće dobro osećaju u situacijama koje doprinose postizanju njihovih ciljeva ili ih makar ne ugrožavaju. Suprotno tome, osobe se obično osećaju loše u situacijama koje osujećuju ostvarenje njihovih aktuelnih ciljeva, kao i u situacijama koje odlikuju negativni ishodi ili pozitivni ishodi ne postoje. U skladu sa ovim autori prepostavljaju da će negativan afekat motivisati ljude da se bace na detaljnu, dublju obradu kako bi izašli na kraj sa problematičnom situacijom, dok u slučaju pozitivnog afekta neće postojati takva motivacija osim ako ne postoji neki drugi specifičan podsticaj. Kako bi integrisao model kognitivnog podešavanja i teoriju afekta kao informacije, Klor zajedno sa Huntsingerom ističe razliku u uticaju koji afekat ostvaruje na (1) evaluativne sudove i (2) kognitivnu obradu (Clore & Huntsinger, 2007). U prvom slučaju se evaluativna vrednost afekta prenosi na objekat suđenja (teorija afekta kao informacije), a u drugom se afekat može doživeti kao povratna informacija o vrednosti trenutnih misli/evaluacija osobe (pozitivan afekat bi signalizirao da su one validne, a negativan da su nevalidne). Direktna posledica ovoga jeste da u pozitivnom afektu dolazi do oslanjanja na postojeće strukture znanja (kao i na globalno, relaciono, interpretativno i na kategorijama usmereno procesiranje), dok se u negativnom, usled doživljaja nevalidnosti sopstvenog znanja, ovaj pristup inhibira (i dolazi do lokalnog, referencijalnog, perceptivnog, i na pojedinačne predstavnike usmerenog načina obrade), smatraju ovi autori. Takođe, ovi autori izlažu

tezu da pozitivan afekat podstiče, a negativan sputava dominantne odgovore (Clore & Huntsinger, 2009; Huntsinger, 2012). U skladu sa ovim Huntsinger i saradnici utvrđuju veći stepen implicitnih predrasuda u pozitivnom u poređenju sa negativnim afektom i zaključuju da negativan afekat redukuje automatsko, a povećava kontrolisano procesiranje (Huntsinger, Sinclair, & Clore, 2009). Pored toga, Huntsinger i Smit utvrđuju veći stepen korespodencije implicitnih i eksplicitnih stavova u pozitivnom nego u negativnom afektu (Huntsinger & Smith, 2009). Ovi autori na osnovu dobijenih nalaza zaključuju da bi implicitne mere trebalo da pokažu veću inkrementalnu validnost u odnosu na eksplicitne u negativnom u poređenju sa pozitivnim afektom (usled manje korespodencije koja se ostvaruje između ovih mera u negativnom afektu)⁶. Iz modela kognitivnog podešavanja sledi da pozitivan afekat podstiče veće oslanjanje na automatske evaluacije odnosno implicitne komponente stavova, dok negativan podstiče oslanjanje na promišljene eksplicitne stavove (za slično shvatanje vidi Holland et al., 2012).

1.5.3. Integrativne teorije i njihove predikcije

Na kraju, možda najvažniju grupu teorija i razmatranja čine one koje predstavljaju pokušaj integracije statičkih i dinamičkih teorija. Takav je između ostalih **Model afektivne evaluacije i regulacije (MAER)** Eduarda Andradea i Džoela Koena (Andrade, 2005; Andrade & Cohen, 2007). Ovaj model pretpostavlja postojanje dva tipa procesa preko kojih afekat određuje ponašanje: (1) afektivnu evaluaciju (AE) i 2) afektivnu regulaciju (AR). Kao mehanizam, AE funkcioniše kroz projekciju informacije o valenci doživljenog afekta na različite, često sa tim afektom nepovezane sadržaje. Ovo podrazumeva pozitivnu evaluaciju različitih objekata socijalnog suđenja u pozitivnom afektu, a negativnu u negativnom. Andrade i Koen smatraju da je upravo ovaj mehanizam prisutan u studijama koje govore o evaluaciji usklađenoj sa raspoloženjem (Bower, 1981; Isen et al., 1978), kao i pripisivanju evaluativnih odlika afektivnog stanja spoljašnjim objektima (teorija afekta kao informacije, Schwarz & Clore, 1983, 1988; Schwarz, 1990, 2012). Sa druge strane AR pretpostavlja da se ljudi rukovode hedoničkim ciljem da dostignu i održe određeno prijatno stanje (kada su negativno raspoloženi da dostignu

---

⁶ Zanimljivo je da ispitanici u navedenim studijama Huntsingera i saradnika pokazuju neutralni ili blago pozitivni afekat uprkos tome što istraživači nastoje da eksperimentalno izazovu negativan afekat. Ovo je čest slučaj i u drugim studijama u kojima se eksperimentalno indukuje afekat i svedoči o teškoćama indukcije negativnih afektivnih stanja. Ovu metodološku manjkavost je važno imati u vidu, a o njoj će biti više reči u diskusiji dobijenih rezultata.

pozitivno afektivno stanje, a kada su pozitivno raspoloženi da održe ovo stanje). Ovaj tip procesa se može dovesti u vezu sa prethodno opisanim Modelom popravljjanja raspoloženja. Glavni doprinos modela Andradea i Koena sastoji se ipak u definisanju uslova pod kojim operišu jedni odnosno drugi mehanizmi. Jedan od ključnih prethodnika delovanja AR i AE jeste opažanje povoljnih posledica određenog ponašanja po afektivno stanje osobe. Naime, pokazuje se da AR proizvodi snažnije bihevioralne efekte i može da prevaziđe efekte AE kada postoji uverenje da ponašanje koje se upražnjava može dovesti do održanja ili poboljšanja afektivnog stanja. Kada ne postoji uverenje da ponašanje može dovesti do poboljšanja afektivnog stanja, ili kada se od ispitanika traži da ocene nejasne dvosmislene stimulacije, AE ostvaruje veći efekat (Andrade, 2005; Andrade & Cohen, 2007). U skladu sa navedenim, može se zaključiti da AE procesi ostvaruju efekat onda kada ne postoji jasan stav prema određenom objektu/ponašanju, dok će procesi AR stupiti na snagu zajedno sa stavovima u određivanju ponašanja kada prema određenom ponašanju postoji stav i kada ono ima potencijal da reguliše afekat. U tom slučaju osluškivanje odnosno oslanjanje na sopstvene stavove može služiti i potpomoći ostvarenje funkcije regulacije afekta.

Još jedan model koji se može smatrati obuhvatnim jeste **Forgasov model infuzije afekta** (*eng.* Affect Infusion Model - AIM, Forgas, 1995). Infuzija afekta definisana je kao proces pomoću koga afekat vrši uticaj i biva uključen u proces obrade/suđenja. Model podrazumeva postojanje četiri strategije obrade koje se međusobno razlikuju u nivou u kome ih određuje afekat: (1) Direktan pristup (2) Motivisana obrada (3) Heuristička obrada (4) Centralna obrada (*eng.* substantive processing). U direktnom pristupu, koji se odvija kada osoba ima jasne i čvrste stavove prema određenom pitanju i kada su ti stavovi dostupni, sud se donosi na osnovu njih pa afekat nema uticaj na ishod suđenja. U motivisanoj obradi afekat pre svega podstiče na regulaciju afekta, kao i na poboljšanje i održanje slike o sebi. Na primer Forgas je ustanovio da tužni ispitanici češće biraju partnere za rešavanje zadataka osobe koje pokazuju podršku pre nego osobe koje su kompetentne za izvršavanje određenog zadatka, dok radosni ispitanici pokazuju obrnuti obrazac (Forgas, 1991). Sa druge strane, u slučaju heurističke obrade, usled niskog nivoa energije koja se ulaže, aktuelni afekat se koristi kao informacija koja određuje trenutne evaluacije (u ovom slučaju predikcije su identične predikcijama teorije o afektu kao informaciji, Schwarz & Clore, 1983; 1988; Schwarz, 1990, 2012). Ovo se dešava kada ne

postoji neka posebna motivisanost da se dođe do određenog ishoda, kada ne postoje prethodno ustanovljene evaluacije ili ciljevi obrade, kada je meta obrade jednostavna ili tipična i kada su kognitivni resursi mali. Na kraju, u okviru centralne obrade afekat takođe ima značajnu ulogu jer često određuje tip informacija koje se koriste prilikom formiranja suda (npr. olakšava pristup informacijama koje su kongruentne sa raspoloženjem, omogućava afektivno primovanje). U ovom slučaju osobe su motivisane da dođu do tačnih sudova, meta suđenja je kompleksna ili atipična i kognitivni resursi su dostupni. Forgasov model implicira da će stavovi pokazati najsnažniju prediktivnu validnost u uslovima direktnog pristupa, kada afekat zapravo nema uticaj na suđenje. Za razliku od toga, niska prediktivna validnost se može očekivati u slučaju heurističkog pristupa, kao i centralnog pristupa, kada afekat ima primat u određivanju ishoda evaluativnog suđenja. U slučaju motivisane obrade, može se očekivati veće oslanjanje na afektivnu/hedoničku komponentu stavova (koja je često deo implicitnog stava, ali isto tako može biti komponenta eksplicitnog stava), i to u negativnom afektu, kako bi se ispunila funkcija poboljšanja raspoloženja.

U Tabeli koja sledi (Tabela 4) dat je rezime različitih predikcija o prediktivnoj validnosti stavova i njihovih komponentata u različitom afektu koje su izvedene na osnovu prethodno opisanih teorija i modela.

Tabela 4

Pretpostavke o odnosu stava i ponašanja u različitom afektu izvedene na osnovu teorija o uticaju afekta na socijalno suđenje i ponašanje, kao i teorije samo-regulacije

	Predikcije	Teorijski okviri
Stavovi (nespecificirano o kojoj se komponenti radi)	Stavovi podjednako uspešno predviđaju ponašanje u različitom afektu	Strategija direktnog pristupa u AIM modelu
	Stavovi podjednako uspešno predviđaju ponašanje u pozitivnom i negativnom afektu, a manje uspešno u poređenju sa neutralnim afektom	Hipoteza kongruentnosti sa raspoloženjem Teorija afekta kao informacije Heuristički pristup u AIM modelu Supstantivni pristup u AIM modelu MAER model: uslovi kada deluju AE procesi

	Predikcije	Teorijski okviri
	Stavovi <i>podjednako uspešno</i> predviđaju ponašanje u pozitivnom i negativnom afektu, i <i>uspešnije</i> u poređenju sa neutralnim afektom	Hipoteza o popravljanju raspoloženja Strategija motivisane obrade u AIM modelu MAER model: uslovi kada deluju AR procesi
Implicitni i eksplicitni stavovi	Implicitni stavovi bolje predviđaju ponašanje u <i>pozitivnom</i> afektu (a eksplicitni u negativnom)	Hipoteza o umanjenim kapacitetima za obradu Model kognitivnog podešavanja Teorija fokusa na problem
	Implicitni stavovi bolje predviđaju ponašanje u <i>negativnom</i> afektu (a eksplicitni u pozitivnom)	Neuropsihološke teorije o facilitatornom dejstvu pozitivnog afekta Strategija motivisane obrade u AIM modelu Paradigma trošenja ego resursa ⁷

1.6. Afekat i resursi za samo-regulaciju

Posebnu teorijsku paradigmu relevantnu za sagledavanje uloge afekta u određivanju odnosa između stava i ponašanja čine istraživanja samo-regulacije, odnosno efekata koje na ponašanje i kogniciju ima iscrpljenost ego resursa ili resursa za samokontrolu (*eng.* ego depletion; Baumeister, Bratslavsky, Muraven, & Tice, 1998). U okviru ove paradigme naučnici se već niz godina bave faktorima i posledicama iscrpljenosti resursa za samokontrolu, među kojima je i afekat ljudi.

Jedan od klasičnih načina na koji se u eksperimentalnoj situaciji crpe resursi za samokontrolu je da se od ispitanika zahteva da aktivno regulišu negativan afekat – na primer da se trude da sakriju svoje negativne emocije (Baumeister et al., 1998; Bruyneel, Dewitte, Franses, & Dekimpe, 2009). Ideja je da regulacija negativnog afekta crpi psihološke resurse, te lako može dovesti do prebacivanja na impulsivni mod funkcionisanja i podbacivanja u samokontroli različitih oblika ponašanja (Bruyneel et al., 2009; Leith & Baumaister, 1996; Tice, Bratslavsky, & Baumeister, 2001). Tako su na primer Lajt i Baumajster, kao i Brujnil i saradnici utvrdili da je zahtev za regulacijom negativnog afekta praćen donošenjem rizičnijih odluka i autodestruktivnim ponašanjem

⁷ Više reči o ovoj paradigmi se može pronaći u podnaslovu 1.6. Afekat i resursi za samo-regulaciju.

(Bruyneel et al., 2009; Leith & Baumeister, 1996). Ako upravljanje negativnim afektom zaista utiče na smanjenje samo-kontrole onda možemo očekivati da bi takvo stanje trebalo da vodi i većem oslanjanju na automatsku (implicitnu i manje kontrolisanu) komponentu stavova pri ponašanju (vidi Tabelu 4). Iako malobrojna, postoje i istraživanja koja ukazuju da pozitivan afekat može povratiti resurse za samokontrolu (Tice, Baumeister, Shmueli, & Muraven, 2007). Slično prethodnom, ovo bi moglo značiti da će kontrolisane (eksplicitne) mere stavova pokazati veću prediktivnu validnost u pozitivnom afektu.

Skorašnja meta-analiza efekata trošenja ego resursa otkrila je da zadaci koji se koriste za izazivanje ovog stanja (bez obzira da li se radi o zadacima u kojima se zahteva regulacija afekta ili ne) za neplaniranu posledicu imaju intenziviranje negativnog afekta kod ispitanika (Hagger, Wood, Stiff, & Chatzisarantis, 2010). Naime, ovi zadaci su najčešće veoma zahtevni i frustrirajući, što može dovesti do negativnog afekta koji, onda može podstaći osobu da pokuša da izađe na kraj sa njim/da ga popravi. Regulacija negativnog afekta izazvana inicijalnim zadatkom crpi resurse za samokontrolu (umanjuje napor i motivaciju koju je osoba spremna da uloži u obavljanje sekundarnog zadatka) usled čega dolazi do podbačaja na sekundarnom zadatku. Ova takozvana hipoteza suočavanja sa negativnim afektivnim stanjima (*eng. coping hypothesis*) predstavlja jedno od alternativnih objašnjenja fenomena trošenja ego-resursa i još je predmet ispitivanja (prema Hagger et al., 2010).

1.7. Istraživanja o moderatorskoj ulozi afekta u prediktivnoj validnosti mera stavova

Jedno od prvih istraživanja koje je uvelo koncepte individualnih razlika (tj. stavova) u razmatranje odnosa afekta i ponašanja jeste spomenuto istraživanje Armitidža i saradnika (Armitage et al., 1999). Polazeći od teorije promišljene akcije (*eng. Theory of reasoned action*, Fishbein & Ajzen, 1975), Armitidž i saradnici su utvrdili da je stav značajan prediktor bihevioralne namere u domenu zdrave ishrane i korišćenju kontracepcije u negativnom raspoloženju, ali ne i pozitivnom. Suprotno tome, pokazali su da su se u pozitivnom raspoloženju (ali ne i negativnom) ljudi oslanjaju na subjektivno doživljene norme, odnosno na svoj doživljaj o socijalnom pritisku ka određenom ponašanju. Oslanjanje na stavove u negativnom raspoloženju tumačili su kao znak

oprezne sistematske obrade karakteristične za rešavanje problema, dok su rukovođenje socijalnim normama tretirali kao znak heurističke, na skriptovima bazirane obrade.

Nadovezujući se na istraživanja iz domena samo-regulacije, Frize i Hofman su sproveli nekoliko ogleda u kojima su nakon primene zadatka suzbijanja emocija⁸, kod ispitanika merili konzumaciju slatkiša i to ponašanje povezivali sa implicitnim i eksplicitnim merama stavova prema konzumiranju slatkiša/zdravoj ishrani (Frieze et al., 2008b; Hofmann, Rauch, & Gawronski, 2007). Rezultati su pokazali da su implicitne mere stavova prediktivnije za ponašanje kada se od ispitanika traži da kontrolišu emocije u poređenju sa kontrolnom situacijom kada se to od njih ne traži, dok su eksplicitne mere pokazale obrnuti obrazac: bile su prediktivnije kada se od ispitanika nije tražilo da suzbiju emocije. Autori su dobijene nalaze protumačili u kontekstu ograničenih resursa za samo-regulaciju – suzbijanje emocija dovelo je do osiromašenja resursa za samokontrolu, te su ispitanici u ovoj situaciji bili skloniji oslanjanju na svoje automatske ili implicitne stavove. Autori u navedenim istraživanjima nisu ispitivali razliku u kontroli pozitivnih i negativnih emocija.

Generalno se smatra da su ljudi skloni potiskivanju misli o smrti i preusmeravanju pažnje ka drugim stvarima u takvim situacijama što vodi osiromašenju resursa i većem oslanjanju na impulsivne procese jer su resursi za promišljanje nedostupni ili iscrpljeni (npr., Gailliot, Schmeichel, & Baumeister, 2006; Ferraro, Shiv, & Bettman, 2005). Frize i Hofman su se takođe bavili i moderatorskom ulogom stanja u kome se nalazi osoba kada razmišlja o smrti (*eng.* mortality salience) na prediktivnu validnost implicitnih mera, i pokazali su da su implicitne mere prediktivnije za konzumiranje slatkiša kod ispitanika od kojih se tražilo da razmišljaju o svojoj smrti, dok su eksplicitne mere bile prediktivnije u kontrolnoj situaciji (Frieze & Hofmann, 2008). Budući da razmišljanje o smrti pokreće negativne emocije, moguće je da je i u ovom slučaju to bio okidač crpljenja resursa za samokontrolu i većeg oslanjanja na automatske stavske procese u ponašanju.

Uprkos tome što istraživanje moderatora prediktivne validnosti implicitnih mera zaokuplja pažnju istraživača poslednjih godina, i što se efekat spominje kao potencijalni moderator u nekoliko važnih klasifikacija (npr. Frieze et al., 2008a; Hofmann et al., 2008), prva i koliko je nama poznato jedina studija koja se direktno bavila moderatorskom

---

⁸ U zadatku suzbijanja emocija (*eng.* emotion suppression task) od ispitanika se traži da sistematski pokušaju da suzbiju ispoljavanje emocija koje su kod njih prethodno eksperimentalno izazvane (Baumeister, Bratslavsky, Muraven, & Tice, 1998).

ulogom afekta u prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova bila je studija Holanda i saradnika (Holland et al., 2012). Primenjujući proceduru indukcije afekta uz pomoć filmskih sekvenci, autori su eksperimentalno manipulirali afektivnim stanjem ispitanika (indukujući pozitivan i negativan afekat), nakon čega su registrovali relevantna ponašanja. Dobijeni rezultati, i to u domenu stavova prema zdravoj ishrani, političkih stavova, i stavova prema donaciji krvi, pokazali su da se ispitanici više oslanjaju na svoje implicitne preferencije kada su radosni, a da su skloniji promišljanju, odnosno oslanjanju na svoje eksplicitne stavove kada su tužni. Autori su zaključili – "Radosni se rukovode impulsima dok tužni dva puta mere jednom seku"⁹ (Holland et al., 2012, str. 1). Drugačije rečeno, prediktivna validnost implicitnih mera stavova bila je veća za ispitanike u pozitivnom afektu nego za one u negativnom, a eksplicitne mere su pokazale obrnuti obrazac – bile su prediktivnije za ispitanike negativnog afekta nego za ispitanike u pozitivnom afektu. Autori su protumačili dobijene rezultate u kontekstu intuitivne/heurističke naspram sistematskoj obradi informacija, odnosno pozivajući se na model kognitivnog podešavanja (Schwarz, 2002) i istraživanja u vezi sa teorijom fokusa na problem (Bless et al., 1996; Schwarz & Bless, 1991), smatrajući da pozitivni afekat vodi većem poverenju u intuiciju i posledično većem oslanjanju na implicitne stavove. Sa druge strane negativni afekat kroz signaliziranje da nešto nije u redu sa trenutnom situacijom inicira sistematsku obradu informacija i oslanjanje na eksplicitne stavove.

Uprkos tome što su Holland i saradnici (2012) navedene rezultate potvrdili u nekoliko studija i to na različitim stavskim objektima i merama ponašanja, postoji više problema u njihovim eksperimentima koji su nas podstakli da sprovedemo nove eksperimente i dodatno istražimo pitanje uticaja afekta na odnos između različitih mera stavova i ponašanja. Prvo, efikasnost same procedure za indukciju različitog afekta e upitna imajući u vidu da su efekti manipulacije bili relativno mali i da apsolutne mere afekta nisu uvek bile u očekivanom smeru (dešavalo se da grupa sa negativnim afektom zauzima pozitivni deo kontinuuma skale, odnosno da se umesto srećne i tužne poredre srećna i manje srećna grupa). Imajući u vidu da autori nisu imali kontrolnu grupu, već da su efekte poredili između dve eksperimentalne grupe, može se dodatno dovesti u pitanje priroda dejstva afekta: moguće je, na primer, da i pozitivan i negativan afekat dovode do smanjenja validnosti implicitnih mera, ali da je efekat negativnog afekta veći. U vezi sa

---

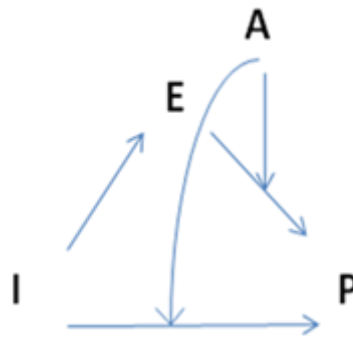
⁹ eng. „Happy act on impulse sad think twice.“

tim, postavlja se i pitanje da li je za varijacije u validnosti implicitnih mera bio odgovoran intenzitet afekta, pre nego njegova valenca. Takođe, iako su autori koristili mere pravog ponašanja, problematična je valjanosti konkretnih indikatora koje su autori izabrali. Na primer, diskutabilno je da li je fizička udaljenost mesta sedenja od postera političkih stranaka validni pokazatelj političkog ponašanja. Relativno mali broj ispitanika u eksperimentima s obzirom na složenost nacrtu (u pojedinim manje i od 40), još jedan je argument u prilog ideji da se navedeni nalazi ponovo ispituju u budućim studijama.

2. PROBLEM, CILJEVI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Imajući u vidu niz studija koje svedoče o ulozi afekta u socijalnom suđenju i ponašanju, kao i studija o vezi između trošenja ego-resursa, afekta i samo-regulacije, uz istovremeno sagledavanje ograničenja pionirske studije Holanda i saradnika (2012), istraživačka zamisao ovog rada bila je da se dalje preispita na koji način afekat oblikuje vezu između implicitnih/eksplicitnih stavova i referentnih oblika socijalnog suđenja i ponašanja. Odabrali smo tri oblasti u okviru kojih smo ispitali navedeni problem: (1) oblast zdrave ishrane (2) pušenja i (3) socijalne diskriminacije starijih osoba (*eng. ageism*). Prva oblast je izabrana po uzoru na već sprovedeno istraživanje Holanda i saradnika (2012) kako bismo pokušali da repliciramo rezultate ovih autora. U želji da ispitamo moderatorsku ulogu afekta i u do sada neistraženim oblastima, i generalizujemo nalaze, izabrali smo još jedan domen autodestruktivnog ponašanja (pušenje), kao i domen destruktivnog ponašanja usmerenog ka drugima, tj. domen socijalne diskriminacije prema starijima. Prilikom izbora ovih domena ponašanja vodili smo računa da ih odlikuju nizak stepen samo-kontrole, kao i podložnost uticaju afekta, kako bi imalo smisla pretpostaviti i ispitati ulogu afekta kao moderatora prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih stavova. Prediktivna validnost implicitnih mera u domenu predrasuda predmet je naučnih kontroverzi poslednjih godina (npr. uporedi Greenwald et al., 2009 i Oswald et al., 2013). Pored toga u pitanju je oblast koju odlikuje najmanji stepen korespondencije između implicitnih i eksplicitnih mera, kao i inferiornost eksplicitnih mera u predviđanju ponašanja, pa je tu naročito imalo smisla pretpostaviti i ispitati ulogu moderatora.

(1) Glavni cilj istraživanja bilo je testiranje moderatorske uloge afekta u prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera za različite stavove (stav prema zdravoj ishrani, stav prema pušenju i stav prema starijim osobama) (vidi Sliku 3).

Slika 3. Model odnosa implicitnih, eksplicitnih mera stavova i ponašanja uz potencijalnu moderatorsku ulogu afekta. E-eksplicitne mere stavova; I-implicitne mere stavova; P mere ponašanja; A – Mera afekta.

U okviru ovog cilja testirali smo tri konkurentske pretpostavke (H1 do H3) o tome koji će stavovi (implicitni ili eksplicitni) u kom afektu (pozitivnom ili negativnom) bolje predviđati ponašanje.

H1. Implicitni stavovi će bolje predviđati ponašanje u pozitivnom nego u negativnom afektu (H1.1), dok će kod eksplicitnih stavova važiti obrnuti obrazac: oni će bolje predviđati ponašanje ispitanika u negativnom afektu (H1.2).

O ovakvom obrascu svedoči istraživanje Holanda i saradnika (2012), a može se dedukovati i iz modela kognitivnog podešavanja (Schwarz, 2002), teorije fokusa na problem (Bless et al., 1996; Schwarz & Bless, 1991), kao i hipoteze o umanjenim kapacitetima za obradu (Mackie & Worth, 1989; 1991). Glavna ideja koja leži u osnovi navedene hipoteze jeste da pozitivan afekat vodi heurističkom modu obrade (bilo usled snižene motivacije ili kapaciteta za obradu) koji je karakterističan za implicitne stavove, dok negativan afekat vodi sistematskoj obradi, odnosno oslanjanju na promišljene, eksplicitne stavove.

H2. Implicitni stavovi će bolje predviđati ponašanje u negativnom nego u pozitivnom afektu (H2.1), dok će kod eksplicitnih mera važiti obrnuti obrazac (H2.2).

Ovakva, konkurentska pretpostavka u poređenju sa prethodnom, može se dedukovati iz paradigme iscrpljenosti resursa za samo-regulaciju, tj. iz istraživanja koja ukazuju da negativne emocije prate podbačaji u samo-kontroli i posledično oslanjanje na automatske procese (Bruyneel et al., 2009; Leith & Baumaister, 1996; Tice et al., 2001, 2007). Navedeni obrazac se može tumačiti i u kontekstu neuropsiholoških teorija koje svedoče

o facilitatornom dejstvu pozitivnog afekta na više kognitivne procese (Ashby et al., 1999, 2002), i kao specifičan slučaj regulacije afekta (predikcije na osnovu strategije motivisane obrade u okviru AIM modela, Forgas, 1995; aktivacija AR procesa u MAER modelu, Andrade & Cohen, 2007).

H3. Implicitni i eksplicitni stavovi će podjednako uspešno predviđati ponašanje u različitom afektu.

Navedena hipoteza je logična alternativa prethodnim dvema hipotezama. Iako može podrazumevati niz različitih kombinacija mogućih vrednosti prediktivne moći implicitnih i eksplicitnih mera u različitom afektu (da su podjednako visoke, podjednako niske...), ovde će biti izložene samo neke od mogućnosti koje se mogu izvesti iz postojećih teorija (vidi Tabelu 4):

- ***H3.1. Stavovi (i implicitne i eksplicitne mere) će podjednako uspešno predviđati ponašanje u različitom afektu (pozitivnom, negativnom i neutralnom).***

Sušтина ove ideje jeste da, kada postoji prethodno ustanovljena evaluacija određenog stavskog objekta (tj. stav), ona određuje ponašanje prema njemu bez obzira na afekat. Ova ideja leži pre svega u osnovi direktnog pristupa u okviru AIM modela (Forgas, 1995).

- ***H3.2. Stavovi (i implicitne i eksplicitne mere) će podjednako uspešno predviđati ponašanje u pozitivnom i negativnom afektu, a manje uspešno u neutralnom afektu.***

Ova hipoteza proističe iz ideje da afekat boji socijalno suđenje (ponašanje), te da u situacijama intenzivnog afekta (bez obzira da li je on pozitivan ili negativan) dolazi do dominacije afekta nad stavom. Ovakvo stanovište se može izvesti iz hipoteze kongruentnosti sa raspoloženjem (Bower, 1981; Isen et al., 1978), teorije afekta kao informacije (Schwarz & Clore, 1983; 1988; Schwarz, 1990, 2012), heurističkog pristupa u AIM modelu (Forgas, 1995) i uslova kada deluju AE procesi u MAER modelu (Andrade, 2005; Andrade & Cohen, 2007).

- ***H3.3. Stavovi (i implicitne i eksplicitne mere) će podjednako uspešno predviđati ponašanje u pozitivnom i negativnom afektu, ali uspešnije nego u neutralnom afektu.***

Osnovna ideja iza ove hipoteze jeste da afekat (znatnog intenziteta) podstiču na regulaciju afekta i da se makar u slučaju određenih ponašanja (npr. jedenje slatkiša, pušenje) može pretpostaviti da ponašanje u skladu sa stavovima služi regulaciji afekta (poboljšavanju ili održavanju raspoloženja). Ovo stanovište je moguće izvesti iz

hipoteze o popravljaju raspoloženja (Isen, 1987), slučaja strategije motivisane obrade u AIM modelu (Forgas, 1995), i uslova kada deluju AR procesi u MAER modelu (Andrade, 2005; Andrade & Cohen, 2007).

(2) Za razliku od prvog cilja gde smo se direktno bavili uticajem afekta na prediktivnu validnost različitih mera stavova, drugi cilj istraživanja obuhvatio je ispitivanje glavnih efekata afekta na različite oblike suđenja, mišljenja i ponašanja. Postavljene konkurentske hipoteze (H4 i H5) ticale su se veze različitog afekta (pozitivnog ili negativnog) i povećane učestalosti različitih oblika ponašanja (konzumacija slatkiša, duvana i socijalna diskriminacija starijih osoba).

H4. *Ispitanici će pokazati veći stepen štetnih ponašanja usmerenih na sebe i druge u pozitivnom afektu, odnosno u većoj meri će konzumirati slatkiše i duvan, i pokazivaće veći stepen socijalne diskriminacije prema starijima u pozitivnom afektu.*

Ova hipoteza bazira se na istraživanjima i modelima koji svedoče o tome da pozitivno afektivno stanje vodi heurističkom modu obrade i posledično rizičnijim ponašanjima i manjoj samokontroli (npr. Bodenhausen, Kramer, & Susser, 1994a; Mackie & Worth, 1989, 1991; Schwarz, 2002).

H5. *Ispitanici će pokazati veći stepen štetnih ponašanja usmerenih na sebe i druge u negativnom afektu, odnosno u većoj meri će konzumirati slatkiše i duvan, i pokazivaće veći stepen socijalne diskriminacije prema starijima u negativnom afektu.*

Ova hipoteza se bazira na ideji da se navedeni oblici ponašanja mogu smatrati odrazom sloma ili iscrpljenosti samokontrole, te se kao takvi pre mogu očekivati u slučaju negativnog afekta (npr. Bruyneel et al., 2009; Leith & Baumaister, 1996). Navedenu pretpostavku je moguće izvesti i iz modela koji se baziraju na ideji regulacije negativnog afekta, ako se pretpostavi da navedeni oblici ponašanja mogu služiti regulaciji ovog afektivnog stanja (Andrade & Cohen, 2007; Forgas, 1995; Isen, 1987)

(3) Dodatni cilj istraživanja je bio eksplorativnog karaktera i obuhvatio je ispitivanje na koji način su međusobno povezani implicitni, eksplicitni stavovi i različite mere ponašanja i suđenja u ispitanim domenima (domenu zdrave ishrane, pušenja i socijalne diskriminacije starijih) bez obzira na potencijalni uticaj afekta na ove veze. Preciznije rečeno, zanimalo nas je da utvrdimo da li implicitni i eksplicitni stavovi imaju

međusobno nezavisan doprinos u predviđanju ponašanja i suđenja u ovim domenima ili predikcija različitih kriterijuma zavisi od interakcije ovih dvaju tipa mera. Pored toga, zanimalo nas je i da li implicitne i eksplicitne mere stavova pokazuju međusobno iste ili različite obrasce povezanosti sa različitim kriterijumima u različitim domenima. Polazišna osnova pri realizaciji ovog cilja nam je bila klasifikacija različitih modela predikcije ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera koju su ponudili Peruđini i saradnici (2010). Imajući u vidu relativni nedostatak kako empirijske, tako i teorijske osnove koja bi nam omogućila da unapred pretpostavimo postojanje specifičnih modela povezanosti različitih mera u konkretnim domenima, u okviru ovog cilja nismo postavili hipoteze.

Kako bismo realizovali opisane ciljeve i proverili navedene hipoteze, sproveli smo tri ogleda i to u sledeća tri domena ponašanja: (1) nezdrava ishrana (2) konzumacija duvana i (3) socijalna diskriminacija starijih osoba. Ogledi su sprovedeni u dve faze. U prvoj smo prikupljali podatke o implicitnim i eksplicitnim stavovima ispitanika u odgovarajućem domenu (stavovi u ishrani, stavovi prema konzumaciji duvana i predrasude prema starijim osobama). U drugoj fazi smo merili afekat i ponašanje ispitanika (vidi Sliku 4).

Slika 4. Šematski prikaz sprovedenih ogleda

3. OGLED 1

3.1. Ogled 1: metod

Glavni cilj ovog ogleda bilo je ispitivanje povezanosti između (a) IAT i eksplicitnih mera stavova prema konzumiranju slatkiša i (b) realnog konzumiranja slatkiša, u zavisnosti od preovlađujućeg afekta ispitanika. Pored toga, proveravali smo uticaj afekta na količinu konzumiranih slatkiša, kao i međusobne odnose različitih mera stavova i ponašanja kada je u pitanju konzumiranje slatkiša, nezavisno od afektivnog stanja ispitanika.

Ogled je bio osmišljen da se odvija kroz dve faze. U prvoj su prikupljane implicitne i eksplicitne mere stavova ispitanika prema konzumiranju slatkiša, a u drugoj je eksperimentalno izazvan afekat i mereno ponašanje (konzumiranje slatkiša). Nacrt druge faze je bio neponovljen po ispitanicima – kod ispitanika iz različitih eksperimentalnih grupa je izazivan različiti afekat (tuga, radost i neutralni afekat).

3.1.1. Ispitanici

Budući da su različite faze ogleda studentima predstavljene kao nepovezana istraživanja (više o ovome u narednom odeljku 3.1.2. Procedura), postojala je mogućnost da pojedini studenti učestvuju samo u jednoj od faza. U prvom delu je tako učestvovalo 136 ispitanika a u drugom 138. Presek ova dva skupa iznosio je 125, odnosno ukupno 125 studenata druge i treće godine psihologije Filozofskog fakulteta u Beogradu prošlo je kroz sve faze prikupljanja podataka: merenje implicitnih i eksplicitnih stavova, izazivanje afekta i konzumiranje čokoladnih bombona¹⁰. Uzorak je činilo 16 muškaraca i 109 žena

3.1.2. Procedura

U prvoj fazi ogleda registrovali smo implicitne i eksplicitne mere stavova ispitanika prema konzumiranju slatkiša, kao i prema konzumiranju voća jer je kontrastna kategorija u IAT proceduri za stavski objekat slatkiši bila voće (videti detaljniji opis IAT u odeljku Instrumenti). U većim grupama (od 15 do 20 osoba), u računarskoj učionici, ispitanici su individualno na računarima radili IAT u kome su kategorisali fotografije

---

¹⁰ Svi ispitanici koji su prošli fazu „izazivanja afekta“ učestvovali su i u fazi „konzumacije slatkiša“.

različitih namirnica kao voće ili slatkiše, i reči različite afektivne valence kao dobre ili loše. Pored toga popunjavali su i „online“ upitnik eksplicitnih stavova prema konzumiranju slatkiša i voća (vidi Prilog 1). Ispitivanje u ovoj fazi ogleđa je trajalo oko 10 minuta. Imajući u vidu rezultate meta-studija koje su pokazale da redosled prikupljanja implicitnih i eksplicitnih mera ne predstavlja značajan moderator IAT efekta, kao ni veze između implicitnih i eksplicitnih mera stavova, ovom varijablom nismo manipulirali (Hofmann et al., 2005).

Druga faza ogleđa je usledila nekoliko nedelja nakon prve faze. Prilikom zakazivanja termina eksperimenta, ispitanici su dobili obaveštenje da mogu da učestvuju u dva različita istraživanja – jednom koje se tiče ispitivanja subjektivnog doživljaja robnih marki slatkiša i drugom koje se bavi autobiografskim sećanjima. Objasnjeno im je da će istraživanja biti sprovedena jedno za drugim kako bi organizacija eksperimenata bila lakša. Takođe im je rečeno da je za ogleđ sa slatkišima važno da povedu računa da ne jedu ništa nekoliko sati pred ispitivanje. Ovo smo uradili kako bismo ujednačili razlike u nivou gladi između ispitanika iz različitih grupa (eksperimentalnih i kontrolne grupe). Pri zakazivanju eksperimenta smo vodili računa da vreme sprovođenja ogleđa bude ujednačeno po grupama. Za učešće u eksperimentu studenti su dobili poene u okviru kursa Psihološki principi testiranja (druga godina) i Socijalizacija (treća godina).

U drugoj fazi ogleđa ispitanici su dolazili u grupama od po troje ili četvero. Na početku eksperimenta ponovo im je rečeno da se istraživanje u kome će prvo učestvovati, a koje je zapravo predstavljalo proceduru izazivanja afekta, bavi ispitivanjem bogatstva autobiografskih sećanja (kako bi se izbeglo da svest o cilju eksperimentalne manipulacije utiče na ishod eksperimenta). Od njih se tražilo da zatvore oči, te da tokom nekoliko minuta slušaju instrukcije eksperimentatora (detaljne instrukcije koje je davao eksperimentator se mogu videti u Prilogu 6) i prisete se sa što više detalja najtužnijeg (ili najradosnijeg u zavisnosti od eksperimentalne grupe) događaja u svom životu koji će kasnije i ukratko opisati. U slučaju kontrolne grupe od ispitanika se tražilo da se prisete sa što više detalja kako je izgledala njihova soba prethodnog dana izjutra (sadržaj za koji se pretpostavlja da je afektivno neutralan). Ovakav vid izazivanja različitog afekta se u prethodnim istraživanjima pokazao kao veoma efikasan (Abele, 1989; Baker & Guttfreund, 1993; Jallais & Gilet, 2010). Za razliku od procedura u kojima se svi ispitanici izlažu identičnim tužnim ili radosnim sadržajima, izazivanje afekta pomoću

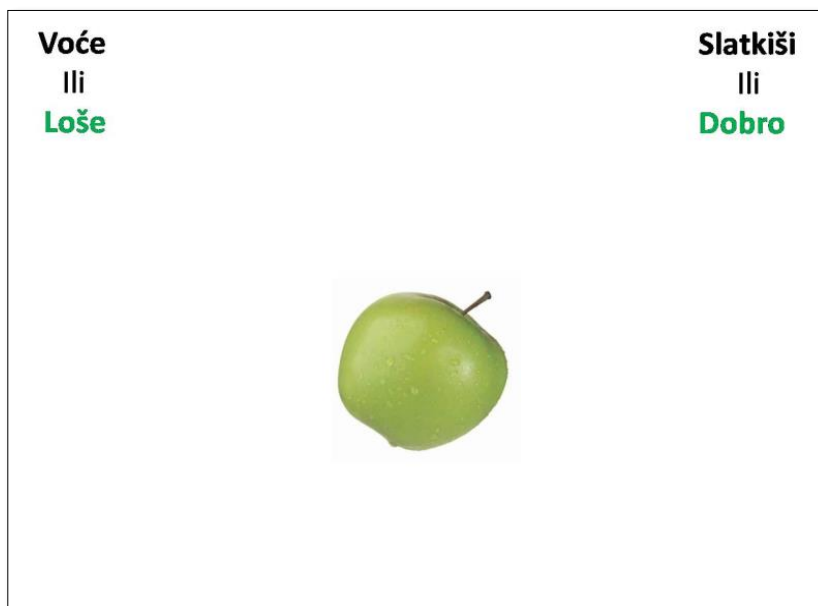
autobiografskih sećanja uzima u obzir individualne razlike u osetljivosti ispitanika na različite sadržaje, odnosno eliminiše mogućnost da izabrani sadržaji ne deluju jednako na sve ispitanike (Žeželj, 2012). Na kraju procedure, tražili smo od ispitanika da u nekoliko rečenica opišu događaj/stvari o kojima su mislili. Pored toga što je imao funkciju da pojača efekat izazivanja afekta (Westermann, Spies, Stahl, & Hesse, 1996), pregled opisa služio je za proveru da li su ispitanici postupili u skladu sa uputstvom eksperimentatora.

Nakon ovog, „prvog istraživanja“, ispitanicima je rečeno da mogu da pređu u drugu prostoriju gde su ih čekali eksperimentatori sa navodno drugog eksperimenta. U ovom delu eksperimenta primenjena je procedura „probaj i oceni“ koja podrazumeva konzumiranje određenih namirnica, njihovu evaluaciju i poređenje. Ovakva procedura za registrovanje ponašanja ispitanika korišćena je u prethodnim studijama prediktivne validnosti implicitnih mera (npr. Friese & Hofmann, 2009; Friese et al., 2008b; Hofmann et al., 2007), osmišljena je tako da ne ometa ispitanika dok izvodi ponašanje (zato što nije svestan da li i koje ponašanje biva registrovano), a ponašanje je lako merljivo (količina pojedjenih slatkiša). U skladu sa navedenom procedurom, za svakog ispitanika je unapred bila pripremljena jedna kesica „M&M“ čokoladnih bombona (težine oko 46g) i jedna kutija „Bonibon“ bombona (težine oko 32g), kao i lista za ocenjivanje evaluativnih atributa ovih bombona (prikaz liste atributa dat je u Prilogu 3). Za navedeni tip slatkiša odlučili smo se nakon pilot istraživanja u kome se pokazalo da najveći broj ispitanika navodi čokoladu i slatkiše od čokolade kao one koje najčešće konzumiraju. Pored toga, prethodna istraživanja su ukazala da je čokolada jedna od najčešćih namirnica za kojima može postojati žudnja (Benton, 1999, prema Macht, Roth, & Ellgring, 2002). Imajući u vidu da je gramaža bombona u različitim kesicama i kutijama varirala, za svakog ispitanika je unapred izmerena i zabeležena precizna količina bombona u kesici i kutiji koja je za nju/njega bila predviđena. Na samom početku, kao i tokom procedure „probaj i oceni“ ispitanicima je nekoliko puta naglašeno da mogu da jedu koliko god žele. Pre probe i evaluacije bombona, ispitanici su popunjavali nekoliko „kontrolnih skala“ (vidi Prilog 3). Među ovim skalama bila je umetnuta i sedmostepena bipolarna skala sa polovima „tužno“ i „radosno“ koja je služila za proveru efikasnosti eksperimentalne manipulacije afektom. Nakon što bi ispitanici napustili prostoriju u kojoj je sproveden eksperiment, eksperimentatori bi merili količinu preostalih bombona. U tu svrhu korišćena je digitalna vaga preciznosti 1mg. Druga faza ogleda trajala je oko 20 minuta

po grupi ispitanika. Nakon što je faza prikupljanja završena, ispitanici su dobili kolektivni email u kome im je objašnjena svrha eksperimenta i data prilika da podele svoje komentare sa istraživačima. Na ovakav oblik pružanja povratnih informacija (*eng. debriefing*) smo se odlučili iz nekoliko razloga. Prvo, imajući u vidu da bi poznavanje svrhe istraživanja narušilo delotvornost eksperimentalne procedure, nismo bili u mogućnosti da unapred prenesemo ispitanicima ovu informaciju. Umesto toga smo im dali do znanja da imaju opciju da u svakom trenutku odustanu od eksperimenta, kao i da izraze želju da njihovi podaci ne budu iskorišćeni u analizama. Nije bilo ispitanika koji su se odlučili za neku od navedenih opcija. Pored toga, individualno i neposredno pružanje povratnih informacija nije bilo moguće jer je postojala opasnost da dođe do deljenja informacija među ispitanicima (onih koji su prošli kroz proceduru i onih koji tek treba da prođu) što bi takođe narušilo delotvornost eksperimentalne procedure.

3.1.3. Instrumenti

IAT. U istraživanju smo konstruisali i primenili standardnu verziju IAT Grinvalda i saradnika (Greenwald et al., 1998), koju danas mnogi autori smatraju metodološki i empirijski najosnovanijom (Perugini et al., 2010; Žeželj et al., 2010). U ovoj proceduri, prilagođenoj za merenje stavova prema slatkišima, ispitanici su imali zadatak da kategorišu različite vizuelne stimulse – predstavnike različitih namirnica koje se porede (*slatkiši* naspram *voće*) i pojmove jasno pozitivne i negativne valence (u kategorije *dobro* naspram *loše*), nakon njihovog pojavljivanja na ekranu. Izbor kategorija IAT: koncepta-meta i dimenzije atributa urađen je po uzoru na prethodna istraživanja u kojima je primenjena IAT mera stava prema slatkišima (Conner, Perugini, O’Gorman, Ayres, & Prestwich, 2007; Friese et al., 2008b; Holland et al., 2012; Perugini, 2005). Prikaz različitih faza/zadataka u standardnoj verziji IAT može se videti u Tabeli 2 u teorijskom uvodu, a prikaz tipičnog izgleda ekrana u fazama IAT u kojima se kategorije *voće* i *loše* nalaze na jednom tasteru za odgovore, a kategorije *slatkiši* i *dobro* na drugom (faze 3 i 4 iz Tabele 2), dat je na Slici 5.

Slika 5. Primer izgleda ekrana u IAT sa kategorijama: slatkiši/voće i dobro/loše

U skladu sa teorijskim i metodološkim pretpostavkama na kojima se bazira IAT, ako ispitanici u većoj meri povezuju koncept *voća* sa pozitivnim atributima, nego koncept *slatkiša*, odnosno poseduju pozitivan implicitni stav prema zdravoj ishrani, onda će brže i sa manje grešaka odgovarati u zadatku kojem je kategorija *voće* uparena sa pozitivnom valencom atributa, a kategorija *slatkiši* sa negativnom, nego u obrnutom slučaju.

Tokom IAT procedure prikazivano je ukupno 20 različitih stimulusa: pet slika različitih slatkiša i pet slika različitog voća, pet imenica pozitivne afektivne valence i pet imenica negativne afektivne valence. Detaljan opis stimulusa dat je u odeljku *Stimulusi* u tekstu koji sledi. Redosled uparivanja koncepata meta (*slatkiši* i *voće*) i polova atributa (*dobro* i *loše*) bio je randomiziran. Mera implicitnog stava prema slatkišima u odnosu na voće je bila izražena kao takozvana D mera koju smo računali na osnovu poboljšanog algoritma koji su predložili Grinvald i saradnici (Greenwald et al., 2003). Ovaj algoritam podrazumeva eliminisanje vremena reakcije koja su manja od 300ms i veća od 10s, kao i eliminisanje ispitanika koji u više od 10% odgovora imaju ovakva vremena reakcije. Pored toga, vreme kategorizacije se tretira kao vreme koje protekne od prikaza stimulusa do davanja tačnog odgovora, pa tako uključuje u sebe i greške koje ispitanici prave tokom procesa kategorizacije. Na kraju D mera predstavlja količnik između razlike u prosečnim

vremenima odgovora u suprotnim dvostrukim zadacima kategorizacije i standardne devijacije vremena odgovora za konkretnog ispitanika.

Upitnik eksplicitnih mera stavova prema konzumiranju slatkiša i voća.

Upitnik eksplicitnih stavova prema konzumiranju slatkiša obuhvatio je pitanje koju od dve kategorije namirnica, slatkiša i voća, više vole. Pored toga u upitniku su se našle i skale tipa semantičkog diferencijala na kojim su ispitanici ocenjivali konzumiranje voća i slatkiša na sledećih šest dimenzija: zdravo-nezdravo, dobro-loše, glupo-pametno, prijatno-neprijatno, negativno-pozitivno i privlačno-neprivlačno (videti Prilog 1). Skale semantičkih diferencijala smo preuzeli iz istraživanja stavova prema ishrani Konera i saradnika (Conner et al., 2007). Eksplicitni stav prema konzumiranju slatkiša/voća smo operacionalizovali preko četiri različite mere izvedene na osnovu opisanog upitnika. Prvu meru smo definisali kao eksplicitni stav prema slatkišima i računali smo je kao prosečni skor na skalama semantičkog diferencijala na kojima je ocenjivano sopstveno konzumiranje slatkiša (6 sedmostepenih skala-atributa interne konzistentnosti $\alpha = .830$). Druga mera je bila eksplicitna mera stava prema konzumiranju voća koja je takođe predstavljala prosečni skor na navedenim skalama, samo u slučaju konzumiranja voća (6 sedmostepenih skala-atributa interne konzistentnosti $\alpha = .854$). Pored toga, kako bismo formirali meru koja je analogna meri implicitnih asocijacija ili preferencije, za svakog ispitanika smo izračunali diferencijalni skor između prosečne ocene konzumiranja slatkiša i voća na spomenutim skalama semantičkog diferencijala (tj. uprosečenu aritmetičku razliku između prve dve mere). Imajući u vidu da IAT mera stava prema slatkišima predstavlja relativnu meru preferiranja slatkiša u odnosu na voće, na ovaj način smo se pobrinuli da to isto predstavlja i jedna od eksplicitnih mera. Slično tome, poslednja eksplicitna mera je odražavala eksplicitnu preferenciju slatkiša u odnosu na voće tako što je predstavljala direktni odgovor ispitanika na pitanje koju od dve kategorije namirnica više vole. Prethodna istraživanja su pokazala da kompatibilnost implicitnih i eksplicitnih mera u ovom pogledu utiče na snagu njihove veze – implicitne mere ostvaruju veće korelacije sa relativnim eksplicitnim merama (Hofmann et al., 2005). Teorijski raspon skorova na prve tri mere bio je od -3 do 3 (teorijska aritmetička sredina 0, a standardna devijacija 1), dok je u slučaju poslednje mere bio od 1 do 7 (teorijska aritmetička sredina 4, a standardna devijacija 1).

Lista atributa u zadatku „probaj i oceni“. Lista atributa u zadatku „probaj i oceni“ je imala za cilj da odvraća pažnju ispitanika od prave svrhe ovog dela oglasa – kvantifikacije količine pojedenih bombona. Atributi su osmišljeni po uzoru na prethodna istraživanja koja su koristila ovaj zadatak (npr. Friese et al., 2008b; Hofmann et al., 2007), a tako da pokriju različite aspekte evaluacije slatkiša: ukus, izgled, priyatnost, dodir, itd. (vidi listu u Prilogu 3). Ispitanici su bombone ocenjivali na ukupno 13 različitih bipolarnih dimenzija atributa, raspona od -3 do 3.

3.1.4. Stimulusi

Stimulusi predstavnici stavskih objekata u IAT su bile fotografije različitog voća i slatkiša (lista stimulusa data je u Prilogu 2). Pre finalnog izbora stimulusa, sproveli smo preliminarno istraživanje koje je imalo za cilj da pruži podatke o učestalosti navođenja različitih slatkiša i voća među studentima i da obezbedi da u finalni izbor uđu oni stimulusi koji jasno i jednoznačno ukazuju na navedene kategorije. U ovom istraživanju učestvovalo je 75 studenata psihologije Filozofskog fakulteta u Beogradu. Ispitanici su dobili kratak upitnik u kome se od njih tražilo da navedu pet različitih kupovnih (industrijskih) vrsta slatkiša i pet različitih vrsta voća koji im redom padnu na pamet. Za svaki pojam koji je barem jedan ispitanik na bilo kom mestu spomenuo, i za svako redno mesto smo izračunali frekvencu navođenja. Nakon toga smo za svaki pojam izračunali ukupnu ponderisanu frekvencu navođenja. Prosečna ukupna frekvencija pojmova iz kategorije slatkiši bila je 15.15 (SD = 22.17), dok je u slučaju kategorije voće bila 46.71 (SD = 57.88). U slučaju slatkiša studenti su naveli 73 različite vrste industrijskih slatkiša, dok je u slučaju voća taj broj bio znatno manji: 24. Kao stimuluse predstavnike kategorija u IAT, izabrali smo pet vrsta voća i pet vrsta slatkiša koji su u uzorku navedenih pojmova imali najveću ukupnu ponderisanu frekvencu navođenja. Stimulusi predstavnici kategorije VOĆE su bili redom: (1) jabuka (Fu = 234); (2) banana (Fu = 179); (3) jagoda (Fu = 124); kruška (Fu = 73) i pomorandža (Fu = 70). Kategoriju SLATKIŠI predstavljali su: (1) čokolada (Fu = 145); (2) čokoladna bananica (Fu = 63); (3) “snickers“ čokoladica (Fu = 54); (4) “jaffa“ keks (Fu = 54) i (5) keks (Fu = 53).

Za stimuluse predstavnike kategorije atributa izabrali smo pojmove jasne afektivne valence. Odabrani pojmovi iz kategorije *dobro* pripadali su gornjem delu (pozitivna afektivna valenca), a stimulusi iz kategorije *loše* donjem delu kontinuuma (negativna afektivna valenca) afektivne subskale Konotativnog diferencijala pojmova

(Janković, 2000a, 2000b). Svaki pojam iz kategorije *dobro* imao je svog para – suprotni pojam – u kategoriji *loše*. Vodili smo računa i da svi antonimi (tj. pojmovi iz kategorije *loše*) ne počinju slovom N (što može biti čest slučaj u srpskom jeziku) kako na ovaj način ne bismo olakšali zadatak kategorizacije (Lane et al., 2007). Predstavnici kategorije *dobro* bile su reči: Lepota, Ljubav, Radost, Sreća, Smeh; a kategorije *loše*: Ružnoća, Mržnja, Tuga, Plač, Bol.

3.2. Ogljed 1: Rezultati

3.2.1. Implicitni stavovi prema konzumiranju slatkiša i voća

Pre računanja same mere implicitnog stava prema konzumiranju slatkiša, izračunali smo prosečno vreme potrebno ispitanicima da kategorišu stimulse u različitim IAT zadacima: (1) zadatku *slatkiši_dobro_voće_loše* (zadatak u kome su ispitanici pomoću jednog tastera za odgovore kategorisali reči pozitivne afektivne valence i fotografije slatkiša, a pomoću drugog reči negativne valence i fotografije voća; faze 3 i 4 u Tabeli 2 u teorijskom uvodu) i (2) suprotnom zadatku – *voće_dobro_slatkiši_loše* (zadatak u kome su ispitanici pomoću jednog tastera za odgovore kategorisali reči pozitivne afektivne valence i fotografije voća, a pomoću drugog reči negativne valence i fotografije slatkiša; faze 6 i 7 u Tabeli 2). Ispitanici su u proseku brže odgovarali u zadatku *voće_dobro_slatkiši_loše* ($M = 954.20$ msec, $SE = 16.76$) nego u zadatku *slatkiši_dobro_voće_loše* ($M = 1012.60$ msec, $SE = 15.78$). Ova razlika u vremenu reakcije je bila značajna ($t(124) = 3.62$, $p < .001$, $\eta^2 = .10$) i ukazivala na to da studenti psihologije u većoj meri povezuju koncept *voća* sa pozitivnim atributima, nego koncept *slatkiša*. T-test za jedan uzorak je pokazao da se prosečna vrednost D mere (vidi Tabelu 5), tj. mere implicitnog stava prema konzumiranju slatkiša u odnosu na voće, značajno razlikuje od teorijskog odsustva preferencije ili nulte implicitne povezanosti ($t(124) = -4.33$, $p < .001$). Negativna prosečna vrednost ove mere ukazuje na to da ispitanici iz našeg uzorka poseduju u proseku negativan implicitni stav prema slatkišima u odnosu na voće.

Tabela 5

Parametri centralne tendencije, raspršenja i normalnosti raspodele IAT mere stava prema konzumiranju slatkiša u odnosu na voće

<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
-0.14	0.36	-0.99	0.75	0.99	-1.10

Raspon skorova dobijene D mere nalazi se unutar teorijski očekivanih (od -1.5 do 1.5), ali je nešto uži od onog koji se tipično dobija (Greenwald et al., 2003). Standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa date u Tabeli 5 ukazuju da distribucija ne odstupa od normalne. Nije bilo ispitanika koji su u 10% ili više slučajeva davali odgovore manje od 300 msec, te niko zbog ovog kriterijuma nije isključen iz analize.

Pouzdanost IAT mere stava smo izračunali deljenjem IAT procedure na tri ujednačena dela, računanjem 3 paralelne D mere na osnovu njih, i primenom Kronbah alfa obrasca. Ovako izračunata pouzdanost IAT iznosila je .740. Dobijena vrednost pouzdanosti u rangu je vrednosti koje se dobijaju za IAT mere (Lane et al., 2007; Nosek, Greenwald, & Banaji, 2005).

3.2.2. Eksplicitni stavovi prema konzumiranju slatkiša i voća

U narednoj tabeli dat je prikaz mera centralne tendencije i raspršenja za različite eksplicitne mere stavova prema hrani, kao i standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa.

Tabela 6

Parametri centralne tendencije, raspršenja i normalnosti raspodele eksplicitnih mera stava prema konzumiranju voća i slatkiša

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
Eslat	1.11	1.05	-2.50	2.67	-3.48**	1.32
Evoće	2.57	0.77	-2.00	3.00	-17.42**	40.58**
Edif	-0.73	0.56	-2.75	0.42	-3.36**	2.53*
Epref	4.63	1.66	1.00	7.00	-2.13*	-1.71

Napomena. Eslat = Eksplicitna mera stava prema slatkišima; Evoće = Eksplicitna mera stava prema voću; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na stav prema voću (Edif = (Eslat – Evoće)/2); Epref = eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće.

* p < .05. ** p < .01.

Vrednosti u Tabeli 6 govore da su ispitanici umereno pozitivno evaluirali slatkiše, dok su izrazito povoljno evaluirali voće. Preciznije, 71.2% ispitanika je na skali teorijskog raspona od -3 do 3 ocenilo konzumiranje voća prosečnom ocenom većom od 2.5. Pregled standardizovanih vrednosti skjunisa i kurtozisa različitih eksplicitnih mera ukazuju na negativnu asimetričnost i leptokurtičnost njihovih raspodela, odnosno da su ispitanici bili skloni da povoljno ocenjuju različite aspekte konzumiranja voća¹¹ i slatkiša.

Kako bismo utvrdili da li se navedene mera stavova razlikuju od teorijskog proseka na upotrebljenim skalama, primenili smo T-test za jedan uzorak¹². Pokazalo se da studenti u proseku iskazuju pozitivan stav prema konzumiranju slatkiša ($t(124) = 11.73, p < .001$), izrazito pozitivan stav prema konzumiranju voća ($t(124) = 37.42, p < .001$), te da značajno pozitivnije evaluiraju konzumiranje voća nego slatkiša ($t(124) = -14.66, p < .001$). Sa druge strane, kod eksplicitnog izjašnjavanja o tome šta se preferira – voće ili slatkiši (mera koja simulira fiktivni izbor između dve opcije), studenti su u proseku odgovarali da za nijansu više vole slatkiše u poređenju sa voćem ($t(124) = 4.26, p < .001$).

U Tabeli 7 koja sledi je dat prikaz prosečnih evaluacija konzumacije slatkiša i voća na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala, kao i značajnost njihovih međusobnih razlika. Pokazuje se da ispitanici ocenjuju konzumiranje voća kao daleko zdravije, bolje, pametnije i pozitivnije nego konzumiranje slatkiša. Istovremeno jedenje slatkiša doživljaju u podjednako meri privlačnim i prijatnim kao jedenje voća (vidi Tabelu 7). Prosečna evaluacija slatkiša se mahom nalazi na pozitivnom delu različitih skala semantičkog diferencijala.

---

¹¹ Stav prema konzumaciji voća je bio gotovo uniformno pozitivan.

¹² Istraživanja pokazuju da je t-test kao statistički postupak robustan na narušenost pretpostavke o normalnosti distribucije (Lumley, Diehr, Emerson, & Chen, 2002).

Tabela 7

Značajnost razlika u evaluaciji konzumiranja voća i slatkiša na različitim skalama semantičkog diferencijala

Skala	Slatkiši		Voće		<i>t</i> (135)	<i>p</i>
	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>		
Zdravo/nezdravo	-0.15	1.54	2.87	0.61	-20.51	<.001
Dobro/loše	0.66	1.60	2.66	1.10	-11.20	<.001
Privlačno/neprivlačno	2.30	1.27	2.16	1.17	0.98	.328
Pametno/glupo	0.29	1.20	2.70	1.02	-19.93	<.001
Pozitivno/negativno	1.09	1.57	2.62	1.04	-10.06	<.001
Prijatno/neprijatno	2.45	1.37	2.43	1.04	0.12	.905

Napomena. *AS* = aritmetička sredina; *SD* = standardna devijacija; *t* = *t* statistik; *p* = značajnost *t* statistika. Kurzivom su označene skale na kojima postoje značajne razlike u ocenjivanju konzumacije slatkiša i voća.

Imajući u vidu da asimetričnost distribucije varijabli može značajno uticati na vrednost koeficijenta njihove korelacije i drugih mera parametrijske statistike, sve mere su normalizovane primenom Blumovog algoritma. Odlučili smo se na ovu transformaciju podataka, a ne za primenu logaritamske transformacije koju su koristili autori u istraživanjima sličnog karaktera (npr. Hofmann et al., 2007; Hofmann & Friese, 2008) iz nekoliko razloga. Normalizacija Blumovim algoritmom ne menja odnos između varijabli i posledično ne utiče na kasniju interpretaciju podataka. Pored toga ovaj postupak osim narušenosti simetrije distribucije rešava i probleme platokurtičnih/leptokurtičnih distribucija. Za razliku od ove, logaritamska transformacija menja prirodu povezanosti između varijabli (iz linearne u nelinearnu) što se mora uzeti u obzir prilikom tumačenja dobijenih rezultata, a u slučaju kompleksnih nacрта ovo može biti pravi izazov. Sve statističke analize čiji prikaz sledi izvršene su na normalizovanim varijablama.

Tabela 8

Pregled korelacija između različitih mera eksplicitnih stavova o ishrani

	<i>Eslatkiši</i>	<i>Evoće</i>	<i>Edif</i>	<i>Epref</i>
Eslatkiši	1			
Evoće	.16†	1		
Edif	.70**	-.45**	1	
Epref	.22*	-.28**	.27**	1

Napomena 1. Eslatkiši = Eksplicitna mera stava prema slatkišima; Evoće = Eksplicitna mera stava prema voću; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

U prethodnoj tabeli je dat prikaz međusobnih korelacija između različitih eksplicitnih mera stavova. Vrednosti u Tabeli 8 ukazuju na to da postoji vrlo blaga, marginalno značajna pozitivna veza između stava prema konzumiranju voća i stava prema konzumiranju slatkiša ($p = .068$). Drugim rečima, pozitivan stav prema konzumiranju voća ne podrazumeva nužno negativan stav prema konzumiranju slatkiša. Nalaz sličnog tipa (isti smer, ali veći intenzitet veze) dobijen je u studiji Rišetinove i saradnika (Richetin, Perugini, Prestwich, & O’Gorman, 2007) i po ovim autorima budi sumnju u opravdanost korišćenja voća i slatkiša kao kontrastnih kategorija stimulusa u IAT (zato što pozitivna evaluacija jedne kategorije ne podrazumeva negativnu druge). Međutim, treba naglasiti da u pomenutoj studiji nije uzeta u obzir činjenica da su ispitanici relativno uniformno evaluirali konzumaciju voća usled čega je verovatno distribucija ove varijable ostala asimetrična i nakon primene normalizacije logaritamskom transformacijom.

Utvrđili smo da mera preferencije slatkiša u odnosu na voće, odnosno mera u kojoj su se ispitanici eksplicitno izjašnjavali šta više vole – voće ili slatkiše relativno nisko korelira sa drugim eksplicitnim merama stava o ishrani koje su upotrebljene u ovom istraživanju. Imajući ovo u vidu, možemo zaključiti da se ovako operacionalizovana eksplicitna mera stava može smatrati konceptualno drugačijom od mere operacionalizovane putem skala semantičkog diferencijala pa je kao takva i korišćena u testiranju različitih modela povezanosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova sa ponašanjem.

Kako bismo detaljnije ispitali prirodu povezanosti između eksplicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće, proverili smo i povezanost između ove mere i diferencijalnih

skorova evaluacije konzumiranja voća i slatkiša na pojedinačnim skala semantičkog diferencijala i to primenom linearne regresije. Prediktori su bili normalizovani diferencijalni skorovi na skalama semantičkog diferencijala, a kriterijum je bila eksplicitna mera preferencije. Prikaz beta koeficijenata i njihove značajnosti dat je u Tabeli 9. Pokazalo se da definisani model objašnjava značajan procenat varijanse: $R^2 = .318$, $F(6, 118) = 9.18$, $p < .001$. Samo su skale privlačno-neprivlačno i prijatno-neprijatno bile značajni prediktori eksplicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće, ukazujući da se ova preferencija delom bazira na afektivnim aspektima stava o hrani.

Tabela 9

Rezultati linearne regresije pojedinačnih diferencijalnih ocena slatkiša i voća na skalama semantičkog diferencijala na eksplicitnu meru preferencije slatkiša u odnosu na voće

	β	T	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
Zdravo/Nezdravo	-.05	-0.43	.66	.01	-.04
Dobro/Loše	.04	0.34	.73	.12	.03
Privlačno/Neprivlačno	.34	3.60	<.001	.51	.31
Pametno/Glupo	-.03	-0.29	.77	.07	-.02
Pozitivno/Negativno	.06	0.51	.61	.21	.04
Prijatno/Neprijatno	.27	2.76	.007	.49	.21

Napomena. β = beta ponder; t = t statistik; p = značajnost t statistika. Kurzivom su označene skale koje su značajni prediktori IAT mere.

3.2.3. Odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema slatkišima i voću

Kako bismo ispitali odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema konzumiranju slatkiša i voća, testirali smo korelacije između IAT mere i različitih eksplicitnih mera stavova. Pokazalo se da IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće blago korelira kako sa relativnom merom preferencije slatkiša u odnosu na voće, tako i sa diferencijalnim skorom evaluacije konzumiranja slatkiša u odnosu na voće. Sa apsolutnim merama evaluacije konzumiranja voća i slatkiša IAT mera ne korelira (Tabela 10).

Tabela 10

Pregled korelacija između različitih mera eksplicitnih stavova o ishrani i IAT mere

	<i>Eslatkiši</i>	<i>Evoće</i>	<i>Edif</i>	<i>Epref</i>
IAT	.13 (.17)	-.13(-.16)	.19*(.25)	.26**(.30)

Napomena 1. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Eslat = Eksplicitna mera stava prema slatkišima; Evoće = Eksplicitna mera stava prema voću; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$.

Napomena 3. Imajući u vidu značajno umanjenu pouzdanost IAT mere (u kontekstu drugih mera) u zagradi su dati koeficijenti korelacije dobijeni nakon primene formule korekcije za atenuaciju¹³.

Kako bismo detaljnije ispitali prirodu implicitne preferencije prema slatkišima u odnosu na voće, testirali smo korelacije između IAT mere i diferencijalnih skorova na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala, a potom smo primenili multiplu lineranu regresionu analizu u kojoj su prediktori bili diferencijalni skorovi na skalama semantičkog diferencijala, a kriterijum je bila IAT mera. Pregled koeficijenata korelacije između različitih skala semantičkog diferencijala i IAT mere dat je u Tabeli 11. Budući da je definisani regresioni model bio marginalno značajan, $R^2 = .09$, $F(6, 118) = 2.05$, $p = .065$, primenili smo regresionu analizu po koracima (*eng.* „stepwise“). Utvrđen je jedan značajan model ($R^2 = .08$, $F(6, 123) = 11.25$, $p = .001$) i to sa jednim prediktorom – skalom privlačno/neprivlačno ($\beta = .289$, $t = 3.35$, $p = .001$).

Tabela 11

Pregled korelacija između diferencijalnih skorova na skalama semantičkog diferencijala i IAT mere preferencije slatkiša u odnosu na voće

Skala	Korelacija
Zdravo/Nezdravo	.07
Dobro/Loše	.14
Privlačno/Neprivlačno	.29**
Pametno/Glupo	.07
Pozitivno/Negativno	.12
Prijatno/Neprijatno	.16

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$.

¹³ Statistička formula koju smo primenili kako bi izvršili korekciju za atenuaciju glasi $r_{xyt} = r_{xy} / \sqrt{r_{xx} * r_{yy}}$

Primenom multiple linearne regresije u kojoj je kriterijum bila IAT mera stava, a prediktori eksplicitna diferencijalna mera evaluacije i eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće mogli smo da utvrdimo da li povezanost ove dve eksplicitne mere stava o ishrani sa implicitnim stavom potiče iz istih ili različitih izvora. Rezultati su ukazali na značajan model ($R^2=.084$, $F(2, 122) = 5.57$, $p = .005$), u okviru koga je značajan prediktor bila eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće ($\beta = 0.22$, $t = 2.48$, $p = .015$), dok diferencijalna mera eksplicitne evaluacije nije dostigla značajnost ($\beta = 0.13$, $t = 1.47$, $p = .144$). Pregled beta pondera i izvornih korelacija ukazuje na redundantnost diferencijalne mere eksplicitne evaluacije u testiranom modelu, odnosno na to da njena povezanost sa implicitnom merom stava potiče od povezanosti sa eksplicitnom merom preferencije (a ova povezanost, kao što smo videli u prethodnom poglavlju, bazira se pre svega na afektivnim skalama stava prema konzumaciji slatkiša i voća).

3.2.4. Uspešnost procedure izazivanja afekta

U drugoj fazi ogleada primenjena je procedura izazivanja afekta, nakon čega su ispitanici upućivani na navodno nepovezan ogled u kome su jeli i ocenjivali slatkiše na različitim atributima. Po ukupno 43 ispitanika je prošlo kroz eksperimentalne nivoe izazivanja negativnog i pozitivnog afekta (tj. tuge i radosti), dok je u kontrolnoj grupi u kojoj nije izazivan afekat bilo 39 ispitanika.

U cilju provere uspešnosti manipulacije afektom, primenili smo ANOVA-u za neponovljena merenja i tako testirali značajnost razlika u oceni afekta između različitih grupa (vidi Tabelu 12). Pokazalo se da je manipulacija bila uspešna ($F(2, 122) = 8.16$, $p < .001$, $\eta^2 = .12$). „Post hoc“ testom (LSD) utvrdili smo da je postojala značajna razlika u oceni afekta između radosne i kontrolne grupe ispitanika ($p = .021$), kao i između tužnih i radosnih ispitanika ($p < .001$), dok razlika u evaluaciji afekta između kontrolne grupe i grupe kod koje je izazvana tuga nije bila značajna ($p = .117$).

Tabela 12

Pregled presečnih ocena i standardnih devijacija ocene afekta nakon eksperimentalne manipulacije

Radosno <i>M(SD)</i>	Neutralno <i>M(SD)</i>	Tužno <i>M(SD)</i>
1.44(1.52)	0.69(1.54)	0.16(1.48)

Napomena. Teorijski raspon skale bio je od -3 do 3; U tabeli je dat prikaz odgovarajućih vrednosti pre nego što je primenjena transformacija normalizacije.

3.2.5. Konzumiranje slatkiša

U zadatku „probaj i oceni“, koji je usledio nakon eksperimentalne manipulacije afektom, ispitanici su jeli „M&M“ i „Bonibon“ čokoladne bombonice i ocenjivali ih na nizu različitih dimenzija (skala semantičkog diferencijala – Prilog 3). Ispitanike smo pre ovog dela oglada takođe pitali da na četvorostepenoj skali procene koliko vremena je prošlo od poslednjeg obroka (1- manje od pola sata; 2- između pola sata i sat vremena; 3 – između sat vremena i dva sata; i 4 – više od dva sata). Velika većina ispitanika je označila da je poslednji obrok imala pre više od dva sata ($f = 104$ (83%)), znatno manji broj njih je rekao da su poslednji put jeli pre između sat vremena i dva sata ($f = 17$ (13.6%)), dok je tek neznatan broj označio da su imali obrok pre sat vremena i manje ($f = 4$ (3.2%)). Ovakav podatak govori u prilog tome da su se ispitanici mahom ponašali u skladu sa uputstvom eksperimentatora da ne jedu nekoliko sati pre oglada.

Prikaz mera centralne tendencije, raspršenja i standardizovanog skjunisa i kurtozisa za meru količine konzumiranih slatkiša dat je u tabeli ispod (Tabela 13).

Tabela 13

Mere centralne tendencije, raspršenja i parametara normalnosti distribucije količine konzumiranih slatkiša

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
Ukupna količina slatkiša (g)	21.58	16.09	1.90	80.90	6.60**	4.92**

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$.

Pozitivna zakrivljenost ukupne količine pojedjenih slatkiša nam govori da je većina ispitanika bila sklona da jede manje količine nego što im je bilo dostupno (na početku eksperimenta svaki ispitanik je dobio kutiju i kesicu čokoladnih bombona od

ukupno oko 80g). U cilju normalizacije ove distribucije primenjen je ponovo Blumov algoritam, a sve dalje analize sprovedene su na ovako transformisanoj varijabli.

3.2.6. Provera uspešnosti randomizacije

Ispitanici su na slučajan način dodeljivani u jednu od eksperimentalnih (izazivanje radosti ili tuge) ili kontrolnu grupu (neutralan afekat). Kako bi se ispitala uspešnost randomizacije, primenili smo ANOVA analizu da utvrdimo eventualne sistematske razlike u nivou implicitnih i eksplicitnih stavova, vremenu proteklom od poslednjeg obroka kod ispitanika, kao i vremenu sprovođenja eksperimenta između nivoa eksperimentalnog faktora. Nisu utvrđene značajne razlike ni na jednom od pobrojanih parametara (za sve t vrednosti važi $|t| < 1.99$, a za odgovarajuće vrednosti značajnosti važi $p > .14$).

3.2.7. Glavni efekat valence i intenziteta afekta na količinu konzumiranih slatkiša

Kako bismo proverili glavni efekat afekta na količinu pojedenih slatkiša primenili smo dve analize: (1) testiranje razlika u količini pojedenih bombona¹⁴ između različitih eksperimentalnih i kontrolne grupe i (2) testiranje korelacija između količine pojedenih slatkiša i skala na kojima su ispitanici nakon izazivanja afekta ocenjivali svoje afektivno stanje (pre svega na skali tužno/radosno)¹⁵.

Najpre smo testirali značajnost razlika u količini pojedenih slatkiša između eksperimentalnih i kontrolne grupe. Nisu utvrđene značajne razlike ($F(2,122) = 0.42, p = .657$). Prosečne količine i standardne devijacije pojedenih čokoladnih bombona u različitim grupama su bile redom: (1) Radost: 24.11(18.37) g; (2) Tuga: 21.01(16.59) g; i (3) Neutralno stanje: 19.43(12.48) g. Imajući u vidu istraživanja koja ističu da unos čokolade može imati regulatornu funkciju za afektivno stanje pre svega žena (Andrade, 2005; Benton, Greenfield, & Morgan 1998), testirali smo navedene razlike i samo na poduzorku žena ($N=109$). Nisu utvrđene značajne razlike ($F(2,106) = 0.44, p = .642$).

Dalja provera veze između afekta i količine pojedenih slatkiša u zadatku „probaj i oceni“ podrazumevala je istraživanje veza između količine pojedenih slatkiša i skala na

---

¹⁴ Količina pojedenih bombona je u svim analizama bila izražena u gramima. Pošto je razlika u kalorijskoj vrednosti bombonica različitih robnih marki bila veoma mala, izražavanje navedene mere u kalorijama bi praktično predstavljalo linearnu transformaciju gramaže i ne bi iznedrilo drugačije rezultate, pa navedena transformacija nije sprovedena.

¹⁵ Obe analize su primenjene na prethodno normalizovanim varijablama.

kojima su ispitanici nakon indukcije procenjivali svoje afektivno stanje (pre svega skale tužno/radosno, a potom i drugih skala). Količina slatkiša nije bila u vezi ni sa jednom od skala afekta, i to kako na celom uzorku, tako i na poduzorku žena (korelacija između količine pojedjenih slatkiša i ocene na skali „tužno/radosno“ je bila: (1) za celi uzorak: $r(125) = .027$; $p = .761$; (2) za poduzorak žena: $r(109) = .008$; $p = .934$).

Pored toga, proverili smo i da li su postojale korelacije između količine pojedjenih slatkiša i *intenziteta afekta* na skali „tužno/radosno“¹⁶. Ni u ovom slučaju nije dobijena značajna povezanost ($r(125) = .029$; $p = .750$). Budući da je varijabla „intenzitet afekta“ imala samo 4 nivoa (0-nulti; 1–blagi; 2-umereni i 3-ekstremni intenzitet afekta), primenili smo i ANOVA-u za ponovljena merenja kako bismo testirali razlike u količini pojedjenih bombona između ispitanika u različitom intenzitetu afekta. Nisu dobijene značajne razlike ($F(3,121) = 0.45$, $p = .721$). Identičan obrazac rezultata dobijen je i na poduzorku žena: ($r(109) = .026$; $p = .791$; $F(3,121) = 0.60$, $p = .613$)

Istraživanja koja se bave uticajem afekta u domenu ponašanja u ishrani, upućuju da afekat u različitoj meri ostvaruje uticaj na različite reakcije na hranu (*eng.* eating response; Macht et al., 2002). Maht i saradnici (2002) razlikuju pet mogućih nivoa reakcija na hranu: (1) motivacija da se jede (2) afektivni odgovori na hranu (3) izbor hrane (4) žvakanje hrane i (5) količina pojedene hrane, i ističu da uticaj afekta slabi kako se nivo reakcije bliži pravom, realnom ponašanju. Različita istraživanja u ovoj oblasti pokazuju da u slučaju radosti postoji tendencija da se ukus čokolade ocenjuje kao prijatniji i više stimulišući (Macht et al., 2002). Imajući u vidu ova istraživanja, testirali smo odnos mere afekta i različitih mera evaluacije čokoladnih bombonica koje su ispitanici davali u zadatku „probaj i oceni“. Najpre smo testirali značajnost razlika između eksperimentalnih i kontrolne grupe na globalnoj meri evaluacije (prosek evaluacije obe robne marke na svih 13 skala; $\alpha = .845$) čokoladnih bombona, a potom i na pojedinačnim skalama evaluacije. Nisu utvrđene značajne razlike (rezultati ANOVE u slučaju prosečne evaluacije robinih marki slatkiša bili su: $F(2,121) = 0.48$, $p = .620$). Jedina značajna razlika utvrđena je na skali evaluacije privlačnosti gde se pokazalo da ispitanici povoljnije ocenjuju slatkiše kada su pozitivnog ili neutralnog afekta nego negativnog ($F(2,121) = 3.30$, $p = .040$ ¹⁷). Pored toga, proverili smo i da li su postojale razlike u ocenjivanju

---

¹⁶ Intenzitet afekta je bio operacionalizovan kao apsolutna vrednost na skali tužno-radosno čiji se teorijski raspon kretao od -3 do 3.

¹⁷ $M(SD)_{tužni} = 1.39(1.35)$; $M(SD)_{radosni} = 1.92(1.07)$; $M(SD)_{neutralni} = 1.99(1.10)$; skala je raspona od -3 do 3;

slatkiša za stanja različitog *intenziteta* afekta. Nisu utvrđeni značajni efekti. Identični obrasci rezultata dobijeni su i na poduzorku žena.

Nakon toga smo testirali da li su ocene sopstvenog afekta na skali tužno-radosno i u vezi sa ocenama različitih dimenzija evaluacije čokoladnih bombona. Nije utvrđena značajna povezanost između mere afekta i globalne evaluacije slatkiša ($r(124) = .055$; $p = .542$). Dobili smo jedino da ocena afekta značajno i to pozitivno korelira sa skalom gorko/slatko ($r(124) = .297$, $p = .001$) – ispitanici koji su svoj afekat ocenjivali kao pozitivniji su slatkiše koje su konzumirali ocenjivali kao slađe. Ova korelacija je ostala značajna i nakon primene Bonferoni korekcije nivoa značajnosti na kojem smo prihvatili odgovarajuće korelacije (razlike) kao značajne ($\alpha = 1-.05/14 = .996$; tj. nivo značajnosti od $p = .004$ umesto $p = .050$). Značajne korelacije između varijable intenzitet afekta i različitih skala evaluacije slatkiša nisu utvrđene. Identični obrasci rezultata dobijeni su i na poduzorku žena.

Rezultati našeg istraživanja upućuju na nepostojanje veze između afekta (intenziteta i valence) i količine konzumiranih slatkiša. Kada je u pitanju uticaj afekta na evaluaciju slatkiša, pokazalo se da su ispitanici pozitivnijeg afekta ocenjivali slatkiše koje su konzumirali kao slađe.

3.2.8. Ispitivanje modela povezanosti između implicitnih i eksplicitnih mera sa merama ponašanja

Pre testiranja moderatorske uloge afekta, ispitali smo povezanost između različitih implicitnih i eksplicitnih mera stava prema ishrani, kao i faktora njihove interakcije¹⁸ sa količinom pojedjenih slatkiša u zadatku „probaj i oceni“ (bez obzira na eksperimentalnu manipulaciju koja im je prethodila¹⁹). Nije utvrđena nijedna značajna korelacija, niti su se regresioni model koji je obuhvatio sve navedene prediktore, kao ni pojedinačni prediktori, pokazali kao značajni u predviđanju količine pojedjenih slatkiša kao kriterijuma ($R^2 = .033$, $F(5, 119) = 0.80$, $p = .550$; $|\beta_s| < .13$, $|t_s| < 1.35$, $p_s > .18$).

Pored toga testirali smo i povezanost navedenih mera sa prosečnom evaluacijom čokoladnih bombona u zadatku „probaj i oceni“. Utvrdili smo da sve mere stava, osim

---

¹⁸ Faktori interakcije između dve varijable su produkti standardizovanih i prethodno normalizovanih skorova te dve varijable.

¹⁹ S obzirom da glavni efekat afekta na količinu konzumiranih slatkiša nije utvrđen, smatrali smo da je ovakav pristup bio opravdan.

stava prema konzumaciji voća, koreliraju sa ocenom slatkiša, kao i da postoji interakcija između implicitnih i eksplicitnih stavova u predikciji ove mere (vidi Tabelu 14).

Tabela 14

Pregled korelacija između različitih mera stava prema konzumiranju slatkiša i voća i količine pojedenih slatkiša

	<i>IAT</i>	<i>Eslat</i>	<i>Evoće</i>	<i>Edif</i>	<i>Epref</i>	<i>IATxEpref</i>	<i>IATxEdif</i>
Količina pojedenih slatkiša	.139	.070	-.026	.097	.058	-.059	-.110
Evaluacija slatkiša	.205*	.317**	.068	.200*	.185*	-.192*	-.231**

Napomena 1. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Eslat = Eksplicitna mera stava prema slatkišima; Evoće = Eksplicitna mera stava prema voću; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće. X = oznaka za interakciju između dve mere. $N=125$.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Rezultati multiple linearne regresije, kojom smo testirali povezanost između različitih mera stavova (prediktora): (1) IAT mere (2) eksplicitne mere preferencije ili eksplicitne diferencijalne mere i (3) produkta interakcije između implicitne i eksplicitne mere i prosečne evaluacije slatkiša (kriterijuma), ukazali su na: (1) postojanje multiplikativnog obrasca prediktivne validnosti različitih mera stavova (na šta ukazuje značajnost faktora interakcije, Tabela 15) (2) potencijalnu medijatorsku ulogu IAT mere kada je u pitanju prediktivna validnost eksplicitnih stavova (na šta ukazuje izostanak značajnosti pondera koji stoje uz eksplicitne mere stava, vidi Tabelu 15).

Tabela 15

Rezultati linearne regresije implicitne mera stava, različitih eksplicitnih mera stava o ishrani i efekta njihove interakcije na evaluaciju konzumiranih slatkiša

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .10$, $F(3, 120) = 4.66$, $p = .004$)</i>					
IAT†	.17	1.96	.05†	.20	.17
Edif	.12	1.34	.18	.20	.12
IATxEdif*	-.19	-2.18	.03*	-.23	-.19

<i>Model 2 (R² = .10, F(3, 120) = 4.22, p = .007)</i>					
IAT†	.18	1.99	.05†	.20	.18
Epref	.12	1.35	.18	.18	.12
IATxEpref*	-.19	-2.14	.03*	-.19	-.19

Napomena. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće. X = oznaka za interakciju između dve mere. * p < .05. ** p < .01. † p < .10

3.2.8.1. Testiranje obrazaca moderacije i medijacije između različitih mera stavova i prosečne ocene konzumiranih slatkiša

Kako bismo detaljnije ispitali navedene obrasce povezanosti (tj. multiplikativni model i model medijacije), primenili smo „Process“ SPSS makro autora Endrju Hejsa (Hayes, 2013) koji omogućava testiranje i prikaz složenih modela medijacije i moderacije između varijabli. Primenom ovog makroa utvrdili smo da: (1) diferencijalna eksplicitna mera moderira odnos implicitne mere stava i ocene konzumiranih slatkiša ($\Delta R^2 = .03$, $F(1,120) = 4.76$, $p = .031$, Tabela 16 i Grafik 1); (2) eksplicitna mera preferencije moderira odnos implicitne mere stava i ocene konzumiranih slatkiša ($\Delta R^2 = .03$, $F(1,120) = 4.60$, $p = .034$, Tabela 16 i Grafik 2); (3) IAT mera moderira odnos diferencijalne eksplicitne mere stava i ocene konzumiranih slatkiša ($\Delta R^2 = .03$, $F(1,120) = 4.76$, $p = .031$, Tabela 17 i Grafik 3); (4) IAT mera moderira odnos eksplicitne mere preferencije i ocene konzumiranih slatkiša ($\Delta R^2 = .03$, $F(1,120) = 4.60$, $p = .034$, Tabela 17 i Grafik 4); (5) da se IAT pokazuje u ulozi medijatora u odnosu između eksplicitne mere preferencije i ocene konzumiranih slatkiša, ali ne i u slučaju diferencijalne eksplicitne mere (Tabela 18 i Slika 6).

Tabela 16

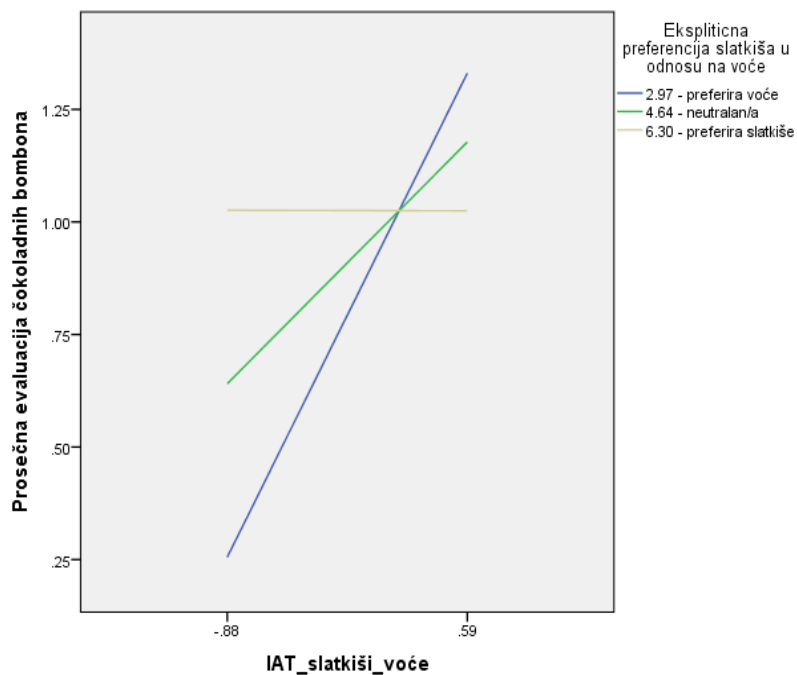
Model moderacije efekta implicitne mera stava (IAT) na ocenu konzumiranih slatkiša putem različitih mera eksplicitnog stava (Edif i Epref)²⁰

<i>Edif moderira odnos IAT i ocene konzumiranih slatkiša</i>				
Vrednost Edif	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
- 1SD (izrazito povoljnija ocena voća)	.347	.119	2.98	.004**
0 (blago povoljnija ocena voća)	.173	.088	1.97	.051†
+ 1SD (podjednaka ocena voća i slatkiša)	-.001	.118	-0.01	.993
<i>Epref moderira odnos IAT i ocene konzumiranih slatkiša</i>				
Vrednosti Epref	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
- 1SD (preferencija voća)	.349	.123	2.83	.005**
0 (neutralan stav)	.179	.090	2.00	.047*
+ 1SD (preferencija slatkiša)	-.010	.116	0.08	.932

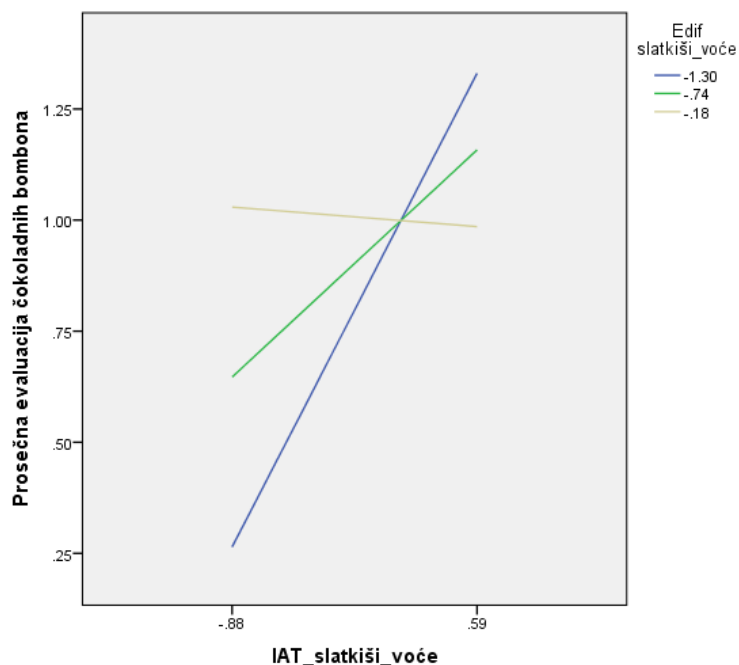
Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Na graficima ispod (Grafik 1 i Grafik 2) se može videti da IAT mera pokazuje rastuću prediktivnu validnost (rastući nagib regresionih linija) što su negativniji eksplicitni stavovi prema slatkišima (tj. pozitivniji prema voću).

²⁰ Prikazani ponderi odnose se na rezultate analize nagiba za različite nivoe moderatorske varijable afekta (eng. simple slope analysis).

Grafik 1. Moderatorska uloga eksplicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće u predviđanju ocene konzumiranih slatkiša na osnovu implicitne mere stava prema slatkišima u odnosu na voće

Grafik 2. Moderatorska uloga diferencijalne eksplicitne mere stava prema slatkišima u poređenju sa voćem u predviđanju ocene konzumiranih slatkiša na osnovu implicitne mere stava prema slatkišima u odnosu na voće

U narednom bloku se mogu videti značajnosti nagiba regresionih prava u predviđanju ocene konzumiranih slatkiša na osnovu eksplicitnih mera stava o ishrani za različite vrednosti IAT (Tabela 17).

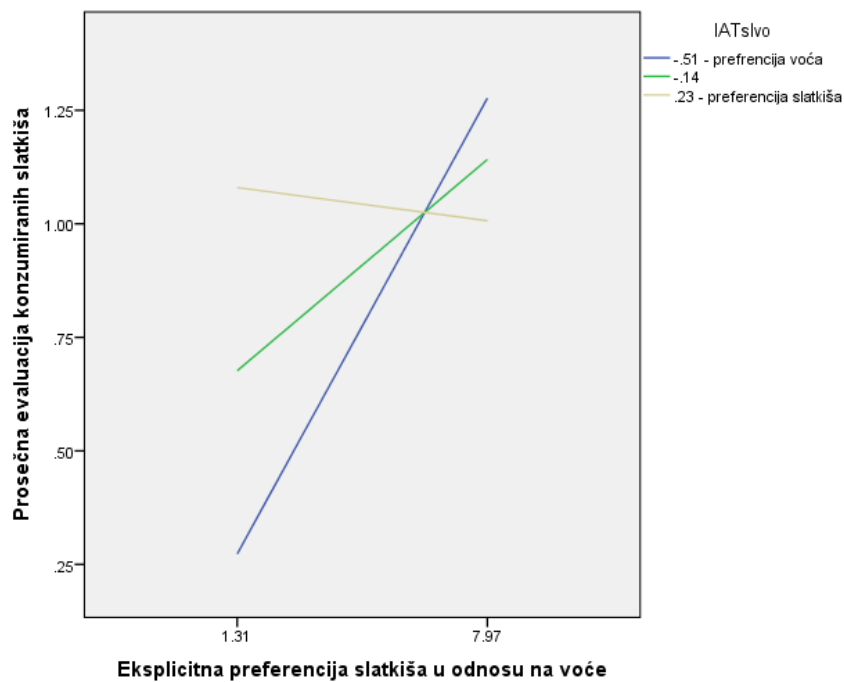
Tabela 17

Model moderacije efekta eksplicitnih mera stava (Edif i Epref) na ocenu konzumiranih slatkiša putem implicitnog stava (IAT)

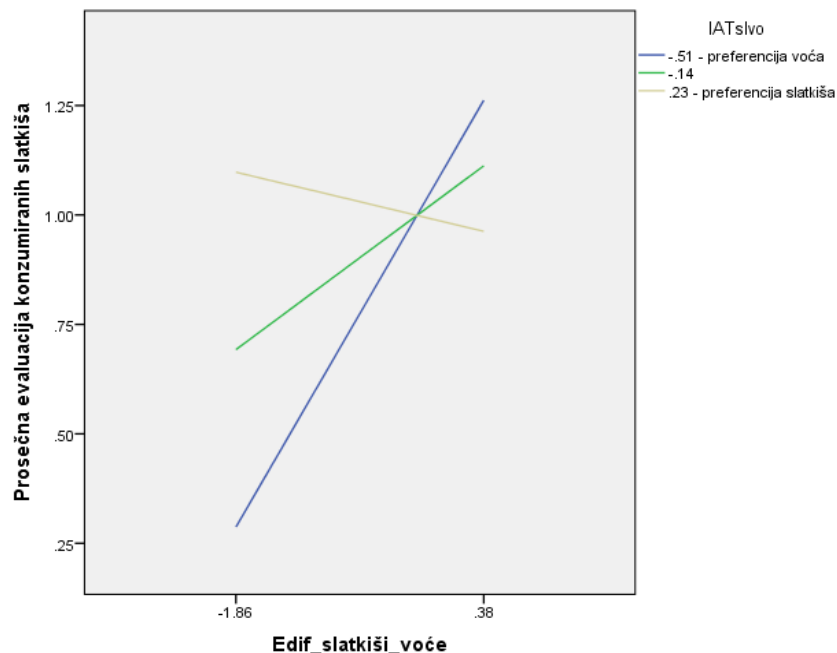
<i>IAT moderira odnos Edif i ocene konzumiranih slatkiša</i>				
Vrednost IAT	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
- 1SD (preferencija voća)	.297	.106	2.79	.006**
0 (neutralan stav)	.121	.091	1.34	.184
+ 1SD (preferencija slatkiša)	-.005	.134	-0.40	.688
<i>IAT moderira odnos Epref i ocene konzumiranih slatkiša</i>				
- 1SD (preferencija voća)	.314	.122	2.56	.012*
0 (neutralan stav)	.131	.097	1.35	.178
+ 1SD (preferencija slatkiša)	-.052	.135	-0.38	.703

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Grafici broj 3 i 4 dodatno ilustruju rastuću prediktivnu validnost eksplicitnih mera stava o ishrani (rastući nagibi regresionih linija) što su negativniji implicitni stavovi prema voću (tj. pozitivniji prema slatkišima).

Grafik 3. Moderatorska uloga implicitnih stavova prema slatkišima u odnosu na voće (IATslvo) u predviđanju ocene konzumiranih slatkiša na osnovu eksplicitne mere preferencije slatkiša u odnosu na voće

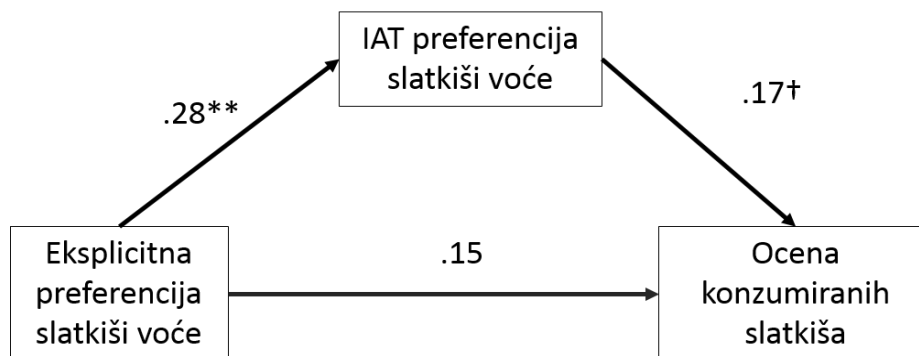
Grafik 4. Moderatorska uloga implicitnih stavova prema slatkišima u odnosu na voće (IATslvo) u predviđanju ocene konzumiranih slatkiša na osnovu diferencijalne eksplicitne mere stava prema slatkišima u poređenju sa voćem

Na kraju, u narednom delu se mogu videti rezultati analize medijacije efekta eksplicitne mere preferencije slatkiša u odnosu na voće na ocenu konzumacije slatkiše putem implicitnog stava prema slatkišima u odnosu na voće (Tabela 18 i Slika 6).

Tabela 18

Model medijacije efekta eksplicitnog stava (eksplicitna mera preferencije) na ocenu konzumiranih slatkiša putem implicitnog stava (IAT)

	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>LLCI</i>	<i>ULCI</i>
Ukupni efekat	.199	.095	.010	.387
Indirektni efekat preko IAT	.047	.033	.002	.135
Direktni efekat	.152	.098	-.042	.345

Slika 6. Model medijacije efekta eksplicitnog stava na ocenu konzumiranih slatkiša putem implicitnog stava. *Napomena.* Prikazani koeficijenti su nestandardizovani; analize su sprovedene na normalizovanim varijablama.

3.2.8.2. Dodatna analiza povezanosti različitih mera stavova i količine konzumiranih slatkiša

Činjenica da je u drugim istraživanjima dobijana povezanost između različitih mera stavova u ishrani i ponašanja, kao i da je ova povezanost često dobijana na logaritamski transformisanoj meri ponašanja (Hofmann et al., 2007; Hofmann & Friese, 2008) nas je podstakla da ispitamo postojanje nelinearne veze između navedenih mera

stavova i ponašanja. Utvrdili smo značajnu inverznu povezanost između implicitnog stava i ponašanja ($R^2 = .038$, $F(1, 123) = 4.79$, $p = .030$), dok su druge veze (logaritamska, kvadratna i kubna) bile marginalno značajne. U slučaju eksplicitnih mera stavova, ni nelinearne veze sa ponašanjem se nisu pokazale kao značajne.

Kako bismo bolje sagledali odnos implicitne mere stava i ponašanja, kao i da olakšamo dalju analizu i interpretaciju različitih modela povezanosti stavova i ponašanja, imajući u vidu nelinearnost veze između IAT mere i količine konzumiranog slatkiša, podelili smo uzorak na dva poduzorka prema količini pojedenih slatkiša. Kako bismo obezbedili da poduzorci budu relativno ujednačene veličine, podelu smo izvršili po medijani ($Mdn = 15.8g$). Prvi poduzorak su činili ispitanici koji su u zadatku „probaj i oceni“ pojeli manje od 15.8 g slatkiša ($M(SD) = 9.87(3.62)g$), a drugi oni koji su pojeli više od 15.8 g slatkiša ($M(SD) = 33.49(15.08)g^{21}$). Nakon podele uzorka proverili smo značajnost razlika u nivou implicitnih i eksplicitnih stavova između grupa, kao i vremena proteklog od poslednjeg obroka i vremena sprovođenja eksperimenta, kako bismo se uverili da su poduzorci ujednačeni po ovim kriterijumima. T-testom nisu utvrđene značajne razlike između poduzoraka po svim nabrojanim kriterijumima.

Tabela 19

Pregled korelacija između različitih mera stava prema konzumiranju slatkiša i voća i količine pojedenih slatkiša na poduzorcima onih koji više i manje jedu slatkiše u zadatku „probaj i oceni“

	<i>IAT</i>	<i>Eslatkiši</i>	<i>Evoće</i>	<i>Edif</i>	<i>Epref</i>
Ukupna količina slatkiša (< 15.8 g)	.335**	.270*	-.073	.269*	.056
Ukupna količina slatkiša (> 15.8 g)	-.258*	.066	.056	-.067	.059

Napomena 1. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Eslat = Eksplicitna mera stava prema slatkišima; Evoće = Eksplicitna mera stava prema voću; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Testiranje korelacija i regresionih modela povezanosti između različitih mera stavova i ponašanja unutar ovih poduzoraka dalo je zanimljive rezultate (vidi Tabelu 19 i 20). U slučaju ispitanika koji nisu bili skloni da pojedu preveliku količinu slatkiša u

²¹ Mere AS i SD su izražene na netransformisanoj varijabli ukupne količine pojedenih slatkiša kako bi se olakšala interpretacija. Dalje statističke analize su sprovedene na varijabli normalizovanoj pomoću Blumovog algoritma.

zadatku „probaj i oceni“ postajala je pozitivna linearna povezanost između implicitnog stava i količine pojedjenih čokoladnih bombona. Što je bio povoljniji implicitni stav prema slatkišima u odnosu na voće, to je ova grupa ispitanika konzumirala više čokoladnih bombonica. I eksplicitna diferencijalna mera stava je pokazala značajnu povezanost sa konzumacijom slatkiša – što su povoljnije ocenjivali slatkiše na eksplicitnom nivou, to su bili skloniji da pojedu veće količine bombonica u eksperimentalnom zadatku. Međutim, pokazalo se da je ova mera redundantna kada se njena prediktivna validnost razmatra zajedno sa validnošću IAT mere (vidi Tabelu 20). Imajući ovo u vidu testirali smo da li se IAT može smatrati medijatorom između navedene eksplicitne mere stava i ponašanja. Međutim, ovaj, indirektni efekat se nije pokazao kao statistički značajan. Navedeni obrasci rezultata govore stoga najpre u prilog aditivnog modela predikcije ponašanja (Perugini et al., 2010).

Tabela 20

Rezultati linearne regresije implicitne mera stava, različitih eksplicitnih mera stava o ishrani i efekta njihove interakcije na količinu konzumiranih slatkiša (< 15.8 g)

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .18$, $F(3, 59) = 4.37$, $p = .008$)</i>					
IAT	.28	2.37	.02*	.33	.29
Edif	.18	1.40	.17	.27	.18
IATxEdif	-.15	-1.20	.24	-.26	-.15
<i>Model 2 ($R^2 = .13$, $F(3, 59) = 2.96$, $p = .039$)</i>					
IAT	.35	2.82	.01**	.33	.34
Epref	-.06	-0.48	.63	.06	-.06
IATxEpref	-.14	-1.11	.27	-.11	-.14

Napomena 1. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće. X = oznaka za interakciju između dve mere.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Sa druge strane, u grupi ispitanika koji su jeli 15.8 g slatkiša i više u eksperimentalnom zadatku, uočili smo neočekivanu tendenciju. Oni koji su imali pozitivniji implicitni stav prema slatkišima jeli su manje količine slatkiša, dok su oni sa negativnijim implicitnim stavom jeli veće količine (vidi negativnu korelaciju između IAT

mere stava i ukupne količine pojedinih slatkiša u Tabeli 19). I u ovom slučaju testirani su prethodno opisani modeli predikcije ponašanja. Iako modeli nisu dostigli statističku značajnost, IAT je i u ovom slučaju, za razliku od drugih mera stavova, pokazao prediktivnu validnost (vidi Tabelu 21).

Tabela 21

Rezultati linearne regresije implicitne i različitih eksplicitnih mera stavova o ishrani i efekta njihove interakcije na količinu konzumiranih slatkiša (količina slatkiša > 15.8 g)

	β	T	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .10$, $F(3, 58) = 2.11$, $p = .109$)</i>					
IAT	-.23	-1.79	.08†	-.26	-.23
Edif	-.03	-0.23	.82	-.07	-.03
IATxEdif	-.18	-1.43	.16	-.20	-.18
<i>Model 2 ($R^2 = .09$, $F(3, 58) = 1.98$, $p = .127$)</i>					
IAT	-.30	-2.29	.03*	-.26	-.29
Epref	.15	1.16	.25	.06	.15
IATxEpref	-.09	-0.70	.48	-.08	-.09

Napomena 1. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće. X = oznaka za interakciju između dve mere.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

3.2.9. Testiranje moderatorske uloge afekta u predikciji konzumacije slatkiša na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema slatkišima

U cilju provere glavnih hipoteza ovog rada, a to su moderatorski efekti afekta u predikciji konzumacije slatkiša na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema slatkišima, testirani su različiti modeli čiji je pregled dat u Tabeli 22. Afekat je u svim modelima bio operacionalizovan kao kontinuirana mera ocene sopstvenog afekta na sedmostepenoj bipolarnoj skali sa polovima tužno i radosno, a ne kao nivo eksperimentalne manipulacije. Ovu odluku smo doneli iz dva razloga: 1) kontinuirane varijable se smatraju pogodnijim od kategoričkih varijabli za testiranje efekta moderacije (prema Judd, Kenny, & McClelland, 2001) 2) u većini slučajeva, ocena afekta jeste odgovarala nivoima eksperimentalne manipulacije, o čemu svedoče rezultati testiranja uspešnosti manipulacije, pa se može smatrati da ona već sadrži u sebi informacije o

nivoima eksperimentalne manipulacije. U jednoj polovini modela testiran je moderatorski efekat afekta, a u drugoj moderatorski efekat *intenziteta afekta* – apsolutne vrednosti skora na skali tužno-radosno (vidi Tabelu 22). Imajući u vidu da je za testiranje moderatorskog efekta od ključne važnosti značajnost beta pondera koji stoje uz produkte interakcije, a irelevantna prediktivna moć celokupnih modela, ona u daljem izlaganju neće biti komentarisana.

Tabela 22

Modeli moderatorske uloge valence i intenziteta afekta u predikciji količine pojedinih slatkiša na osnovu različitih eksplicitnih i implicitne mere stava prema konzumiranju slatkiša

Model	Prediktori	Kriterijum
1	IAT mera stava, Edif –diferencijalna eksplicitna mera stava IATx ²² Afekta, EdifxAfekta	
2	IAT mera stava, Epref – mera eksplicitne preferencije IATxAfekta, EprefxAfekta	Ukupna količina pojedinih slatkiša
3	IAT mera stava, Edif –diferencijalna eksplicitna mera stava IATxEdif, IATxIntenzitet, EdifxIntenzitet	
4	IAT mera stava, Epref – mera eksplicitne preferencije IATxEpref, IATxIntenzitet, EprefxIntenzitet	

Modele smo testirali primenom multiple linearne regresije koju smo sprovedeli na prethodno normalizovanim i standardizovanim varijablama. Kada je analiza sprovedena na uzorku u celini, nijedan od prediktora iz prethodno opisanih modela ni u jednoj od analiza se nije pokazao kao značajan ($|\beta_s| < .14$, $|t_s| < 1.48$, $p_s > .14$).

Identični modeli testirani su i u slučaju prosečne evaluacije čokoladnih bombonica u zadatku „probaj i oceni“ kao kriterijuma (Tabela 23 i 24). Utvrđena je značajna interakcija između diferencijalne eksplicitne mere i afekta (vidi Tabelu 24). Primenom makroa za analizu nagiba regresione prave za različite vrednosti moderatorske varijable, ustanovili smo značajnu prediktivnu validnost eksplicitnog stava u slučaju ispitanika pozitivnog afekta ($\beta = 0.51$, $t = 4.16$, $p < .001$), nešto nižu kod ispitanika u neutralnom

²² X – predstavlja oznaku za interakciju između dve mere.

afektu ($\beta = 0.27$, $t = 3.16$, $p = .002$), dok u slučaju negativnog afekta nije postojala veza između stava i ocene ($\beta = 0.03$, $t = 0.28$, $p = .782$, vidi Grafik 5). Sproveli smo i dodatne analize efekata interakcije između afekta i pojedinačnih skala semantičkog diferencijala, kako bismo utvrdili od kojih tačno skala potiče ovaj efekat. Pokazalo se da dolazi od skala zasićenih kognitivnom komponentom stava: zdravo/nezdravo ($\Delta R^2 = .12$, $F(1, 120) = 16.13$, $p < .001$), skale pametno/glupo ($\Delta R^2 = .09$, $F(1, 120) = 12.12$, $p = .001$), kao i skala generalne evaluacije: dobro-loše ($\Delta R^2 = .05$, $F(1, 120) = 6.78$, $p = .01$) i pozitivno-negativno ($\Delta R^2 = .06$, $F(1, 120) = 8.34$, $p = .005$). Afektom zasićene mere: skale privlačno-neprivlačno i prijatno-neprijatno, kao i IAT i eksplicitna mera preferencije nisu bile u značajnoj interakciji sa afektom ($\Delta R^2 < .01$, $F < 0.97$, $p > .33$). Intenzitet afekta nije pokazao moderatorski efekat ($|\beta_s| < .14$, $|t_s| < 0.39$, $p_s > .69$).

Tabela 23

Rezultati linearne regresije implicitne mera stava, eksplicitne mere preferencije i efekata moderacije afektom na prosečnu ocenu konzumiranih slatkiša ($R^2 = .07$, $F(1, 119) = 2.23$, $p = .066$)

	<i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	Korelacija	Parcijalna korelacija
IAT	.16	1.71	.09†	.20	.15
Epref	.14	1.49	.14	.18	.13
IATxAfekat	.08	0.88	.38	.05	.08
EprefxAfekat	-.09	-0.95	.34	-.09	-.09

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

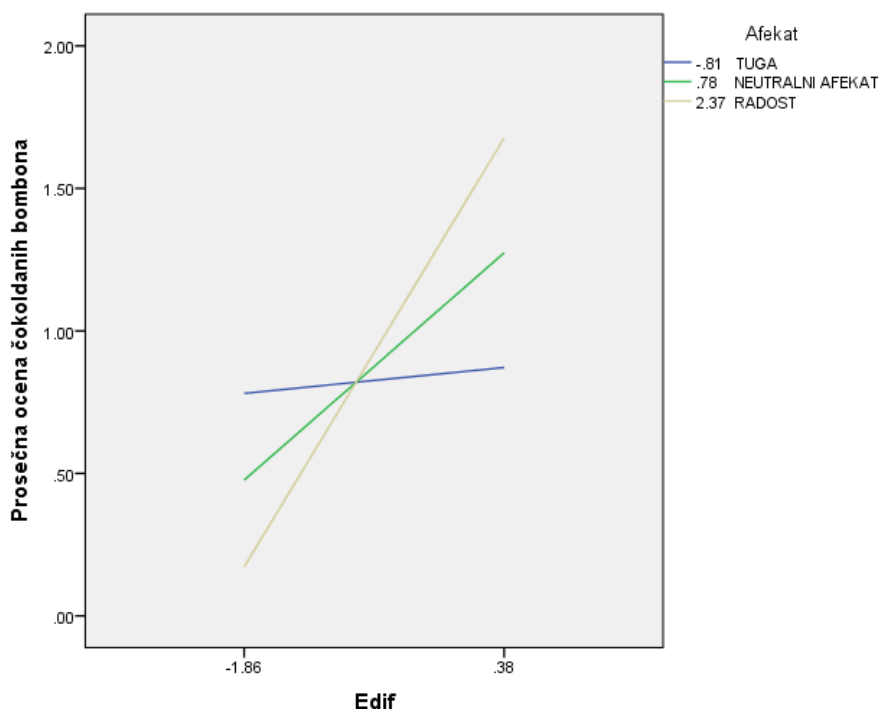
Tabela 24

Rezultati linearne regresije implicitne mera stava, diferencijalne eksplicitne mere stava i efekta moderacije afektom na prosečnu ocenu konzumiranih slatkiša ($R^2 = .12$, $F(4, 119) = 4.03$, $p = .004$)

	B	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
IAT	.16	1.88	.06†	.20	.17
Edif	.20	2.27	.02*	.20	.20
IATxAfekat	-.02	-0.19	.85	.05	-.02
EdifxAfekat	.23	2.56	.01*	.20	.23

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Na Grafiku 5 ispod se može videti veća prediktivna validnost diferencijalne eksplicitne mere stava prema slatkišima u odnosu na voće (veći nagib regresione linije) u slučaju pozitivnog afekta u poređenju sa neutralnim i negativnim.

Grafik 5. Moderatorska uloga afekta u predviđanju ocene konzumiranih slatkiša na osnovu diferencijalne eksplicitne mere stava prema slatkišima u odnosu na voće (Edif).

Imajući u vidu nelinearnost veze između IAT mere stava i količine pojedinih slatkiša, odnosno pozitivnu prirodu ove veze u slučaju onih koji su bili skloni da manje jedu slatkiše u zadatku „probaj i oceni“ i negativan smer ove veze u slučaju ispitanika koji su pokazali tendenciju ka konzumaciji veće količine slatkiša, rešili smo da testiramo prethodne modele i na podeljenom uzorku i to: (1) poduzorku onih koji su jeli manje količine (< 15.8 g) i (2) poduzorku onih koji su jeli veće količine čokoladnih bombona u zadatku „probaj i oceni“ (> 15.8 g).

U slučaju poduzorka ispitanika koji su jeli manje količine slatkiša utvrđen je moderatorski efekat afekta na prediktivnu validnost IAT mere stava, ali ne i na eksplicitne mere. Priroda ove moderacije se može videti na Grafiku 6 i sastoji se u tome da se ispitanici u većoj meri oslanjaju na svoje implicitne stavove kada su tužni ($\beta = 0.55$, $t = 3.53$, $p = .001$), kao i kada su u neutralnom afektu ($\beta = 0.34$, $t = 2.91$, $p = .005$) nego kada su radosni ($\beta = 0.12$, $t = 0.72$, $p = .471$). Tada su oni koji imaju pozitivnije stavove prema slatkišima skloniji da jedu veće količine slatkiša u zadatku „probaj i oceni“. Moderatorska uloga intenziteta afekta nije bila značajna (vidi Tabelu 25).

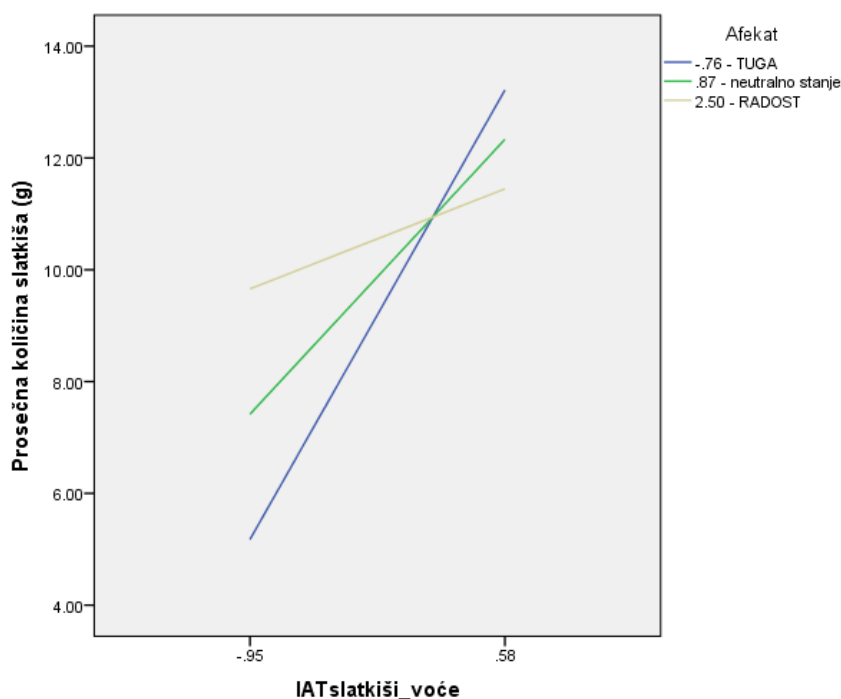
Tabela 25

Rezultati linearne regresije implicitne i eksplicitnih mera stava, i efekta moderacije afektom ovih mera na količinu konzumiranih slatkiša (količina slatkiša < 15.8 g)

	β	T	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .22$, $F(4, 58) = 4.10$, $p < .01$)</i>					
IAT	.30	2.58	<.05*	.33	.32
Edif	.24	2.01	<.05*	.27	.25
IATxAfekat	-.25	-2.07	<.05*	-.22	-.26
EdifxAfekat	.04	0.29	.77	.02	.04
<i>Model 2 ($R^2 = .18$, $F(4, 58) = 3.11$, $p < .05$)</i>					
IAT	.33	2.71	<.01**	.33	.33
Epref	-.01	-0.10	.92	.06	-.01
IATxAfekat	-.12	-0.87	.39	-.22	-.11
EprefxAfekat	-.21	-1.52	.13	-.29	-.20

<i>Model 3 (R² = .20, F(4, 58) = 3.53, p < .05)</i>					
IAT	.31	2.54	<.05*	.33	.32
Edif	.22	1.81	.08†	.27	.23
IATxIntenzitet	.11	0.84	.04	.11	.11
EdifxIntenzitet	.03	0.23	.82	.10	.03
<i>Model 4 (R² = .13, F(4, 58) = 2.20, p = .08)</i>					
IAT	.35	2.79	.01**	.33	.34
Epref	-.04	-0.31	.76	.06	-.04
IATxIntenzitet	.16	1.12	.27	.12	.15
EprefxIntenzitet	-.05	-0.37	.71	.05	-.05

Napomena. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće; IATxAfekat = faktor interakcije između implicitne mere stava i afekta; EdifxAfekat = faktor interakcije između diferencijalne eksplicitne mere stava i afekta; EprefxAfekat = faktor interakcije između eksplicitne mere preferencije i afekta; IATxIntenzitet = faktor interakcije između implicitne mere stava i intenziteta afekta; EdifxIntenzitet = faktor interakcije između diferencijalne eksplicitne mere stava i intenziteta afekta; EprefxIntenzitet = faktor interakcije između eksplicitne mere preferencije i intenziteta afekta;
 * p < .05. ** p < .01. † p < .10

Grafik 6. Moderatorska uloga afekta u predviđanju količine konzumiranih slatkiša na osnovu implicitne mere stava prema slatkišima u odnosu na voće.

U slučaju poduzorka ispitanika koji su jeli veće količine slatkiša utvrđen je jedino marginalno značajan moderatorski efekat intenziteta afekta, i to na prediktivnu validnost diferencijalne eksplicitne mere stava (vidi Tabelu 26). Ovaj obrazac moderacije testirali smo Hejnsovim „Process“ SPSS makroom (2013), međutim pokazalo se da nijedan od testiranih regresionih nagiba (-1SD, 0, +1SD) nije dostigao statističku značajnost.

Tabela 26

Rezultati linearne regresije implicitne i eksplicitnih mera stava, i efekta moderacije afektom ovih mera na količinu konzumiranih slatkiša (količina slatkiša > 15.8 g)

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .09$, $F(4, 57) = 1.41$, $p = .243$)</i>					
IAT	-.26	-1.96	.05†	-.26	-.25
Edif	-.06	-0.44	.66	-.07	-.06
IATxAfekat	.09	0.67	.51	.02	.09
EdifxAfekat	-.16	-1.14	.26	-.11	-.15
<i>Model 2 ($R^2 = .09$, $F(4, 57) = 1.45$, $p = .229$)</i>					
IAT	-.31	-2.35	.02*	-.26	-.30
Epref	.14	1.00	.32	.06	.13
IATxAfekat	.08	0.61	.54	.02	.08
EprefxAfekat	-.03	-0.26	.80	-.04	-.03
<i>Model 3 ($R^2 = .12$, $F(4, 57) = 2.04$, $p = .101$)</i>					
IAT	-.25	-1.96	.05†	-.26	-.26
Edif	.01	0.04	.96	-.07	.01
IATxIntenzitet	.14	1.13	.26	.11	.15
EdifxIntenzitet	-.22	-1.78	.08†	-.20	-.23
<i>Model 4 ($R^2 = .11$, $F(4, 57) = 1.68$, $p = .166$)</i>					
IAT	-.29	-2.17	.03*	-.26	-.28
Epref	.17	1.30	.20	.06	.17
IATxIntenzitet	.13	1.02	.31	.11	.13
EprefxIntenzitet	.06	0.48	.63	.11	.06

Napomena. IAT = IAT mera implicitne preferencije slatkiša u odnosu na voće; Edif = Diferencijalna mera stava prema slatkišima u odnosu na voće; Epref = Eksplicitna mera preferencije slatkiša u odnosu na voće; IATxAfekat = faktor interakcije između implicitne mere stava i afekta; EdifxAfekat = faktor interakcije između diferencijalne eksplicitne mere stava i afekta; EprefxAfekat = faktor interakcije između eksplicitne mere preferencije i afekta; IATxIntenzitet = faktor interakcije između implicitne mere stava i intenziteta afekta; EdifxIntenzitet = faktor interakcije između diferencijalne eksplicitne mere stava i intenziteta afekta; EprefxIntenzitet = faktor interakcije između eksplicitne mere preferencije i intenziteta afekta.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

3.2.10. Rezime nalaza

Da sumiramo, dobijeni rezultati svedoče u prilog moderatorske uloge afekta u prediktivnoj validnosti implicitne mere, ali ne i eksplicitnih mera stava s obzirom na ponašanje. Ovaj efekat dodatno moderira količina pojedjenih slatkiša u zadatku „probaj i oceni“, jer u slučaju onih koji jedu veće količine slatkiša navedeni efekat nije utvrđen. Smer moderacije je takav da ukazuje da implicitne mere bolje predviđaju ponašanje u slučaju ispitanika u negativnom i neutralnom, nego kod osoba u pozitivnom afektu. Istovremeno, afekat moderira efekat eksplicitnih, ali ne i implicitnih mera, i to na evaluaciju konzumiranih slatkiša. Ispitanici u pozitivnom afektu se u većoj meri oslanjaju na svoje eksplicitne, i to pre svega kognitivnom komponentom zasićene stavove prilikom evaluacije robnih marki slatkiša.

Što se tiče drugog cilja ove teze – provere glavnog efekta afekta na izmerena ponašanja, nisu utvrđene razlike u količini konzumiranih slatkiša u različitim afektivnim stanjima. Utvrđeno je da afekat boji pojedine aspekte evaluacije konzumiranih bombona: što je afekat bio pozitivniji to su čokoladne bombone u zadatku „probaj i oceni“ ocenjivane kao slađe.

Treći cilj ogleada je bila provera validnosti različitih modela predikcije ponašanja. Osim moderatorske uloge afekta, utvrđeno je da u slučaju predikcije količine konzumiranih čokoladnih bombona važi aditivni, dok je u slučaju predikcije evaluacije robnih marki slatkiša validniji multiplikativni obrazac povezanosti implicitnih i eksplicitnih stavova sa kriterijumom koji se predviđa.

3.3. Ogled 1: diskusija rezultata

3.3.1. Implicitni i eksplicitni stavovi o ishrani

Istraživači koji se bave stavovima u domenu ishrane mahom polaze od pretpostavke da su ljudi skloni impulsivnoj konzumaciji nezdravih namirnica (jer su ove namirnice po pravilu veoma privlačne), kao i da teže i mahom uspevaju u tome da ove impulse kontrolišu (jer postoji uvid u to da su ove namirnice nezdrave i štetne). Međutim, kada resursi i/ili motivacija za kontrolu nisu dostupni ispoljava se tendencija da se konzumira nezdrava hrana u značajno većoj meri (Friese & Hofmann, 2009; Friese et al., 2008b; Hofmann & Friese, 2008; Hofmann et al., 2008; Hofmann et al., 2007). U skladu

sa ovakvim stanovištem, postoji prećutno, a negde i eksplicitno očekivanje da se pozitivna evaluacija nezdravih namirnica pre može registrovati na nivou implicitnih (kao indikatora impulsivnih težnji) nego na nivou eksplicitnih stavova. Istovremeno, nepovoljna evaluacija ovih namirnica, bazirana na uvidu njihovih negativnih posledica po zdravlje, trebalo bi pre da bude ispoljena na nivou eksplicitnih, promišljenih stavova nego na nivou implicitnih.

U našem istraživanju, međutim, nisu utvrđene navedene tendencije. U proseku ispitanici su implicitno preferirali voće, a ne slatkiše. Ovakav obrazac ispoljili su i u parcijalnim eksplicitnim evaluacijama: konzumacija voća ocenjena je povoljnije ili podjednako povoljno kao konzumacija slatkiša na svim dimenzijama semantičkog diferencijala. Međutim, na globalnijoj eksplicitnoj meri koja predstavlja simulaciju izbora između voća i slatkiša, ispitanici su u proseku izrazili da za nijansu više vole slatkiše od voća – tj. pokazali su pozitivniji stav prema slatkišima nego prema voću. Slično našim nalazima, implicitna tendencija da se preferiraju zdrave naspram nezdravim namirnicama utvrđena je i u nekoliko drugih studija. Na primer, Mezon i saradnici su utvrdili tendenciju implicitne preferencije nisko kalorične spram visoko kaloričnoj hrani (Maison, Greenwald, & Bruin, 2004). Takođe, Rišetinova i saradnici su u četiri odvojene studije pronašli obrazac da ispitanici pokazuju ne samo eksplicitnu, već i implicitnu preferenciju voća u odnosu na slatkiše (Richetin et al., 2007). Navedeni nalazi dovode u pitanje uobičajeni kontekst u kome se tumače rezultati o stavovima i ponašanju u ishrani – kontekst u kome se smatra da su implicitni stavovi nužno odraz socijalno nepoželjnih impulsa ili žudnje za slatkišima, a eksplicitni promišljenog uvida da se slatkiša i drugih nezdravih namirnica treba kloniti.

S obzirom da IAT mera stava predstavlja relativnu meru preferencije jedne kategorije namirnica nad drugom, nemoguće je razlučiti da li je negativni implicitni stav prema slatkišima posledica: (1) negativne evaluacije slatkiša i pozitivne evaluacije voća; (2) pozitivne evaluacije slatkiša koja je manjeg intenziteta od pozitivne evaluacije voća; (3) negativne evaluacije slatkiša koja je intenzivnija od negativne evaluacije voća. Na pojedinačnim merama semantičkog diferencijala u našem istraživanju ispitanici u proseku pozitivno evaluiraju kako voće tako i slatkiše (vidi Tabelu 7). Ovakav rezultat sugerise mogućnost da i u slučaju implicitne evaluacije negativan stav prema slatkišima bude odraz generalne pozitivne evaluacije slatkiša koja je jednostavno manjeg intenziteta

od pozitivne evaluacije voća, što posledično vodi implicitnoj preferenciji voća. Povezanost implicitne mere sa skalama semantičkog diferencijala koje se mogu smatrati odrazom afektivne komponente stava i nepostojanje povezanosti sa skalama koje su odraz kognitivne komponente (Crites et al., 1994), potvrđuje ideju nekih autora da implicitne mere zahvataju implicitne afektivne procese (Banse, Seise, & Zerbis, 2001; Hofmann et al., 2005; Pavlović & Marković, 2012; Ranganath, Smith, & Nosek, 2008; Smith & Nosek, 2011).

Većina istraživača koja se bavi izučavanjem implicitnih i eksplicitnih mera i njihovih sličnosti i razlika razmatra i pitanje da li se u njihovoj osnovi može pretpostaviti postojanje različitih/zajedničkih konstrukata (vidi Greenwald & Nosek, 2008; Lane et al., 2007). Rezultati našeg istraživanja se mogu sumirati zaključkom da između implicitnih i eksplicitnih mera stavova postoji niska ali značajna povezanost, kao i da se ta povezanost bazira na evaluaciji privlačnosti konzumacije kategorija namirnica. Dakle, zajednička za ove mere može biti afektivna evaluacija, a razlika između njih se može sastojati u tome da eksplicitni stavovi u većoj meri sadrže kognitivnu komponentu stava. Za razliku od naših nalaza, postoji niz studija koje govore o nepostojanju povezanosti između implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema slatkišima (Conner et al., 2007; Holland et al., 2012; Karpinski & Hilton, 2001; Richetin et al., 2007; Roefs & Jansen, 2001). Budući da su u našem istraživanju, za razliku od većine drugih, ispitanici implicitno preferirali voće u odnosu na slatkiše, možemo zaključiti da za njih implicitni stavovi prema nezdravim i zdravim namirnicama nisu bili u toj meri odraz socijalno nepoželjnih impulsa kao za ispitanike u drugim istraživanjima. Ovo dalje povlači za sobom smanjeni pritisak ka davanju socijalno poželjnih odgovora (tj. kontrole socijalno nepoželjnih impulsa), te povećanu konzistentnost između implicitnih i eksplicitnih stavova koja je utvrđena u našoj za razliku od drugih studija. Pored toga, i upotreba različitih eksplicitnih mera u studijama može takođe dovesti do nekonzistentnih rezultata. Suprotno pretpostavkama mnogih autora da iza različitih operacionalizacija eksplicitnih stavova stoji jedinstveni konstrukt (eksplicitni stav), naša studija ukazuje da se dve eksplicitne mere koje se često koriste u istraživanjima – diferencijalna eksplicitna mera semantičkog diferencijala i mera eksplicitne preferencije, ne mogu u potpunosti svesti jedna na drugu. Slično tome i u slučaju operacionalizacije implicitnih stavova, izbor kategorija (koncepta mete i atributa) i stimulusa generalno određuje predmet merenja konkretnog IAT, pa dva

drugačije operacionalizovana implicitna stava ne moraju nužno meriti istu stvar (za pregled istraživanja o implikacijama izbora različitih stimulusa i kategorija u IAT vidi Žeželj i sar., 2010). U osnovi kako implicitnih tako i eksplicitnih stavova često leže višedimenzionalne i ambivalentne evaluacije, pa je moguće i da se operacionalizacijama konstrukata u različitim istraživanjima zahvataju različiti aspekti ovih evaluacija. O složenosti i višedimenzionalnosti evaluacija koje leže u osnovi stavova prema ishrani svedoče brojna prethodna istraživanja (Aikman, Crites & Fabrigar, 2006; Crites & Aikman, 2005; Maison et al., 2004), pa tako i naš nalaz da ispitanici ocenjuju konzumiranje voća kao daleko zdravije, bolje, pametnije i pozitivnije nego konzumiranje slatkiša, ali istovremeno smatraju jedenje voća visoko i podjednako privlačnim i prijatnim kao jedenje slatkiša. Pored toga različiti autori ističu i generalnu kompleksnost konstrukta stava kao takvog, skrećući pažnju istraživača da različite operacionalizacije ne moraju nužno da vode identičnim ishodom. Diskutujući različita konceptualna pitanja vezana za prirodu stavova, Olson i Zana na primer ističu da ocene toga kakav je stavski objekat i ocene osećanja koje u nama budi određeni stavski objekat ne moraju voditi istim vrednostima (Olson & Zanna, 1993). Ovi autori takođe prepoznaju mogućnost da stavovi budu formirani na osnovu različitih izvora informacija (afektivnih, kognitivnih i bihevioralnih) koje ne moraju nužno konvergirati. Slično tome i Ajzen ističe razlike pre svega u kognitivnoj i afektivnoj komponenti (aspektu) stavskih evaluacija (Ajzen, 2001). Ovaj autor smatra da je shvatanje da prema jednom stavskom objektu možemo imati jedan i samo jedan stav previše pojednostavljeno te da ljudi mogu posedovati različite evaluacije istog stavskog objekta u različitim kontekstima.

3.3.2. Predviđanje ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova

Nekoliko studija svedoči o blagoj linearnoj povezanosti različitih mera stavova i ponašanja u oblasti ishrane (npr. Conner et al., 2007; Maison et al., 2004; Richetin et al., 2007). Istovremeno, postoje i studije koje svedoče o izostanku prediktivne validnosti IAT u domenu ponašanja u ishrani (Karpinski & Hilton, 2001), kao i one koje tvrde da se povezanost između implicitnih stavova i ponašanja ispoljava samo u određenim situacijama – mahom onim koje odlikuje odsustvo samo-kontrole (Friese et al., 2008b; Friese & Hofmann, 2009; Hofmann et al., 2007; Hofmann et al., 2008; Hofmann & Friese, 2008).

Određeni broj studija koji svedoči o linearnoj povezanosti IAT mere stava i ponašanja rešava problem narušenosti pretpostavke o normalnoj distribuciji varijabli (koje su operacionalizacija ponašanja) primenom logaritamskih transformacija (npr. Hofmann et al., 2007; Hofmann & Friese, 2008). Ovo je uobičajena procedura koja se koristi za rešavanje problema asimetričnih distribucija (vidi Field, 2009), ali nosi sa sobom najmanje dve teškoće: (1) ne rešava problem razvučenosti/zbijenosti raspodele (2) logaritamski transformisane podatke nije jednostavno intuitivno interpretirati (ova transformacija se mora uzeti u obzir prilikom interpretacije podataka jer narušava linerani odnos varijabli). Činjenica da je dobar deo nalaza o linearnoj povezanosti implicitnih mera stavova i ponašanja dobijena koreliranjem implicitnih mera i logaritamski transformisanih varijabli ponašanja podstakla nas je da testiramo pretpostavku o nelinearnoj povezanosti implicitne mere i mere ponašanja koje smo normalizovali primenom Blumovog algoritma (metod normalizacije varijabli koji rešava navedena dva problema). Nalazi koje smo dobili upućuju na nelinearnu vezu između implicitne mere stava i ponašanja. O prirodi ove nelinearne veze dalje svedoče rezultati koji pokazuju pozitivnu lineranu povezanost između implicitnih i eksplicitnih mera stava i ponašanja na poduzorku ispitanika koji jedu manje količine slatkiša, a negativnu povezanost između implicitne mere i ponašanja kod onih koji jedu veće količine slatkiša u eksperimentalnom zadatku.

Kako bismo razumeli prirodu različitih obrazaca povezanosti implicitnih i eksplicitnih mera stava i ponašanja u ishrani na opisanim poduzorcima potrebno je da razumemo u čemu se zapravo ovi poduzorci razlikuju. Dodatne analize sugerišu da se razlika među njima nije sastojala u nivou (intenzitetu) i kvalitetu (valenci) implicitnih i eksplicitnih stavova, kao ni u nivou gladi, niti da je bila artefakt eventualnih razlika u proceduri kroz koje su ove grupe prošle. Poređenje malih poduzoraka ispitanika iz obe grupe za koje smo imali podatak o indeksu mase/težine (*eng.* BMI – body mass index) svedoči o tome da se grupe nisu razlikovale ni u ovom indeksu ($t(35) = 0.83, p = .422$). Dakle, jednom delu ispitanika je bilo potrebno da proba veći broj čokoladnih bombona pre ocenjivanja, i to iz razloga koji nisu povezani sa prethodno opisanim kriterijumima, i evo nekih predloga objašnjenja otkud je mogla da se javi ta potreba. Pre svega, moguće je da je grupu koja je jela veću količina slatkiša jednostavno odlikovao manji stepen kontrole ponašanja – jednom kada su počeli sa konzumacijom slatkiša oni nisu mogli da

se zaustave. Pojedini istraživači ističu važnost razlikovanja kontrole i stavova u domenu ishrane („Mnogo volim sladoled, ali hoću da sačuvam svoju liniju”, str. 405., Friese et al., 2008b). Buduća istraživanja u ovom domenu bi mogla da provere navedenu mogućnost angažovanjem nezavisnih mera kontrole ponašanja u ishrani kao što je na primer trofaktorski upitnik tipičnih obrazaca ponašanja u ishrani (de Lauzon et al., 2004) ili generalna mera samo-kontrole poput skale samokontrole Tangnija i saradnika (Tangney, Baumeister & Boone, 2004). Međutim, moguće je dati i alternativna objašnjenja. Na primer, moguće je da su među ispitanicima postojale razlike u osetljivosti na ukus usled čega je ona grupa koja ima bolju osetljivost jela manje količine, a ona koja je imala lošiju jela veće količine kako bi ispunila zadatak ocenjivanja. Potom, moguće je da su se grupe razlikovale u načinu pristupanja zadatku – konzumacija veće količine slatkiša je mogla biti rezultat veće posvećenosti da se da što precizniji odgovor u evaluaciji slatkiša koji se probaju. Slično tome, moguće je i da je grupu koja je jela veće količine čokoladnih bombona odlikovala veća spremnost da poslušna eksperimentatora koji je podsticao ispitanike da jedu slatkiše koliko god žele. Dodatna istraživanja su svakako neophodna da bi se testirale navedene pretpostavke.

Pre nego što pređemo na diskusiju naših rezultata u kontekstu različitih modela predikcije ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera koje predlažu Perugini i saradnici (Perugini et al., 2010), važno je da komentarišemo razlike u povezanosti stava i ponašanja u zavisnosti od količine pojedjenih slatkiša u zadatku „probaj i oceni“. Naime, na poduzorku ispitanika koji su jeli manje količine slatkiša utvrdili smo obrasce povezanosti slične onim u prethodnim istraživanjima: (1) i IAT mera i eksplicitna mera bazirana na semantičkom diferencijalu pokazuju prediktivnu validnost (Conner et al., 2007; Richetin et al., 2007); (2) IAT mera poseduje inkrementalnu validnost kada se poredi sa eksplicitnom merom stava (Richetin et al., 2007). Sa druge strane, nalazi na poduzorku onih koji konzumiraju veće količine slatkiša nisu tako uobičajeni. Iako i u ovom slučaju IAT mera pokazuje, i to upadljiviju, inkrementalnu validnost, radi se o negativnom obrascu povezanosti između stava i ponašanja. Koliko je nama poznato jedino istraživanje koje, i to posredno, ukazuje na negativnu vezu između implicitnih stavova i količine konzumirane hrane jeste studija Rufsa i Janzena koji pokazuju da gojazni ljudi imaju negativnije implicitne stavove prema hrani bogatoj mastima u poređenju sa ljudima normalne težine (Roefs & Jansen, 2002). Kako onda objasniti

navedene nalaze? Prvo, negativna korelacija između implicitnih mera stava i ponašanja može se potencijalno objasniti i fenomenom preteranog korigovanja ponašanja (*eng.* overcorrection effect, Petty & Wegner, 1993). Naime, ispitanici koji osećaju snažnu privlačnost prema slatkišima mogli bi pokazati sklonost da koriguju svoje ponašanje i tako obuzdaju delovanje svojih impulsivnih tendencija. Ovakva korekcija, budući da deluje u smeru suprotnom od uobičajenog smera delovanja stava, može biti preterana i tako uzrokovati da osobe koje pokazuju veću implicitnu privlačnost prema slatkišima manje jedu slatkiše. Takođe, ima smisla pretpostaviti da bi korekcija ponašanja bila izrazitija u grupi onih koji jedu veće količine slatkiša, jer bi tu zapravo postojala potreba da se određeno ponašanje obuzda, tj. koriguje. Pored toga, moguće je pretpostaviti da u osnovi IAT mere leže složene i višedimenzionalne asocijacije. Na primer iza IAT mere mogu stajati negativne asocijacije krivice koja se vezuje za prekomernu konzumaciju slatkiša uz istovremeno uživanje u njihovom ukusu (*eng.* guilty pleasure), negativne evaluacije posledica koje konzumacija slatkiša može imati po zdravlje mogu takođe biti automatizovane, kao i pozitivne asocijacije koje se vezuju za privlačnost i prijatnost ukusa ovih namirnica. Ideja o ovakvoj ambivalentnosti stavova u ishrani već postoji u nizu istraživanja, ali je ona mahom operacionalizovana putem eksplicitnih mera (npr. Dubé, LeBel, & Lu, 2005; Maison et al., 2004). Buduća istraživanja koja bi angažovala veći broj implicitnih mera koje bi zahvatile različite dimenzije evaluacije namirnica pomogle bi u tome da se približimo razumevanju kompleksnosti implicitnih asocijacija u domenu ishrane i negativne veze koju one ostvaruju sa ponašanjem u određenim slučajevima. Imajući u vidu obimnost i vremensku neekonomičnost IAT mere, ovakav istraživački poduhvat bi bilo realnije realizovati upotrebom novijih, kraćih verzija IAT (npr. ST-IAT, SC-IAT, BIAT), ili angažovanjem većeg broja različitih stimulusa atributa koji bi reprezentovali različite dimenzije implicitnih asocijacija unutar jedne IAT mere.

Inkrementalna validnost IAT mere, koja je dobijena kako na uzorku onih koji su jeli manje, tako i u slučaju onih koji su jeli veće količine slatkiša, kao i nepostojanje obrazaca interakcije i medijacije sa eksplicitnim merama, svedoče o nezavisnom doprinosu implicitnih stavova u objašnjenju ponašanja u ishrani. Drugim rečima, govori u prilog aditivnog modela predikcije ponašanja iz sistematizacije koju nude Perugini i saradnici (2010) i u skladu je sa nalazima Rišetinove i saradnika (2007).

U slučaju predikcije evaluativnog suđenja (ocene robnih marki slatkiša nakon njihove konzumacije), za razliku od predikcije ponašanja, implicitne i eksplicitne mere pokazuju takozvani multiplikativni obrazac povezanosti sa kriterijumom²³. Implicitni stavovi su prediktivniji za ispitanike koji poseduju pozitivnije eksplicitne stavove prema voću nego slatkišima. Istovremeno eksplicitni stavovi pokazuju prediktivnu validnost jedino u slučaju onih koji na implicitnom nivou preferiraju voće. Pregled različitih kombinacija prediktivne validnosti mera u zavisnosti od njihove valence dat je u Tabeli 27. Izostanak prediktivne validnosti sugerise da se suđenje ne bazira u tom slučaju na individualnim razlikama u stavovima. Opisani obrazac povezanosti govori u prilog multiplikativnog modela predikcije ponašanja iz sistematizacije Perudinija i saradnika (2010).

Tabela 27

Obrasci prediktivne validnosti implicitnih (I) i eksplicitnih (E) mera stavova u određivanju ishoda evaluativnog suđenja u zavisnosti od valence navedenih stavova

		(-) Implicitni stav 	(+) Implicitni stav
(-)Eksplicitni stav 		prediktivno I, prediktivno E	prediktivno I, nije prediktivno E
(+)Eksplicitni stav 		nije prediktivno I prediktivno E,	nije prediktivno I, nije prediktivno E

Napomena. Sličica jabuke ukazuje da mera odražava pozitivniji stav prema voću nego prema slatkišima, a sličica čokolade obrnuto – pozitivniji stav prema slatkišima nego prema voću.

Da sumiramo, rezultati prvog oglada ukazuju da implicitni stavovi bolje predviđaju ponašanje od eksplicitnih stavova u domenu konzumacije slatkiša, dok u slučaju evaluativnog suđenja, za koje se može smatrati da je pod većom kontrolom i vođeno većim stepenom promišljanja, implicitni stavovi intereaguju sa eksplicitnim stavovima u određivanju ishoda suđenja.

²³ Iako rezultati sprovedenih analiza, pored značajnosti faktora interakcije između implicitnih i eksplicitnih mera, svedoče i o postojanju nezavisnog glavnog efekta IAT mere, kao i obrasca medijacije efekta eksplicitnog stava na ocenu konzumiranih slatkiša putem implicitnog stava, ovde će pre svega biti tumačene interakcije jer se bez uzimanja njih u obzir ne može govoriti o безусловnom glavnom efektu pojedinačnih mera.

3.3.3. Uticaj afekta na konzumaciju slatkiša

Maht i saradnici (Macht et al., 2002) su pronašli da afekat utiče na spremnost da se jede čokolada, kao i na ocenu prijatnosti ukusa ove namirnice (pozitivniji afekat vodi većoj bihevioralnoj spremnosti i povoljnijoj oceni prijatnosti), ali da ne ostvaruje efekat na učestalost žvakanja ove hrane. Na osnovu toga autori su zaključili da se verovatnoća uticaja afekta smanjuje kako se ide ka reakcijama na hranu koje u većoj meri odražavaju pravo ponašanje. Slično kao u navedenom, ni u našem ogledu nije dobijen glavni efekat afekta na količinu pojedjenih slatkiša u zadatku „probaj i oceni“. Istovremeno utvrđena je značajna korelacija između ocene ukusa slatkiša i afekta – radosniji ispitanici ocenjivali su konzumirane slatkiše kao slađe.

U skladu sa prethodno rečenim, iako veliki broj istraživanja svedoči o uticaju afekta na ishranu (npr. Canetti, Bachar, & Berry, 2002; Christensen & Brooks, 2006; Cavallo & Pinto, 2001; Van Strien et al., 2013), postoji i nekolicina istraživanja koja izveštava o izostanku ovog efekta. Istraživanja iz druge grupe češće koriste mere pravog ponašanja i uzorke iz šire, nekliničke populacije. Tako, na primer, Tajs i saradnici ne dobijaju značajan efekat afekta na količinu konzumiranih slatkiša i ovaj nalaz tumače kao posledicu odsustva uverenja ispitanika da im konzumiranje slatkiša može uticati na afektivno stanje (Tice et al., 2001). Maht i saradnici primenjujući proceduru uzorkovanja iskustva utvrđuju da odnos jedenja slatkiša u pozitivnom, negativnom i neutralnom afektu iznosi 37%:30%:33% (Macht, Haupt, & Salewsky, 2004). Iako Maht i saradnici (2004) tumače ove nalaze kao potvrdu povećanog unosa slatkiša u pozitivnom raspoloženju, nama se čini da oni pre svedoče o relativno ujednačenoj konzumaciji slatkiša u različitim afektivnim stanjima. Najvažnije, studije koje su primenjivale strukturu nacrtu istraživanja poput našeg, kao što je studija Hofmana i Frizea u kojoj je kontrolisan uticaj afekta na ponašanje, takođe nisu registrovale značajan efekat afekta na ponašanje (Hofmann & Friese, 2008).

Pojedini autori tumače nepostojanje glavnog efekta afekta na ponašanje kao posledicu toga što su ispitanici svesni izvora svog afektivnog stanja u ogledima u kojima se primenjuje procedura izazivanja afekta, što dalje sprečava uticaj afekta na ponašanje (Keltner, Locke, & Audrain, 1993; Schwarz & Clore, 2007). U budućim istraživanjima bilo bi stoga zanimljivo preispitati odnos afekta i konzumacije nezdravih namirnica upotrebom drugačijih, na primer dnevničkih tehnika registrovanja afekta i ponašanja.

Ovakve tehnike podrazumevaju registrovanje pojava u njihovom prirodnom okruženju, omogućavaju veći broj ponovljenih merenja i zaobilaze probleme laboratorijskih metoda kao što je artifičijelnost situacije.

3.3.4. Afekat kao moderator prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema slatkišima

U tekstu koji sledi najpre ćemo porediti naše nalaze sa rezultatima sličnih studija kako bismo sistematizovali postojeća istraživanja, a potom ćemo ih diskutovati u svetlu teorija koje razmatraju odnos kognicije (ponašanja) i afekta (vidi poglavlje 1.5. u teorijskom uvodu).

Inicijalna provera moderatorske uloge afekta u predikciji ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova koje su sproveli Holand i saradnici (2012) dala je sledeće rezultate: kada su radosni ljudi se oslanjaju na asocijativne (implicitne) mere stavova u ponašanju, a ne na stavove koji su bazirani na uverenjima (eksplicitne stavove) dok kada su tužni situacija je obrnuta (oni se oslanjaju na eksplicitne stavove, a ne implicitne; vidi poglavlje 1.7. u teorijskom uvodu). Nalazi Holanda i saradnika govore u prilog teorije fokusa na problem (Bless et al., 1996; Schwarz & Bless, 1991), modela kognitivnog podešavanja (Schwarz, 2002), kao i hipoteze o umanjenim kapacitetima za obradu (Mackie & Worth, 1989; 1991). Model kognitivnog podešavanja pretpostavlja da tuga, kao signal problema, vodi sistematskoj obradi (pa posledično većoj verovatnoći oslanjanja na eksplicitne stavove), dok radost, kao signal da je sve u redu, vodi bezbrižnijem ponašanju i heurističkom modu funkcionisanja u kome nije neophodno angažovati kognitivne resurse (veća verovatnoća oslanjanja na implicitne stavove). Hipoteza o umanjenim kapacitetima za obradu sugerise da bi se u pozitivnom afektu mogla aktivirati samo automatska (implicitna) komponenta stava jer ona ne zahteva upliv viših kognitivnih procesa. Međutim, rezultati našeg istraživanja u suprotnosti su sa nalazima Holanda i saradnika. Ispitanici su se u većoj meri oslanjali na implicitne stavove u ponašanju kada su bili tužni, a na eksplicitne stavove (i to pre svega kognitivnu komponentu) u evaluativnom suđenju kada su bili radosni. Afekat nije moderirao prediktivnu validnost eksplicitnih stavova u slučaju konzumacije slatkiša, kao ni prediktivnu validnost implicitnih stavova u slučaju procene (tj. evaluativnog suđenja) konzumiranih slatkiša. Ovakvi rezultati se ne mogu uklopiti u teoriju fokusa na problem, kao ni model kognitivnog podešavanja i hipotezu o umanjenim kapacitetima za obradu.

Međutim, oni su u skladu sa neuropsihološkim teorijama koje govore o facilitatornom dejstvu pozitivnog afekta (Ashby et al., 1999, 2002) i novijim istraživanjima koja svedoče o superiornom funkcionisanju viših kognitivnih funkcija (npr. radne memorije, egzekutivnih funkcija) u pozitivnom afektu (npr. Carpenter, Peters, Västfjäll, & Isen, 2013; Yang, Yang & Isen, 2013). Naime na osnovu ovih teorija logično je pretpostaviti da radost povećava verovatnoću dublje kognitivne elaboracije i posledično vodi većoj prediktivnoj validnosti eksplicitnih stavova u ovom stanju. Sa druge strane bi tuga, usled izostanka dublje kognitivne elaboracije i regulatorne uloge viših kognitivnih funkcija, mogla voditi većem oslanjanju na implicitne stavove.

Pored poređenja dobijenih nalaza sa rezultatima Holanda i saradnika (2012), važno je uporediti naš nalaz o moderatorskoj ulozi afekta i sa shvatanjima moderacije koje zastupaju Frize, Hofman i saradnici (Frieze et al., 2008b; Frieze & Hofmann, 2009; Hofmann et al., 2007; Hofmann et al., 2008; Hofmann & Frieze, 2008). Naime, ovi autori često govore o diferencijalnim efektima različitih moderatora na prediktivnu validnost implicitnih i eksplicitnih mera stavova i tumače ove efekte kao dokaz postojanja različitih konstrukata u osnovi ovih mera. Među moderatorima koje su oni testirali nalaze se mahom različiti indikatori dostupnosti resursa za kontrolu (npr. kapacitet radne memorije, individualne razlike u samokontroli kao crti, dejstvo alkohola...). Osnovni nalaz koji dobijaju jeste da se u slučaju povećanih resursa za samokontrolu ljudi oslanjaju na eksplicitne stavove, dok se u slučaju oslabljenih resursa oni rukovode svojim implicitnim tendencijama (npr. Frieze et al., 2008b; Hofmann et al., 2007; Hofmann & Frieze, 2008). Izostanak povezanosti implicitnog stava i količine konzumiranih slatkiša i povezanost eksplicitnih stavova i prosečne ocene konzumiranih slatkiša u slučaju radosnih ispitanika u našem istraživanju, vrlo je slična obrascima koje su Frize i saradnici dobijali za ispitanike kojima su dostupni resursi za samokontrolu (Hofmann et al., 2007; Hofmann & Frieze, 2008). Istovremeno, veća prediktivna validnost implicitnih stavova za ponašanje u negativnom afektu paralelna je nalazima navedenih autora o većoj prediktivnoj validnosti ovih stavova u slučaju oslabljene kontrole. Ovakvo poklapanje sugerise da bi se radost mogla dovesti u vezu sa postojanjem ili obnavljanjem resursa za samokontrolu, a tuga sa nedostatkom navedenih resursa. Slično tome, i nalaz da su implicitne mere bile prediktivnije za konzumiranje slatkiša kod ispitanika od kojih se tražilo da razmišljaju o svojoj smrti, dok su eksplicitne mere bile prediktivnije u

kontrolnoj situaciji (Frieese & Hofmann, 2008), od važnosti je za rezultate koje smo mi dobili. Razmišljanje o smrti pokreće negativne emocije, može dovesti do crpljenja resursa za samokontrolu i većeg oslanjanja na automatske stavske procese u ponašanju. Ideja da negativne emocije i njihova regulacija vode nižoj samokontroli dolazi iz paradigme trošenja ego-resursa (Bruyneel et al., 2009; Leith & Baumaister, 1996; Tice et al., 2001). Suprotan efekat pozitivnog afekta u smislu obnavljanja resursa za samokontrolu, takođe je empirijski validiran, iako su istraživanja ovog tipa malobrojnija (Tice et al., 2007). Pored toga, smisljeno je pretpostaviti da su ispitanici koji se osećaju tužno motivisaniji da poprave svoje afektivno stanje, pa se oslanjanje na implicitne stavove može tretirati i kao pokušaj regulacije afekta. Drugim rečima, udovoljavamo sebi kako bismo popravili svoje raspoloženje, odnosno radimo ono što volimo onoliko koliko to volimo. U prilog regulatorne funkcije koju oslanjanje na implicitne stavove može imati u slučaju tužnih ispitanika govori i činjenica da su uzorak u našem istraživanju činile mahom žene, kao i to da je afekat moderirao efekat implicitnih mera u slučaju konzumacije, ali ne i ocene slatkiša. Naime, prethodna istraživanja svedoče o tome da su ljudi skloni opažanju efekata koje konzumacija čokolade može imati na podizanje raspoloženja, kao i da je ova sklonost izrazitija u slučaju žena (Benton et al., 1998). Ideja da oslanjanje na implicitne stavove može služiti regulaciji negativnog afekta u skladu je sa hipotezom o popravljivanju raspoloženja (Isen, 1987) kao i uslovima motivisane obrade u slučaju AIM modela (Forgas, 1995) i aktivacije AR procesa u okviru MAER modela (Andrade & Cohen, 2007).

3.3.5. Rezime

Na kraju, da se vratimo ciljevima koje smo postavili u drugom poglavlju ove teze i sumiramo dobijene nalaze u prvom ogledu. U vezi sa prvim ciljem, utvrdili smo da afekat ima moderatorsku ulogu u prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova, ali pod određenim uslovima (moderira implicitne stavove u slučaju predikcije ponašanja ispitanika koji se više kontrolišu u konzumaciji slatkiša; moderira eksplicitne stavove u slučaju predikcije procene konzumiranih slatkiša). Ovakav nalaz u skladu je sa paradigmom trošenja resursa za samokontrolu, idejom o regulatornoj funkciji koje ponašanje može imati za raspoloženje, kao i sa istraživanjima koje govore o superiornosti viših kognitivnih funkcija u pozitivnom afektu. Sa druge strane, u suprotnosti je sa nalazima studije Holanda i saradnika (2012), hipotezom o umanjenim kapacitetima za

obradu u pozitivnom raspoloženju i modelom kognitivnog podešavanja. Kada je u pitanju drugi cilj, nije utvrđen glavni efekat afekta (valence i intenziteta) na količinu konzumiranih slatkiša, ali se pokazalo da afektivno stanje donekle boji ocenjivanje slatkiša. Iako postoje istraživanja koja svedoče o pojačanom unosu slatkiša u različitim afektivnim stanjima, postoje i ona koja, poput našeg, ne utvrđuju značajne razlike u ponašanju u ovom domenu. Na kraju, što se tiče trećeg cilja ove teze, u domenu konzumacije slatkiša (ponašanja) identifikovan je aditivan model predikcije ponašanja i superiorna prediktivna validnost implicitnih mera, dok je u slučaju ocenjivanja slatkiša (evaluativnog suđenja) pre svega utvrđen multiplikativni obrazac predikcije ponašanja. Inkrementalna validnost implicitnih mera, naročito kada je u pitanju spontano ponašanje u oblasti ishrane, u skladu je sa nalazima prethodnih istraživanja.

Kako bismo dalje ispitali navedene obrasce sproveli smo ogled u domenu pušačkog ponašanja smatrajući ovu oblast donekle sličnom oblasti konzumacije slatkiša jer se u oba slučaja radi o zdravstveno štetnim obrascima ponašanja usmerenih ka sebi.

4. OGLED 2

4.1. Ogled 2: metod

Glavni cilj ovog ogleda bilo je ispitivanje razlike u povezanosti između (a) implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema pušenju i (b) realnog konzumiranja duvana, u zavisnosti od preovlađujućeg afektivnog stanja ispitanika. Dodatni ciljevi su bili: provera uticaja afektivnog (valence i intenziteta) na količinu konzumiranih cigareta, kao i provera međusobnog odnosa različitih mera stavova i ponašanja kada je u pitanju konzumiranje duvana, nezavisno od afektivnog stanja ispitanika.

Ogled je bio osmišljen da se odvija kroz dve faze. U prvoj su prikupljane implicitne i eksplicitne mere stavova ispitanika prema pušenju, dok su u drugoj ispitanici tokom nedelju dana vodili dnevnik u kome su beležili broj popušanih cigareta i kako se osećaju. Nacrt je bio ponovljen po ispitanicima – za sve ispitanike smo nastojali da dobijemo mere o količini konzumiranih cigareta u različitom afektu (tuga, radost i neutralni afekat).

4.1.1. Ispitanici

Ukupno 52 ispitanika, mahom studenata različitih univerziteta je učestvovalo u ovom ogledu (11 muškaraca i 41 žena). U uzorak su ušli ispitanici koji su se deklarirali kao pušači i koji su izjavili da puše najmanje jednu cigaretu dnevno. Na ovaj način smo obezbedili da u uzorak uđu samo oni ispitanici koji konzumiraju duvan svakodnevno.

4.1.2. Procedura

U prvoj fazi ogleda registrovali smo implicitne i eksplicitne mere stavova ispitanika prema pušenju. U malim grupama (od 3 do 5 ispitanika), ispitanici su individualno na računarima, radili takozvani ST-IAT (*eng.* Single Target IAT, Bluemke & Friese, 2008) u kome su prepoznavali različite fotografije cigareta, i klasifikovali reči različite afektivne valence, kao prijatne ili neprijatne. Ova tehnika predstavlja varijaciju standardne IAT procedure, koja za razliku od IAT meri evaluaciju stavskog objekta bez simultane evaluacije kontrastne kategorije. Pored toga, radili su i standardni IAT u okviru koga je kategorija koncepta-mete – *pušenje* kontrastirana sa kategorijom *vežbanje* (tj. bavljenje fizičkom aktivnošću). Na kraju, od ispitanika se u jednostavnom i kratkom „online“ upitniku tražilo da odgovore na nekoliko pitanja koja su se ticala njihovih

eksplicitnih stavova prema pušenju, samoprocene prosečne dnevne količine konzumiranog duvana, kao i spremnosti da se ostave cigarete. Ispitivanje u ovoj fazi ogleđa je trajalo oko 20 minuta. Imajući u vidu rezultate meta-studija koji su pokazali da redosled prikupljanja implicitnih i eksplicitnih mera ne predstavlja statistički značajan moderator IAT efekta, kao ni veze između implicitnih i eksplicitnih mera stavova, ovom varijablom nismo manipulirali (Hofmann et al., 2005).

Druga faza ogleđa je usledila nekoliko dana nakon prve faze. Ispitanici su imali zadatak da tokom nedelju dana, tri puta na dan, beleže u elektronski dnevnik broj popušanih cigareta u periodu između dva unosa, kao i to kako su se osećali tokom tog perioda (ocena na dimenziji tužno-radosno). Kako ne bi zaboravili da ovo učine, tokom dana su dobijali tri SMS poruke – podsetnika u pravilnim vremenskim intervalima. Tokom ove faze veliki broj ispitanika je odustajao od učešća u istraživanju iz različitih razloga (mahom su navodili da su sprečeni da vode dnevnik zbog različitih obaveza ili bolesti). Zbog toga smo uključivali nove ispitanike u istraživanje. Za učešće u ogleđu ispitanici su dobili priliku da učestvuju u lutriji i tako budu potencijalni dobitnici jedne od 10 nagrada – vaučera za kupovinu knjiga po njihovom izboru. Nakon završetka istraživanja ispitanici su, slično prvom ogleđu, dobili povratne informacije o svrsi istraživanja kao i o rezultatima lutrije. Nije bilo ispitanika koji su izrazili želju da se njihovi podaci ne iskoriste u istraživanju.

4.1.3. Instrumenti

ST-IAT. Budući da za stavski objekat *pušenje* ne postoji prirodna i adekvatna kontrastna kategorija, odlučili smo da nam glavna implicitna mera stava prema pušenju bude bazirana na ST-IAT proceduri (Bluemke & Friese, 2008). ST-IAT podrazumeva tri različite faze prikazivanja stimulusa čiji je pregled, zajedno sa brojem prikazivanja stimulusa unutar različitih kategorija dat u Tabeli 28. U prvoj fazi se od ispitanika traži da kategoriše imenice pozitivne i negativne valence kao *prijatne* ili *neprijatne*. Funkcija ove faze je uvežbavanje zadatka kategorizacije. U drugoj fazi, prethodnom zadatku se dodaje instrukcija da se pritisne odgovarajući taster kada se pojave fotografije koje reprezentuju kategoriju *pušenje*. U trećoj, poslednjoj fazi zadatak ostaje isti, samo je taster koji se pritiska kada se pojavi fotografija cigarete drugačiji nego u prethodnoj fazi.

Tabela 28

Šematski prikaz ST-IAT upotrebljenog u merenju implicitnih stavova prema pušenju

Faze	Broj ponavljanja	Levi taster (broj ponavljanja)	Desni taster (broj ponavljanja)
1.	20	Neprijatno (10)	Prijatno (10)
2.	25	Neprijatno (15)	Pušenje (10) Prijatno (10)
3.	25	Pušenje (10) Neprijatno (10)	Prijatno (15)

Napomena. Tabela ilustruje jednu od dve moguće varijante redosleda uparivanja koncepta-mete sa različitim polovima kategorije atributa. Ovaj redosled je bio randomiziran (vidi opis Instrumenta). Kurzivom su označeni takozvani ključni blokovi.

Budući da postoje četiri moguće kombinacije redosleda uparivanja i mapiranja različitih kategorija stimulusa u ST-IAT, sve kombinacije su bile u relativno podjednako meri zastupljene. Verzija ST-IAT koja je zadavana konkretnom ispitaniku birana je na slučajan način. Detaljan opis stimulusa koji su korišćeni dat je u odeljku Stimulusi u tekstu koji sledi. Mera implicitnog stava prema pušenju bila je izražena kao takozvana D mera (Greenwald et al., 2003)²⁴. U skladu sa teorijskim i metodološkim pretpostavkama na kojima se bazira IAT (i IAT-u slične procedure), pretpostavili smo da će oni ispitanici koji u većoj meri povezuju koncept *pušenja* sa pozitivnim atributima, odnosno poseduju pozitivniji implicitni stav prema pušenju, brže i sa manje grešaka odgovarati u zadatku u kome je kategorija *pušenje* uparena sa pozitivnom valencom atributa, nego kada je uparena sa negativnom.

IAT. Budući da je klasična IAT procedura već korišćena u drugim istraživanjima koja su se bavila implicitnim stavovima prema pušenju (Perugini, 2005; Sherman, Rose, Koch, Presson, & Chassin, 2003; Swanson, Rudman & Greenwald, 2001), rešili smo da u ovom ogledu takođe konstruišemo i primenimo standardnu verziju IAT Grinvalda i saradnika (Greenwald et al., 1998). U ovoj proceduri, prilagođenoj za merenje stavova prema pušenju, ispitanici su imali zadatak da kategorišu različite reči – predstavnike koncepta-meta koji se porede (*pušenje* naspram *vežbanje*) i pojmove jasno pozitivne i negativne valence (u kategorije *prijatno* naspram *neprijatno*). Izbor kategorija IAT:

²⁴ Detaljniji opis D mere dat je u okviru prikaza IAT u odeljku Instrumenti u Ogledu 1.

koncepta-meta i dimenzije atributa urađen je po uzoru na prethodna istraživanja u kojima je primenjena IAT mera stava prema pušenju (Perugini, 2005; Sherman et al., 2003; Swanson et al., 2001). Detaljan opis stimulusa dat je u odeljku *Stimulusi* u tekstu koji sledi. Redosled uparivanja koncepata meta (*pušenje* i *vežbanje*) i polova atributa (*prijatno* i *neprijatno*) bio je randomiziran. Prikaz različitih faza/zadataka IAT mere stava prema pušenju dat je u Tabeli 29.

Tabela 29

Šematski Prikaz Testa Implicitnih Asocijacija Upotrebljenog u Ogledu 2

Faze	Broj ponavljanja	Levi taster	Desni taster
1	20	Vežbanje	Pušenje
2.	20	Neprijatno	Prijatno
3.	20	Vežbanje Neprijatno	Pušenje Prijatno
4.	40	Vežbanje Neprijatno	Pušenje Prijatno
5.	40	Pušenje	Vežbanje
6.	20	Pušenje Neprijatno	Vežbanje Prijatno
7.	40	Pušenje Neprijatno	Vežbanje Prijatno

Napomena. Tabela ilustruje jednu od dve moguće varijante redosleda uparivanja koncepata-meta sa različitim polovima kategorije atributa. Ovaj redosled je bio randomiziran (vidi opis Instrumenta). Kurzivom su označeni takozvani ključni blokovi.

U skladu sa teorijskim i metodološkim pretpostavkama na kojima se bazira IAT, ako ispitanici u većoj meri povezuju koncept *pušenja* sa pozitivnim atributima, nego koncept *vežbanja*, odnosno poseduju pozitivan implicitni stav prema pušenju, onda će brže i sa manje grešaka odgovarati u zadatku u kome je kategorija *pušenje* uparena sa pozitivnom valenom atributa, a kategorija *vežbanje* sa negativnom, nego u obrnutom slučaju.

Upitnik eksplicitnih mera stava prema konzumiranju duvana. U „online“ upitniku koji smo konstruisali tražili smo od ispitanika da na skali od 1 do 9 (gde 1 označava da uopšte ne uživaju u pušenju, 5 da umereno vole da puše, a 9 da izrazito

uživaju u pušenju) označe u kojoj meri vole da puše. Pored toga, kako bismo mogli da formiramo meru koja će biti paralelna IAT meri stava prema pušenju u odnosu na vežbanje, ispitanici su ocenjivali u kojoj meri uživaju u tome da vežbaju, odnosno da se bave sportom (1 je označavalo da uopšte ne vole da vežbaju, 5 da umereno vole da vežbaju, a 9 da izrazito uživaju u vežbanju). Dalje, identične skale semantičkog diferencijala koje smo primenili u prvom ogledu, bile su upotrebljene i u ovom slučaju kada se od učesnika oglada tražilo da ocene svoj odnos prema pušenju i vežbanju (videti Prilog 4). Na kraju, ispitanici su procenjivali koliko cigareta puše u proseku na dan, koliko su cigareta popušili prethodnog dana, izjašnjavali su se da li su ikada pokušali da ostave duvan, kao i da li imaju želju da to učine u budućnosti.

Kratki strukturirani dnevnik. Dnevnik je bio konstruisan kao „php“ internet aplikacija kojoj se moglo pristupiti putem android telefona. Svi učesnici istraživanja su na početku dobili instrukciju da registruju, odnosno otvore nalog, što je kasnije podrazumevalo da su pristupali svom dnevniku pomoću svog jedinstvenog korisničkog imena i šifre. Jedan unos u dnevnik je podrazumevao odgovor na sledeća pitanja: (1) Koliko cigareta ste popušili od prethodnog unosa u dnevnik? (2) Kako ste se pretežno osećali od prethodnog unosa u dnevnik? Nakon drugog pitanja bila je ponuđena bipolarna sedmostepena skala sa polovima tužno(-3) i radosno(+3). Dnevničke mere ponašanja koristili su na primer Koner i saradnici u prethodnim istraživanjima koje su se bavila prediktivnom validnošću implicitnih mera (Conner et al, 2007), dok pojedini autori kao što su Kaneman i saradnici posebno ističu validnosti ovakvog pristupa (Kahneman, Krueger, Schkade, Schwarz, & Stone, 2004). Ono što je jedna od glavnih prednosti dnevničkih mera jeste registrovanje ponašanja u realnom vremenu, čime se umanjuje nepovoljni uticaj sposobnosti ispitanika da se prisete sopstvenog ponašanja. U slučaju dnevničkih unosa svakako mora da postoji izvestan stepen subjektivnog iskrivljenja pošto se radi o meri samo-izveštaja, međutim, taj stepen je ovde bio umanjn zahtevom da se unos vrši tri puta u toku dana, čime je skraćeno vreme proteklo od ponašanja do izveštavanja. Pored toga, prednost dnevničkih mera jeste i ekološka validnost ovakvog postupka, budući da se ponašanje registruje u realnim životnim okolnostima a ne u veštačkom laboratorijskom kontekstu. Na kraju, većim brojem ponovljenih merenja koje podrazumevaju dnevničke mere eliminiše se uticaj različitih kontekstualnih faktora i dobija preciznija ocena ponašanja. Jedan od potencijalnih nedostataka ovakvog metoda

leži u tome što povećana svesnost o sopstvenom ponašanju, koje on podrazumeva, može uticati na ponašanje ispitanika.

Za svakog od ispitanika izračunali smo četiri mere na osnovu dnevnčkih unosa: 1) prosečan broj popušenih cigareta tokom dana (nezavisno od afektivnog stanja); 2) prosečan broj popušenih cigareta po unosu u negativnom afektu; 3) prosečan broj popušenih cigareta po unosu u pozitivnom afektu; 4) prosečan broj popušenih cigareta po unosu u neutralnom afektu.

4.1.4. Stimulusi

ST-IAT. Stimulusi predstavnici stavskog objekta, odnosno kategorije *pušenje* u ST-IAT proceduri bile su fotografije upaljenih cigareta. Odlučili smo se da stimulusi budu fotografije zato što ovakav tip stimulusa ima veću verovatnoću da pobudi afektivne reakcije, kao i na osnovu toga što smo u prethodnim istraživanjima utvrdili da fotografije kao stimulusi vode do snažnijih IAT efekata (Pavlović, 2009). Fotografije su birane tako da bude jasno da je na njima prikazana cigareta koja gori, oko čega su se složila dva nezavisna procenjivača. Na izabranim fotografijama nisu bile prikazane ljudske figure jer se pretpostavlja da bi one mogle da kontaminiraju obradu i pomere fokus ispitanika sa stavskog objekta (Dickter & Forestell, 2012). Pored toga, pri izboru fotografija vodili smo računa da na njima ne bude prikazan brend cigarete, kako bi stimulusi bili ujednačeni za sve ispitanike, bez obzira na to koju robnu marku cigareta konzumiraju. Lista stimulusa (pet različitih fotografija cigareta) data je u Prilogu 5.

Za stimuluse predstavnike kategorije atributa izabrali smo pojmove jasne evaluativne valence. Odabrani pojmovi iz kategorije *prijatno* pripadali su gornjem delu (pozitivna afektivna valenca), a stimulusi iz kategorije *neprijatno* donjem delu kontinuuma (negativna afektivna valenca) afektivne subskale Konotativnog diferencijala pojmova (Janković, 2000a, 2000b). Svaki pojam iz kategorije *prijatno* imao je svog para – suprotni pojam – u kategoriji *neprijatno*. Vodili smo računa i da svi antonimi (tj. pojmovi iz kategorije *neprijatno*) ne počinju slovom N (što može biti čest slučaj u srpskom jeziku) kako na ovaj način ne bismo olakšali zadatak kategorizacije (Lane et al., 2007). Predstavnici kategorije *prijatno* bile su reči: Ljubav, Pobeda, Uspeh, Sreća, Smeh; a kategorije *neprijatno*: Mržnja, Poraz, Neuspeh, Nesreća, Plač.

IAT. Stimulusi predstavnici stavskih objekata u IAT su bili verbalnog tipa. Na ovo smo se odlučili zato što nije bilo moguće izabrati fotografije koje će jednoznačno

ukazivati na pojam vežbanja, odnosno fizičke aktivnosti. Pre finalnog izbora stimulusa, sprovedli smo preliminarno istraživanje koje je imalo za cilj da obezbedi da u finalni izbor uđu oni stimulusi koji jasno i jednoznačno ukazuju na kategorije stavskih objekata. Ovo istraživanje je obuhvatilo dve faze: (1) fazu slobodne produkcije u kojoj smo od učesnika tražili da navedu po pet pojmova koji im prvi padnu na pamet kada čuju reči *pušenje* i *vežbanje*; (2) fazu procene adekvatnosti ponuđenih reči kao predstavnika kategorije/pojma *pušenje* (*vežbanje*). U prvoj fazi je učestvovalo 20 ispitanika. Na osnovu njihovih odgovora napravili smo listu najfrekventnije navođenih reči²⁵ čiju je adekvatnost u predstavljanju određene kategorije u drugoj fazi procenjivao nezavisni uzorak od 48 osoba. Ispitanici su davali ocene na petostepenoj skali Likertovog tipa (ocena 1 je značila da reč uopšte nije dobar predstavnik, a 5 da je izrazito dobar predstavnik). U finalni uzorak stimulusa ušle su one reči koje su imale najveće prosečne ocene adekvatnosti. Za kategoriju *pušenje* to su bile reči: 1) cigareta (M=4.92); 2) nikotin (M=4.51); 3) cigara (M=4.46); 4) pljuga (M=4.46); i 5) duvan (M=4.28), a za kategoriju *vežbanje* reči: 1) trening (M=4.69); 2) teretana (M=4.64); 3) fitnes (M=4.61) 4) sport (M=4.36), i 5) trčanje (M=4.36).

Za stimulse predstavnike kategorije atributa bili su upotrebljeni isti stimulusi kao u slučaju ST-IAT procedure. To su bile reči: Ljubav, Pobeda, Uspeh, Sreća, Smeh (za kategoriju *prijatno*) i reči: Mržnja, Poraz, Neuspeh, Nesreća, Plač (za kategoriju *neprijatno*).

4.2. Ogled 2: rezultati

4.2.1. Implicitni stavovi prema pušenju

IAT. Implicitni IAT stav prema pušenju u odnosu na vežbanje bio je izražen preko D mere koju smo izračunali na osnovu algoritma koji preporučuju Grinvald i saradnici (2003). Primenom ovog algoritma identifikovana je jedna osoba koji je u više od 10% slučajeva imala vreme odgovora niže od 300msec, te je ona isključena iz daljih analiza koje su uključivale IAT meru. Raspon skorova dobijene D mere nalazio se unutar teorijski očekivanih (od -1.5 do 1.5; Greenwald et al., 2003), ali je bio znatno uži od onog koji se

---

²⁵ Za kategoriju PUŠENJE to su bile reči: dim, opušak, pepeljara, cigareta, lula, tompos, nikotin, pljuga, cigara, upaljač, paklica, pepeo, i duvan, a za kategoriju VEŽBANJE reči: trčanje, teretana, pilates, aktivnost, sport, plivanje, veslanje, fitnes, gimnastika, trening, kardio i mišići

tipično dobija. Standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa date u Tabeli 30 ukazuju da distribucija ne odstupa od normalne.

Tabela 30

Parametri centralne tendencije, raspršenja i normalnosti raspodele IAT mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (N = 51)

<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
-0.22	0.30	-0.96	0.47	0.01	0.19

Prosečno vreme potrebno ispitanicima da kategorišu stimulse u različitim IAT zadacima: (1) zadatku *pušenje_prijatno_vežbanje_neprijatno* (zadatak u kome su ispitanici pomoću jednog tastera za odgovore kategorisali reči pozitivne afektivne valence i reči predstavnike kategorije pušenje, a pomoću drugog reči negativne valence i reči predstavnike kategorije vežbanje; faze 3 i 4 u Tabeli 29) bilo je $M = 1103.30$ ($SE = 38.87$ msec), dok je u (2) suprotnom zadatku – *vežbanje_prijatno_pušenje_neprijatno* (zadatak u kome su ispitanici pomoću jednog tastera za odgovore kategorisali reči pozitivne afektivne valence i stimulse predstavnike vežbanja, a pomoću drugog reči negativne valence i stimulse predstavnike kategorije pušenje; faze 6 i 7 u Tabeli 29) bilo $M = 980.70$ ($SE = 26.02$ msec). Ispitanici su brže odgovarali u zadatku *vežbanje_prijatno_pušenje_neprijatno* nego u zadatku *pušenje_prijatno_vežbanje_neprijatno* ($t(50) = 4.45, p < .001, r = .706$) što je sugerisalo da u većoj meri povezuju koncept *vežbanja* sa pozitivnim atributima, nego koncept *pušenja*, odnosno da poseduju negativan implicitni stav prema pušenju iako su pušači²⁶. Prosečna vrednost D mere (vidi Tabelu 30), tj. mere implicitnog stava prema pušenju u odnosu na vežbanje, se takođe značajno razlikuje od teorijskog odsustva preferencije ili nulte implicitne povezanosti ($t(50) = -5.41, p < .001$).

Pouzdanost IAT mere stava smo izračunali deljenjem IAT procedure na tri ujednačena dela, računanjem 3 paralelne D mere na osnovu njih i primenom Kronbah alfa obrasca. Pouzdanost IAT iznosila je .647. Ovakva vrednost pouzdanosti u rangju je vrednosti koje se tipično dobijaju za IAT mere (Lane et al., 2007; Nosek et al., 2005), a

²⁶ Ovaj nalaz bi bilo moguće smislenije interpretirati kroz poređenje utvrđenih rezultata sa podacima o smeru i snazi paralelnih implicitnih preferencija nepušača. Imajući u vidu glavne ciljeve ovog rada, implicitne preferencije nepušača nisu bile ispitane.

nešto je niža od vrednosti koje se dobijaju za slične IAT mere implicitnog stava prema pušenju (McCarthy & Thompson, 2006; Perugini, 2005; Tibboel et al., 2011).

ST-IAT. Kako bismo balansirali redosled sparivanja koncepta *pušenje* sa pozitivnim i negativnim atributima, kao i taster koji se upotrebljavao za kategorizaciju stimulusa koji su pripadali kategoriji pušenje (levi naspram desnom), primenili smo četiri različite verzije ST-IAT. Primenom ANOVA-e za neponovljena merenja utvrdili smo da nisu postojale značajne razlike u izraženosti implicitnih stavova prema pušenju između ispitanika koji su radili različite verzije ST-IAT ($F(3, 48) = 1.57, p = .209$). I u ovom slučaju primenili smo algoritam za računanje D mere koji su predložili Grinvald i saradnici (2003) koji je bio adaptiran da odgovara strukturi primenjene ST-IAT procedure. Nismo identifikovali ispitanike koji su imali visok udeo odgovora čije je vreme trajanja bilo kraće od 300msec.

Tabela 31

Parametri centralne tendencije, raspršenja i normalnosti raspodele ST-IAT mere stava prema pušenju (N = 52)

<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
-0.06	0.43	-0.77	1.02	1.21	-0.95

Pokazalo se da na nivou celog ispitanog uzorka ne postoje razlike u snazi povezanosti kategorije pušenje sa prijatnim u poređenju sa neprijatnim polom atributa ($t(51) = -0.99, p = .326$). Prosečna dužina kategorizacije stimulusa u bloku u kome su stimulusi iz kategorije pušenje bili na istom tasteru za odgovore kao i prijatne reči je bila 1151.10 msec (SE = 39.09), dok je u bloku kada su bili spareni sa neprijatnim polom atributa bila 1176.10 msec (SE = 60.59). Razlika između ovih vremena reakcija nije bila značajna ($t(51) = -0.58, p = .566, r = .703$). Ovakav rezultat ukazuje na to da su ispitanici povezivali pozitivne i negativne attribute sa konceptom pušenja u podjednako meri. Raspon skorova dobijene D mere nalazi se unutar teorijski očekivanih (od -1.5 do 1.5), ali je ponovo nešto uži od onog koji se tipično dobija (Greenwald et al., 2003). Standardizovane vrednosti skjunisa i kurtosisa date u Tabeli 31 ukazuju da distribucija ne odstupaju od normalne.

Kako bi se utvrdila pouzdanost ST-IAT, test je podeljen na 5 ujednačenih delova na osnovu kojih je izračunato 5 ST-IAT mera²⁷. Pouzdanost koju smo izračunali primenom Kronbah alfa obrasca iznosila je .746. Dobijena vrednost pouzdanosti u rangu je vrednosti koje se dobijaju za IAT mere (Lane et al., 2007; Nosek et al., 2005).

Na kraju, u cilju proveravanja konvergentne validnosti ST-IAT i klasične IAT mere implicitnog stava prema pušenju, ove dve mere su korelirane. Međutim, korelacija se nije pokazala kao značajna ($r(51) = .212, p = .135$). Imajući u vidu umanjenu pouzdanost ovih mera, primenili smo korekciju za atenuaciju kako bismo procenili pravu veličinu korelacije. Dobijena vrednost iznosila je $r = .320$. Prosečna korelacija između IAT i ST-IAT koju su dobili Baranan i Nozek u svojoj komparativnoj studiji metrijskih karakteristika različitih implicitnih mera bila je za nijansu viša i iznosila je $r = .41$ (Baranan & Nosek, 2014)²⁸.

4.2.2. Eksplicitni stavovi prema pušenju

Eksplicitne stavove prema pušenju smo operacionalizovali preko nekoliko mera. Prve dve mere su bile eksplicitni stav prema pušenju (EP) i eksplicitni stav prema vežbanju (EV) izraženi preko jednostavne ocene uživanja u ovim aktivnostima na devetostepenoj skali. Pored toga definisali smo i eksplicitni stav prema pušenju u odnosu na vežbanje (EPV, mera paralelna IAT meri) koju smo izračunali kao razliku između ocene uživanja u pušenju i ocene uživanja u fizičkoj aktivnosti. Druga mera stava prema pušenju bio je prosečni skor ocene sopstvenog konzumiranja duvana na nekoliko skala semantičkog diferencijala (6 sedmostepenih skala-atributa interne konzistentnosti $\alpha = .634$; SP). Paralelna ovoj meri bila je eksplicitna mera stava prema praktikovanju fizičke aktivnosti koja je takođe predstavljala prosečni skor na navedenim skalama ($\alpha = .832$; SV). Kako bismo i u ovom slučaju formirali i meru koja je analogna meri IAT preferencije, za svakog ispitanika smo izračunali prosečni diferencijalni skor²⁹ između prosečne ocene konzumiranja slatkiša i voća na spomenutim skalama semantičkog diferencijala (tj. kao uprosečenu aritmetičku razliku između prve dve mere; SPV). U

---

²⁷ Broj ponavljanja (*eng. trial*) nije dozvoljavao odgovarajuću podelu na tri dela (kao što smo to učinili prilikom računanja pouzdanosti u slučaju IAT) jer nije bio deljiv ovim brojem.

²⁸ Vredi napomenuti da je navedena korelacija dobijena na osnovu istraživanja u domenu političkih stavova, rasnih predrasuda i samopoštovanja.

²⁹ Interna konzistentnost izražena Kronbahovim alfa za diferencijalne mere na 6 skala bila je $\alpha = .727$.

narednoj tabeli dat je prikaz mera centralne tendencije i raspršenja za različite eksplicitne mere stavova prema hrani, kao i standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa.

Tabela 32

Parametri centralne tendencije, raspršenja i normalnosti raspodele različitih eksplicitnih mera stavova prema konzumiranju duvana i vežbanju (N = 52)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
EP	7.21	1.18	4.00	9.00	-2.21*	0.74
EV	6.12	2.09	1.00	9.00	-1.41	-0.14
EPV	1.10	2.36	-4.00	6.00	-0.11	-0.87
SP	3.54	0.78	2.17	5.17	0.88	-0.96
SV	6.07	0.88	3.67	7.00	-2.31*	-0.07
SPV	-1.26	0.64	-2.42	0.75	1.80	1.42

Napomena. EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju teorijskog raspona od 1 do 9; EV = Eksplicitna mera stava prema vežbanju teorijskog raspona od 1 do 9; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala teorijskog raspona od 1 do 7; SV = eksplicitna mera stava prema vežbanju izražena preko semantičkog diferencijala teorijskog raspona od 1 do 7; SPV = Diferencijalna ocena konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

Primenom t-testa za jedan uzorak utvrdili smo da je uživanje u konzumaciji duvana ($t(51) = 13.55, p < .001$), kao i uživanje u praktikovanju fizičke aktivnosti ($t(51) = 3.84, p < .001$) značajno intenzivnije od neutralnog stava, dok je rezultat t-testa za zavisne uzorke pokazao da ispitanici značajno više uživaju u konzumaciji duvana nego u vežbanju ($t(51) = 3.35, p = .002$). Dalje, primenom t-testa za jedan uzorak utvrdili smo da oni relativno nepovoljno ocenjuju pušenje na skalama semantičkog diferencijala ($t(45) = -3.99, p < .001$), dok fizičku aktivnost ocenjuju izrazito povoljno u poređenju sa neutralnom tačkom ($t(45) = 15.88, p < .001$). Razlika između ovih ocena je bila značajna ($t(45) = -13.38, p < .001$). U Tabeli 33 koja sledi je dat prikaz prosečnih evaluacija konzumacije duvana i vežbanja na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala, kao i značajnost njihovih međusobnih razlika. Ispitanici su u proseku ocenili konzumaciju duvana kao nezdravu, lošu, glupu, i negativnu, ali i kao privlačnu i prijatnu. Vežbanje je ocenjeno pozitivno na svim dimenzijama semantičkog diferencijala. T-test za zavisne uzorke pokazuje da ispitanici ocenjuju fizičku aktivnost kao daleko zdraviju, bolju, pametniju i pozitivniju nego konzumiranje duvana. Istovremeno konzumaciju duvana

doživljaju u podjednakoj meri privlačnom i prijatnom kao i fizičku aktivnost (vidi Tabelu 33). Navedeni rezultati, slično prethodnom ogledu u kome smo razmatrali stavove prema jedenju slatkiša i voća, ukazuju na kompleksnost i višedimenzionalnost stavskih evaluacija.

Tabela 33

Značajnost razlika u evaluaciji konzumiranja duvana i vežbanja na različitim sedmostepenim skalama semantičkog diferencijala

Skala	Pušenje		Vežbanje		<i>t</i> (45)	<i>p</i>
	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>		
Zdravo/nezdravo**	1.91	0.91	6.63	0.64	-24.10	<.001
Dobro/loše**	2.74	1.37	6.54	0.65	-15.11	<.001
Privlačno/nepripravno	5.24	1.49	5.22	1.71	0.06	.955
Pametno/glupo**	2.63	1.10	6.33	0.97	-15.91	<.001
Pozitivno/negativno**	3.11	1.48	6.35	1.04	-11.16	<.001
Prijatno/neprijatno	5.53	1.37	5.37	1.69	0.76	.452

Napomena. *AS* = aritmetička sredina; *SD* = standardna devijacija; *t* = *t* statistik; *p* = značajnost *t* statistika. Kurzivom su označene skale na kojima postoje značajne razlike u ocenjivanju konzumacije slatkiša i voća. * *p* < .05. ** *p* < .01. † *p* < .10.

Da sumiramo, ispitanici su sa jedne strane ocenili da više uživaju u tome da konzumiraju duvan nego da vežbaju, dok su istovremeno značajno povoljnije ocenili vežbanje nego pušenje na većini skala semantičkog diferencijala (vidi Tabelu 33). Kako bi dalje statističke analize bile paralelne onim koje smo sproveli u prethodnom eksperimentu, sve varijable su standardizovane i normalizovane Blumovim algoritmom. U tabeli koja sledi dat je prikaz povezanosti između različitih eksplicitnih mera stavova prema pušenju i vežbanju.

Tabela 34

Pregled korelacija između različitih mera eksplicitnih stavova prema ishrani (N=52)

	EP	EV	EPV	SP	SV	SPV
EP	1					
EV	.04	1				
EPV	.46**	-.85**	1			
SP	.35*	.08	.10	1		
SV	.08	.49**	-.35*	-.21	1	
SPV	.21	-.19	.25†	.76**	-.77**	1

Napomena 1. EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; EV = Eksplicitna mera stava prema vežbanju; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; SV = eksplicitna mera stava prema vežbanju izražena preko semantičkog diferencijala; SPV = Diferencijalna ocena konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

Napomena 2. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

Vrednosti u Tabeli 34 ukazuju nam na nekoliko važnih stvari. Prvo, ne postoji povezanost između stava prema konzumiranju duvana i stava prema vežbanju (kako u slučaju ocene uživanja tako i u slučaju globalne ocene na skalama semantičkog diferencijala). Ovakav nalaz budi sumnju u opravdanost korišćenja konceptata *pušenje* i *vežbanje* kao kontrastnih kategorija stimulusa u IAT (zato što pozitivna evaluacija jedne kategorije ne podrazumeva negativnu druge). Drugo, postoji blaga povezanost između različitih mera stavova prema pušenju i nešto intenzivnija povezanost između različitih mera stavova prema vežbanju. Na kraju, povezanost između relativne mere uživanja u pušenju u odnosu na vežbanje i diferencijalne mere semantičkog diferencijala je niska i marginalno značajna.

Kako bismo detaljnije ispitali prirodu stava prema pušenju, primenom linearne regresije proverili smo povezanost između mere uživanja u pušenju i skorova evaluacije konzumiranja duvana na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala. Prediktori su bili normalizovani skorovi na skalama semantičkog diferencijala, a kriterijum je bila eksplicitna mera uživanja u pušenju. Prikaz beta koeficijenata i njihove značajnosti dat je u Tabeli 35. Pokazalo se da definisani model objašnjava značajan procenat varijanse, $R^2 = .28$, $F(6, 39) = 2.56$, $p = .034$. Jedino je skala dobro-loše bila dobar prediktor ocene uživanja u pušenju.

Tabela 35

Rezultati linearne regresije pojedinačnih ocena konzumacije duvana na skalama semantičkog diferencijala na eksplicitnu meru uživanja u pušenju

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
Zdravo/Nezdravo	.00	0.00	.99	.21	.00
Dobro/Loše*	.41	2.55	.01	.44	.38
Privlačno/Neprivlačno	.13	0.77	.45	.14	.12
Pametno/Glupo	.19	0.98	.33	.23	.16
Pozitivno/Negativno	-.21	-1.19	.24	.15	-.19
Prijatno/Neprijatno	.23	1.36	.18	.30	.21

Napomena. β = beta ponder; t = t statistik; p = značajnost t statistika. Kurzivom su označene skale koje su značajni prediktori eksplicitne mere uživanja u pušenju.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

4.2.3. Odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema pušenju

Kako bismo ispitali odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema pušenju, testirali smo korelacije između IAT i ST-IAT mere i različitih eksplicitnih mera stavova prema pušenju (i vežbanju). Obe implicitne mere su najviše korelirale sa apsolutnim merama stavova prema pušenju, a nisu bile značajno povezane sa merama stava prema vežbanju (Tabela 36). IAT mera stava je za razliku od ST-IAT mere pokazala značajne korelacije sa relativnim eksplicitnim merama stava prema pušenju u odnosu na vežbanje, što je u skladu sa njenom relativnom prirodom.

Tabela 36

Pregled korelacija između različitih eksplicitnih i implicitnih mera stava prema pušenju

	<i>EP</i>	<i>EV</i>	<i>EPV</i>	<i>SP</i>	<i>SV</i>	<i>SPV</i>
IATpv	.42**	-.09	.30*	.26†	-.19	.34*
ST-IATp	.36**	-.04	.23	.32*	-.03	.24

Napomena. IATpv = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IATpv = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; EV = Eksplicitna mera stava prema vežbanju; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; SV = eksplicitna mera stava prema vežbanju izražena preko semantičkog diferencijala; SPV = Diferencijalna ocena konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala; * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

Kako bismo detaljnije ispitali prirodu implicitne preferencije prema pušenju u odnosu na vežbanje, testirali smo korelacije između IAT mere i diferencijalnih skorova na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala, a potom smo primenili lineranu regresiju u kojoj su prediktori bili diferencijalni skorovi na skalama semantičkog diferencijala, a kriterijum je bila IAT mera. Pregled koeficijenata korelacije između različitih skala semantičkog diferencijala i IAT mere dat je u Tabeli 37. Budući da je definisani regresioni model bio marginalno značajan, $R^2 = .24$, $F(6,38) = 1.97$, $p = .094$, sproveli smo regresionu analizu po koracima (*eng.* „stepwise“). Utvrđen je jedan značajan model ($R^2 = .09$, $F(1, 43) = 4.26$, $p = .045$) i to sa jednim značajnim prediktorom – skalom dobro/loše ($\beta = .300$, $t = 2.06$, $p = .045$).

Tabela 37

Pregled korelacija između diferencijalnih skorova na skalama semantičkog diferencijala i IAT mere preferencije pušenja u odnosu na vežbanje

	Korelacija
Zdravo/Nezdravo	.13
Dobro/Loše	.30*
Privlačno/Neprivlačno	.29†
Pametno/Glupo	.19
Pozitivno/Negativno	.21
Prijatno/Neprijatno	.04

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

Primena multiple linearne regresije u kojoj je kriterijum bila IAT mera stava, a prediktori različite eksplicitne mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje, omogućila nam je da utvrdimo da li povezanost ovih eksplicitnih mera sa implicitnim stavom potiče iz istih ili različitih izvora. Utvrđen je značajan model ($R^2 = .17$, $F(2, 42) = 4.35$, $p = .019$), u okviru koga su se obe eksplicitne mere pokazale kao prediktori implicitnog stava (EPV: $\beta = 0.25$, $t = 1.69$, $p = .099$; SPV: $\beta = 0.27$, $t = 1.85$, $p = .071$). Obrazac vrednosti izvornih korelacija (Tabela 36) i prikazanih beta pondera ukazuje da povezanost različitih eksplicitnih mera sa IAT merom stava potiče delom iz istih, a delom i iz jedinstvenih izvora.

I u slučaju ST-IAT mere testirali smo model multiple regresije u kome su prediktori bile ocene konzumacije duvana na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala, a kriterijum je bila ST-IAT mera stava. Utvrđen je značajan model ($R^2 = .27$, $F(6, 39) = 2.38$, $p = .047$). Pregled značajnosti beta koeficijenata u Tabeli 38 ukazuje da se ova implicitna mera u najvećoj meri bazira na skalama dobro-loše i pametno-glupo. Pored toga testirali smo i povezanost ST-IAT mere sa dve različite eksplicitne mere stava prema pušenju: meru uživanja u pušenju i prosečnu evaluaciju pušenja na skalama semantičkog diferencijala. Dobijen je značajan model ($R^2 = .17$, $F(2,43) = 4.31$, $p = .020$), u okviru koga je glavni, ali marginalno značajni prediktor bila eksplicitna mera evaluacije uživanja u pušenju ($\beta = 0.27$, $t = 1.85$, $p = .071$), dok mera eksplicitne evaluacije bazirana na semantičkom diferencijalu nije dostigla statističku značajnost ($\beta = 0.22$, $t = 1.49$, $p = .143$). Pregled izvornih korelacija (Tabela 36) i beta pondera ukazuje na redundantnost prethodne mere u testiranom modelu, odnosno na to da njena povezanost sa ST-IAT merom stava u stvari potiče od povezanosti sa eksplicitnom merom uživanja u konzumaciji duvana.

Tabela 38

Rezultati linearne regresije ocena pušenja na pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala na ST-IAT meru stava prema pušenju

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
Zdravo/Nezdravo	-.19	-1.10	.28	.15	-.17
Dobro/Loše*	.33	2.04	.05	.39	.31
Privlačno/Neprivlačno	.00	.025	.98	.04	.04
Pametno/Glupo*	.44	2.29	.03	.35	.34
Pozitivno/Negativno	-.18	-0.98	.33	.17	-.15
Prijatno/Neprijatno	.20	1.17	.25	.21	.18

Napomena. β = beta ponder; t = t statistik; p = značajnost t statistika. Kurzivom su označene skale koje su značajni prediktori ST-IAT mere.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

4.2.4. Afektivna stanja ispitanika

Za razliku od prvog i trećeg ogleada u kojima je eksperimentalno indukovana afekat, u ovom ogleadu je taj afekat registrovan tri puta dnevno tokom nedelju dana. Tokom tog

perioda ispitanici su se u proseku u 21.43% slučajeva izjasnili da su tužni, u 55.52% da su radosni, dok su u 23.05% slučajeva rekli da su neutralnog afektivnog stanja. Ovakva disproporcija zastupljenosti situacija afekta različite valence sugerira da su tokom nedelju dana ispitanici uglavnom bili skloni da (izveštavaju da) se osećaju dobro. Postoji mogućnost da bi uzorkovanje dnevničkog ponašanja tokom dužeg perioda i u nepravilnim intervalima kreiralo nešto drugačiju, možda uravnoteženiju sliku, te ovakvu modifikaciju u metodologiji ima smisla napraviti u budućim studijama. Primenom t-testa želeli smo da utvrdimo da li je ocenjeni afekat u različitim stanjima o kojima su ispitanici izveštavali bio zaista međusobno drugačiji. Rezultati ovog testa potvrdili su da su ocene afekta u stanju tuge značajno negativnije od neutralne tačke ($t(44) = -23.65, p < .001$), dok su ocene afekta u stanju radosti značajno pozitivnije od neutralne tačke ($t(51) = 32.48, p < .001$). Ova dva stanja su se razlikovala i međusobno po oceni afekta ($t(44) = 34.85, p < .001, r = -.236$). Ovakav nalaz je posebno značajan zato što je afekat bio registrovana varijabla, nad kojom nismo imali kontrolu kao u prvom ogledu. Prosečne vrednosti ocena različitih afektivnih stanja koje su ispitanici davali tokom perioda od nedelju dana (tuge i radosti, pošto smo za neutralno afektivno stanje uzimali ocenu 0 na bipolarnoj skali tužno/radosno) date su u Tabeli 39.

Tabela 39

Pregled prosečnih ocena i standardnih devijacija ocena afekta na skali tužno-radosno tokom vođenja dnevnika

<i>Radosno M(SD)</i>	<i>Tužno M(SD)</i>
1.53(0.32)	-1.37(0.39)

Napomena. Teorijski raspon skale tužno-radosno bio je od -3 do 3.

4.2.5. Konzumiranje duvana

Tokom nedelju dana ispitanici su u proseku popušili 119.46 cigareta ili oko 6 paklica. Na dnevnom nivou, oni su konzumirali u proseku 16.5 cigareta (detaljnije u Tabeli 40). Ovaj broj cigareta bio je identičan samo-izveštaju o prosečnom broju popušanih cigareta koje su ispitanici davali na početku ogleda u „online“ upitniku ($t(51) = -0.86, p = .844, r = .859$).

Tabela 40

Mere centralne tendencije, raspršenja i parametara normalnosti distribucije prosečnog broja popušenih cigareta ($N = 52$)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
Prosečan broj cigareta	16.50	8.84	3.41	40.29	1.95	0.65

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

4.2.6. Glavni efekat valence i intenziteta afekta na količinu konzumiranih cigareta

Kako bismo proverili glavni efekat afekta na količinu konzumiranih cigareta za svakog ispitanika smo najpre izračunali prosečan broj popušenih cigareta u: negativnom, pozitivnom i neutralnom afektu. Pregled parametara centralne tendencije i raspršenja za navedene mere, kao i standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa date su u Tabeli 41.

Tabela 41

Mere centralne tendencije, raspršenja i parametri normalnosti distribucije prosečnog broja popušenih cigareta (BPC) u afektu različite valence

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
BPC u NEGATIVNOM afektu	45	5.59	3.83	0.62	18.00	3.03**	1.73
BPC u POZITIVNOM afektu	52	6.07	2.97	1.31	15.00	2.24*	1.23
BPC u NEUTRALNOM afektu	50	4.58	2.98	0.00	14.00	2.06*	1.09

Napomena. *N* = Broj ispitanika koji je izvestio makar jednom o određenom afektivnom stanju; * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

Kako bismo testirali ulogu afekta u konzumiranju duvana, sprovedi smo ANOVA analizu za ponovljena merenja i utvrdili da postoje značajne razlike u broju konzumiranih cigareta u različitim afektivnim stanjima ($F(2,86) = 8.67, p < .001, \eta^2 = .17$). Dok između prosečnog broja konzumiranih cigareta u negativnom i pozitivnom afektu nije bilo značajne razlike ($MD = -0.36, SE = 0.40, p = .364$), količina konzumiranih cigareta u negativnom afektu ($MD = 1.09, SE = .38, p = .006$), kao i u pozitivnom je bila značajno veća od neutralne tačke ($MD = 1.46, SE = .32, p < .001$).

Ovakav obrazac rezultata bio je podstrek da testiramo i ulogu intenziteta afekta u konzumaciji duvana. U ovom slučaju smo za svakog ispitanika izračunali prosečan broj

popušenih cigareta u stanjima različitog intenziteta afekta (0 – nulti intenzitet, 1 – blagi intenzitet, 2 – umereni intenzitet, i 4 – ekstremni intenzitet afekta). Pregled parametara centralne tendencije i raspršenja za navedene mere, kao i standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa date su u Tabeli 42. F test za ponovljena merenja dao je značajne rezultate ($F(2,96) = 5.38, p < .01, \eta^2 = .14$). „Post hoc“ testovi (LSD) ukazali su na značajnu razliku u količini konzumiranih cigareta između neutralnog i blagog intenziteta afekta ($MD = -1.00, SE = 0.32, p = .004$), kao i između neutralnog i umerenog ($MD = -1.18, SE = 0.46, p = .015$) i neutralnog i ekstremnog intenziteta afekta ($MD = -1.79, SE = 0.47, p = .001$). Ostale razlike nisu bile značajne. Jedino je razlika u količini popušenih cigareta između blagog intenziteta i ekstremnog intenziteta afekta bila marginalno značajna ($MD = -0.79, SE = 0.44, p = .079$).

Tabela 42

Mere centralne tendencije, raspršenja i parametri normalnosti distribucije prosečnog broja popušenih cigareta u afektu različitog intenziteta

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
NEUTRALNI intenzitet afekta	50	4.58	2.98	0.00	14.00	2.06*	1.09
BLAGI intenzitet afekta	51	5.38	2.74	0.80	13.14	1.71	0.90
UMERENI intenzitet afekta	50	5.81	3.23	0.40	14.00	1.56	-0.05
EKSTREMNI intenzitet afekta	33	6.76	4.71	0.00	21.00	2.92**	1.96*

Napomena. * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$.

4.2.7. Prediktivna validnost implicitnih i eksplicitnih stavova pušača prema pušenju u predviđanju konzumacije duvana

Pre testiranja moderatorske uloge afekta, ispitali smo korelacije između različitih implicitnih i eksplicitnih mera stava prema pušenju i prosečne dnevne količine konzumiranih cigareta. Jedino je eksplicitna mera uživanja u konzumaciji duvana pokazala značajnu povezanost kako sa prosečnim dnevnim unosom cigareta, tako i sa samoprocenom prosečne konzumacije cigareta koju su ispitanici dali na početku oglada. Pored toga, marginalno značajnu povezanost sa samoprocenom konzumacije je pokazala implicitna ST-IAT mera.

Tabela 43

Pregled korelacija između različitih mera stava prema pušenju i dnevničke procene i samoprocene broja popušanih cigareta (BPC)

	<i>IAT_{pv}</i>	<i>ST-IAT_{pv}</i>	<i>EP</i>	<i>SP³⁰</i>	<i>EPV</i>	<i>SPV</i>
BPC dnevnik	.01	.14	.32*	.09	.01	.03
Samorocena BPC	.05	.26†	.38**	.08	.07	-.01

Napomena. IAT_{pv} = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IAT_{pv} = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SPV = Diferencijalna ocena konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala; * p < .05. ** p < .01. † p < .10.

Pregled korelacija između navedenih mera (vidi Tabelu 43) ukazala je da u ovom slučaju postoji aditivni obrazac povezanosti implicitnih, eksplicitnih mera i ponašanja iz klasifikacije Perudinića i saradnika (2010). Međutim, za razliku od prethodnog ogleada, u ovom slučaju su eksplicitne mere pokazale bolju prediktivnu validnost od implicitnih mera (tj. eksplicitna mera uživanja u pušenju). Kako bismo dodatno testirali ovu pretpostavku, kao i proverili eventualno postojanje multiplikativnog obrasca povezanosti mera stavova i ponašanja, testirali smo nekoliko modela u zavisnosti od toga da li je: (1) kriterijum bila prosečna konzumacija cigareta ili samoprocena prosečne konzumacije cigareta, (2) implicitni prediktor bila IAT ili ST-IAT mera, (3) paralelni eksplicitni prediktor bila relativna ili eksplicitna mera i (4) paralelni eksplicitni prediktor bila mera uživanja ili mera bazirana na skalama semantičkog diferencijala (vidi Tabelu 44). U svim modelima faktori interakcije implicitnog i eksplicitnog stava nisu bili značajni, a jedini značajan prediktor bila je eksplicitna mera uživanja u pušenju (u slučaju modela 2 i 7). Prikaz rezultata dat je u Prilogu 14. Pored navedenih linearnih veza, testirali smo i različite nelinearne obrasce povezanosti između različitih mera implicitnih stavova i ponašanja. Nijedan od modela se nije pokazao kao statistički značajan.

³⁰ Ni korelacije sa pojedinačnim skalama semantičkog diferencijala nisu bile statistički značajne. Jedino je korelacija između skale prijatno-neprijatno i prosečnog dnevnog unosa cigareta bila marginalno značajna ($r(46) = .247, p = .097$).

Tabela 44

Modeli predikcije broja popušenih cigareta (BPC) na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stava prema pušenju i faktora interakcije između ovih mera

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Kriterijum</i>
1	IAT, EPV, IATxEPV	
2	IAT, SPV, IATxSPV	Broj popušenih cigareta (BPC)
3	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	
4	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	
5	IAT, EPV, IATxEPV	
6	IAT, SPV, IATxSPV	Samorocena BPC
7	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	
8	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	

Napomena. IAT = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IAT = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SPV = Diferencijalna ocena konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

4.2.8. Testiranje moderatorske uloge afekta u predikciji konzumacije duvana na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema pušenju

U cilju provere glavnih hipoteza ovog rada, a to su moderatorski efekti afekta u predikciji ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova, testirani su različiti modeli čiji je pregled dat u Tabeli 45. U polovini slučajeva testiran je moderatorski efekat afekta, a u drugoj polovini moderatorski efekat *intenziteta afekta*³¹. Budući da je afekat u nacrtu ovog oglada bila ponovljena mera, za svakog ispitanika su utvrđene prosečne količine konzumiranih cigareta u različitim afektivnim stanjima: neutralnom, tužnom i radosnom. Isto je važno i za intenzitet afekta (neutralni, blagi, umereni i ekstremni). Nakon toga izračunali smo diferencijalne mere količine popušenih cigareta u različitim stanjima koje smo u regresionim analizama koristili kao regresione

³¹ Intenzitet afekta = apsolutna vrednost skora na skali tužno-radosno na kojoj su ispitanici ocenjivali svoje trenutno afektivno stanje.

kriterijume. Smisao upotrebe ovih diferencijalnih mera je bila u testiranju razlike u prediktivnoj moći mera stavova (i moći prediktivnih modela uopšte) u afektivnim stanjima različite valence i intenziteta. Za proveru moderatorske uloge afekta to su bile mere razlike u količini konzumiranih cigareta u: (1) pozitivnom u poređenju sa negativnim afektom; (2) pozitivnom u poređenju sa neutralnim afektom i (3) negativnom u poređenju sa neutralnim afektom. U slučaju moderatorske uloge intenziteta afekta to su bile mere razlike u količini konzumiranih cigareta u: (1) blagom intenzitetu afekta u poređenju sa neutralnim; (2) umerenom intenzitetu afekta u poređenju sa neutralnim i (3) ekstremnom intenzitetu afekta u poređenju sa neutralnim (u skladu sa razlikama dobijenim prilikom testiranja glavnog efekta intenziteta afekta na količinu konzumiranih cigareta).

Tabela 45

Modeli kojima se testira moderatorska uloga valence i intenziteta afekta u predikciji broja popušenih cigareta (BPC) na osnovu različitih eksplicitnih i implicitnih mera stava prema pušenju

Model	Prediktori	Kriterijum
<i>Moderatorska uloga valence afekta</i>		
1	IAT, EPV, IATxEPV	
2	IAT, SPV, IATxSPV	BPC u POZITIVNOM u poređenju sa
3	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	NEGATIVNIM afektom
4	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	
5	IAT, EPV, IATxEPV	
6	IAT, SPV, IATxSPV	BPC u POZITIVNOM u poređenju sa
7	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	NEUTRALNIM afektom
8	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	
9	IAT, EPV, IATxEPV	
10	IAT, SPV, IATxSPV	BPC u NEGATIVNOM u poređenju sa
11	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	NEUTRALNIM afektom
12	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	

Moderatorska uloga intenziteta afekta

13	IAT, EPV, IATxEPV	
14	IAT, SPV, IATxSPV	BPC u BLAGOM u poređenju sa
15	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	NEUTRALNIM intenzitetom afekta
16	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	
17	IAT, EPV, IATxEPV	
18	IAT, SPV, IATxSPV	BPC u UMERENOM u poređenju sa
19	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	NEUTRALNIM intenzitetom afekta
20	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	
21	IAT, EPV, IATxEPV	
22	IAT, SPV, IATxSPV	BPC u EKSTREMOM u poređenju sa
23	ST-IAT, EP, ST-IATxEP	NEUTRALNIM intenzitetom afekta
24	ST-IAT, SP, ST-IATxSP	

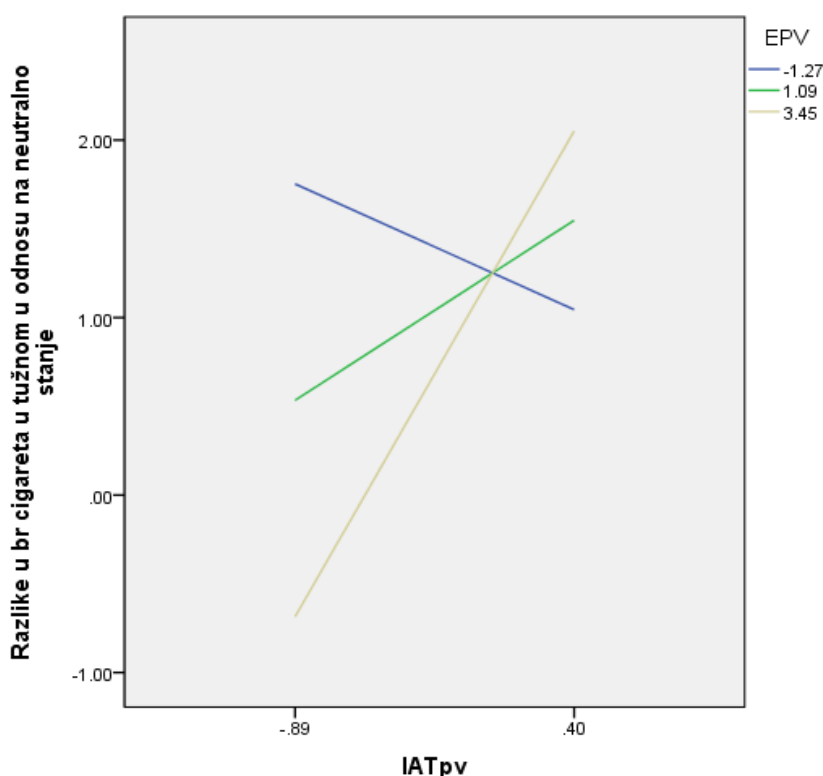
Napomena. IAT = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IAT = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SPV = Diferencijalna ocena konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

Detaljni prikaz rezultata pojedinačnih regresija dat je u Prilogu 15 i 16. Osnovni nalazi u slučaju moderatorske uloge valence afekta (Prilog 15) su: (1) da će promena količine popušanih cigareta u pozitivnom u poređenju sa neutralnim afektom, kao i u slučaju negativnog u poređenju sa neutralnim afektom zavisiti od interakcije implicitne i eksplicitne mere stava (vidi Grafik 7 i Grafik 8, kao i Prilog 17); (2) da je prosečna ocena pušenja na skalama semantičkog diferencijala prediktivna s obzirom na promenu količine popušanih cigareta u pozitivnom u poređenju sa neutralnim afektom (kao i sa negativnim): što se povoljnije ocenjuje pušenje to se veći broj cigareta konzumira u pozitivnom afektu.

Na Grafiku 7 i Grafiku 8 prikazana je priroda utvrđene moderacije i to u slučaju implicitnog stava kao glavne nezavisne varijable (dok se grafici za obrnutu situaciju – kada je eksplicitni stav nezavisna varijabla, mogu naći u Prilogu 17). Osnovni smisao interakcije između implicitne i eksplicitne mere stava o pušenju u predikciji količine konzumiranih cigareta je u tome da: (1) oni koji pokazuju značajno pozitivniji eksplicitni stav prema pušenju u odnosu na vežbanje se oslanjaju na implicitne stavove prema pušenju u promeni unosa cigareta u afektu u poređenju sa neutralnim stanjem; (2) a kako

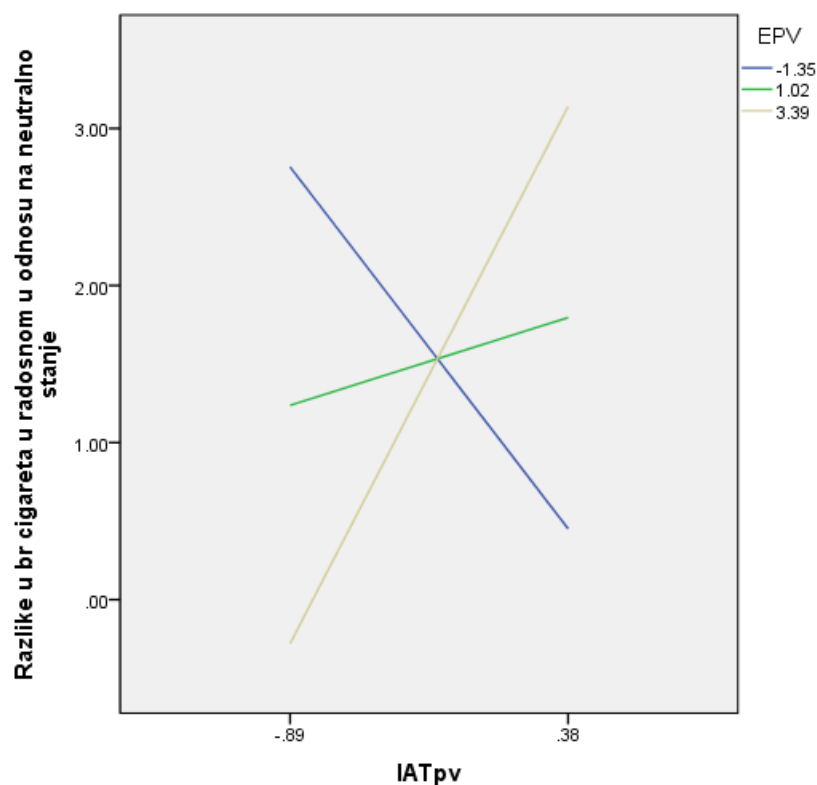

eksplicitni stav postaje negativniji tako postoji tendencija da se suzbiju ti impulsi odnosno da se ponaša u suprotnosti sa njima (što je veća implicitna preferencija pušenja to je manji unos cigareta u afektu u poređenju sa neutralnim stanjem). Kada se interakcija sagleda iz perspektive eksplicitnih stavova kao glavne nezavisne varijable onda se dobije da (vidi Prilog 17): (1) za ispitanike izrazito negativnog implicitnog stava prema pušenju postoji suzbijanje eksplicitnih tendencija: što je negativniji stav prema pušenju u odnosu na vežbanje to je manji unos cigareta u afektu u poređenju sa neutralnim stanjem (2) kako implicitni stav ide ka neutralnosti (pošto većina ispitanika iskazuje negativan stav prema pušenju) tako se uspostavlja pozitivan odnos između eksplicitnog stava i unosa cigareta u afektu u poređenju sa neutralnim stanjem: što je pozitivniji stav, to je veći unos. Drugim rečima, do najvećeg porasta u broju popušanih cigareta dolazi kada postoji poklapanje između implicitnih i eksplicitnih stavova, dok u slučaju nepoklapanja dolazi do međusobnog suzbijanja tendencija i najmanje promene unosa.

Grafik 7. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u negativnom afektu u poređenju sa neutralnom tačkom³²

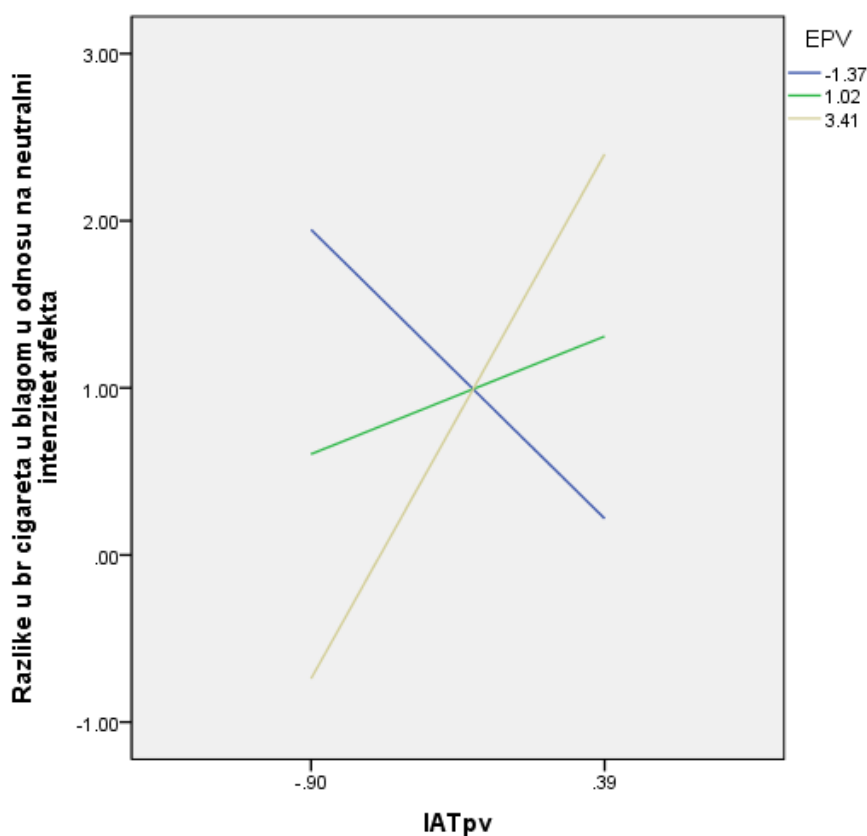
³² Grafički prikaz je radi lakše interpretacije dat na netransformisanim varijablama. Glavne analize (Prilog 15) su sprovedene na normalizovanim varijablama.

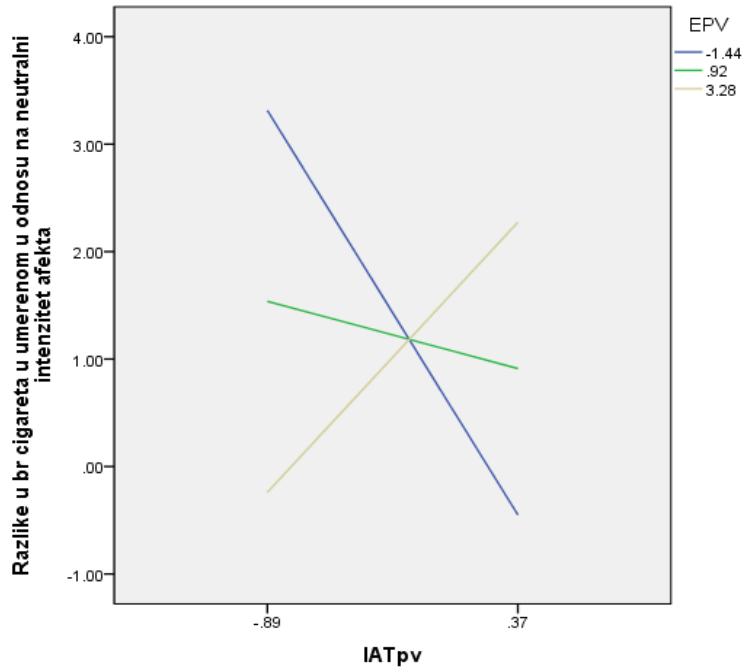
Grafik 8. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u pozitivnom afektu u poređenju sa neutralnom tačkom

U slučaju moderatorske uloge intenziteta afekta utvrđeno je da promena unosa cigareta u afektu određenog (blagog, umerenog i ekstremnog) intenziteta u poređenju sa neutralnim stanjem zavisi od interakcije implicitne i eksplicitne mere stava (vidi Prilog 16). Na Grafcima 9, 10 i 11 je prikazana priroda te interakcije kada je glavna nezavisna varijabla implicitni stav (dok se grafici za obrnutu situaciju – kada je eksplicitni stav nezavisna varijabla, mogu naći u Prilogu 17). Suština ove moderacije identična je prethodno opisanoj i sastoji se u tome da: (1) kod ispitanika sa negativnim eksplicitnim stavom prema pušenju u odnosu na vežbanje postoji suzbijanje implicitnih tendencija u afektu: što je veća implicitna preferencija pušenja, to se više smanjuje unos cigareta u afektu (različitog intenziteta) u poređenju sa neutralnim stanjem; (2) kako stav prema pušenju postaje pozitivniji tako unos cigareta u afektu (različitog intenziteta) uspostavlja pozitivnu vezu sa implicitnim stavom: što je pozitivniji stav, to je veći broj popušanih cigareta. Kada se obrazac odnosa sagleda iz perspektive eksplicitne mere stava kao

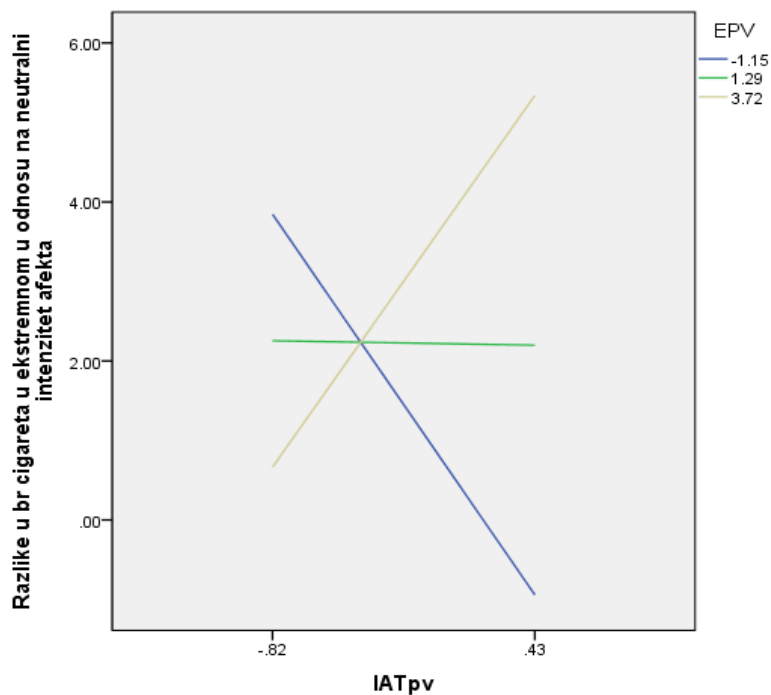
glavnog prediktora dobije se sličan obrazac: (1) u slučaju negativnog implicitnog stava postoji tendencija suzbijanja eksplicitnog stava: što je negativniji stav prema pušenju u odnosu na vežbanje to je manji unos cigareta u afektu (različitog intenziteta) u poređenju sa neutralnim stanjem; (2) kako implicitni stav prema pušenju u odnosu na vežbanje postaje pozitivniji (tačnije, približava se neutralnosti), tako i veza između eksplicitnog stava i unosa cigareta postaje pozitivnija: što je pozitivniji stav to je veći unos cigareta u afektu (blagog, umerenog i ekstremnog intenziteta) u poređenju sa neutralnim stanjem. Ponovo, možemo da zaključimo da do najvećeg porasta u broju popušanih cigareta dolazi u slučaju kongruentnih implicitnih i eksplicitnih stavova, dok u slučaju nekongruentnih dolazi do međusobnog suzbijanja tendencija i najmanje promene unosa.

Grafik 9. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu blagog intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

Grafik 10. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu umerenog intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

Grafik 11. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu ekstremnog intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

4.2.9. Rezime nalaza

Da sumiramo, dobijeni rezultati govore u prilog tome da u slučaju pušenja postoji moderatorski efekat i to pre svega intenziteta afekta na prediktivnu validnost implicitnih i eksplicitnih mera. U ovom ogledu se radi o kompleksnom obrascu moderacije jer se ispostavlja da se razlika u količini popušanih cigareta u afektu različite valence i intenziteta u poređenju sa neutralnim stanjem može predviđati na osnovu interakcije implicitne i eksplicitne mere stava prema pušenju. U slučaju međusobno suprotstavljenih implicitnih i eksplicitnih stavova ta promena u konzumaciji je mala, dok je u slučaju kongruentnih stavova ona znatna.

Što se tiče drugog cilja ove teze (glavnog efekta afekta na ponašanje) u skladu sa prethodno utvrđenom moderatorskom ulogom intenziteta afekta, utvrdili samo da je intenzitet afekta u vezi sa količinom konzumiranih cigareta, odnosno da sa porastom intenziteta afekta u kome se neko nalazi raste količina cigareta koje konzumira.

Na kraju, bez uzimanja u obzir afektivnog stanja ispitanika mogli bismo zaključiti da u domenu konzumacije duvana dominira aditivni obrazac povezanosti različitih mera stavova i ponašanja, u kome superiornu prediktivnu validnost pokazuju eksplicitne mere natopljene afektom. Međutim, uvođenje afekta kao moderatora svedoči o postojanju složenog multiplikativnog obrasca moderacije u ovom domenu.

4.3. Ogled 2: diskusija rezultata

4.3.1. Implicitni i eksplicitni stavovi pušača prema pušenju

Budući da se generalno smatra da implicitni stavovi predstavljaju evaluacije stavskih objekata koje su manje podložne delovanju socijalnih pritisaka, i u većoj meri odraz impulsivnih, automatskih težnji nego što je to slučaj sa eksplicitnim stavovima, može se očekivati da će pušači povoljnije evaluirati pušenje na implicitnom nego na eksplicitnom nivou. Pored toga, nepovoljna evaluacija ove navike, bazirana na uvidu negativnih posledica po zdravlje, trebalo bi pre da postoji na nivou eksplicitnih, promišljenih stavova nego na nivou implicitnih. Suprotno ovakvim očekivanjima dosadašnja istraživanja mahom pokazuju da pušače odlikuje negativan implicitni stav prema pušenju (Chassin, Presson, Sherman, Seo, & Macy, 2010; Huijding, De Jong, Wiers, Verkooijen, 2005; Perugini, 2005; Robinson, Meier, Zetoča, & McCaul, 2005;

Rudman, Phelan, & Heppen, 2007; Swanson et al., 2001; Waters, Carter, Robinson, Wetter, Lam, & Cinciripini, 2007). Isti autori, koristeći uglavnom različite skale semantičkog diferencijala kako bi izmerili eksplicitne stavove pušača prema pušenju, izveštavaju ili o negativnoj (Perugini, 2005; Swanson et al., 2001, Studija 3) ili neutralnoj/ambivalentnoj evaluaciji pušenja na ovom nivou (Chassin et al., 2010; Huijding et al., 2005; Robinson et al., 2005).

I u našem istraživanju dobijeni su slični rezultati – negativan implicitni stav prema pušenju u odnosu na vežbanje i ambivalentna/neutralna ocena ovog ponašanja na različitim skalama semantičkog diferencijala. Preciznije, ispitanici su u proseku na eksplicitnom nivou ocenili konzumaciju duvana kao nezdravu, lošu, glupu, i negativnu, ali i kao istovremeno privlačnu i prijatnu. Interna pouzdanost ovih skala bila je nešto niža nego u prvom ogledu, ukazujući dodatno na višedimenzionalnost stavskih evaluacija u domenu pušenja. Istovremeno, ispitanici su u proseku ocenili da uživaju kako u pušenju tako i u fizičkoj aktivnosti, ali je uživanje u pušenju ocenjeno kao intenzivnije nego vežbanje. I u ovom slučaju, kao i u slučaju različitih eksplicitnih mera stavova prema konzumaciji slatkiša, vidimo da različite eksplicitne mere pružaju uvid u različite aspekte eksplicitnih stavova. Dok su pojedini aspekti stava pušača prema pušenju pozitivne prirode (uživanje i evaluacija privlačnosti i prijatnosti), drugi su negativne (npr. posledice po zdravlje). Kada je u pitanju implicitni stav pušača prema pušenju, imajući u vidu relativnost IAT mere, negativan IAT stav koji smo utvrdili je mogao biti posledica: (1) negativne evaluacije pušenja i pozitivne evaluacije vežbanja kao kontrastne kategorije; (2) pozitivne evaluacije pušenja koja je manjeg intenziteta od pozitivne evaluacije vežbanja; (3) negativne evaluacije pušenja koja je intenzivnija od negativne evaluacije vežbanja. Budući da je na skalama semantičkog diferencijala koncept vežbanja ocenjen generalno pozitivno, a koncept pušenja relativno ambivalentno, možemo pretpostaviti da je negativan implicitni stav prema pušenju mogao biti posledica ambivalentne evaluacije pušenja i pozitivne evaluacije vežbanja kao kontrastne kategorije. Za razliku od IAT, na ST-IAT meri implicitnog stava prema pušenju, koja ne uključuje kontrastnu kategoriju za poređenje, nismo identifikovali stav značajne valence. Drugim rečima, implicitni stav pušača prema pušenju na ovoj meri je podrazumevao podjednako snažnu asocijaciju koncepta pušenja sa pozitivnim i negativnim atributima. Ova mera je pokazala veoma nisku korelaciju sa IAT merom što je u skladu sa uobičajenim nivoima povezanosti koji

se dobijaju između različitih implicitnih mera u domenu konzumacije duvana (Sherman et al., 2003; Waters et al., 2007), kao i implicitnim merama uopšte (Bar-Anan & Nosek, 2014).

Navedeni rezultati znak su kompleksnosti i višedimenzionalnosti stavova pušača prema pušenju, koji obuhvataju kako pozitivnu evaluaciju privlačnosti, prijatnosti, uživanja i verovatno i drugih čulnih posledica ovog ponašanja, tako i negativnu evaluaciju pre svega onih aspekata ove navike koje se tiču posledica po zdravlje. Ovakve višestruke i međusobno suprotstavljene evaluacije dobijane su i u prethodnim istraživanjima i mogu stajati u osnovi kako eksplicitnih tako i implicitnih stavova (Robinson et al., 2005; Sherman et al., 2003). Na primer Šerman i saradnici (2003) smatraju da su negativni stavovi pušača prema pušenju odraz činjenice da kod njih ova navika budi kako pozitivne, mahom bazirane na čulnom uživanju, tako i negativne afektivne reakcije (u koje spadaju zabrinutost za zdravlje, osećaj krivice zbog reakcije okoline i važnih drugih, i zabrinutost za količinu novca koja se troši na ovu naviku). Jedno od potencijalnih objašnjenja fenomena negativnih implicitnih (i pojedinih aspekata eksplicitnih) stavova prema pušenju jesu raširena negativna uverenja o posledicama duvanskog dima koja mogu ležati u osnovi ovih stavova (De Houwer, Custers, & De Clercq, 2006; Payne, McClernon, & Dobbins, 2007; Swanson et al., 2001). Tako na primer Svanson i saradnici (2001) ističu da negativna priroda stavova prema pušenju potiče od stigmatizovanosti pušenja u većini društava. Jedan od problema sa ovakvom pretpostavkom jeste što bi ona, budući da su svi pripadnici jedne sredine izloženi istim društvenim uverenjima, implicirala relativnu uniformnost u implicitnim stavovima prema pušenju, što nije slučaj (vidi poglavlje 4.2.1. *Implicitni stavovi pušača prema pušenju*). Sa druge strane, ostaje otvorena mogućnost da postoje individualne razlike u podložnosti uticaju društvenih uverenja, razlike koje će makar delom odrediti individualne razlike u stavovima. Negativni stavovi pušača prema pušenju mogu se razmatrati i u kontekstu teorija o bolestima zavisnosti, kakva je teorija senzitivizacije na podsticaje Robinsona i Beridža (*eng.* incentive-senzitization, Robinson & Berridge, 1993). Prema ovoj teoriji, pušenje predstavlja bolest zavisnosti, a za svaku zavisnost i njeno održavanje relevantna je pre svega žudnja, a ne stavovi. Ova teorija polazi od pretpostavke da može postojati snažna disocijacija između toga u kojoj meri je neko zavisnik od korišćenja određene supstance i u kojoj meri mu se sviđa da koristi ovu supstancu. U skladu sa ovakvim stanovištem, možemo zamisliti da kod pušača postoji i

opstaje žudnja za nikotinom i konzumacijom duvana uprkos postojanju negativnih stavova prema ovoj navici.

Kada je u pitanju povezanost različitih mera stavova, istraživači mahom izveštavaju o niskim korelacijama između implicitnih i eksplicitnih stavova prema pušenju ($r(450)=.153^{**}$, Chassin et al., 2010; $r(427)=-.13^{**}$, Sherman, Chassin, Presson, Seo, & Macy, 2009; $r(80)=.21^{\dagger}$, Swanson et al., 2001). Pored toga, neka od njih govore i o nepostojanju korelacije između ovih mera (Macy, Chassin, & Presson, 2013; Rudman et al., 2007; Sherman et al., 2003). U našem istraživanju je povezanost različitih implicitnih i eksplicitnih mera prema pušenju bila takođe u proseku niska (r se kretalo od $.26^{\dagger}$ do $.42^{**}$ u zavisnosti od tipa implicitnih i eksplicitnih mera). Nešto veće korelacije između implicitnih i eksplicitnih mera koje smo utvrdili u našem istraživanju (u poređenju sa prethodnim studijama) mogu biti posledica šireg opsega i delom različitih aspekata eksplicitnih stavova koje smo izmerili upotrebljenim skalama semantičkog diferencijala. Za razliku od drugih autora koji su u većini slučajeva za merenje eksplicitnih stavova koristili tri skale – lepo/grozno; prijatno/neprijatno, i zabavno/nije zabavno mi smo koristili šest različitih skala (zdravo/nezdravo; dobro/loše; privlačno/neprivlačno; pametno/glupo; pozitivno/negativno; prijatno/neprijatno) i tako pokrili drugačije aspekte stava. Naime, detaljnija analiza povezanosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova u našem istraživanju pokazala je da se veza između njih pre svega bazirala na skalama dobro/loše, privlačno/neprivlačno i pametno/glupo – skalama koje prethodni istraživači nisu koristili za merenje eksplicitnih stavova. Pored toga, najveće korelacije između implicitnih i eksplicitnih mera utvrdili smo u slučaju eksplicitne mere uživanja. Slično ovome, Svanson i saradnici (2001) su utvrdili značajnu povezanost između IAT mere stava prema pušenju i termometra osećanja prema ovoj navici ($r(80)=.30^{**}$). I u ovom slučaju, kao i u slučaju implicitnog stava prema slatkišima, nije dobijena korelacija između skale atributa čiji su polovi bili upotrebljeni u procedurama merenja implicitnih stavova (skale prijatno/neprijatno). Za razliku od oglada u kome su mereni stavovi prema slatkišima, u ovom slučaju je implicitni stav bio zasićen kako skalama koje su bile pretežno afektivnog karaktera (privlačno-neprivlačno), tako i skalom koje se može okarakterisati kao pretežno kognitivna (pametno-glupo). Ovakvi nalazi nam govore čini se dve važne stvari o implicitnim merama stavova prema pušenju: (1) da ove mere predstavljaju opštu evaluaciju stavskih objekata koja se ne može svesti na jednu

konkretnu skalu atributa (2) da je ta globalna evaluacija složena i da u sebe uključuje veći broj različitih atributa. Ovakva složenost i često ambivalentnost kako implicitnih, tako i eksplicitnih stavova pušača prema pušenju, generalno može uticati na snagu povezanosti ovih konstrukata i učiniti je manjom u poređenju sa pojedinim drugim domenima stavova (npr. politički stavovi, vidi Hofmann et al., 2005)³³.

Na kraju, iako smo utvrdili nešto više korelacije između implicitnih i eksplicitnih mera stavova nego drugi istraživači, dobijeni efekti se i dalje mogu okarakterisati kao relativno niski, te kao takvi svedoče o postojanju potencijalno različitih – kontrolisanih i automatskih aspekata stavova prema pušenju (vidi Rudman et al., 2007). Ovakvo stanovište u skladu je sa dvostrukim modelima zloupotrebe supstanci koji sugerišu da zavisnička ponašanja određuje kombinacija kontrolisanih i automatskih procesa (Wiers & Stacy, 2006). Međutim, i u ovom slučaju, kao i u slučaju stavova prema različitim kategorijama namirnica, neophodne su sistematske studije koja bi podrazumevala široku, višedimenzionalnu operacionalizaciju kako implicitnih, tako i eksplicitnih stavova kako bi se dao precizniji odgovor na pitanje različitosti konstrukata koji leže u osnovi implicitnih i eksplicitnih mera (vidi poglavlje 3.3.1.).

4.3.2. Uticaj afekta na konzumaciju cigareta

Dosadašnja istraživanja su se mahom bavila i svedočila o uticaju negativnog afekta na konzumaciju duvana koji se po mišljenju različitih autora sastoji pre svega u težnji da se unosom duvana reguliše i olakša negativan afekat (Baker, Piper, McCarthy, Majeskie, & Fiore, 2004; Berkman, Falk, Dickenson, & Lieberman., 2011; Conklin & Perkins, 2005; Perkins et al., 2008; Todd, 2004; Vinci, Copeland, & Carrigan, 2012). Negativan afekat tako postaje uslovni stimulus koji je okidač želje za cigaretama. U ovakvom kontekstu uticaj pozitivnog afekta na konzumaciju duvana biva često zanemaren. Istovremeno, znatan je broj i istraživanja u kojima nije utvrđen efekat negativnog afekta na konzumaciju duvana (Shiffman et al., 2002; Shiffman, Paty, Gwaltney, & Dang, 2004; Weinberger & McKee, 2012).

U našem istraživanju smo utvrdili da kako u pozitivnom, tako i negativnom afektu postoji povećan unos cigareta u poređenju sa neutralnim afektom. Dodatne analize

---

³³ O važnosti ambivalentnosti stavova kao moderatora veza između implicitne i eksplicitne mere svedoči i rezultat našeg istraživanja da su korelacije između dve mere eksplicitnog stava prema vežbanju, prema kome nisu postojali ambivalentni stavovi, bile znatno više nego paralelne dve mere stava prema pušenju.

sugerišu da, bez obzira na valencu afekta, unos cigareta raste zajedno sa intenzitetom afekta koja se proživljava. Koliko je nama poznato, ovakav nalaz nije dobijan u prethodnim studijama, niti se analizi odnosa afekta i ponašanja u oblasti konzumacije duvana pristupalo na ovakav način (kroz analizu uticaja intenziteta afekta). Ipak, nalaz se može dovesti u vezu stanovištima pojedinih autora kao što su na primer Sajet i Griffin, koji u svom razmatranju samoregulacije u domenu zavisničkih ponašanja, ističu da je moguće da se pušači u većoj meri prepuštaju pušenju u određenom afektu zato što praćenje sopstvenog ponašanja (koje je važno za regulaciju konzumacije cigareta) može biti otežano u situacijama visokog afekta (Sayette & Griffin, 2011). Drugim rečima, ovi autori ukazuju na važnost intenziteta afekta, pre nego na njegovu valencu za samoregulaciju ponašanja u oblasti pušenja. Dalje, veliki broj studija koji se bavi uticajem negativnog afekta na konzumaciju duvana posmatra negativan afekat pre svega u kontekstu stresa (npr. Dobbs, Strickler, & Maxwell, 1981; Kassel, Stroud, & Paronis, 2003; Todd, 2004; Perkins & Grobe, 1992; Pomerleau & Pomerleau, 1987; Shapiro, Jamner, Davydov, & James, 2002). Budući da stres povećava opštu pobuđenost organizma, a ona se u širem smislu može posmatrati i kao intenzitet afekta, veza između stresa i povećane konzumacije duvana može se tumačiti i kao posledica povećane konzumacije duvana usled veće afektivne pobuđenosti (intenziteta afekta). Šifman i saradnici u jednom od svojih istraživanja ukazuju na mogućnost postojanja nelinearne veze između afekta i konzumacije duvana – povećanog unosa cigareta tokom izrazito negativnog i izrazito pozitivnog afekta u poređenju sa neutralnom tačkom, mada se ne bave direktno ovim pitanjem (Shiffman et al., 2004). Ovi autori koriste sličnu metodologiju našoj – dnevničke mere ponašanja i afekta.

Ideja da je povećana konzumacija cigareta pratilac povećanog intenziteta afekta ne isključuje nužno mogućnost istovremenog uticaja negativnog afekta na konzumaciju duvana o kome svedoče pojedine prethodne studije. Jedan od razloga za ovakvu mogućnost jeste to što se ovde može raditi o afektu koji dolazi iz različitih izvora. Tako, na primer, Konklin i Perkins (Conklin & Perkins, 2005) ukazuju na dva tipa afekta koji mogu uticati na pušenje – negativan afekat koji potiče od težnje da se ostavi pušenje i negativan afekat koji dolazi iz drugih izvora. Pojedina istraživanja koje svedoče o vezi između negativnog afekta i konzumacije duvana proučavale su pušače koje žele da ostave cigarete i tako pratile uticaj negativnog afekta koji potiče od apstinencije (npr. Berkman

et al., 2011; Shiffman et al., 2002). Kod nas to nije bio slučaj jer su u uzorak bili uključeni kako oni koji bi želeli da ostave duvan tako i oni koji ne pomišljaju na ovu odluku³⁴. Drugim rečima, mi se nismo bavili negativnim efektom afekta koji potiče od apstinencije. Nalazi našeg istraživanja kao i pojedine studije drugih autora (Dobbs et al. 1981; Kassel et al., 2003; Todd, 2004; Perkins & Grobe, 1992; Pomerleau & Pomerleau, 1987; Shiffman et al., 2002, 2004) otvaraju mogućnost da neka vrsta uzbuđenja ili povećane pobuđenosti koja je pratilac afekta snažnijeg intenziteta (bez obzira na njegovu valencu) može biti jedan od važnih okidača povećane konzumacije duvana. Povećana svest pušača o tome da postoji veća verovatnoća da će se u stanjima povećanog afekta više prepuštati ovim štetnim oblicima ponašanjima, odnosno da je povećana konzumacija duvana moguća kako u stanjima visokog negativnog, tako i pozitivnog afekta bi mogla da im pomogne da nad ovakvim uticajem afekta uspostave kontrolu. Stoga je važno da programi prevencije i borbe protiv duvanskog dima uzmu u obzir ovaj podatak.

Pored toga, rezultati našeg istraživanja bi mogli da pomognu u rasvetljavanju kontradiktornih nalaza o efektu negativnog afekta na pušenje (npr. Berkman et al., 2011; Conklin & Perkins, 2005; Perkins et al., 2008; Shiffman et al., 2002, 2004; Todd, 2004; Vinci et al., 2012; Weinberger & McKee, 2012). Imajući u vidu da navedene studije nisu uzele u obzir intenzitet afekta, moguće je da je negativan afekat visokog intenziteta u pojedinim studijama mogao da dovede do povećane konzumacije duvana, dok u slučaju negativnog afekta niskog intenziteta to nije bio slučaj. Dalja istraživanja su neophodna kako bi se ispitala ova hipoteza.

4.3.3. Predviđanje ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova: Moderatorska uloga afekta

Pre nego što razmotrimo moderatorsku ulogu afekta, prokomentarišaćemo ukratko rezultate prediktivne validnosti različitih mera stavova bez obzira na afekat u kome je izvedeno ponašanje. Da se podsetimo, ne uzimajući u obzir afekat, utvrdili smo nepostojanje prediktivne validnosti implicitnih mera stavova, kao i različitih mera semantičkog diferencijala s obzirom na količinu konzumiranih cigareta u svakodnevnom kontekstu. Međutim, detektovana je značajna prediktivna validnost eksplicitne mere

---

³⁴ Poređenje efekta afekta na količinu konzumiranih cigareta između poduzorka ispitanika koji su se izjasnili da žele da ostave duvan i poduzorka onih koji su rekli da to ne žele nije bila moguća usled ograničenosti veličine ovih poduzoraka.

uživanja u pušenju. Što osoba konzumira veći broj cigareta na dnevnom nivou, veća je verovatnoća da uživa u ovoj konzumaciji. Ovakav nalaz u skladu je sa nalazom Svansona i saradnika (2001) o snažnoj povezanosti između mere termometra osećanja prema pušenju i konzumacije duvana. Ovi autori su takođe ispitivali i vezu između implicitnih stavova i konzumacije duvana, i pokazalo se da veza između IAT mere stava prema pušenju i količine konzumiranih cigareta nije bila značajna dok u uzorak nisu uključeni i nepušači. Međutim, nepušači nisu bili deo našeg uzorka. Izostanak povezanosti između implicitnih mera stavova prema pušenju i količine konzumiranog duvana koji smo mi utvrdili u skladu je sa većinom nalaza sličnih istraživanja (Chassin et al., 2010³⁵; Kahler, Daughters, Leventhal, Gwaltney, & Palfai, 2007; Swanson et al., 2001; Waters et al., 2007). Mere semantičkog diferencijala su u drugim istraživanjima, za razliku od našeg, mahom bile prediktivne za količinu konzumiranog duvana (Rudman et al., 2007; Swanson et al., 2001), ali je bilo i onih koji poput nas nisu tvrdili navedeni obrazac (Chassin et al., 2010).

Uvođenje afekta, preciznije intenziteta afekta, u priču o prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova, značajno menja obrasce povezanosti između ovih varijabli. Naime, pokazuje se da i implicitne i eksplicitne mere (doduše mahom afektom zasićena mera uživanja u pušenju) igraju značajnu ulogu u određivanju promene ponašanja koja nastaje kada smo u određenom, bilo pozitivnom, bilo negativnom afektu. Ispostavlja se da je obrazac njihove prediktivne validnosti multiplikativne prirode, odnosno da implicitne i eksplicitne mere interreaguju u predikciji i to porasta unosa cigareta u afektu određenog intenziteta u poređenju sa neutralnim stanjem (glavni efekat afekta o kome je bilo reči u poglavlju 4.3.2.). Do najvećeg porasta u unosu cigareta u afektu određenog intenziteta dolazi kod onih kod kojih postoji poklapanje između implicitnih i eksplicitnih stavova, dok kod onih kod kojih to nije slučaj ta promena je mala ili nepostojeća. Moguće je da do ovakvog efekta dolazi kada se negativna svesna evaluacija konzumacije duvana, koja egzistira na eksplicitnom nivou, iskoristi kao signal kontrole/suzbijanja impulsivnih implicitnih tendencija. Ovo suzbijanje je intenzivnije što su implicitni stavovi prema konzumaciji duvana pozitivniji, pa tako dovodi i do fenomena preteranog korigovanja ponašanja (Petty & Wegner, 1993). Sa druge strane, kada je

---

³⁵ U istraživanju Šasina i saradnika iako je utvrđena značajna povezanost između implicitnog stava prema pušenju i količine konzumiranih cigareta, ta povezanost je bila veoma niskog intenziteta ($r(450) = .141^{**}$) i identifikovana je zahvaljujući velikom uzorku ispitanika angažovanog u ovoj studiji (Chassin et al., 2010).

eksplicitni stav prema pušenju pozitivniji, osoba se u afektu prepušta svojim impulsivnim preferencijama. Ovakva interpretacija se može dovesti u vezu sa pretpostavkom Faciovog MODE modela da motivacija i prilika da se kontrolišu automatski odgovori (tj. implicitne preferencije) čini da oni (kao i njihovo dejstvo) budu izmenjeni putem procesa promišljanja (Fazio & Towles-Schwen, 1999). Dobijeni obrazac rezultata takođe se može dovesti u vezu i sa multiplikativnim prediktivnim obrascem stavova koji je utvrdio Perugini u domenu pušenja (Perugini, 2005). On je za razliku od nas u uzorak uključio pušače i nepušače i predviđao je verovatnoću da neko bude pušač a ne količinu konzumacije cigareta. Pokazalo se da je verovatnoća da se bude pušač najveća u slučaju kongruentnih pozitivnih implicitnih i eksplicitnih stavova, dok je upadljivo najniža bila u slučaju nekongruentnih stavova.

Moderatorska uloga afekta koju smo utvrdili nam praktično govori o tome da različite mere stavova (kroz multiplikativni obrazac) imaju veću prediktivnu validnost u afektu određenog intenziteta u poređenju sa neutralnim stanjem. Ovakav rezultat se teško može uklopiti u bilo koju od izloženih teorijskih pretpostavki iz teorijskog uvoda. Međutim, najpre se može dovesti u vezu sa hipotezom da stavovi (i implicitne i eksplicitne mere) pokazuju povećanu prediktivnu validnost u negativnom afektu. Iako se ova pretpostavka odnosi na negativan, a ne i pozitivan afekat, njena suština je u tome da ponašanje koje se bazira na stavovima može vršiti funkciju regulacije afekta (vidi H3.3 u poglavlju 2 u teorijskom uvodu). Ovakvo stanovište je najpre moguće izvesti iz modela koji odnos između afekta i kognicije sagledavaju između ostalog kroz prizmu afektivne regulacije kao što je slučaj hipoteze o popravljajući raspoloženja (Isen, 1987), strategije motivisane obrade u AIM modelu (Forgas, 1995), i uslova kada deluju AR procesi u MAER modelu (Andrade, 2005; Andrade & Cohen, 2007). Ideja da pobuđenost afekta, nezavisno od njegove valence, može uticati na veću spremnost ka prepuštanju iskušenjima može se pronaći u istraživanju Fedorikina i Patrikove (Fedorikhin & Patrick, 2010). Pa ako pretpostavimo da afekat određenog intenziteta, bez obzira da li se radi o pozitivnom ili negativnom afektu, podstiče procese regulacije, možemo da zaključimo da se u slučaju našeg oglada radilo o regulaciji afekta kroz povećani unos cigareta koji je dalje bio određen složenim obrascem međusobnog odnosa različitih komponenti stavova.

4.3.4. Rezime

Da sumiramo, osnovni nalaz ovog oglada (za razliku od prvog) tiče se glavnog efekta intenziteta afekta na količinu konzumiranog duvana. Ovakav nalaz u skladu je sa prethodnim istraživanjima koja naglašavaju ulogu stresa i ekstremnog afekta na količinu konzumiranih cigareta. Dalje, ispostavlja se da postoji važan međusobni uticaj intenziteta afekta i prediktivne validnosti stavova u ovom domenu. Afekat podstiče na regulaciju koja se odvija kroz konzumaciju duvana, a nivo ove konzumacije zavisi od interakcije implicitnih i eksplicitnih mera stavova. Taj nivo je najviši kada postoji poklapanje između implicitnih i eksplicitnih mera, a najniži kada ne postoji ovo poklapanje. Dobijeni obrasci najpre se mogu dovesti u vezu sa teorijskim pretpostavkama o afektivnoj regulaciji u domenu odnosa afekta i socijalne kognicije, kao i sa multiplikativnim obrascem prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova. Na kraju, ambivalentna priroda implicitnih i eksplicitnih stavova prema pušenju i različita prediktivna validnost različitih aspekata stavova, ukazuje na važnost višedimenzionalnog pristupa u merenju i opisivanju ovih fenomena.

Iako su se prva dva oglada bavila donekle srodnim domenima ponašanja – konzumacijom slatkiša i konzumacijom duvana, ponašanjima koja se mogu okarakterisati kao zdravstveno štetna ponašanja usmerena ka sebi, utvrđeni obrasci rezultata bili su znatno drugačiji. U trećem ogledu želeli smo da proširimo ispitivanje prediktivne validnosti mera stavova na polje ponašanja koje se može okarakterisati kao štetno po druge osobe – a to je socijalna diskriminacija pripadnika stigmatizovanih grupa, preciznije starijih osoba.

5. OGLED 3

5.1. Ogled 3: metod

Glavni cilj ovog ogleda bilo je ispitivanje razlike u povezanosti između (a) IAT i eksplicitnih mera stavova prema starijima i (b) mera osetljivosti na diskriminaciju i ispoljavanja socijalne diskriminacije prema starijim osobama, u zavisnosti od preovlađujućeg afektivnog stanja ispitanika. Dodatni ciljevi su bili proverena uticaja afekta (valence i intenziteta) na stepen osetljivosti i ispoljavanja diskriminacije prema starijima, kao i proverena međusobnog odnosa različitih mera stavova i socijalne diskriminacije prema starijima, nezavisno od afekta ispitanika.

Struktura trećeg ogleda bila je slična strukturi prvog ogleda u tom pogledu što su i ovde u odvojenoj fazi prikupljane implicitne i eksplicitne mere stava ispitanika, kao i po tome što je afekat eksperimentalno indukovao (za razliku od drugog ogleda u kome je bio registrovan). Ključna razlika između ovog i prvog ogleda ticala se dizajna nacrt – u ovom slučaju smo primenili nacrt sa ponovljenim merenjima. Isti ispitanici su prošli kroz eksperimentalno indukovanje kako negativnog, tako i pozitivnog afekta u dve vremenske tačke. Redosled eksperimentalne manipulacije bio je kontrabalansiran. Za razliku od prvog ogleda, u ovom slučaju nismo imali kontrolnu grupu (neutralni afekat). Uvođenje ovog nivoa zahtevalo bi daleko veći broj ispitanika i izuzetno složenu eksperimentalnu proceduru s obzirom da je nacrt bio ponovljen po ispitanicima.

5.1.1. Ispitanici

U različitim fazama istraživanja koje je obuhvatio treći ogled učestvovalo je 90 studenata druge godine psihologije i treće godine andragogije Filozofskog fakulteta u Beogradu (ukupno 11 studenata andragogije i 79 studenata psihologije). Uzorak je činilo 12 muškaraca i 78 žena.

5.1.2. Procedura

Treći ogled je obuhvatio tri faze: (1) fazu prikupljanja implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijim osobama; (2) fazu izazivanja afekta i merenja osetljivosti na socijalnu diskriminaciju i ispoljavanja socijalne diskriminacije u tom stanju i (3) fazu prikupljanja istih mera nakon izazivanja suprotnog afekta u poređenju sa prethodnom fazom.

Slično prvom ogledu, afekat je i ovde bio eksperimentalno izazvan, dok, slično drugoj studiji, bio je ponovljena mera. Smatrajući da bi velike individualne razlike u osetljivosti i ispoljavanju socijalne diskriminacije mogle eventualno da „progutaju“ ili maskiraju efekat afekta na ove mere, odlučili smo se za nacrt ponovljenog tipa (odnosno analizu razlika u zavisnim merama unutar ispitanika). Ovakav pristup je trebalo da omogući poništavanje odnosno eliminisanje irelevantne varijanse individualnih razlika u zavisnim merama prilikom testiranja uticaja afekta na njih.

Prva faza je sprovedena u računarskoj učionici gde su ispitanici u većim grupama (od 15 do 20 osoba) individualno na računarima radili IAT u kome su kategorisali fotografije lica osoba kao stare ili mlade, i reči različite afektivne valence, kao dobre ili loše. Pored toga popunjavali su „online“ upitnik čija je svrha bila merenje eksplicitnih stavova prema starijim osobama. Ovaj upitnik je obuhvatio pitanje o preferenciji mladih nad starijim osobama (direktno poređenje dve socijalne grupe), ocenu topline osećanja prema starijim i mladim osobama, odvojene ocene sopstvenog stava prema starijim i prema mladim osobama, i konačno Fraboni skalu koja meri stavove prema starijim osobama (Fraboni, Saltstone, & Hughes, 1990, vidi Prilog 7). Ispitanici su dobili informaciju da je svrha istraživanja proučavanje različitih mera socijalnih stavova. Ispitivanje u ovoj fazi ogleda je trajalo oko 15 minuta.

Druga faza je usledila nekoliko meseci nakon prve. Prilikom zakazivanja termina eksperimenta, ispitanici su dobili usmeno obaveštenje da mogu da učestvuju u seriji različitih istraživanja koje studenti master i doktorskih studija sprovode na fakultetu. Objašnjeno im je da će više istraživanja biti sprovedeno u istom terminu kako bi organizacija eksperimenata bila lakša. Takođe im je rečeno da će jedno od istraživanja imati dodatnu fazu, koja će uslediti nakon nekoliko nedelja, i u kojoj će se tražiti od ispitanika da vode kratke jednostavne intervju sa različitim osobama. Za učešće u svim fazama eksperimenta studenti su dobili poene u okviru kursa Principi psihološkog testiranja (studenti psihologije) i Uvod u socijalnu psihologiju (studenti andragogije).

Ispitanici su na ogled u drugoj fazi prikupljanja podataka dolazili u grupama od po troje ili četvoro. Na početku eksperimenta, ponovo im je naglašeno da će učestvovati u seriji nepovezanih istraživanja. Za prvo istraživanje, koje je zapravo predstavljalo proceduru izazivanja afekta, rečeno im je da se bavi ispitivanjem bogatstva autobiografskih sećanja. Budući da u prvom ogledu nije utvrđena značajna razlika u

evaluaciji afekta između kontrolne grupe i grupe kod koje je izazivan afekat tuge, odlučili smo da u ovom ogledu unapredimo proceduru za izazivanje afekta tako što smo afekat izazvan autobiografskim sećanjima dodatno pojačali muzičkim sekvencama koje su puštane u pozadini tokom čitave eksperimentalne procedure. Na ovaj način smo nastojali da obezbedimo veći inicijalni efekat manipulacije afektom i njegovo duže trajanje. Dužina trajanja efekta je u ovom ogledu bila naročito važna jer je ogled podrazumevao veći broj zavisnih mera (detaljnije o tome u produžetku teksta). Od ispitanika se tražilo da zatvore oči, te da tokom nekoliko minuta slušaju instrukcije eksperimentatora (detaljne instrukcije koje je davao eksperimentator se mogu videti u Prilogu 6.2 i 6.3) i prisete se sa što više detalja najtužnijeg (ili najradosnijeg u zavisnosti od eksperimentalne grupe) događaja u svom životu. Potom se od njih tražilo da stave slušalice, da puste muziku koja je za njih pripremljena na računaru ispred kog su sedeli, i da slušajući muziku misle na to kako su se osećali u trenutku događaja kog su se prisetili. Kompozicije smo izabrali na osnovu njihove afektivne valence koja je utvrđena u prethodnim istraživanjima (Pavlović & Marković, 2011). Za one koji su se prisećali najradosnijeg događaja u svom životu u pozadini se čula kompozicija „Singing in the rain“ (Nacio Herb Brow) i eksperiment je sproveden u osvetljenoj prostoriji. Druga polovina ispitanika koja se prisećala najtužnijeg događaja iz svog života slušala je „Mesečevu sonatu“ (Ludwig van Beethoven) i radila eksperiment u zamračenoj prostoriji. Slične sekvence korišćene su i u prethodnim istraživanjima koja su primenjivala procedure za izazivanje afekta (npr. van Strien et al., 2013). Ideja o tome da se zamrači prostorija u slučaju ispitanika kod kojih je izazivan afekat tuge, a da se omogući prirodna svetlost u prostoriji kada je izazivan afekat radosti, došla je iz istraživanja u kojima se tvrdi da redukovana izloženost sunčevoj svetlosti vodi negativnom raspoloženju (Bruyneel, Dewitte, Franses, & Dekimpe, 2006). Na kraju procedure, tražili smo od ispitanika da u nekoliko rečenica opišu događaj o kome su mislili. Pregled opisa služio je kao kontrolna tačka da li su ispitanici postupili u skladu sa uputstvom eksperimentatora.

Nakon ovog „prvog istraživanja“, usledila su navodno nepovezana istraživanja u kojima su prikupljani podaci o osetljivosti na socijalnu diskriminaciju prema starijim osobama, kao i mere socijalne diskriminacije prema starijima. Dok se u slučaju prvih mera od ispitanika traži da ocene u kojoj meri druge osobe ispoljavaju diskriminaciju prema starijim osobama, druge su predstavljale odraz u kojoj meri sami ispitanici

pokazuju socijalnu diskriminaciju prema starijima. Smatrajući da je za društvo koje se bori protiv socijalne diskriminacije, sposobnost da se prepozna ova pojava kod drugih članova društva podjednako važna kao i njeno samo ispoljavanje, odlučili smo da uključimo oba navedena aspekta socijalne diskriminacije. Pored toga, pretpostavili smo da će osobe koje u manjoj meri socijalno diskriminišu starije biti i osetljivije da prepoznaju socijalnu diskriminaciju koju ispoljavaju drugi. Neposredno pre administracije navedenih mera, registrovana je uspešnost eksperimentalne manipulacije primenom istih skala kao u Ogledu 1 (Prilog 9). Potom, ispitanicima je u odštampanoj formi dat internet članak sa komentarima posetilaca sajta (vidi Prilog 8) i od njih se tražilo da podvuku olovkom one delove komentara u kojima vide socijalnu diskriminaciju prema starijima (mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju drugih). Tokom ovog postupka, kao i do kraja eksperimenta, ispitanicima je tiho u pozadini puštana odgovarajuća kompozicija („Mesečeva sonata“ u eksperimentalnoj grupi u kojoj je izazivan afekat tuge i „Singing in the rain“ u grupi u kojoj je izazivana radost). Na ovaj način smo želeli da utičemo na to da se održi afektivno stanje koje je izazvano na početku eksperimenta. Procena osetljivosti na socijalnu diskriminaciju starijih na osnovu označavanja socijalno diskriminišućih komentara drugih izabrana je po uzoru na istraživanje autorke Žeželj (2012) koja je primenila sličnu proceduru u domenu osetljivosti na socijalnu diskriminaciju Roma.

Za naredno, navodno nepovezano istraživanje, rečeno im je da predstavlja preliminarno istraživanje za fazu koja će uslediti nakon nekoliko nedelja u kojima će voditi intervju sa različitim osobama. Objasnjeno im je da se parovi za intervju (navodno) određuju na osnovu sociometrijske tehnike, te da je zato važno da u ovoj fazi izraze stepen svoje spremnosti da vode intervju sa različitim osobama čije će im fotografije biti prikazane. Ispitanicima su na individualnim računarima prikazivane redom fotografije različitih osoba, a njihov zadatak je bio da za svaku od njih, na osnovu prvog utiska, klikom miša, označe spremnost da vode sa njom intervju u narednoj fazi ogleđa. Ovakvom procedurom želeli smo da utvrdimo nivo socijalne diskriminacije starijih u domenu izbora partnera za interakciju.

Na kraju, ispitanicima su prikazane fotografije nagih starijih osoba kontroverzne autorke Mari Bot (Bot, 2013)³⁶, a rečeno im je da da ocene lepotu i umetničku vrednost datih fotografija. Smatrali smo da će provokativnost sadržaja fotografija, koja se sastojala u prikazu nagih starijih osoba u telesno prisnim položajima (prikaz starijih koji retko srećemo u medijskom prostoru), olakšati ispoljavanje socijalne diskriminacije koja će se potom odraziti na ocene vrednosti i lepote fotografija. Fotografije su im prikazane na individualnim računarima kao „online“ upitnik koji je konstruisan u programu „Qualtrics“. Nakon svake fotografije sledile su skale na kojima su ispitanici klikom miša označavali svoj odgovor. Nakon ocenjivanja fotografija, eksperimentator je ispitanicima zahvaljivao na učešću i oni su napuštali eksperimentalnu prostoriju. Čitava procedura trajala je između 25 minuta i pola sata po grupi ispitanika.

Procedura u trećoj fazi ogleđa bila je gotovo identična drugoj fazi. Budući da je nacrt ovog ogleđa bio osmišljen da sadrži ponovljena merenja, u ovoj fazi smo kod istih ispitanika procenjivali osetljivost na socijalnu diskriminaciju i ispoljavanje socijalne diskriminaciju u afektu suprotnom onome koje im je indukovano u prethodnoj fazi. Identično drugoj fazi istraživanja, ispitanici su prolazili kroz opisanu proceduru indukovanja afektivnog stanja, potom su popunjavali skale u okviru kojih je bila umetnuta skala za proveru efekta eksperimentalne manipulacije, zatim su čitali i podvlačili komentare u kojima su prepoznavali socijalnu diskriminaciju prema starijima, ocenjivali spremnost za interakciju sa različitim partnerima i na kraju ocenjivali umetničku vrednost i lepotu fotografija nagih starijih osoba. Na početku eksperimenta im je rečeno da je deo ogleđa sa intervjuisanjem odložen usled promene potencijalnih partnera za interakciju te da će se od njih tražiti da procene navodno delimično novi skup potencijalnih partnera. Pored toga, rečeno im je da će ih sadržaj instrumenata koje budu popunjavali podsetiti na one koje su već radili, i da je sadržaj sličan, ali ne identičan. Sadržaj instrumenata je naravno bio identičan, jedina razlika se sastojala u redosledu kojim su komentari bili izloženi u delu istraživanja koje se ticalo osetljivosti na socijalnu diskriminaciju, kao i redosledu u kojem su bile prikazane fotografije partnera za intervju, kao i umetničke fotografije starijih nagih osoba. Redosled prikazivanja fotografija je bio randomizovan,

---

³⁶ Portfolio autorke Mari Bot koji uključuje i fotografije koje su korišćene u našem eksperimentu dostupan je na stranici <http://www.marriebot.com/>

dok je redosled komentara bio izmenjen bez postupka randomizacije, jer je bilo potrebno zadržati smisao onih komentara koji su se nadovezivali na prethodne.

5.1.3. Instrumenti

U ogledu su korišćeni instrumenti kojima su mereni implicitni i eksplicitni stavovi prema starijima koji su preuzeti ili konstruisani po ugledu na prethodna istraživanja (npr. Lin, Bryant, & Boldero, 2011; Nosek, Banaji, & Greenwald, 2002), dok su mere osetljivosti na socijalnu diskriminaciju i mere ispoljavanja socijalne diskriminacije, iako inspirisane prethodnim istraživanjima (Žeželj, 2012), mahom originalno konstruisane za potrebe ovog istraživanja.

IAT. Kao mera implicitnog stava (preciznije predrasuda) prema starijima korišćena je standardna verzija Testa implicitnih asocijacija (Greenwald et al., 1998). Ispitanici su kategorisali koncepte-mete koji odgovaraju dvema različitim kategorijama koje se porede: socijalno stigmatizovanoj grupi prema kojoj se meri stepen izraženosti implicitnih predrasuda – *stari* i socijalnoj kategoriji koja se u ovom slučaju uzima kao referentna tačka – *mladi*. Pored toga, kategorisali su i pojmove jasno pozitivne i negativne valence i to u kategorije *dobro* i *loše*. IAT procedura je obuhvatila sedam faza prikazivanja stimulusa čiji je prikaz dat u Tabeli koja sledi.

Tabela 46

Šematski prikaz IAT za merenje implicitnih predrasuda prema starijim osobama

Faza	Broj prikazivanja	Levi taster	Desni taster
1	24	Dobro	Loše
2.	24	Stari	Mladi
3.	24	Dobro Stari	Loše Mladi
4.	48	Dobro Stari	Loše Mladi
5.	48	Loše	Dobro
6.	24	Loše Stari	Dobro Mladi
7.	48	Loše Stari	Dobro Mladi

Napomena. Tabela ilustruje jednu od dve moguće varijante redosleda uparivanja koncepata-meta sa različitim polovima kategorije atributa. Ovaj redosled je bio randomiziran. Kurzivom su označeni takozvani ključni blokovi.

U skladu sa teorijskim i metodološkim pretpostavkama na kojima se bazira IAT, ako ispitanici u većoj meri povezuju koncept *stari* sa negativnim atributima, nego koncept *mladi*, odnosno poseduju izvestan stepen predrasuda prema starijima, onda će brže i sa manje grešaka odgovarati u zadatku kome je kategorija *stari* uparena sa negativnom valencom atributa, a kategorija *mladi* sa pozitivnom, nego u obrnutom slučaju.

Tokom IAT procedure, prikazivano je ukupno 24 različitih stimulusa: šest fotografija različitih starijih osoba i šest fotografija mladih osoba, šest imenica pozitivne afektivne valence i šest imenica negativne afektivne valence. Detaljan opis stimulusa dat je u odeljku Stimulusi u tekstu koji sledi. Redosled uparivanja koncepata meta (*stari* i *mladi*) i polova atributa (*dobro* i *loše*) bio je randomiziran.

Fraboni skala. Ovu skalu su konstruisali Fraboni i saradnici kako bi izmerili stav (pre svega socijalnu diskriminaciju) prema starima i starenju. Skala se sastoji iz 29 stavki i autori skale su izvestili da skala poseduje adekvatnu konstrukt-validnost i visoku internu konzistentnost ($\alpha=.86$, Fraboni et al., 1990³⁷). Stavke su osmišljene tako da reprezentuju tri kategorije ponašanja: (1) anti-govor (eng. antilocution) (npr. „Samoubistvo tinejdžera je tragičnije od samoubistva među starim osobama“) (2) izbegavanje (npr. „Ponekad izbegavam kontakt očima sa starim osobama kada ih vidim.“) i (3) diskriminacija (npr. „Najbolje je da stare osobe žive tamo gde nikome neće smetati.“). Slaganje sa stavkama se izražava na petostepenoj skali Likertovog tipa (vidi Prilog 7). Stavke koje odražavaju pozitivan stav prema starima i starenju (npr. „Stare osobe zaslužuju ista prava i slobode kao i ostali članovi naše zajednice.“) se rekodiraju tako da veći sumarni skor označava negativniji stav prema starijima. Teorijski raspon skorova na ovom upitniku je od 29 do 145. Teorijska aritmetička sredina je 87, a standardna devijacija 9.67.

Ostale eksplicitne mere stavova prema starijima. Pored Fraboni skale, u istraživanju su primenjene još tri eksplicitne mere: (1) direktna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade (skala raspona od 1 do 7 gde je 1 – Izrazito više preferiram mlade u odnosu na stare ljude; 4 - Podjednako volim i mlade i stare i 7 - Izrazito više preferiram stare u odnosu na mlade ljude) (2) dve mere ocena topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama (skala raspona od 0 do 10; 0 - potpuno "hladni"; 5 - neutralnost u osećanjima i 10 - izrazito "topla" osećanja prema socijalnoj grupi) i (3) dve

---

³⁷ U našoj studiji Fraboni skala je takođe pokazala zadovoljavajuću internu konzistentnost $\alpha=.802$.

odvojene ocene sopstvenog stava prema mladim i starim osobama (skala raspona od 1 do 5; 1 – u potpunosti negativan stav; 5 – u potpunosti pozitivan stav) (vidi Prilog 10).

Osetljivost na socijalnu diskriminaciju prema starijim osobama. Instrument je činila odštampana verzija uvodnog dela članka koji je objavljen na internet stranici dnevnih novina Blic pod naslovom „Stariji ljudi vole da čitaju loše vesti o mladima“ zajedno sa komentarima posetilaca internet stranice na sadržaj članka.³⁸ Ispitanicima je davana instrukcija da pročitaju uvodni deo članka kako bi stekli sliku o tome koja je njegova tema, a da potom pročitaju redom komentare posetilaca i da podvuku one njihove delove za koje smatraju da predstavljaju odraz socijalne diskriminacije prema starijim ljudima (bili su im dati primeri socijalne diskriminacije – npr. nipodaštavanje starijih osoba, dovođenje starijih osoba u podređeni položaj, netolerancija prema njima, podsmevanje, itd.). Ispitanicima je bilo prikazano ukupno 51 redova komentara. Broj podvučenih redova u tekstu komentara posetilaca odražavao je meru osetljivosti na socijalnu diskriminaciju prema starijima. Teorijski raspon skorova na ovoj meri bio je od 0 do 51; aritmetička sredina 25.5. a standardna devijacija 8.5.. Tekst je izabran nakon opsežne i detaljne pretrage interneta, tačnije pravih novinskih članaka koji su objavljeni na internetu u proteklih nekoliko godina. Kriterijum izbora novinskog članka je bio da se u tekstu spominju starije osobe, da sadržaj teksta bude provokativan, kao i to da se u komentarima posetilaca može prepoznati diskriminacija prema starijima. Budući da nije postojao normativni standard na osnovu koga bismo mogli da odredimo „tačnost“ odnosno „netačnost“ detekcije socijalno diskriminatornog verbalnog ponašanja posetilaca, odlučili smo da broj podvučenih redova bez obzira na njihov sadržaj bude indikator osetljivosti na socijalnu diskriminaciju. Instrument u celosti prikazan je u Prilogu 8.

Asimetrija u spremnosti da se uđe u socijalnu interakciju sa starijim osobama (u poređenju sa mladima). Jedan od aspekata socijalne diskriminacije prema starijima, a to je diskriminacija u spremnosti da se uđe socijalnu interakciju sa starijim osobama, meren je takođe pomoću instrumenta koji je konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Ukupno 30 stimulusa – fotografija osoba različitog životnog doba (mladih, sredovečnih i starijih ljudi) je pažljivo izabrano da budu predstavnici potencijalnih

---

³⁸ Čitav tekst članka, kao i komentari posetilaca dostupni su na internet stranici <http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/205402/Stariji-ljudi-vole-da-citaju-lose-vesti-o-mladima>

partnera za interakciju. Detaljan opis procedure izbora stimulusa dat je odeljku Stimulusi koji sledi. Pri zadavanju instrumenta, ispitanicima su nakon kratkog uputstva prikazivane redom fotografije različitih osoba, a njihov zadatak je bio da klikom miša na petostepenu skali označe svoju spremnost da u narednoj fazi oglada vode intervju sa svakom od njih (skala raspona od 1 do 5; 1 -uopšte nisam spreman/a; 5 – u potpunosti sam spreman/a). Redosled prikazivanja fotografija je bio randomiziran. Lica su bila prikazivana na neutralnoj, sivoj pozadini. Instrument je napravljen u softverskoj aplikaciji Psiho, verzija 16.2 i zadavan je na individualnim računarima. Skor asimetrije da se uđe u socijalnu interakciju sa starijima smo računali kao prosečnu razliku u spremnosti da se vodi intervju sa starijim osobama i spremnosti da se vodi intervju sa mladim osobama. Fotografije sredovečnih osoba su korišćene kao distraktori u instrumentu. Naime, ove fotografije smo umetnuli kako razlika u starosnoj dobi kategorija lica (stari i mladi) ne bi bila očigledna ispitanicima. Instrument je pokazao zadovoljavajuću internu konzistentnost izraženu Kronbahovim alfa koeficijentom ($\alpha_{\text{prvafaza}}=.940$; $\alpha_{\text{drugafaza}}=.955$).

Diskriminacija u estetskom suđenju umetničkih fotografija na kojima su prikazane starije osobe. Ovaj aspekt socijalne diskriminacije prema starijima meren je tako što je ispitanicima prikazano sedam umetničkih fotografija autorke Mari Bot nakon kojih se od njih tražilo da na sedmostepenim skalama ocene njihovu lepotu i umetničku vrednost. Na skali na kojoj su ocenjivali lepotu svake od fotografija vrednost 1 je označavala da je fotografija izrazito ružna, a 7 da je izrazito lepa. U slučaju umetničke vrednosti fotografija podeok 1 je označavao da je fotografija potpuno bezvredna kao umetničko delo, a 7 da poseduje izuzetnu umetničku vrednost. Fotografije su preuzete sa bloga Mari Bot pod nazivom „Ljubav ne zna za vreme“ (*eng.* Timeless love, Bot, 2013). Budući da je u tom trenutku bilo dostupno samo 7 različitih fotografija, nismo vršili njihovu selekciju već smo u instrumentu prikazali sve fotografije sa ovog bloga. Pri konstrukciji ovog instrumenta, kao i instrumenta za merenje osetljivosti na socijalnu diskriminaciju rukovodili smo se namerom da stimulusi budu ekološki validni. Upravo iz ovog razloga smo želeli da fotografije prikažemo u izvornom obliku, kao što su bile prikazane na tada aktuelnom blogu. Diskriminacija u estetskom suđenju umetničkih fotografija na kojima su prikazane starije osobe bila je operacionalizovana preko dva indikatora: prosečne ocene lepote svih prikazanih fotografija i prosečne ocene umetničke vrednosti fotografija. Instrument je pokazao zadovoljavajuću internu konzistentnost

(skala Lepo: $\alpha_{\text{prvafaza}}=.917$; $\alpha_{\text{drugafaza}}=.912$; skala Umetnički vredno: $\alpha_{\text{prvafaza}}=.888$; $\alpha_{\text{drugafaza}}=.888$)

Prikaz instrumenta može se videti u Prilogu 11.

5.1.4. Stimulusi

IAT. Stimulusi predstavnici stavskih objekata, odnosno u ovom slučaju objekta predrasuda su bile fotografije starijih i mladih osoba (lista stimulusa prikazana je na Slici 7). Fotografije mladih osoba su izabrane tako da na njima budu predstavljena lica ujednačene privlačnosti. Prosečne ocene privlačnosti lica koja su upotrebljena kao stimulusi u ovom ogledu date su u Prilogu 13, a sami stimulusi i ocene preuzeti su iz master rada Bojane Jovanović (Jovanović, 2011). Kako bismo obezbedili da se lica starijih osoba ne razlikuju po atraktivnosti od mladih, upotrebili smo softversku aplikaciju za transformaciju lica³⁹ kojom smo "postarili" lica prethodno selektovanih mladih osoba (vidi Sliku 7).

Slika 7. Stimulusi predstavnici koncepta meta – stari i mladi u IAT-u za merenje implicitnih predrasuda prema starijima

Za stimuluse predstavnike kategorije atributa izabrali smo pojmove jasne afektivne valence. Odabrani pojmovi iz kategorije *dobro* pripadali su gornjem delu (pozitivna afektivna valenca), a stimulusi iz kategorije *loše* donjem delu kontinuuma (negativna afektivna valenca) afektivne subskale Konotativnog diferencijala pojmova (Janković, 2000a, 2000b). Svaki pojam iz kategorije *dobro* imao je svog para – suprotni pojam – u kategoriji *loše*. Vodili smo računa i da ne počinju svi antonimi (tj pojmovi iz

³⁹ Aplikacija je dostupna na sajtu <http://www.faceresearch.org/>, a autori aplikacije su Liza DeBruin (Lisa DeBruine) i Ben Džouns (Ben Jones) koji vode Laboratoriju za istraživanja lica pri Institutu za neuronauke i psihologiju na Univerzitetu u Glazgovu.

kategorije loše) slovom N (što može biti čest slučaj u srpskom jeziku) kako na ovaj način ne bismo olakšali zadatak kategorizacije (Lane et al., 2007). Predstavnicima kategorije *dobro* bile su reči: Pobjeda, Mir, Ljubav, Smeh, Sreća, Uspeh; a kategorije *loše*: Poraz, Rat, Mržnja, Plač, Nesreća, Neuspeh.

Asimetrija u spremnosti na socijalnu interakciju sa starijim osobama u poređenju sa mladima. Stimulusi predstavnici budućih partnera za interakciju bile su fotografije lica mladih, sredovečnih i starijih osoba. Ukupno po 10 lica je izabrano za svaku od navedenih kategorija. Fotografije smo izabrali iz baze lica pod nazivom „Baza lica centra za dugovečnost života“ (eng. The Center for Vital Longevity Face Database) koja je kreirana na Univerzitetu u Mičigenu (Minear & Park, 2004). Pri izboru fotografija vodili smo računa da u podjednako meri budu zastupljena lica muškaraca i žena, da lica pripadaju odgovarajućim starosnim kategorijama, kao i da lica različitih starosnih kategorija budu relativno ujednačena po atraktivnosti. Zahvaljujući istraživanju Natali Ebner bile su nam dostupne ocene atraktivnosti lica mladih i starijih osoba iz navedene baze (Ebner, 2008)⁴⁰. Pregled izabranih stimulusa zajedno sa starošću i procenjenom atraktivnošću osoba koje su prikazane na njima dat je u Prilogu 12. Fotografije lica bile su prikazane na neutralnoj, sivoj pozadini. Na fotografijama su bili prikazani ljudi neutralnih facijalnih ekspresija u anfasu. Prosek godina prikazanih osoba iz kategorije mladi bio je 22.5, iz kategorije sredovečnih je bio 40, a iz kategorije starijih osoba bio je 77.7.

5.1.5. Završni upitnik i pružanje povratnih informacija (eng. debriefing)

Na samom kraju ogleda sprovedli smo anonimnu anketu među učesnicima istraživanja kako bismo proverili: (1) Da li su ispitanici uvideli svrhu ogleda i vezu među njegovim fazama i (2) Kako su doživeli različite faze i procedure primenjene u ogledu. Ispitanicima smo u okviru ankete pružili mogućnost da postavljaju pitanja i ostave bilo koji komentar koji žele.

Ukupno 28 ispitanika se odazvalo i odgovorilo na anketu. Na skali od 1 do 5, gde je 1 označavalo da su eksperimenti u kojima su učestvovali predstavljali za njih u potpunosti novo iskustvo, a 5 – da su učestvovali u gotovo identičnim eksperimentima, ispitanici su se u proseku izjasnili da su istraživanja u kojima su učestvovali bila za njih

---

⁴⁰ Baza koju smo koristili u ovom istraživanju se može slobodno koristiti u akademske svrhe i dostupna je na linku <http://agingmind.utdallas.edu/facedb/view/neutral-faces>

pretežno novo iskustvo ($M=1.93$, $SD=0.83$)⁴¹. Od 28 ispitanika, niko nije iskazao precizan uvid u celokupnu svrhu oglada, kao ni u veze između njegovih faza. Ukupno 8 ispitanika je bilo na tragu razumevanja cilja, i to pre svega druge i treće faze oglada. U sadržaju njihovih odgovora se mogao prepoznati opšti uvid u to da su bili podvrgnuti indukciji afekta, kao i da je eksperimentatora zanimalo na koji način je taj afekat povezan sa merama koje su usledile (npr. „Možda kako raspoloženje utiče na ocenjivanje teksta i slika“ ili „Uticaj mizerije/radosti na percepciju treće generacije“). Međutim bilo je odgovora koji su ukazivali na to da nije postojao uvid u svrhu oglada (npr. „Uticaj okoline (muzike konkretno) na intenzitet raspoloženja“ ili „bilo je ispitivanje vizuelne memorije, nešto nalik hipnozi...“).

Ispitanici su mahom izrazili da su im eksperimenti u kojima su učestvovali bili zanimljivi (npr. „Eksperimenti su bili zanimljivi ali nije nam bilo sasvim jasno o čemu se radilo“). Dobar deo njih je izrazio želju da sazna šta je bila svrha istraživanja, kao i da čuje rezultate koji su dobijeni. Neki od njih su izrazili želju da saznaju kada će se raditi naredni deo eksperimenta, odnosno faza u kojoj će intervjuisati ljude ili žaljenje što te faze nije bilo (npr. „Žao mi je što nismo radili intervju“) što ukazuje na to da su ispitanici bili ubeđeni da će voditi intervju kada su ocenjivali svoju spremnost za interakciju sa različitim partnerima.

Nakon što je sprovedena opisana anketa i analizirani odgovori i komentari ispitanika, svi ispitanici koji su učestvovali u istraživanju su dobili email u kome im je detaljno objašnjena prava svrha i procedura čitavog oglada i u okviru koga smo odgovorili na njihove komentare i pitanja. Ni u ovom ogledu nijedan ispitanik nije iskoristio mogućnost da odustane od eksperimenta niti izrazio želju da njegovi ili njeni podaci ne budu iskorišćeni.

5.2. Ogled 3: rezultati

5.2.1. Implicitni stavovi prema starijim osobama

Na ispitanom uzorku ukupno 92.2% ispitanika je pokazalo preferenciju mladih osoba nad starijima, dok je samo 7.8% implicitno preferiralo starije osobe. Prosečna

---

⁴¹ Celo pitanje je glasilo: U kojoj meri su eksperimenti u kojima ste učestvovali bili za vas novina? 1 - U potpunosti novo iskustvo; 2 - Delimično novo iskustvo; 3 - Ne mogu da se odlučim/Nisam siguran/a; 4 - Učestvovao/la sam u sličnim eksperimentima; 5 - Učestvovao/la sam u gotovo identičnim eksperimentima.

vrednost i predznak D ili IAT mere ukazali su da studenti mahom poseduju umerene implicitne predrasude prema starijim osobama odnosno da pokazuju umerenu preferenciju mlađih (tj. svoje uzrasne grupe) u poređenju sa starijim osobama (vidi Tabelu 47). T-test za jedan uzorak je pokazao da se navedeni nivo implicitnih predrasuda statistički značajno razlikuje od teorijskog izostanka predrasuda ($t(89) = -12.19, p < .001$). Prosečno vreme kategorizacije stimulusa u zadatku *stari_dobro_mladi_loše* (u kome su fotografije starijih osoba bile uparene sa pozitivnim atributima (a mlađih osoba sa negativnim atributima) bilo je duže ($M = 1718$ msec, $SE = 49.42$) nego vreme kategorizacije u zadatku *stari_loše_mladi_dobro* u kome su fotografije mlađih osoba bile uparene sa pozitivnim atributima ($M = 1399$ msec, $SE = 29.48$). Zanimljivo je da je vreme kategorizacije u ovim zadacima bilo značajno duže nego u paralelnim IAT zadacima u Ogladu 1 i 2 kojima su mereni implicitni stavovi u domenu ishrane i pušenja (vremena su se u ovim ogledima kretala u opsegu od 950 do 1100 msec). Ovakav nalaz je u suprotnosti sa očekivanjem da će se ljudska lica relativno brzo procesirati. Sa druge strane, kategorizacija stimulusa u kategorije „stari“ i „mladi“ u ovom ogledu se, za razliku od prethodna dva oglada, može smatrati makar donekle socijalnom, i kao takvom kompleksnijom i samim tim u proseku dužom. Standardizovane vrednosti Sk i Ku ukazuju da distribucija implicitne mere predrasuda prema starijima ne odstupa od normalne raspodele. Nije bilo ispitanika koji su u 10% ili više slučajeva davali odgovore za manje od 300 msec, te niko zbog ovoga nije isključen iz analize. Pregled mera centralne tendencije, raspršenja i parametara iskrivljenosti distribucije dat je u tabeli ispod:

Tabela 47

Mere centralne tendencije i raspršenja implicitnih mera stava prema starijim osobama

<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
-0.61	0.47	-1.81	0.61	0.56	0.23

Pouzdanost IAT smo dobili deljenjem IAT procedure na tri ujednačena dela, računanjem 3 paralelne DIAT mere na osnovu njih, a zatim primenom Kronbah alfa obrasca pouzdanosti. Dobijena vrednost pouzdanosti iznosila je .698. Ovakva vrednost pouzdanosti u rangju je vrednosti koje se tipično dobijaju za IAT u ovom domenu (npr. Tomašić, 2011; Nosek et al., 2007b).

5.2.2. Eksplicitni stavovi prema starijim osobama

U Tabeli 48 dat je prikaz mera centralne tendencije i raspršenja kao i standardizovane vrednosti skjunisa i kurtozisa distribucija različitih eksplicitnih mera stavova prema starijima.

Tabela 48

Mere centralne tendencije i raspršenja različitih eksplicitnih mera stava prema starijim osobama (N=90)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
E_pref	2.63	1.05	1.00	5.00	0.32	-2.11*
E_Fraboni	80.74	12.30	43.00	103.00	-2.26*	0.37
E_stariji_mladi	-0.29	0.60	-2.00	1.00	-6.50**	4.32**
Termometar_sm	-1.27	1.61	-6.00	3.00	0.58	2.63**

Napomena. Epref = Preferencija starijih u odnosu na mlade osobe (teorijski raspon skorova je bio od 1 do 7; 1 je označavalo izrazitu preferenciju mladih u odnosu na starije osobe, a 7 izrazitu preferenciju starijih u odnosu na mlade osobe); E_Fraboni = sumarni skor na Fraboni skali (teorijski raspon skorova bio je od 29 do 145, a aritmetička sredina 87); E_stariji_mladi = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema svojoj uzrasnoj grupi – mladima (teorijski raspon skorova na ovoj meri bio je od -4 do 4); Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama (teorijski raspon skorova od -9 do 9).

* $p < .05$ ** $p < .01$

Pregled vrednosti u prethodnoj tabeli ukazuje na to da ispitanici poseduju umereno negativne stavove prema starijim osobama. Oni u proseku za nijansu više preferiraju mlađe nego starije osobe (parametri t-testa za jedan uzorak kojim se poredi prosečna vrednost preferencije sa izostankom preferencije iznose $t(89) = -12.30$, $p < .001$). U ovoj, direktnoj meri izbora ili preferencije, ukupno 73.3% ispitanika je iskazalo eksplicitnu preferenciju prema mlađim osobama, tek 1.1% (tačno jedan ispitanik) je pokazao preferenciju prema starijim osobama, dok je 25.6% njih izjavilo da u podjednako meri vole i stare i mlade osobe. Na Fraboni skali su u proseku dobijene vrednosti nešto niže od prosečnih ($t(89) = -4.82$, $p < .001$), što ukazuje na veću sklonost ispitanika da se ne slažu nego da se slažu sa stavkama u upitniku koje predstavljaju indikatore negativnog stava prema starijim osobama⁴². Kada je u pitanju samoprocena sopstvenog stava prema starijima u poređenju sa stavom prema svojoj uzrasnoj grupi,

⁴² Treba međutim imati u vidu da interpretacija rezultata sa Likertove skale u apsolutnim terminima ne može biti u potpunosti adekvatna budući da ovakve skale nemaju prirodnu nulu.

pokazuje se da poseduju za nijansu povoljniji stav prema mladim osobama ($t(89) = -4.54$, $p < .001$). U ovom slučaju 23.3% njih ocenjuje povoljnije sopstveni stav prema mladima nego prema starim osobama kao grupi, 75.6% njih evaluira sopstveni stav prema mladima i prema starima na isti način i ponovo tek 1.1% iskazuje povoljniji stav prema starim osobama nego prema mladima. Inače, ispitanici su u proseku ocenili sopstveni stav prema starijima kao pozitivan ($M=4.01$, $SD=0.87$), a isti slučaj je bio i sa stavom prema mladim osobama ($M=4.30$, $SD=0.69$). Dakle, ispitanici smatraju da poseduju pozitivan stav i prema mladima i prema starim osobama, ali nešto malo pozitivnije ocenjuju sopstveni stav prema mladima. Na kraju, na termometru osećanja su pokazali nešto veću toplinu osećanja prema mladim osobama nego prema starijima ($t(89) = -7.48$, $p < .001$). Ukupno 73.3% ispitanika je ocenilo da poseduje toplija osećanja prema mladim nego prema starijim osobama, 17.8% njih je izjavilo da poseduje jednaka osećanja prema obe socijalne grupe, dok je 8.8% njih iskazalo toplija osećanja prema starijim osobama. I u ovom slučaju ispitanici u proseku ocenjuju svoja osećanja prema starijim osobama kao topla pre nego hladna ($M=6.91$, $SD=1.53$), a isti slučaj je i sa osećanjima prema mladima ($M=8.18$, $SD=1.25$). Dakle u oba slučaja se osećanja prema grupama ocenjuju kao topla, samo su ona toplija u slučaju mladih osoba. Eksplicitne mere stavova ukazuju na postojanje predrasuda znatnog intenziteta ali ipak nešto manjeg u poređenju sa implicitnim merama.

Budući da su raspodele navedenih mera značajno odstupale od normalne distribucije (bilo u pogledu simetrije ili u pogledu izduženosti raspodele), primenili smo postupak normalizacije varijabli Blumovim algoritmom kao što smo učinili i u drugim oglecima. Sve statističke analize čiji prikaz sledi izvršene su na normalizovanim varijablama⁴³. U tabeli koja sledi je dat prikaz međusobnih korelacija između različitih eksplicitnih mera stavova prema starijim osobama.

---

⁴³ Prethodne analize su vršene na netransformisanim varijablama što se može smatrati opravdanim jer istraživanja pokazuju da je t-test kao statistički postupak robustan na narušenost pretpostavke o normalnosti distribucije (Lumley et al., 2002).

Tabela 49

Pregled korelacija između različitih eksplicitnih mera stava prema starijima (N=90)

	<i>E_Fraboni</i>	<i>E_pref</i>	<i>E_stariji_mladi</i>	<i>Termometar_sm</i>
<i>E_Fraboni</i>	1			
<i>E_pref</i>	-.54**	1		
<i>E_stariji_mladi</i>	-.16	.30**	1	
<i>Termometar_sm</i>	-.32**	.50**	.32**	1

Napomena. *E_Fraboni* = Eksplicitna mera stava prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; *E_pref* = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; *E_stariji_mladi* = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; *Termometar_sm* = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama.

* $p < .05$ ** $p < .01$

Pokazalo se da između različitih eksplicitnih mera stavova prema starijima postoje veze niskog do umerenog intenziteta. Najsnažnija veza dobijena je između Fraboni skora i eksplicitno izražene preferencije prema starijima. Naime, pokazalo se da ispitanici koji iskazuju veću diskriminaciju prema starijima, u manjoj meri iskazuju da preferiraju starije osobe nad mladima. Takođe pokazalo se da su osobe koje teže da preferiraju starije osobe istovremeno sklone da ocene svoja osećanja prema starijima u poređenju sa mladima kao toplija.

5.2.3. Odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijim osobama

Kako bismo ispitali odnos implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijima, testirali smo najpre korelacije između IAT mere i različitih eksplicitnih mera. Pokazalo se da ne postoji značajna veza između implicitnih predrasuda izraženih IAT merom i drugih eksplicitnih mera (Tabela 50). U skladu sa ovim, ni primena linearne regresije u kojoj su prediktori bili eksplicitne mere, a implicitna mera kriterijum nije dala značajan model ($R^2 = .01$, $F(4, 85) = 0.24$, $p = .913$). Ovakav nalaz u skladu je sa uobičajenim rezultatima koji se generalno dobijaju u domenu predrasuda (Greenwald et al., 2009; Oswald et al., 2013), kao i u domenu predrasuda prema starijima (Hummert, Garstka, O'Brien, Greenwald, & Mellott, 2002; Lin et al., 2011; Malinen, 2009; Neto, 2009; Nosek et al., 2007b; Tomašić, 2011; Tam, Hewstone, Harwood, Voci, & Kenworthy, 2006).

Tabela 50

Pregled korelacija između različitih eksplicitnih mera stava prema starijima i IAT mere

	<i>E_Fraboni</i>	<i>E_pref</i>	<i>E_stariji_mladi</i>	<i>Termometar_sm</i>
IATsm	-.01	.05	-.07	.02

Napomena. E_Fraboni = Eksplicitna mera stava prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; E_pref = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; E_stariji_mladi = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama.; IATsm = IAT mera implicitnih predrasuda prema starijima u odnosu na mlade.

5.2.4. Uspešnost procedure izazivanja afekta

U ovom ogledu ispitanici su bili podvrgnuti proceduri izazivanja afekta dva puta – jednom je kod njih izazivan pozitivan afekat, a drugi put negativan. Redosled izazivanja različitog afekta bio je kontrabalansiran. Pregled vrednosti ocene afekta u različitim eksperimentalnim grupama i fazama oglada data je u Tabeli 51.

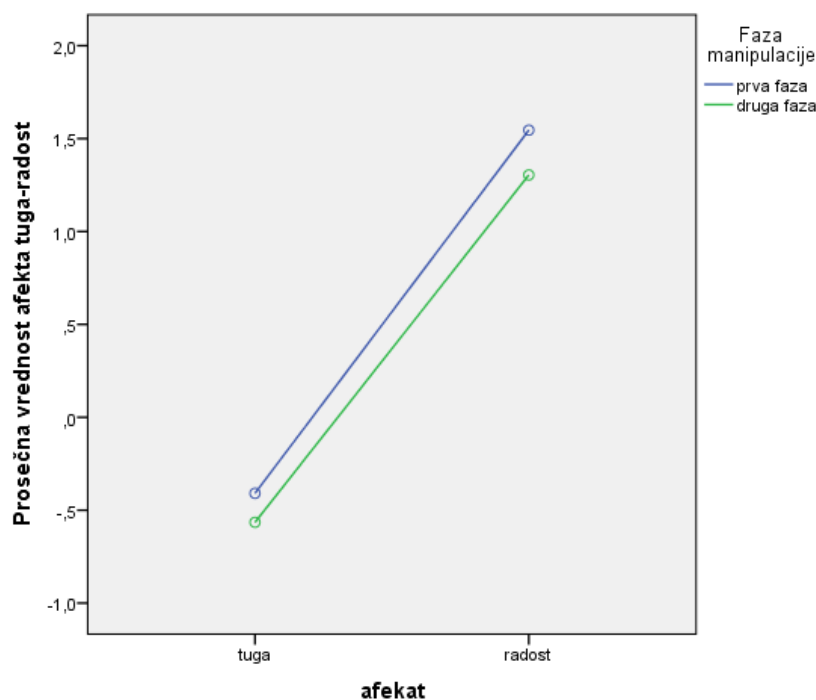
Tabela 51

Prosečna vrednost i standardna devijacija procene afekta u različitim eksperimentalnim grupama i fazama oglada

	<i>Tuga M(SD)</i>	<i>Radost M(SD)</i>
Faza 1	-0.41(1.73)	1.55(1.25)
Faza 2	-0.57(1.53)	1.30(1.31)

Napomena. Teorijski raspon skale bio je od -3 do 3.

Kako bi se testirala uspešnost manipulacije afektom i njena eventualna zavisnost od faze manipulacije primenjena je ANOVA analiza za ponovljena merenja. Dobijen je statistički značajan glavni efekat manipulacije afektom ($F(1, 88) = 85.85, p = .001, \eta^2 = .49$). Interakcije između faze manipulacije i samog efekta manipulacije nije bilo. Takođe glavni efekat faze manipulacije nije utvrđen (vidi Grafik 12). Prosečne vrednosti afekta u grupama kod koje je izazivana tuga su se nalazile na negativnom delu, a radosti na pozitivnom delu bipolarne skale tužno/radosno. Ovakvi rezultati govore u prilog predložene modifikacije procedure izazivanja afekta.

Grafik 12. Uspešnost procedure izazivanja afekta u dve faze ogleda

5.2.5. Provera uspešnosti randomizacije

Ispitanici su u prvoj tački izazivanja afekta na slučajan način dodeljivani u jednu od eksperimentalnih grupa (pozitivan i negativan afekat). Kako bi se ispitala uspešnost randomizacije, primenili smo T-test da utvrdimo eventualne sistematske razlike u nivou implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijima. Postupak randomizacije je ocenjen kao uspešan budući da nisu utvrđene značajne razlike ni na jednoj od implicitnih i eksplicitnih mera (za sve t vrednosti važi $|t| < 0.62$, a za odgovarajuće vrednosti značajnosti važi $p > .53$).

5.2.6. Ispoljavanje diskriminacije i osetljivosti na diskriminaciju prema starijim osobama

Mera osetljivosti na diskriminaciju prema starijim osobama bila je osmišljena kao broj redova u komentarima posetilaca jedne internet stranice koje su ispitanici ocenili kao socijalno diskriminišuće prema starijim osobama. Imajući u vidu relativno veliki broj komentara koji je prikazan ispitanicima (ukupno 51 redova komentara), prosečan broj od 11 podvučenih redova ukazuje na relativno visok prag osetljivosti na diskriminaciju (vidi Tabelu 52). Socijalna diskriminacija prema starijim osobama bila je operacionalizovana

kao ocena lepote i umetničke vrednosti fotografija na kojima su bile prikazane starije osobe. Veća spremnost da se fotografije ocene kao ružne i umetnički bezvredne tretirana je kao manifestacija socijalne diskriminacije prema starijima. T-test za jedan uzorak pokazuje da ispitanici ocenjuju fotografije nagih starijih osoba pre kao ružne nego lepe ($t(89) = -4.85, p < .001$), dok je njihova ocena umetničke vrednosti prikazanih fotografija bila relativno neutralna ($t(89) = -1.97, p = .051$). Druga mera socijalne diskriminacije je bila spremnost za stupanje u interakciju sa osobama različite starosti. Preciznije, asimetrija u prosečnoj spremnosti da se vodi intervju sa starijim osobama u poređenju sa spremnošću da se za partnere biraju mladi, tretirana je kao glavna mere socijalne diskriminacije prema starijima u ovom domenu. Imajući u vidu da su ispitanici ocenjivali spremnost za vođenje intervju na petostepenoj skali, prosečne vrednosti spremnosti za interakciju sa partnerima različitog životnog doba se mogu oceniti kao relativno visoke (vidi Tabelu 52). Ovakav rezultat ne iznenađuje jer su uzorak činili studenti psihologije i andragogije (tj. pomagačkih profesija). Rezultati ANOVA analize za ponovljena merenja pokazuju da ispitanici nisu ispoljili razliku u spremnosti da uđu u interakciju sa osobama različitog životnog doba. Drugim rečima, u proseku nije identifikovana socijalna diskriminacija s obzirom na starosnu dob u izboru partnera za interakciju.

Tabela 52

Mere centralne tendencije i raspršenja socijalne diskriminacije prema starijim osobama

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
Broj_redova	10.73	3.93	3	21.5	1.05	0.53
Lepota_fotografija	3.28	1.41	1	6.5	0.82	-2.04*
Vrednost_fotografija	3.72	1.32	1	6.29	-0.39	-0.96
Izbor_starijih	3.96	0.77	1.7	5	-2.30*	-0.46
Izbor_sredovečnih	3.82	0.72	2.2	5	-1.29	-1.04
Izbor_mlađih	3.88	0.67	1.6	5	-2.14*	1.10

Napomena. Broj_redova= Mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju izražena kao broj podvučenih redova u tekstu koje su ispitanici smatrali socijalno diskriminišućim po starije osobe (teorijski raspon je od 0 do 51); Lepota_fotografija = Prosečna ocena lepote umetničkih fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe (raspon skale je od 1 do 7); Vrednost_fotografija = Prosečna ocena umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe (raspon skale je od 1 do 7); Izbor_starijih = Spremnost da se uđe u interakciju sa starijim osobama (teorijski raspon od 1 – uopšte nisam spreman/a do 5 – u potpunosti sam spreman/a); Izbor_sredovečnih = Spremnost da se uđe u interakciju sa sredovečnim osobama (teorijski raspon od 1 – uopšte nisam spreman/a do 5 – u potpunosti sam spreman/a); Izbor_mlađih = Spremnost da se uđe u interakciju sa mlađim osobama (teorijski raspon od 1 – uopšte nisam spreman/a do 5 – u potpunosti sam spreman/a); * $p < .05$. ** $p < .01$.

U prethodnoj tabeli (Tabela 52) su prikazane prosečne vrednosti, raspršenje i parametri distribucija opisanih mera nezavisno od manipulacije afektom (mere su stoga izračunate kao prosečne vrednosti odgovora u dve faze ogleđa). Budući da je znatan deo distribucija varijabli odstupao od normalne raspodele varijable su normalizovane Blumovim algoritmom.

Kada je u pitanju međusobni odnos različitih mera socijalne diskriminacije prema starijim osobama i osetljivosti na nju, u Tabeli 53 se može videti da mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju starijih ili ne korelira značajno sa većinom mera diskriminacije ili su te korelacije veoma niske. Ovakvi rezultati sugerišu da bi osetljivost na socijalnu diskriminaciju drugih mogla biti različit konstrukt nego ispoljavanje socijalne diskriminacije. Sa druge strane, između različitih mera diskriminacije (tj. spremnosti da se za partnere za interakciju biraju starije osobe, kao i da se fotografije nagih starijih osoba ocene kao lepe i umetnički vredne) postoji znatno veća povezanost. Ipak relativno niske korelacije između pojedinih mera upućuju na jedan od zaključaka: (1) da navedene mere zahvataju različite aspekte socijalne diskriminacije; (2) da su pojedine mere bile adekvatnije operacionalizacije socijalne diskriminacije od drugih.

Tabela 53

Pregled korelacija između različitih mera socijalne diskriminacije prema starijima

	1.	2.	3.	4.	5.
1. Broj_redova	1				
2. Izbor_starijih	.21*	1			
3. Izbor_stariji_mlađi	-.07	-.50**	1		
4. Lepota_fotografija	.15	.50**	-.23*	1	
5. Vrednost_fotografija	.18†	.33**	-.12	.84**	1

Napomena. Broj_redova = Mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju izražena kao broj podvučenih redova u tekstu koje su ispitanici smatrali socijalno diskriminišućim po starije osobe; Izbor_starijih = Spremnost da se uđe u interakciju sa starijim osobama; Izbor_stariji_mlađi = Razlika između prosečne spremnosti da se uđe u interakciju sa starijima u poređenju sa spremnošću da se uđe u interakciju sa mladima; Lepota_fotografija = Prosečna ocena lepote umetničkih fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; Vrednost_fotografija = Prosečna ocena umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

5.2.7. Glavni efekat afekta na socijalnu diskriminaciju starijih osoba

U tabeli ispod prikazane su prosečne vrednosti i parametri raspršenja za mere socijalne diskriminacije prema starijima u različitim afektivnim stanjima ispitanika.

Tabela 54

Mere centralne tendencije i raspršenja različitih mera socijalne diskriminacije prema starijim osobama u afektu različite valence

	<i>Negativan afekat AS(SD)</i>	<i>Pozitivan afekat AS(SD)</i>
Broj_redova	10.46 (4.48)	11.01 (4.28)
Lepota_fotografija	3.28 (1.46)	3.28 (1.50)
Vrednost_fotografija	3.74 (1.39)	3.71 (1.43)
Izbor_starijih*	4.03 (0.81)	3.89 (0.85)
Izbor_sredovečnih	3.85 (0.80)	3.78 (0.77)
Izbor_mlađih	3.91 (0.78)	3.89 (0.69)
Izbor_stariji_mlađi	0.12 (0.67)	0.03 (0.78)

Napomena. Broj_redova = Mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju izražena kao broj podvučenih redova u tekstu koje su ispitanici smatrali socijalno diskriminativnim po starije osobe; Lepota_fotografija = Prosečna ocena lepote umetničkih fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; Vrednost_fotografija = Prosečna ocena umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; Izbor_starijih = Spremnost da se uđe u interakciju sa starijim osobama; Izbor_sredovečnih = Spremnost da se uđe u interakciju sa sredovečnim osobama; Izbor_mlađih = Spremnost da se uđe u interakciju sa mlađim osobama; Izbor_stariji_mlađi = Razlika između prosečne spremnosti da se uđe u interakciju sa starijima u poređenju sa spremnošću da se uđe u interakciju sa mladima;

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

T-testom za ponovljena merenja utvrđeno je da u slučaju svih navedenih mera ne postoje značajne razlike u ispoljavanju diskriminacije u različitom afektu, osim u slučaju izražavanja spremnosti da se uđe u interakciju sa starijim osobama, gde se pokazalo da su ispitanici u negativnom afektu za nijansu spremniji da vode intervju sa starijim osobama nego u pozitivnom ($t(89) = 2.24, p = .027, \eta^2 = 0.05$). Imajući u vidu veliki broj testiranih razlika, primenili smo Bonferoni korekciju nivoa značajnosti ($\alpha = 1-.05/7 = .993$; tj. nivo značajnosti od $p = .007$ umesto $p = .050$). Nakon njene primene razlika u spremnosti na interakciju sa starijim osobama u negativnom i pozitivnom afektu nije ostala statistički značajna.

Budući da je u eksperimentu kontrabalansiran redosled indukovanja različitog afekta, želeli smo da proverimo da li je ovaj faktor uticao na vezu (tj. nepostojanje veze) između afekta i različitih parametara socijalne diskriminacije starijih osoba. Primenili

smo analizu kovarijanse za ponovljena merenja u kojoj smo testirali redosled manipulacije kao kovarijat u uticaju afekta na parametre socijalne diskriminacije. U slučaju osetljivosti na diskriminaciju, sada je dobijen značajan efekat afekta ($F(1,88) = 18.08, p < .001, \eta^2 = .17$). Međutim, faktor interakcije između redosleda manipulacije i afekta ($F(1,88) = 15.93, p < .001, \eta^2 = .15$) ukazao je da efekat različito utiče na osetljivost na diskriminaciju u slučaju različitih redosleda eksperimentalne manipulacije. U jednom slučaju (u grupi kod koje je prvo indukovano negativan pa pozitivan afekat) vodi manjem broju redova ($t(43) = -4.63, p < .001$) i samim tim smanjenoj osetljivosti na socijalnu diskriminaciju starijih osoba u negativnom u poređenju sa pozitivnim afektom. U drugom slučaju (grupa kod koje je indukovana pozitivan pa negativan afekat) nije identifikovana razlika u osetljivosti u različitom afektu. U slučaju spremnosti na interakciju sa starijim partnerima, nakon statističke kontrole efekta redosleda manipulacije, pokazalo se da efekat afekta nije značajan. Isti rezultat je dobijen i u slučaju relativne spremnosti za interakciju sa starijim u poređenju sa mlađim osobama. Na kraju, ni u slučaju procene lepote i vrednosti umetničkih fotografija na kojima su bile prikazane starije osobe nisu dobijeni značajni efekti afekta.

Pored toga, zanimalo nas je i da proverimo vezu između **intenziteta afekta** i socijalne diskriminacije prema starijim osobama. Intenzitet afekta smo najpre operacionalizovali kao prosek apsolutnih vrednosti ocena na skali tužno/radosno u dve tačke izazivanja afekta. Nije dobijena nijedna značajna korelacija između prosečne socijalne diskriminacije prema starijima i ovako konstruisane varijable. Pokazalo se jedino da postoji značajna povezanost između veličine intenziteta afekta i spremnosti da se ulazi u interakciju sa partnerima različitog životnog doba (mladima: $r(90) = .22, p < .05$, sredovečnima: $r(90) = .27, p < .05$; i starima $r(90) = .23, p < .05$). Drugim rečima intenzitet afekta je bio povezan sa generalnom spremnošću za interakciju bez obzira na životnu dob potencijalnih partnera. Drugi pristup u proveru uloge intenziteta afekta je bilo testiranje veze između: (1) razlike u ispoljavanju (osetljivosti) socijalne diskriminacije u negativnom u poređenju sa pozitivnim afektom i (2) razlike u intenzitetu afekta⁴⁴ u situaciji negativnog i pozitivnog afekta. Ova veza je testirana primenom linearne regresije u kojoj je redosled eksperimentalne manipulacije, slično proveru glavnog efekta afekta, tretiran kao kovarijat. Utvrdili smo da jedino u slučaju ocene lepote i umetničke vrednosti

---

⁴⁴ Intenzitet afekta = apsolutna vrednost ocene sopstvenog afektivnog stanja na skali tužno-radosno.

fotografija⁴⁵ postoji značajan doprinos razlike u intenzitetu afekta objašnjenju razlike u oceni ovih parametara u negativnom u poređenju sa pozitivnim afektom ($\beta = -.25$, $t = -2.43$, $p = .017$). Naime utvrđeno je da što je manji intenzitet afekta to je povoljnija ocena lepote i umetničke vrednosti fotografija.

5.2.8. Ispitivanje modela povezanosti između implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijima i mera socijalne diskriminacije prema starijima

Pre testiranja moderatorske uloge afekta, ispitali smo povezanost između različitih implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijim osobama sa jedne, i mera socijalne diskriminacije sa druge strane (bez obzira na eksperimentalnu manipulaciju koja im je sledila i fazu ogleda u kojoj su prikupljene). U tabeli ispod dat je pregled korelacija navedenih konstrukata.

Tabela 55

Korelacije različitih eksplicitnih i implicitne mere stava prema starijima sa merama socijalne diskriminacije prema starijim osobama

	<i>IATsm</i>	<i>E_Fraboni</i>	<i>E_pref</i>	<i>E_stariji_mlađi</i>	<i>Termometar_sm</i>
Br_redova	-.22*	-.13	-.04	.07	.11
Lepota_fotografija	-.05	-.47**	.24*	.13	.13
Vrednost_fotografija	-.04	-.45**	.29**	.07	.14
Izbor_stariji_mlađi	.00	-.29**	.25*	.21*	.27*
Izbor_starijih	.06	-.31**	.20†	.32**	.21*
Izbor_sredovečnih	.05	-.22*	.05	.15	-.06
Izbor_mlađih	.07	-.09	-.02	.11	-.06

Napomena 1. Broj_redova = Mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju izražena kao broj podvučenih redova u tekstu koje su ispitanici smatrali socijalno diskriminativnim po starije osobe; Lepota_fotografija = Prosečna ocena lepote umetničkih fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; Vrednost_fotografija = Prosečna ocena umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; Izbor_starijih = Spremnost da se uđe u interakciju sa starijim osobama; Izbor_sredovečnih = Spremnost da se uđe u interakciju sa sredovečnim osobama; Izbor_mlađih = Spremnost da se uđe u interakciju sa mlađim osobama; Izbor_stariji_mlađi = Razlika između prosečne spremnosti da se uđe u interakciju sa starijima u poređenju sa spremnošću da se uđe u interakciju sa mladima; IATsm = IAT mera implicitnih predrasuda prema starijima u odnosu na mlade; E_Fraboni = Eksplicitna mera stava prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; E_pref = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; E_stariji_mlađi = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama. *Napomena 2.* * $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$. *Napomena 3.* Svetlo sivom bojom su označene značajne korelacije, a tamno sivom prediktori koji su ostali značajni nakon primene linearne regresije.

⁴⁵ Koje su tretirane kao jedinstven kriterijum budući da je korelacija između njih iznosila $r(90) = .84$, $p < .001$.

Pregled korelacija prikazanih u Tabeli 55 svedoči o tome da, dok je osetljivost na diskriminaciju isključivo u vezi sa implicitnim predrasudama prema starijima, sama socijalna diskriminacija starijih je povezana sa eksplicitnim stavovima prema starijim osobama, dok obrnuto ne važi. Ovakav obrazac povezanosti ide u prilog tezi o različitosti konstrukata ispoljavanja i osetljivosti na socijalnu diskriminaciju, kao i tome da u osnovi implicitnih i eksplicitnih mera stavova leže različiti psihološki konstrukti. Dalje, pregled korelacija između različitih eksplicitnih mera stavova prema starijima i spremnosti za interakciju sa partnerima različitog životnog doba ukazuje da se snaga ove povezanosti smanjuje sa opadanjem starosne dobi potencijalnih partnera, što svedoči o konstruktivnosti ovih mera. Na kraju, dok se ocena fotografija starijih osoba oslanja na eksplicitne mere operacionalizovane Fraboni upitnikom i preferencijom starijih osoba nad mlađim, mere spremnosti za interakciju sa starijim osobama koreliraju sa svim eksplicitnim merama predrasuda. Različite veze između eksplicitnih mera predrasuda i mera diskriminacije su mahom niskog do umerenog intenziteta.

Kako bismo dalje ispitali prediktivnu validnost različitih, pre svega eksplicitnih mera stavova, testirali smo modele povezanosti različitih mera stavova i različitih parametara socijalne diskriminacije⁴⁶. Modeli su testirani primenom hijerarhijske linearne regresije kako bismo izdvojili redundantne prediktore. U skladu sa rezultatima dobijenim pregledom običnih Pirsonovih korelacija, osetljivost na diskriminaciju se mogla predvideti isključivo na osnovu implicitnih predrasuda prema starijima ($\beta = -.21$, $t = -2.01$, $p < .05$; $R^2 = .04$, $F(1, 88) = 4.03$, $p < .05$). Jedini značajan prediktor relativne mere spremnosti za interakciju sa starijim osobama u poređenju sa mladim su bile eksplicitne predrasude prema starijima izražene Fraboni skorom ($\beta = -.29$, $t = -2.89$, $p < .01$; $R^2 = .09$, $F(1, 88) = 8.35$, $p < .01$). Budući da je ocena umetničke vrednosti fotografija nagih starijih osoba visoko korelirala sa ocenom lepote ovih fotografija ($r(90) = .84$, $p < .001$) formirali smo jedinstveni kriterijum na osnovu ovih mera. Ponovo je jedini značajan prediktor bio skor na Fraboni upitniku ($\beta = -.47$, $t = -4.99$, $p < .001$; $R^2 = .22$, $F(1, 88) = 24.86$, $p < .001$). Ovakav složaj rezultata svedoči o superiornoj prediktivnoj validnosti Fraboni skora nad drugim eksplicitnim merama.

---

⁴⁶ Budući da je relativna mera spremnosti za interakciju sa starijim u poređenju sa mladim osobama bila adekvatnija ocena socijalne diskriminacije prema starijima nego apsolutna mera spremnosti da se uđe u interakciju sa starijima, samo ova mera je testirana u modelima linearne regresije čiji opis sledi.

Imajući u vidu klasifikaciju različitih modela prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova s obzirom na ponašanje (npr. Perugini et al., 2010), želeli smo da testiramo da li je interakcija između implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijima bila značajan faktor u predikciji socijalne diskriminacije prema starijim osobama. Ovo smo učinili testiranjem modela u kojima su kriterijumi bili različiti parametri socijalne diskriminacije, a prediktori IAT, različite eksplicitne mere i faktori njihove interakcije (vidi Tabelu 56). Obrasce medijacije nije imalo smisla testirati u ovom ogledu zato što nije utvrđena korelacija između implicitnih i eksplicitnih mera.

Tabela 56

Modeli predikcije socijalne diskriminacije starijih osoba na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stava prema starijima i faktora interakcije između ovih mera

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Kriterijum</i>
1	IATsm, Fraboni, IATsmXFraboni	
2	IATsm, E_pref, IATXE_pref	Osetljivost na socijalnu diskriminaciju
3	IATsm, E_stariji_mladi, IATsmXE_stariji_mladi	(broj podvučenih redova)
4	IATsm, Termometar_sm, IATsmX Termometar_sm	
5	IATsm, Fraboni, IATsmXFraboni	
6	IATsm, E_pref, IATXE_pref	Socijalna diskriminacija u izboru partnera za interakciju
7	IATsm, E_stariji_mladi, IATsmXE_stariji_mladi	(izbor starijih u poređenju sa mladima)
8	IATsm, Termometar_sm, IATsmX Termometar_sm	
9	IATsm, Fraboni, IATsmXFraboni	
10	IATsm, E_pref, IATXE_pref	Socijalna diskriminacija u oceni umetničkih fotografija
11	IATsm, E_stariji_mladi, IATsmXE_stariji_mladi	(lepota i vrednost fotografija)
12	IATsm, Termometar_sm, IATsmX Termometar_sm	

Napomena. IATsm = IAT mera implicitnih predrasuda prema starijima u odnosu na mlade; E_Fraboni = Eksplicitna mera stava prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; E_pref = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; E_stariji_mladi = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama.

Prikaz rezultata multiple linearne regresije kojima su testirani modeli prikazani u Tabeli 56 nalazi se u Prilogu 18. Nisu utvrđeni značajni faktori interakcije. Dobijeni rezultati u skladu su sa obrascima izvornih korelacija prikazanim u Tabeli 55: (1) osetljivost na diskriminaciju u vezi je sa implicitnim stavovima; (2) socijalna diskriminacija u izboru partnera za interakciju je povezana sa svim eksplicitnim merama

i (3) socijalna diskriminacija u oceni umetničkih fotografija se može predvideti na osnovu eksplicitne mere preferencije i Fraboni mere (vidi Prilog 18). Ovakav obrazac rezultata svedoči najpre o disocijativnom modelu prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova iz klasifikacije Perušinija i saradnika (2010). Dok implicitne mere predviđaju jedan od parametara osetljivosti na diskriminaciju, eksplicitne su bolji prediktori ispoljavanja socijalne diskriminacije.

5.2.9. Testiranje moderatorske uloge afekta u predikciji socijalne diskriminacije starijih osoba na osnovu implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijima

Glavni cilj ovog rada bila je provera moderatorskih efekata afekta u predikciji različitih vidova ispoljavanja socijalne diskriminacije na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova. U tabelama ispod (Tabela 57 i 58) dat je pregled korelacija različitih mera stavova i mera socijalne diskriminacije starijih osoba u afektu različite valence.

Tabela 57

Korelacije različitih eksplicitnih i implicitne mere stava prema starijima sa merama socijalne diskriminacije starijih osoba u NEGATIVNOM afektu

	<i>Br_redova</i>	<i>Izbor_stariji_mladi</i>	<i>Procena fotografija</i>
IATsm	-.22*	.00	-.06
E_Fraboni	-.13	-.26*	-.50**
E_pref	-.08	.23*	.29**
E_stariji_mladi	.11	.23*	.15
Termometar_sm	.10	.26*	.19†
IATsmxFraboni	.05	-.02	.08
IATsmxEpref	-.18†	-.13	-.22*
IATsmxEstavstarimladi	-.24*	-.13	-.02
IATsmxTermometar_sm	-.24*	-.02	-.05

Napomena 1. Broj_redova = Mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju izražena kao broj podvučenih redova u tekstu koje su ispitanici smatrali socijalno diskriminišućim po starije osobe; Izbor_stariji_mladi = Razlika između prosečne spremnosti da se uđe u interakciju sa starijima u poređenju sa spremnošću da se uđe u interakciju sa mladima; Procena fotografija = prosečna ocena lepote i umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; IATsm = IAT mera implicitnih predrasuda prema starijima; E_Fraboni = Eksplicitna mera stava prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; E_pref = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; E_stariji_mladi = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama.

Napomena 2. * p <.05. ** p <.01. † p <.10

Napomena 3. Svetlo sivom bojom su označene korelacije niskog, a tamno sivom umerenog intenziteta.

Tabela 58

*Korelacije različitih eksplicitnih i implicitne mere stava prema starijima sa merama socijalne diskriminacije starijih osoba u **POZITIVNOM** afektu*

	<i>Br_redova</i>	<i>Izbor_stariji_mlađi</i>	<i>Procena fotografija</i>
IATsm	-.17	-.01	-.02
E_Fraboni	-.12	-.29**	-.45**
E_pref	-.01	.24*	.26*
E_stariji_mlađi	.01	.14	.06
Termometar_sm	.13	.24*	.12
IATsmxFraboni	-.05	-.02	.01
IATsmxEpref	-.09	-.13	-.12
IATsmxEstavstarijadi	-.12	.05	-.04
IATsmxTermometar_sm	-.17	.12	-.00

Napomena 1. Broj_redova = Mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju izražena kao broj podvučenih redova u tekstu koje su ispitanici smatrali socijalno diskriminišućim po starije osobe; Izbor_stariji_mlađi = Razlika između prosečne spremnosti da se uđe u interakciju sa starijima u poređenju sa spremnošću da se uđe u interakciju sa mladima; Procena fotografija = prosečna ocena lepote i umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane nage starije osobe; IATsm = IAT mera implicitnih predrasuda prema starijima; E_Fraboni = Eksplicitna mera stava prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; E_pref = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; E_stariji_mlađi = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama.

Napomena 2. * p <.05. ** p <.01. † p <.10

Napomena 3. Svetlo sivom bojom su označene korelacije niskog, a tamno sivom umerenog intenziteta.

U cilju detaljnije inspekcije prethodno prikazanih veza, testirani su različiti modeli predikcije socijalne diskriminacije starijih osoba na osnovu mera stavova prema starijima čiji je pregled dat u Tabeli 59 koja sledi. Kriterijumi su bile različite mere (osetljivosti) socijalne diskriminacije u pozitivnom i negativnom afektu (vidi poslednju kolonu u Tabeli 59), a prediktori su bili implicitne, eksplicitne mere stavova i faktori njihove interakcije. Pored toga testirana je i moderatorska uloga intenziteta afekta kroz ispitivanje prediktivne validnosti faktora interakcije između ove varijable i različitih mera stavova. Mera intenziteta afekta operacionalizovana je kao apsolutna vrednost ocene afekta na bipolarnoj skali tužno/radosno u konkretnoj eksperimentalnoj situaciji. Zbog velikog broja prediktora primenjena je regresija „po koracima“ (*eng.* stepwise) u okviru koje se dodaje jedan po jedan prediktor sve dok su oni značajni i dok doprinose boljem objašnjavanju kriterijumske varijable. U svakom od testiranih modela primenjen je isti

skup prediktora (vidi drugu kolonu u Tabeli 59), dok su se kriterijumi menjali (vidi poslednju kolonu u Tabeli 59).

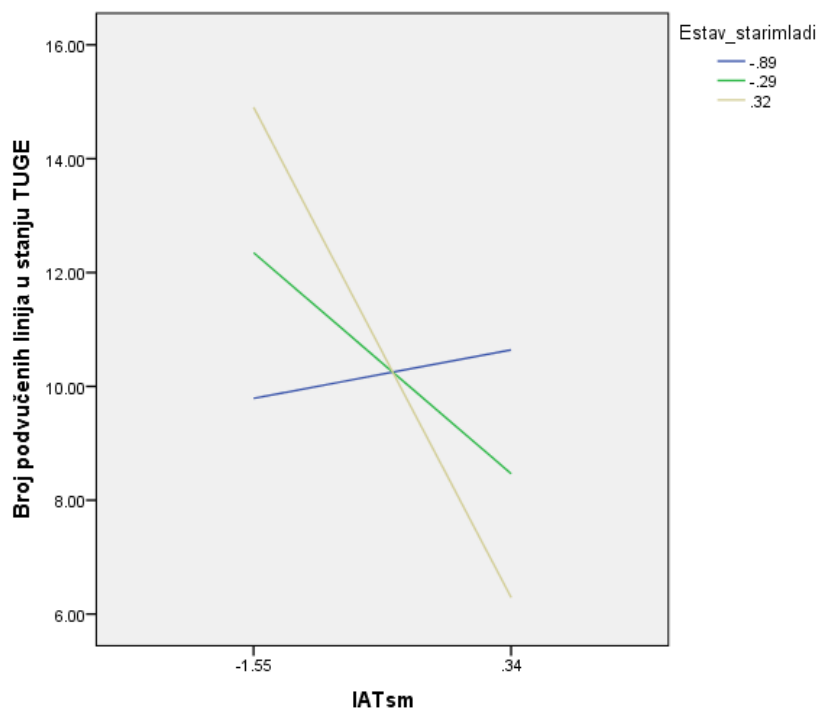
Tabela 59

Modeli moderatorske uloge valence i intenziteta afekta u predikciji (osetljivosti na) socijalne diskriminacije starijih osoba na osnovu različitih eksplicitnih i implicitne mere stava prema starijim osobama

<i>Model</i>	<i>Prediktori</i>	<i>Kriterijum</i>
1	1) Eksplicitne mere stavova prema starijima	Osetljivost na diskriminaciju u NEGATIVNOM afektu
2	2) Implicitna mera predrasuda prema starijima	Osetljivost na diskriminaciju u POZITIVNOM afektu
3	3) Faktori interakcije implicitnih i eksplicitnih mera	Spremnost za interakciju sa starijim osobama u NEGATIVNOM afektu
4	4) Faktor interakcije implicitne mere i intenziteta afekta	Spremnost za interakciju sa starijim osobama u POZITIVNOM afektu
5	5) Faktori interakcije eksplicitnih mera i intenziteta afekta	Procena fotografija starijih osoba u NEGATIVNOM afektu
6		Procena fotografija starijih osoba u POZITIVNOM afektu

Kada je u pitanju predviđanje (1) **osetljivosti na diskriminaciju** na osnovu različitih mera stavova pokazuje se da se osetljivost na diskriminaciju starijih osoba u negativnom afektu bazira delimično na implicitnim predrasudama prema starijima ($\beta = -.22$, $t = -2.22$, $p = .029$), kao i interakciji između ovih implicitnih predrasuda i relativne eksplicitne mere stava prema starijim osobama ($\beta = -.25$, $t = -2.44$, $p = .017$). Ovakav model predviđa tek 11% varijanse kriterijuma ($R^2 = .11$, $F(2, 87) = 5.40$, $p = .006$). Interakcija navedenih mera stavova u predviđanju osetljivosti na diskriminaciju ilustrovana je na Grafiku 13. Implicitne mere pokazuju prediktivnu validnost u slučaju povoljnijeg eksplicitnog stava prema starijima u odnosu na mlade (a ne i u slučaju nepovoljnijeg stava). U ovom slučaju povoljniji implicitni stav prema starima vodi smanjenoj osetljivosti. Dalje, nije utvrđena povezanost nijednog od testiranih prediktora i navedenog kriterijuma u pozitivnom afektu. U slučaju (2) asimetrije u **spremnosti da se uđe u interakciju sa starijim osobama** u poređenju sa ulaženjem u interakciju sa

mladima, kako u negativnom, tako i u pozitivnom afektu, ispitanici se oslanjaju na eksplicitne, a ne na implicitne predrasude prema starijim osobama. Kada su tužni, spremnost na interakciju se može predvideti na osnovu topline osećanja prema starijim osobama ($\beta = .26, t = 2.55, p = .012$). Međutim, procenat objašnjene varijanse spremnosti na interakciju sa starijim partnerima je veoma nizak – 7% ($R^2 = .07, F(1, 88) = 6.52, p = .012$). I u slučaju pozitivnog afekta ovaj procenat je bio sličan – 8.5% ($R^2 = .08, F(1, 88) = 8.21, p = .005$), ali je bio baziran na eksplicitnim stavovima izraženim skorom na Fraboni upitniku ($\beta = -.29, t = -2.87, p = .005$). Na kraju, kada je u pitanju (3) **procena umetničkih fotografija nagih starijih osoba**, jedini značajan prediktor kako u negativnom, tako i u pozitivnom afektu, je bio skor na Fraboni upitniku. U slučaju predviđanja procene fotografija u negativnom afektu procenat objašnjene varijanse je bio 24.6% ($R^2 = .25, F(1, 88) = 28.64, p < .001; \beta = -.50, t = -5.35, p < .001$), dok je u slučaju pozitivnog afekta bio 19.9% ($R^2 = .20, F(1, 88) = 21.83, p < .001; \beta = -.45, t = -4.67, p < .001$). Intenzitet afekta se nije pokazao kao značajan moderator prediktivne validnosti ni implicitnih niti eksplicitnih mera stavova ni u jednom od testiranih modela. Drugim rečima faktori interakcije intenziteta afekta i pojedinačnih mera stavova nisu bili značajni ni u jednom od modela.

Grafik 13. Interakcija implicitne (IATsm) i eksplicitne (E_stariji_mladi) mere stava prema starijima u predikciji osetljivosti na socijalnu diskriminaciju u negativnom afektu

Na kraju, želeli smo da direktno testiramo i da li su navedene razlike u prediktivnoj moći modela (i mera) stavova u različitim afektivnim stanjima statistički značajne. S obzirom da je afekat u nacrtu ovog ogleda bila ponovljena mera, za svakog ispitanika smo izračunali razliku između mere (osetljivosti) socijalne diskriminacije u negativnom i pozitivnom afektu, a potom smo ove mere upotrebili kao regresione kriterijume. Prediktori su bili identični onim u Tabeli 55. Jedino se mera intenziteta afekta razlikovala. Naime, kako bi bila paralelna meri kriterijuma, ona je predstavljala razliku u intenzitetu afekta u negativnom u poređenju sa pozitivnim afektom. Primenjena je ponovo regresija „po koracima“. Međutim, nijedan od prediktora niti modela nije bio značajan. Drugim rečima, prethodno opisane razlike u predikciji (osetljivosti) socijalne diskriminacije u različitim afektivnim stanjima se ne mogu tretirati kao supstancijalne.

5.2.10. Rezime nalaza

Da sumiramo, dobijeni rezultati ukazuju da valenca i intenzitet afekta ne moderiraju prediktivnu validnost različitih mera stavova u predviđanju različitih

parametara socijalne diskriminacije prema starijim ljudima. Što se tiče drugog cilja ove teze (glavnog efekta afekta na ponašanje), generalni trend jeste da afekat ne boji ispoljavanje socijalne diskriminacije prema starijim osobama. Utvrđeno je jedino da je manji intenzitet afekta vodio povoljnijoj oceni lepote i umetničke vrednosti fotografija, međutim snaga ove veze je bila relativno mala. Na kraju, kada su u pitanju različiti modeli prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera, u ovom ogledu se najpre može govoriti o postojanju disocijativnog obrasca. Implicitne mere su bile prediktivne za osetljivost na socijalnu diskriminaciju, a eksplicitne za ispoljavanje socijalne diskriminacije, dok obrnuto nije važno.

5.3. Ogled 3: diskusija rezultata

5.3.1. Implicitni i eksplicitni stavovi prema starijim osobama

Istraživanja stavova prema starijim osobama mahom izveštavaju da negativni stavovi preovlađuju nad pozitivnima (Crockett & Hummert, 1987; Hess, 2006; Hummert, 1999; Kite & Wagner, 2002, prema Hummert, 2011), što su potvrđuju i meta-studije (Gordon & Arvey, 2004; Kite, Stockdale, Whitley, & Johnson, 2005). I istraživanja koja se bave implicitnim predrasudama prema starijim osobama daju slične rezultate – na implicitnom nivou se po pravilu utvrđuje negativan stav prema starijim osobama (Hummert et al., 2002; Levy & Banaji, 2002; Malinen, 2009; Neto, 2009; Nosek et al., 2007b; Tam et al., 2006). Negativnost implicitnih stavova može se smatrati u neku ruku univerzalnim fenomenom jer je nezavisna od kulture, kao i od životnog doba ispitanika (Nosek et al., 2007b).

U našem istraživanju utvrđene su kako implicitne tako i eksplicitne predrasude prema starijim osobama. Međutim, eksplicitne predrasude nisu bile toliko izražene koliko se moglo očekivati na osnovu navedenih istraživanja. Naime, prosečan skor na Fraboni upitniku ukazivao je na to da se ispitanici pre ne slažu nego slažu sa tvrdnjama u kojima je bio izražen negativan stav prema starijima. Na drugim merama (mera direktne evaluacije stavskog objekta, termometar osećanja i mera eksplicitne preferencije starijih u odnosu na mlade osobe) utvrđene su nešto negativniji stavovi, koje se pre svega mogu smatrati posledicom postupka njihovog izračunavanja, odnosno relativnosti njihove prirode. Naime, ispitanici ispoljavaju pozitivan stav prema starijim osobama i još

pozitivniji stav prema mladima što rezultira u negativnom ili predrasudama obojenom stavu prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima. Ovakvi nalazi dobijani su i u drugim studijama koje su angažovale studente pomagačkih profesija kao ispitanike (Hultgren, 2012; Karpinski & Hilton, 2001; Lin et al., 2011; Malinen, 2009; Neto, 2009; Tam et al., 2006). Pored toga moguće je da ovakva, upadljivo različita slika od one koja je utvrđena nizom prethodnih istraživanja i meta-studijama potiče i od zahteva da se simultano evaluiraju dve socijalne grupe – starije i mlade osobe. Ovakav način ocenjivanja, koji se često primenjuje u novijim istraživanjima, mogao bi voditi većoj težnji da se bude ravnopravan u evaluaciji i posledično manjem stepenu izraženosti eksplicitnih predrasuda na ovakvim merama.

U domenu predrasuda uglavnom preovlađuju nalazi o niskim korelacijama između implicitnih i eksplicitnih mera (Greenwald et al., 2009; Oswald et al., 2013). Niske korelacije, ili češće izostanak korelacija između implicitnih i eksplicitnih mera, utvrđeni su i u slučaju predrasuda prema starijim osobama (Hummert et al., 2002; Lin et al., 2011; Malinen, 2009; Neto, 2009; Nosek et al., 2007b; Tam et al., 2006; Tomašić, 2011). Nozek i saradnici (2007b) čak ističu da je u poređenju sa stavovima prema drugim diskriminisanim grupama, korespondencija između implicitnih i eksplicitnih mera najmanja u domenu predrasuda prema starijima. Nepostojanje korelacije između implicitne i eksplicitnih mera dobijen je i u našem istraživanju. Sa druge strane, utvrdili smo da su veze između različitih eksplicitnih mera stava prema starijim osobama umerenog do snažnog intenziteta. Slični nalazi dobijeni su i u prethodnim istraživanjima (Karpinski & Hilton, 2001). Ovakvi obrasci povezanosti svedoče ili o (1) potpuno različitim konstruktima koji leže u osnovi implicitnih i eksplicitnih predrasuda prema starijima ili o (2) neadekvatnoj konstrukt-validnosti IAT mere u pogledu merenja implicitnih predrasuda prema starijim osobama. Naime, sada već niz istraživača postavlja pitanje o tome šta zapravo meri IAT i u kojoj meri se ova procedura može smatrati adekvatnom merom predrasuda (npr. Blanton et al., 2009; Karpinski & Hilton, 2001; Klauer et al., 2010; Rothermund & Wentura, 2004; Olson & Fazio, 2004; Olson et al., 2009).

5.3.2. Predviđanje ponašanja na osnovu implicitnih i eksplicitnih mera stavova

Predviđanje ponašanja na osnovu različitih mera stavova i predrasuda važno je kako u kontekstu ispitivanja validnosti angažovanih mera, tako i zbog pitanja mogućnosti vršenja uticaja na ponašanje (tj. socijalnu diskriminaciju) putem menjanja stavova. U domenu eksplicitnih mera, u dve različite meta-studije utvrđena je niska do umerena korelacija sa različitim aspektima socijalno diskriminatornog ponašanja ($r = .24$, Kraus, 1995; $r = .26$, Talaska, Fiske, & Chaiken, 2008, prema Oswald et al., 2013). U domenu implicitnih predrasuda rezultati su nešto manje konzistentni. Grinvald i saradnici (2009) izveštavaju o niskoj ali značajnoj prediktivnoj validnosti IAT mere predrasuda ($r = .24$), kao i o superiornosti ovih mera u poređenju sa eksplicitnim merama kada je u pitanju predviđanje socijalne diskriminacije ($r = .12$). Novije studije međutim kritikuju dosadašnja istraživanja i nalaze u ovom domenu, skrećući pažnju da većina studija koja se bavi prediktivnom validnošću implicitnih mera s obzirom na socijalnu diskriminaciju (1) predviđa ishode koji se teško mogu smatrati indikatorima diskriminatornog ponašanja; (2) primenjuje kratke i neobično grube eksplicitne mere za koje se već odavno zna da su loši prediktori specifičnih ponašanja i (3) ne diskutuje konstrukt-validnost implicitnih mera (Blanton et al., 2009; Oswald et al., 2013). Oswald i saradnici (2013) u svojoj meta-studiji prediktivne validnosti IAT s obzirom na mere etničke i rasne diskriminacije utvrđuju: (1) veoma nisku korelaciju između IAT i kriterijumskih mera ($.12 < r < .15$); (2) da se prediktivna validnost IAT mahom bazira na korelacijama sa različitim merama aktivnosti mozga koje se ne mogu smatrati indikatorima socijalne diskriminacije i (3) da eksplicitne mere koje se koriste u studijama prediktivne validnosti IAT pokazuju nisku korelaciju sa IAT merama ($r = .14$), kao i sa merama kriterijuma ($.10 < r < .15$).

Imajući u vidu ograničenja prethodnih studija koje su se bavile ispitivanjem prediktivne validnosti implicitnih mera stavova, primenili smo eksplicitne mere različitog nivoa kompleksnosti i opštosti i merili nekoliko različitih ponašanja osmišljenih da u što većoj meri oslikavaju ponašanja u realnom životu. Utvrdili smo da studenti psihologije i andragogije (1) pokazuju visok prag osetljivosti na socijalnu diskriminaciju drugih; (2) ocenjuju fotografije nagih starijih osoba pre kao ružne nego lepe, i neutralne po pitanju umetničke vrednosti; i (3) da ne ispoljavaju socijalnu diskriminaciju na nivou spremnosti da uđu u interakciju sa osobama različitog životnog doba. Ovakvi nalazi u skladu su sa opažanjem da se efekti predrasuda u nešto manjoj meri detektuju na nivou ponašanja u

poređenju sa drugim domenima kao što je na primer socijalno suđenje ili evaluacija (Kite et al., 2005; Pasupathi & Löckenhoff, 2002). Različite mere socijalne diskriminacije korelirale su međusobno u očekivanom smeru osim mere osetljivosti na socijalnu diskriminaciju koja nije bila povezana sa drugim merama. Ovakvi rezultati sugerišu da bi se osetljivost na socijalnu diskriminaciju koju ispoljavaju drugi, mogla smatrati nezavisnim konstruktom od ispoljavanja socijalne diskriminacije. Ovakav nalaz sličan je onom koji su dobili Brejtvejt i saradnici, a to je da svest o nepostojanju diskriminacije starijih u društvu (tj. stepen u kome su osobe bile uverene da se starijim osobama ukazuje poštovanje, uvažavanje i prilike od strane članova društva naspram tome da su one mete diskriminacije) korelira nisko i negativno sa predrasudama prema starima. Drugim rečima, što je negativniji stav prema starijima to je manji stepen svesti o postojanju socijalne diskriminacije starijih osoba u društvu (Braithwaite, Lynd-Stevenson, & Pigram, 1993, prema Braithwaite, 2002) .

Analizom povezanosti između različitih mera predrasuda prema starijima i kriterijumskih mera ponašanja, utvrdili smo da se osetljivost na diskriminaciju starijih ljudi od strane drugih oslanja isključivo na implicitne predrasude prema starijima, dok je sama socijalna diskriminacija starijih povezana sa eksplicitnim predrasudama. Ovaj nalaz dodatno ukazuje da bi osetljivost na diskriminaciju mogla biti nezavisan konstrukt od ispoljavanja socijalne diskriminacije. Smer korelacije između implicitnih predrasuda i osetljivosti na diskriminaciju ukazao je na neobičnu povezanost – da manji stepen implicitnih predrasuda prema starijima vodi manjoj osetljivosti na diskriminaciju starijih. Kao da to, što na primer ne posedujemo predrasude prema starijima na implicitnom nivou, određuje da ih i ne vidimo u spoljašnjom svetu. Međutim, ne treba izgubiti iz vida da je veza između IAT mere i mere osetljivosti na socijalnu diskriminaciju bila niskog intenziteta. Stoga ovaj nalaz treba u najboljem slučaju uzeti sa velikom merom opreza i testirati njegovu replikabilnost u budućim istraživanjima.

Eksplicitne mere stavova prema starijima nisu predviđale osetljivost na socijalnu diskriminaciju drugih, ali su pokazale jasnu superiornost u predviđanju različitih kriterijuma ispoljavanja socijalne diskriminacije. Kao najbolji prediktor se pokazala Fraboni skala koju odlikuju najmanje dve specifičnosti u poređenju sa drugim angažovanim eksplicitnim merama: (1) veća kompleksnost i u skladu sa tim psihometrijska elaboriranost i (2) činjenica da više meri socijalnu diskriminaciju prema

starijima nego što to čine druge eksplicitne mere koje predstavljaju "čistu evaluaciju" stavskog objekta, tj. starijih osoba. Drugim rečima superiorna prediktivna validnost Fraboni skale može ležati u njenim superiornim psihometrijskim karakteristikama, ali i većem poklapanju u pogledu sadržaja i nivoa opštosti sa merama socijalne diskriminacije u poređenju sa drugim eksplicitnim merama koje smo angažovali. Efekti povezanosti ove mere i različitih parametra socijalne diskriminacije bili su umerenog do snažnog intenziteta, i nešto veći od prosečnog efekta identifikovanog meta-studijama (Kraus, 1995; Talaska et al., 2008, prema Oswald et al., 2013). Ovaj nalaz ima poseban značaj budući da prethodne studije koje su ispitivale prediktivnu validnost Fraboni upitnika s obzirom na mere socijalne diskriminacije nisu pronašle značajne efekte u ovom domenu (Braithwaite et al., 1993, prema Braithwaite, 2002; Hultgren, 2012). Jedino je u studiji Muejer-Džonsonove i saradnika utvrđeno da su osobe koje su pokazivale veći nivo predrasuda merenih Fraboni upitnikom bile sklonije da svedoka na suđenju ocene manje povoljno nego ispitanici koji su pokazivali manji stepen predrasuda (Mueller-Johnson, Toggia, Sweeney, & Ceci, 2007).

Uprkos nezavisnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijima, nismo utvrdili postojanje multiplikativnog obrasca prediktivne validnosti iz klasifikacije Perudinja i saradnika (2010). Utvrđena nezavisnost mere osetljivosti na socijalnu diskriminaciju od drugih mera socijalne diskriminacije i njena ekskluzivna zavisnost od implicitnih (a ne i eksplicitnih) stavova najpre ukazuju na postojanje modela duple disocijacije koji može ležati u osnovi prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih stavova prema starijima. Za razliku od prethodnih istraživanja, koja o ovoj disocijaciji govore pre svega u kontekstu predviđanja spontanih i promišljenih oblika ponašanja (Asendorpf et al., 2002; Dovidio et al., 2002; Egloff & Schmukle, 2002; Friese et al., 2008b; Perugini, 2005), naše istraživanje otvara mogućnost disocijacije u ispoljavanju sopstvenog ponašanja i opservaciji ponašanja drugih u domenu socijalne diskriminacije. Ovo dalje otvara i mogućnost drugačijih mehanizama koji mogu da leže u osnovi ispoljavanja socijalne diskriminacije i ocenjivanja diskriminacije drugih. Savremena istraživanja u socijalno kognitivnim neuronaukama ukazuju na postojanje važne distinkcije između procesa koji su fokusirani ka unutra, ka sopstvenom i tuđem unutrašnjem mentalnom prostoru i onih koji su fokusirani ka spolja, ka spolja vidljivim karakteristikama sebe i drugih. Ova distinkcija utemeljena je za sada primarno u nalazima

neuronauka i kako smatraju pojedini autori, predstavlja potencijalni pravac razvoja psiholoških teorija (Lieberman, 2007). Iako primamljiva, ideja o različitim mehanizmima u osnovi ispoljavanja sopstvene i opažanja tuđe socijalne diskriminacije zahteva dodatna istraživanja i replikacije.

5.3.3. Uticaj afekta na ispoljavanje predrasuda prema starijim osobama

Polazeći od pretpostavke da pozitivna afektivna stanja vode heurističkom, a negativna mahom sistematskom modu kognitivne obrade, neka istraživanja ukazuju na veću sklonosti ispitanika da ispolje stereotipe i socijalnu diskriminaciju u pozitivnom, nego u negativnom afektu (Bodenhausen et al., 1994a; Žeželj, 2012). Međutim, niz istraživanja skreće pažnju da uticaj afekta na ispoljavanje stereotipa i predrasuda može zavisi od velikog broja različitih faktora. Na primer, utvrđen je značaj relevantnosti cilja i zadataka kada je u pitanju delovanje afekta na socijalno suđenje – što je taj zadatak relevantniji za ispitanika, to je uticaj afekta manji (Bodenhausen et al., 1994a). Forgas i Fidler ukazuju da će način uticaja afekta na socijalnu diskriminaciju zavisi od relevantnosti grupne pripadnosti – kada je ona visoka negativan afekat će voditi većoj socijalnoj diskriminaciji, a kada je mala onda će pozitivan afekat produkovati identičan efekat (Forgas & Fiedler, 1996).

Nalazi našeg istraživanja ukazuju da su efekti manipulacije afektom na različite oblike socijalne diskriminacije prema starijim osobama nestabilni i zavisni u velikoj meri od redosleda (tj. metodoloških aspekata) eksperimentalne manipulacije. Kontrola redosleda manipulacije u nacrtu eksperimenta dozvolila nam je poređenje mera socijalne diskriminacije u negativnom i pozitivnom afektu. Nije utvrđena nijedna značajna razlika. Sa druge strane, detektovan je efekat intenziteta afekta na spremnost na interakciju sa starijim osobama. Međutim, budući da je identičan efekat utvrđen i u slučaju spremnosti na interakciju sa sredovečnim, kao i sa mladim osobama, on pre govori o vezi između snage afekta i spremnosti na interakciju sa drugim osobama (veći intenzitet afekta vodi većoj spremnosti na interakciju), nego o uticaju intenziteta afekta na socijalnu diskriminaciju starijih osoba. Pored toga, utvrdili smo da ocena lepote i umetničke vrednosti fotografija zavisi jednim delom od intenziteta afekta: veći intenzitet afekta vodi manje povoljnom estetskom suđenju umetničkih fotografija na kojima su prikazane starije osobe. Budući da nam nisu poznata istraživanja socijalne diskriminacije u kontekstu intenziteta afekta, ovaj nalaz možemo tumačiti pre svega u svetlu prethodnih studija koje

su se bavile ulogom tipa afekta u socijalnom suđenju (npr. Bodenhausen et al., 1994a; 1994b; Žeželj, 2012). Na primer Bodenhausen i saradnici (1994a; 1994b) su pronašli identičan stepen socijalne diskriminacije u slučaju besa kao i radosti (koji je u oba slučaja bio veći nego u slučaju tuge), što sugerije da bi pre intenzitet afekta ili njegova pobuđenost nego valenca, mogao da bude odgovoran za utvrđene razlike. Veći intenzitet afekta bi mogao voditi i manjem stepenu samo-kontrole i posledično većem stepenu ispoljavanja socijalne diskriminacije. Pored toga, veći intenzitet afekta bi mogao voditi većoj socijalnoj diskriminaciji u suđenju kao sredstvu regulacije afekta (u skladu sa predikcijama teorija koje razmatraju ulogu afektivne regulacije u suđenju: Andrade, 2005; Andrade & Cohen, 2007; Forgas, 1995). Međutim, pre upuštanja u dalje teorijske spekulacije, ne treba zaboraviti da je navedena veza utvrđena samo u slučaju estetskog suđenja fotografija, a ne i asimetriji u izboru partnera za interakciju i osetljivosti na socijalnu diskriminaciju. Objašnjenje ove nekonzistentnosti može ležati u: (1) nestabilnosti utvrđenih efekata, kao i u (2) specifičnostima i razlikama angažovanih mera. Naime, dok mera osetljivosti na socijalnu diskriminaciju predstavlja jednu novu i nedovoljno istraženu operacionalizaciju, asimetrija u izboru partnera za interakciju je bila mera na kojoj na angažovanom uzorku studenata pomagačkih profesija nije utvrđen znatan stepen socijalne diskriminacije. Pored toga obe navedene mere se mogu smatrati merama ponašanja, dok je ocena fotografija pre mera evaluativnog suđenja i kao takva je podobnija za detektovanje socijalne diskriminacije (Kite et al., 2005; Pasupathi & Löckenhoff, 2002). Na budućim istraživanjima je da vezu između socijalne diskriminacije i intenziteta afekta dodatno ispituju i provere.

5.3.4. Afekat kao moderator prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stava prema starijim osobama

Dosadašnja istraživanja se, koliko je nama poznato, nisu bavila moderatorskom ulogom afekta u predviđanju socijalne diskriminacije na osnovu različitih mera predrasuda. Uprkos prethodnim istraživanjima koja su utvrdila značajnu ulogu afekta u drugim domenima stavova (politički stavovi, stavovi prema ishrani, i stavovi prema donaciji krvi, Holand et al., 2012), kao i nalazima prethodna dva izložena ogleda, u slučaju stavova prema starijim osobama nismo detektovali navedeni obrazac. Naime iako smo na nivou korelacija identifikovali nešto intenzivnije veze između implicitnih i eksplicitnih stavova i ponašanja u slučaju negativnog afekta nego u slučaju pozitivnog,

pokazalo se da ove razlike nisu značajne. Drugim rečima, različite mere stavova su bile podjednako (ne)validne u predviđanju socijalne diskriminacije kako u negativnom tako i u pozitivnom afektu.

Postavlja se pitanje zašto u ovom domenu nije utvrđena moderatorska uloga afekta? Jedna od mogućnosti jeste da, kada postoji prethodno ustanovljena evaluacija određenog stavskog objekta (tj. stav), ona određuje ponašanje prema njemu bez obzira na afekat u kome se to ponašanje izvodi (vidi hipotezu *H3.1.* u poglavlju 2). Ova pretpostavka može se izvesti iz strategije direktnog pristupa koji opisuje Forgas (1995) u okviru svog AIM modela kako bi ukazao da u određenim situacijama afekat nema uticaja na socijalno suđenje jer ono određuju prethodno uspostavljene evaluacije. Forgas ističe da pretpostavka da ljudi teže da minimizuju trud koji ulažu u većinu aktivnosti (slično ideji o "kognitivnom štediši" ili "motivisanom taktičaru", Fiske, 1993; Fiske & Taylor, 2008) sugeriše da će koristiti strategiju direktnog pristupa kad god je to moguće. On navodi da se strategija direktnog pristupa najpre može očekivati u situaciji kada je stavski objekat poznat i brzo aktivira prethodno ustanovljene evaluacije, kao i kada osoba koja donosi sud nije lično involvirana u zadatak i kada ne postoje dovoljni podsticaji iz spoljašnje sredine koji bi zahtevali od nje elaboriraniju obradu (Forgas, 1995). Snaga implicitnih (automatskih) predrasuda u domenu stavova prema starijima i laboratorijski kontekst u kome je proučavano ponašanje mogli su doprineti aktivaciji navedenih uslova i posledično angažovanju direktne strategije koja nije ostavila puno prostora afektu da oboji kako odnos stava i suđenja/ponašanja, tako i samo suđenje/ponašanje. Istraživanje o tome kako afekat utiče na produkovanje starih i novih ideja sugeriše da afekat boji upotrebu novih informacija, dok stare, već ustanovljene informacije bivaju podjednako dostupne u memoriji i u pozitivnom i u negativnom afektu (Gasper, 2004). Ovakav nalaz bi, slično strategiji direktnog pristupa u AIM modelu, mogao dodatno da implicira da se tužni i radosni ispitanici ne razlikuju u suđenju kada to suđenje može da se osloni na nešto što već postoji u memoriji – prethodno ustanovljene evaluacije ili stavove. Ili drugim rečima da će te evaluacije biti podjednako prediktivne za radosne i tužne ispitanike.

Drugo objašnjenje za nepostojanje moderatorske uloge afekta u domenu stavova prema starijima može ležati u specifičnosti samog domena. Za razliku od domena ishrane, konzumacije duvana, pa i političkih stavova, gde su stavski objekti znatno specifičniji i konkretniji, u domenu predrasuda prema starijima stavski objekat je stigmatizovana

socijalna grupa koju kao takvu odlikuje veći stepen kompleksnosti, veći pritisak ka socijalno poželjnom predstavljanju te je potencijalno veći uticaj različitih faktora na ishode socijalne diskriminacije. Različiti faktori koji deluju na ishode socijalnog suđenja i diskriminacije mogu produkovati šum irelevantan za dejstvo afekta, te onemogućiti detekciju moderatorske uloge afekta u ovom domenu.

5.3.5. Rezime

Da sumiramo, osnovni nalaz ovog oglada tiče se disocijativnog obrasca povezanosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova i različitih kriterijuma socijalne diskriminacije. Dok su implicitne mere prediktivne isključivo za osetljivost na socijalnu diskriminaciju koju ispoljavaju drugi, eksplicitne mere su prediktivno validne u domenu ispoljavanja sopstvene socijalne diskriminacije. Ovakav nalaz relevantan je kako u kontekstu proučavanja različitih modela prediktivne validnosti koje implicitne i eksplicitne mere pokazuju u različitim stavskim domenima (Perugini et al., 2010), tako i kao potencijalan pravac istraživanja koji može pružiti nove uvide u aktuelnu problematiku konstrukt-validnosti implicitnih mera predrasuda (Blanton et al., 2009; Karpinski & Hilton, 2001; Olson & Fazio, 2004; Olson et al., 2009). Moderatorska uloga afekta u ovom ogledu nije utvrđena, što može da ukazuje da je u domenu predrasuda prema starijima, za razliku od domena stavova u drugim ogledima, bila prisutnija strategija direktnog pristupa stavskim evaluacijama koje su, nezavisno od afekta, podjednako bojile ispoljavanje socijalne diskriminacije u različitim afektivnim stanjima. Na kraju, i glavni efekat afekta je izostao u ovom ogledu, što takođe može biti posledica direktnog pristupa. Međutim, nalaz da intenzitet afekta donekle boji diskriminaciju u estetskom suđenju otvara mogućnost da socijalna diskriminacija može imati važnu ulogu u regulaciji afekta snažnog intenziteta.

6. OPŠTA DISKUSIJA REZULTATA

Osnovni problem kojim smo se bavili u ovom radu jeste na koji način afekat oblikuje vezu automatskih i kontrolisanih stavskih procesa i različitih oblika socijalnog suđenja i ponašanja. Dosadašnja istraživanja su mahom prilazila navedenim fenomenima kroz izučavanje direktnog odnosa afekta i socijalnog suđenja i ponašanja, ne uzimajući u obzir stav kao jedan od ključnih konstrukata u domenu predikcije socijalno relevantnih kriterijuma. Osnovni doprinos ovog rada se sastoji u pokušaju da se povežu i primene znanja iz teorija koji se bave ulogom afekta u socijalnoj kogniciji i savremenih istraživanja koja proučavaju problem odnosa stava i ponašanja kroz prizmu implicitnih i eksplicitnih stavskih procesa. Pomenuta tema ispitana je kroz tri cilja, od kojih je jedan bio glavni, a dva sporedna.

Glavni cilj ovog rada bila je provera moderatorske uloge afekta u prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera u različitim domenima stavova (stav prema zdravoj ishrani, stav prema pušenju i stav prema starijim osobama). Dodatni ciljevi su bili: (1) ispitivanje glavnih efekata afekta na ponašanja u različitim stavskim domenima i (2) ispitivanje različitih prediktivnih modela implicitnih i eksplicitnih mera stavova iz klasifikacije Perušinija i saradnika (2010). Teorijski okvir za razmatranje odnosa afekta, stava i ponašanja pronašli smo u teorijama koje se bave efektima iscrpljenosti resursa za samokontrolu (npr. Leith & Baumaister, 1996), kao i različitim teorijama odnosa kognicije i afekta kao što su: (1) Model kognitivnog podešavanja (Schwarz, 2002) (2) Model infuzije afektom (Forgas, 1995) (2) Hipoteza popravljanja raspoloženja (Isen, 1987) i drugi. Kratak rezime utvrđenih rezultata za svaki od oglada i ciljeva dat je na Slici 8.

Ogled 1: Nezdrava ishrana

Ogled 2: Pušenje

Ogled 3: Predrasude prema starima

Rezime rezultata po ciljevima (C1, C2 i C3)

- **C1:** Afekat moderira prediktivnu validnost implicitnih (ali ne i eksplicitnih) stavova kod ljudi koji jedu manje količine slatkiša: Osobe se više oslanjaju na svoje implicitne stavove kada su tužni.
- **C2:** Količina konzumiranih slatkiša u zadatku „probaj i oceni“ nije u vezi sa afektom.
- **C3:** Implicitne i eksplicitne mere stavova u ishrani koreliraju blago i predstavljaju dobre prediktore ponašanja.
- **C1:** Intenzitet afekta određuje prediktivnu validnost faktora interakcije između implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema pušenju.
- **C2:** Količina konzumiranih cigareta je u direktnoj vezi sa intenzitetom afekta.
- **C3:** Postoji korelacija između implicitnih i eksplicitnih stavova prema pušenju; količina konzumiranih cigareta je u vezi jedino sa merom uživanja u pušenju.
- **C1:** Afekat ne moderira prediktivnu validnost implicitnih i eksplicitnih mera stavova prema starijima.
- **C2:** Različiti aspekti socijalne diskriminacije starijih osoba nisu u vezi sa afektom.
- **C3:** Kada ocenjuju socijalnu diskriminaciju drugih osobe se oslanjaju na svoje implicitne stavove, dok je izražavanje sopstvene socijalne diskriminacije u vezi sa eksplicitnim stavovima. Implicitne i eksplicitne mere stavova prema starijima ne koreliraju.

Slika 8. Rezime rezultata različitih ogleda po ciljevima

Kada je u pitanju glavni cilj ovog rada, nismo ustanovili podjednako važnu ulogu afekta u oblikovanju veza između stava i ponašanja u različitim domenima. Pored toga, uloga afekta se pokazala značajno kompleksnijom i drugačijom od one koju su utvrdili Holand i saradnici (2012). Zavisila je od različitih faktora (domen stavova, kontrolabilnost ponašanja, samokontrola...) i određivala je ne samo direktne efekte različitih mera stavova na ponašanje već i efekte njihove interakcije. Tako je u prvom ogledu ustanovljeno da afekat moderira eksplicitne stavove u slučaju predikcije ocene konzumiranih slatkiša (veća prediktivna validnost u pozitivnom afektu), a implicitne stavove u slučaju predikcije količine konzumiranih slatkiša (veća prediktivna validnost u negativnom afektu) i to samo za ispitanike koji su skloniji samokontroli ili suzdržavanju u konzumaciji slatkiša. U domenu konzumacije duvana utvrđena je trostruka interakcija između intenziteta afekta i implicitnih i eksplicitnih stavova. Moderatorska uloga afekta u ogledu u kome su ispitivani odnosi između različitih mera stavova prema starijima i socijalne diskriminacije starijih nije utvrđena.

Što se tiče glavnog efekta afekta (valence i intenziteta) na različita ponašanja, nismo utvrdili ovaj uticaj na količinu konzumiranih slatkiša, ali se pokazalo da afektivno stanje donekle boji ocenjivanje slatkiša (radosni ispitanici su ocenjivali konzumirane slatkiše kao slađe, a tužni kao gorče). U drugom ogledu se pokazalo da je intenzitet afekta važan korelat količine konzumiranih cigareta. Ispitanici su bili skloni da više puše u afektu snažnijeg intenziteta bez obzira na njegovu valencu. Nalazi trećeg ogleda su sugerisali da ne postoji veza između valence i intenziteta afekta sa različitim parametrima socijalne diskriminacije prema starima. Jedino je utvrđeno da intenzitet afekta donekle boji diskriminaciju u estetskom suđenju (snažniji afekat bez obzira na valencu vodi manje povoljnoj oceni lepote i umetničke vrednosti fotografija na kojima su prikazane starije osobe) čime je ostala otvorena mogućnost da socijalna diskriminacija može imati određenu ulogu u regulaciji afekta snažnog intenziteta.

Na kraju, što se tiče trećeg cilja ove teze, u domenu *konzumacije slatkiša* (ponašanja) identifikovan je aditivan model predikcije ponašanja i superiorna prediktivna validnost implicitnih mera, dok je u slučaju *ocenjivanja slatkiša* (evaluativnog suđenja) utvrđen multiplikativni obrazac predikcije ponašanja. U domenu *konzumacije duvana* ustanovljena je pre svega superiorna prediktivna validnost eksplicitnih mera. Tek uvođenjem moderatorske uloge intenziteta afekta, mogao se detektovati multiplikativni obrazac prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera. U slučaju *socijalne diskriminacije prema starijim osobama* dominirao je disocijativni obrazac povezanosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova i različitih kriterijuma socijalne diskriminacije. Dok su implicitne mere bile prediktivne isključivo za osetljivost na socijalnu diskriminaciju koju ispoljavaju drugi, eksplicitne mere su pokazale prediktivnu validnost u domenu ispoljavanja socijalne diskriminacije.

6.1. Uloga afekta u moderaciji prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova

Jedan od važnih nalaza ovog istraživanja jeste da u sprovedenim ogledima nisu potvrđeni rezultati Holanda i saradnika (2012). U slučajevima kada jeste utvrđena moderatorska uloga afekta, ona je ukazivala ili na drugačiji (Ogled 2) ili direktno suprotan (Ogled 1) obrazac moderacije od onoga koji su ustanovili ovi autori. Ovakva slika predstavlja, čini nam se, još jednu ilustraciju opšteg problema replikabilnosti nalaza u socijalnoj psihologiji o kome se sve više diskutuje u naučnoj javnosti (Asendorpf et al.,

2013; Brandt et al., 2014; McGuire, 2013; Nosek, Spies, & Motyl, 2012; Pashler & Wagenmakers, 2012). Sa druge strane, treba imati u vidu i to da su generalno istraživanja u kojima se primenjuje IAT tehnika u većini slučajeva transparentna i dostupna svima što olakšava proces replikacije (materijali i naučni članci većine vodećih autora u ovoj oblasti su po pravilu svima dostupni). Pored toga procedura se primenjuje u na velikom broju jezika (preko 26 različitih jezika registrovanih na internet stranici projekta implicitno⁴⁷), i osnovni efekat IAT (koji je sastoji u preferenciji ka sopstvenoj grupi) se barem u domenu stavova dosledno replicira i visokog je intenziteta o čemu svedoče vrednosti D mere.

S obzirom da su Holand i saradnici (2012) nalaz da implicitne mere pokazuju veću prediktivnu validnost u pozitivnom, a eksplicitne u negativnom afektu tumačili u kontekstu modela kognitivnog podešavanja Klora i saradnika (2004), jasno je da rezultati koje smo mi utvrdili ne govore u prilog ovom modelu. Model kognitivnog podešavanja kaže da su ljudi u negativnom afektu skloniji razmišljanju i sistemskoj obradi, a u pozitivnom heurističkoj i površnoj. Suprotno tome, u prvom ogledu ovog istraživanja, implicitne mere, kao odraz automatske komponente stava, pokazale su značajniju prediktivnu validnost u negativnom afektu, dok su eksplicitne (i to pre svega one koje su zasnovane na kognitivnoj komponenti stavova) bile prediktivnije u pozitivnom. Ovakav obrazac je više u skladu sa idejom novih neuropsiholoških teorija odnosa afekta i kognicije, koje tvrde da pozitivni afekat ima facilitatorne efekte na više kognitivne procese. U okviru tih procesa ubrajaju se i procesi egzekutivnih funkcija koji igraju važnu ulogu u samokontroli (gde se između ostalog može naći i kontrola implicitnih stavova, vidi Hofmann, Friese, & Roefs, 2009; Hofmann, Schmeichel, & Baddeley, 2012). Pored toga, rezultati koje smo utvrdili u domenu nezdrave ishrane mogu se sagledati i u svetlu pogleda da negativan afekat vodi iscrpljenosti resursa za samokontrolu usled čega se povećava verovatnoća oslanjanja na automatske, implicitne stavove (za sličan pogled vidi Friese et al., 2008b; Hofmann et al., 2007). U ogledu u kome su ispitivani stavovi i ponašanja u vezi sa konzumacijom duvana utvrđeno je da i implicitni i pre svega afektom zasićeni eksplicitni stavovi imaju važnu ulogu u određivanju ponašanja u afektu određenog intenziteta (bez obzira na valencu). Rezultati su sugerisali da afekat jačeg intenziteta podstiče na veću konzumaciju duvana, ali da nivo ove konzumacije zavisi od interakcije implicitnih i eksplicitnih mera stavova. Taj nivo je bio najviši kada je postojalo

---

⁴⁷ www.projectimplicit.net

poklapanje između implicitnih i eksplicitnih mera, a najniži kada nije bilo ovog poklapanja. Ako pretpostavimo da ljudi teže da regulišu sopstveni afekat, kao i da jedan od načina te regulacije može biti ponašanje u skladu sa sopstvenim stavovima, ne iznenađuje važna uloga implicitnih stavova u konzumaciji slatkiša u negativnom afektu (Ogled 1), kao i oslanjanje na svoje implicitne i afektom zasićene eksplicitne stavove u afektu snažnijeg intenziteta (Ogled 2). Ideja o regulaciji afekta može se pronaći u različitim dinamičkim teorijama odnosa afekta i kognicije, kao što su hipoteza o popravljaju raspoloženja (Isen, 1987), kao i u savremenim integrativnim teorijama odnosa afekta i kognicije (Andrade & Cohen, 2007; Forgas, 1995). Sve navedene teorije govore o tome da ljudi pokazuju sklonost da regulišu afekat: negativni da izbegnu i poprave, a pozitivni da održe.

Integrativne teorije, među kojima je i Forgasov model infuzije afektom (1995), mogu takođe da pruže objašnjenje neusklađenih rezultata koje smo utvrdili u različitim ogledima (npr. postojanje moderacije u prvom i drugom ogledu i izostanak u trećem). Naime, suštinska odrednica strategije motivisane obrade, jedne od strategija predloženih u Forgasovom modelu, jeste da obrada služi regulaciji afekta i moguće je, kao što smo već naveli, da su u prvom, kao i drugom ogledu ispitanici bili vođeni regulacijom afekta. Sa druge strane, strategija direktnog pristupa ostavlja otvorenom mogućnost da pojedina ponašanja najpre određuju prethodno ustanovljene evaluacije (drugim rečima stavovi), te da afekat ne mora imati značajnu ulogu u određivanju ponašanja u ovom slučaju. Upravo se ovo moglo desiti u trećem ogledu u kome jesmo utvrdili da su stavovi prema starijima značajni prediktori socijalne diskriminacije prema njima, ali nismo utvrdili da afekat moderira ovaj odnos. Ostaje otvoreno pitanje zašto je u trećem ogledu, za razliku od prva dva, dominirala strategija direktnog pristupa. Jedno od mogućih objašnjenja vredi potražiti u nalazu da su u ovom domenu bile u proseku najsnažnije implicitne asocijacije (tj. najveće prosečne vrednosti D mere) i da je to vodilo većoj verovatnoći da suđenje ispitanika odrede prethodno ustanovljene evaluacije, odnosno da ispitanici primene strategiju direktnog pristupa pre nego motivisane obrade. Na budućim studijama je da istraže ovu mogućnost.

Rezultati koje smo dobili svedoče o složenom međusobnom odnosu afekta, stava i ponašanja. Ovaj odnos izgleda da zavisi od niza različitih faktora, kao što su između ostalog: domen stavova, kontrolabilnost ponašanja i samokontrola kao crta. Imajući u

vidu da u našem ogledu ovi faktori nisu sistematski varirani niti mereni, na budućim istraživanjima je da provere i potvrde njihov uticaj. U nekim od narednih primena procedure „probaj i oceni“ svakako vredi izmeriti dodatne parametre koje bi nam pružili uvid u to u čemu se razlikuju ispitanici koji jedu veće i manje količine slatkiša. Ti parametri bi, u skladu sa pretpostavljenim faktorima, mogli biti: samokontrola kao crta (npr. Tangney et al., 2004), impulsivnost i samodisciplina (Costa & McCrae, 1992), ili obrasci ponašanja u ishrani (npr. De Lauzon et al., 2004). Razlike u utvrđenim obrascima s obzirom na stepen kontrolabilnosti ponašanja (ocenjivanje naspram konzumaciji slatkiša) bi se mogle proveriti i u drugim stavskim domenima (tj. konzumaciji duvana). Drugi stavski domeni koji nisu bili obuhvaćeni ovim istraživanjem, kao što su na primer konzumacija alkohola, preferencija različitih robnih marki, vegetarijanstvo, muzičke preferencije i slično su takođe polja u kojima vredi preispitati ustanovljene obrasce.

6.2. Glavni efekat afekta na različita štetna ponašanja usmerena ka sebi i drugima

Na osnovu istraživanja i modela koji svedoče o tome da pozitivno afektivno stanje vodi heurističkom modu obrade i posledično rizičnijim ponašanjima i manjoj samokontroli, kao što su model kognitivnog podešavanja (Schwarz, 2002) i hipoteza o umanjenim kapacitetima za obradu (Mackie & Worth, 1989, 1991), može se zaključiti da će pozitivan afekat voditi većoj količini štetnih oblika ponašanja. Istovremeno, na osnovu istraživanja koja svedoče o slomu samokontrole u negativnom afektu (Bruyneel et al., 2009; Leith & Baumaister, 1996; Tice et al., 2001, 2007), kao i facilitornom dejstvu pozitivnog afekta (Ashby et al., 1999, 2002) može se očekivati da se veći oblik štetnih ponašanja upravo ispolji u negativnom afektu. Međutim, rezultati koje smo utvrdili u našim ogledima nisu potvrdili ni jednu ni drugu hipotezu. Glavni efekat afekta na štetno ponašanje je vidno izostao u ogledima u kojima je afekat eksperimentalno indukovan. Sa druge strane, u ogledu u kome su afekat i ponašanje praćeni u svakodnevnom životnom kontekstu (Ogled 2), mogao se identifikovati uticaj afekta i to kroz efekat intenziteta, a ne valence. Drugim rečima, o kom god ogledu da je reč, valenca afekta nije imala uticaja na merena ponašanja (konzumacija slatkiša, konzumacija duvana, ispoljavanje socijalne diskriminacije prema drugima). Međutim, utvrdili smo da je intenzitet afekta u vezi sa snagom određenih ponašanja. Ovo se pre svega moglo identifikovati u ogledu koji se ticao konzumacije duvana (veći intenzitet = veći broj konzumiranih cigareta), i delimično u trećem ogledu gde se pokazalo da afekat većeg intenziteta vodi većoj spremnosti na

interakciju sa drugima, kao i sklonosti da se manje povoljno ocenjuje estetska lepota i vrednost umetničkih fotografija na kojima su prikazani stariji ljudi.

Utvrđeni nalazi upućuju na to da intenzitet afekta igra značajnu ulogu u određivanju ponašanja, što je nešto što je zanemareno u prethodnim istraživanjima jer su do sada štetni oblici ponašanja uglavnom razmatrani u kontekstu valence afekta (npr. Dubé et al., 2005; Christensen & Brooks, 2006; Baker et al., 2004; Berkman et al., 2011; van Strien et al., 2013; Vinci et al., 2012). Postoje, međutim, studije koje ističu važnost pobuđenosti afekta (npr. Cools, Schotte, & McNally, 1992; Fedorikhin & Patrick, 2008, 2010; Macht, 2008), kao i stresa, za učestalost štetnih oblika ponašanja (npr. Greeno & Wing, 1994; Kassel et al., 2003; Stone & Brownell, 1994; Todd, 2004). Ova istraživanja, slično našem nalazu o efektu intenziteta afekta, ističu da veća pobuđenost ili nivo stresa vode većoj učestalosti različitih štetnih ponašanja kao što su konzumacija duvana i slatkiša. Zanimljivo je pitanje da li se konstrukti pobuđenosti i stresa razlikuju od intenziteta afekta, na koji način i u kojoj meri. Neki autori izjednačavaju pobuđenost sa intenzitetom afekta (npr. Macht, 2008), dok drugi zastupaju stanovište da su pobuđenost i afekat dva različita koncepta iza kojih stoji drugačija neurobiološka osnova (npr. Ashby et al., 2002). Buduća istraživanja, u kojima bi se precizno operacionalizovali navedeni konstrukti i poredio njihov efekat na različite oblike štetnih ponašanja pomogla bi u rasvetljavanju ove terminološke i empirijske neusaglašenosti autora u ovom domenu.

S obzirom da su snažniji efekti utvrđeni u ogledu u kome su relevantni konstrukti mereni u prirodnim uslovima, treba otvoriti i pitanje u kojoj meri je laboratorijski kontekst adekvatan za merenje afekta i ponašanja. Pokazuje se da veliki broj eksperimentalnih procedura za izazivanje afekta, i to naročito negativnog, nije dovoljno efikasna (Westermann et al., 1996). O ovome svedoči i rezultat o ograničenoj uspešnosti manipulacije koje smo ustanovili u prvom ogledu (ispitanici kod kojih je indukovana tuga su izvestili da su u proseku neutralnog afektivnog stanja), kao i detaljnim pregledom izveštaja drugih istraživanja gde se često može ustanoviti da su „tužni“ ispitanici bili ili neutralnog ili blago pozitivnog afekta (vidi npr. Holland et al., 2012). Pored toga, i u slučaju efikasnih procedura kojima se dostiže efekat supstancijalne veličine (vidi Ogled 3), ostaje otvoreno pitanje da li se ta vrsta afekta može izjednačiti sa afektom koji doživljavamo u svakodnevnom životu. Zato je važno da nalaze dobijene

eksperimentalnim procedurama uporedimo i dopunimo podacima prikupljenim van laboratorijskog konteksta.

Dobijeni rezultati, u kombinaciji sa nalazima o moderatorskoj ulozi afekta, upućuju i na to da ne treba razmatrati glavni efekat afekta na određeno ponašanje bez uzimanja u obzir stava osobe prema tom ponašanju. Izgleda da neka ponašanja mogu imati funkciju regulacije afekta, ali samo ako su usklađena sa bilo implicitnim ili eksplicitnim stavom te osobe, ili i jednim i drugim. Drugim rečima, ne samo da su teorije koje se bave odnosom afekta, kognicije i ponašanja važne za tumačenje moderatorske uloge afekta u odnosu između stava i ponašanja, već je i konstrukt stava važan za potpuno razumevanje efekata i uslova pod kojim afekat deluje na ponašanje. Upravo to prepoznaje Forgas (1995) kada u svom modelu odnosa afekta i obrade definiše direktnu strategiju obrade u kojoj određuje ulogu prethodno ustanovljenih evaluacija. Imajući navedeno u vidu, u budućim analizama i istraživanjima vredi detaljnije ispitati način na koji stav određuje uticaj afekta na ponašanje. Jedan od načina bi moglo biti ispitivanje kongruentnosti valence afekta i valence stava (npr. pozitivan afekat i pozitivan stav prema konzumaciji slatkiša naspram negativnom stavu i pozitivnom afektu) i toga da li i kako ova kongruentnost boji odnos afekta i ponašanja. Pored toga bilo bi zanimljivo proveriti da li parametri kao što su intenzitet stava, njegova dostupnost i involviranost ljudi prema određenoj temi utiču na efekat koji afekat ostvaruje na ponašanje. Ispitivanje navedenih problema bi moglo upotpuniti literaturu koja se tiče uloge afekta u socijalnoj kogniciji i potencijalno rasvetliti kontradiktorne nalaze koji postoje u ovoj oblasti.

6.3. Modeli prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova

Kada govore o različitim prediktivnim modelima implicitnih i eksplicitnih stavova Peruđini i saradnici (2010) klasifikuju i niz moderatora koji utiču na prediktivnu validnost ovih konstrukata. Među njima su tip ponašanja, različiti aspekti situacije, kao i osobine osobe koja sprovodi ponašanje. Identične klase moderatora navode i Frize i saradnici (2008a). Činjenica da smo u različitim domenima stavova, i koristeći različite kriterijume predikcije, utvrdili različite prediktivne obrasce, svedoči o važnosti navedenih moderatora. Prvo, zanimljiva je razlika u obrascu predikcije konzumacije i ocenjivanja slatkiša koji smo utvrdili u prvom ogledu. U slučaju količine pojedjenih slatkiša, tipu ponašanja koje se može okarakterisati kao neverbalno i relativno spontano, utvrđen je *aditivni model*, odnosno inkrementalna validnost implicitnih mera. Ovakav nalaz u

skladu je sa prethodnim istraživanjima, kao i generalnim zaključkom da su implicitne mere prediktivnije za spontana i neverbalna ponašanja (Perugini et al., 2010). Sa druge strane, u slučaju predikcije ocene konzumiranih slatkiša (kriterijuma koji se može okarakterisati kao verbalan i u manjoj meri spontan) ustanovljen je **multiplikativan model**. Utvrđeno je da su implicitni stavovi prediktivni jedino u slučaju negativnih eksplicitnih stavova prema slatkišima, dok su eksplicitni stavovi prediktivni u slučaju negativnih implicitnih. Ovaj obrazac se razlikuje od tipičnog multiplikativnog modela koji opisuju Perugini i saradnici prema kome bi poklapanje implicitnih i eksplicitnih stavova trebalo da vodi većoj prediktivnoj validnosti oba konstrukta i tako otvara mogućnost postojanja multiplikativnih modela različite prirode koje vredi istražiti u budućim studijama. U drugom ogledu implicitne mere nisu pokazale prediktivnu validnost. Jedina prediktivna mera je bila eksplicitna mera u uživanja u pušenju. Međutim, uvođenjem afekta kao moderatorske varijable pokazalo se da je za predviđanje konzumacije duvana u afektu ključna međuigra implicitnih i eksplicitnih mera stavova. U ovom slučaju potvrđen je klasičan multiplikativni model koji opisuju Perugini i saradnici, jer je poklapanje između implicitnog i eksplicitnog stava vodilo većoj prediktivnoj validnosti oba konstrukta. Na kraju, u domenu socijalne diskriminacije prema starijima utvrđen je **disocijativni model**: implicitne mere su bile prediktivne isključivo za osetljivost na socijalnu diskriminaciju koju ispoljavaju drugi, dok su eksplicitne mere pokazale prediktivnu validnost u domenu ispoljavanja socijalne diskriminacije. Dosadašnja istraživanja, koja su identifikovala disocijativni obrazac, mahom su to činila u domenu spontanih ili neverbalnih i promišljenih ili verbalnih ponašanja. Dok su implicitne mere bile prediktivne za spontana/neverbalna, eksplicitne su predviđale promišljena/verbalna ponašanja (Perugini et al., 2010). I u ovom slučaju naši nalazi otvaraju mogućnost drugačije prirode disocijativnog modela. Drugim rečima, otvaraju zanimljivu mogućnost da u osnovi teorijske razlike između implicitnih i eksplicitnih stavova, pored impulsivnih naspram promišljenim procesima (npr. Strack & Deutsch, 2004), i pretežno afektivnih naspram kognitivnim procesima (npr. Smith & Nosek, 2011), mogu ležati i procesi koji jesu ili nisu usmereni ka mentalnom prostoru drugih. Ovakva distinkcija važna je i za konstrukt-validnost koju IAT metoda ima u domenu merenja predrasuda što je pitanje koje postavlja sve veći broj autora (npr. Blanton et al., 2009; Oswald et al., 2013).

Pored toga što dopunjuju korpus nalaza o različitim obrascima prediktivne validnosti implicitnih i eksplicitnih mera stavova, naši rezultati otvaraju i neka nova pitanja. Jedno od njih je pitanje nelinearne povezanosti implicitnog stava i količine konzumiranih slatkiša. Pokazuje se da između stava i ponašanja u ovom domenu postoji pozitivna veza u uzorku onih koji u većoj meri kontrolišu svoje ponašanje, a negativna kod onih koji to ponašanje ne kontrolišu. Na budućim istraživanjima je da proveriti da li je samokontrola ključni moderator pravca ove veze, kao i da istraže različita moguća objašnjenja negativnog aspekta odnosa između implicitnih stavova u ishrani i konzumacije slatkiša. Jedno od takvih objašnjenja može biti efekat preterane korekcije ponašanja, drugo efekat zadovoljstva natopljenom krivicom (*eng. guilty pleasure*). Na kraju, bilo bi svakako zanimljivo proveriti da li se navedeni obrazac dobija u ogledima koji na drugačiji način operacionalizuju ponašanje u domenu nezdrave ishrane (npr. dnevničkim merama), kao i da li se može utvrditi u drugim, srodnim domenima (npr. konzumaciji namirnica bogatih masnoćama, konzumaciji alkoholnih i bezalkoholnih pića, itd.). Drugo pitanje koje otvaraju rezultati prediktivne validnosti utvrđeni u domenu predrasuda prema starijima, jeste pitanje konceptualne razlike između osetljivosti na tuđu i sopstvenu socijalnu diskriminaciju ugroženih grupa. Naši rezultati otvaraju mogućnost da se osetljivost na diskriminaciju može smatrati makar delom različitim konstruktom od samog ispoljavanja socijalne diskriminacije, a na budućim istraživanjima je da testiraju ovu pretpostavku (izveste o replikabilnosti navedenog nalaza, njegovoj generalizabilnosti na druge domene predrasuda i socijalne diskriminacije i ispituju korelate navedenih konstrukata).

6.4. Validnost IAT mere i višedimenzionalna priroda implicitnih stavova

Autori koji kritikuju validnost IAT mere, i to pre svega u domenu predrasuda, uglavnom smatraju da standardni IAT u velikoj meri odražava takozvane „ekstrapersonalne asocijacije“, odnosno asocijacije koje se tiču toga kako određeni objekat stava evaluiraju drugi, koje ne moraju imati nikakve veze sa našim ličnim, intimnim asocijacijama (Arkes & Tetlock, 2004; Fiedler et al., 2006; Karpinski & Hilton, 2001; Olson & Fazio, 2004; Olson et al., 2009; za drugačije stanovište vidi npr. Gawronski, 2009; Nosek, Hawkins, & Frazier, 2011). Diskutujući ovakvu mogućnost, Arks i Tetlok (2004) skreću pažnju na istraživanja koja ukazuju na izostanak povezanosti između implicitnih i eksplicitnih mera predrasuda. Pored toga Olson i saradnici (2009)

ukazuju na niz istraživanja koja daju nelogične tendencije na implicitnom nivou: implicitne preferencije prema voću u odnosu na slatkiše (Karpinski & Hilton, 2001), negativni implicitni stavovi alkoholičara prema alkoholu (Wiers, Van de Luitgaarden, Van den Wildenberg, & Smulders, 2005) i pušača prema duvanu (Swanson et al., 2001). Pored toga govore i o istraživanjima koja ukazuju na izrazitu učestalost implicitnih predrasuda prema različitim stigmatizovanim socijalnih grupama u populaciji (Nosek et al., 2002). Navedene nalaze ovi autori smatraju odrazom činjenice da je IAT mera kontaminirana ekstrapersonalnim asocijacijama, i ukazuju na to da se navedene tendencije ređe uočavaju u slučaju primene drugih implicitnih mera (kao što je između ostalog afektivno primovanje). Sa druge strane, ne treba zaboraviti da bi kontaminiranost ekstrapersonalnim asocijacijama podrazumevala relativnu uniformnost IAT mera, a to nije slučaj. Zbog toga bi gore pomenuto objašnjenje moralo da uvede pretpostavku da su različiti ljudi u različitoj meri podložni uticaju ekstrapersonalnih asocijacija ili normativnih uverenja u jednom društvu.

Obrasci dobijeni u našem istraživanju (tendencija da se na implicitnom nivou preferira voće, negativan stav pušača prema duvanu, izostanak prediktivne validnosti IAT mere u domenu pušenja, nepostojanje korelacije između implicitnih i eksplicitnih mera predrasuda prema starijima, kao i to što se pokazalo da IAT mera predrasuda negativno korelira sa osetljivošću na socijalnu diskriminaciju koju ispoljavaju drugi⁴⁸) u skladu su sa nekim od prethodno opisanih tendencija i kao takvi takođe dovode u pitanje određene aspekte validnosti IAT mere stavova.

Jedno, makar delimično objašnjenje navedenih nalaza, moglo bi da leži u složenosti evaluacija koje potencijalno stoje u osnovi implicitnih stavova. Ovakva složenost podrazumeva da prema jednom stavskom objektu možemo posedovati različite evaluacije u različitim kontekstima (Ajzen, 2001). Drugim rečima, postoji mogućnost da osoba koja ima pozitivan stav prema određenom stavskom objektu gaji i negativne evaluacije prema njemu i obrnuto (Arkes & Tetlock, 2004; Fiedler et al., 2006). Autori koji zastupaju ovakvo stanovište skreću pažnju da, na primer, ljudi sa pozitivnim

---

⁴⁸ Zdravorazumska logika nalaže da bi sa manjim nivoom predrasuda trebalo da ide veća osetljivost na socijalnu diskriminaciju stigmatizovanih drugih. Mi smo utvrdili da su osobe sa pozitivnijim stavovima prema starima, odnosno manjim nivoom predrasuda, manje osetljivi. Ovakav obrazac je suprotan pomenutoj logici, ali u skladu sa idejom da IAT odražava ekstrapersonalne asocijacije. U tom slučaju važi da su „implicitne predrasude prema starima“ (negativan IAT skor) odraz toga da se okolina tretira kao ugrožavajuća prema starima, odnosno da postoji veća osetljivost na socijalnu diskriminaciju.

stavovima prema određenim stigmatizovanim grupama ili stavskim objektima generalno mogu imati negativne evaluacije usled negativnih osećanja krivice, sramote i slično. Ovakva osećanja bi mogla biti objašnjenje kompleksnih stavova u ishrani (pozitivna evaluacija i zdravih i nezdravih namirnica), kao i nelinearnog odnosa između implicitne mere stavova prema slatkišima i konzumacije slatkiša koje smo pronašli u prvom ogledu (povećanje konzumacije slatkiša nakon određene tačke u vezi je sa negativnim osećanjima krivice). Pored toga, kompleksna kako pozitivna, tako i negativna osećanja, mogla bi da leže i u osnovi ambivalentne prirode stavova pušača prema pušenju, kao i izostanka prediktivne validnosti implicitnih stavova dobijenih u drugom ogledu. Čini se da svođenje stava utvrđenog implicitnim merama na globalnu i opštu hedoničku evaluaciju koje zastupa Facio i drugi autori (vidi Olson et al., 2009) sputava uvid u višedimenzionalnost i kompleksnost evaluacija koje određuju IAT efekat. Pitanje višedimenzionalnosti implicitnih asocijacija zaslužuje veću pažnju istraživača kako zbog sagledanja problema konstrukt-validnosti IAT mere, tako i u cilju poboljšanja prediktivnih modela koji uključuju implicitne mere.

Iako postoji veliki broj studija a posledično i meta-studije koje pokušavaju da sagledaju validnost IAT mere u različitim domenima stavova (Greenwald et al., 2009; Hofmann et al. 2005; Nosek, 2005, 2007; Oswald et al., 2013), sistematska studija koja bi podrazumevala široku, višedimenzionalnu operacionalizaciju kako implicitnih, tako i eksplicitnih mera, po onome što je nama poznato, još ne postoji u domenu stavova. Klavina i saradnici su sprovedi nešto slično ovome u oblasti samopoštovanja (Klavina, Schröder-Abé, & Schütz, 2012). Ovi autori merili su kako eksplicitno, tako i implicitno samopoštovanje na nivou faceta i utvrdili poklapanje dva tipa mera za facet socijalnog samopoštovanja, ali ne i za druge facete. Dobijeni nalazi diskutovani su u svetlu često kontradiktornih rezultata koji se dobijaju u domenu odnosa implicitnog i eksplicitnog samo-poštovanja. Obuhvatna MTMM (*eng.* Multi-Trait-Multi-Method) studija odnosa implicitnih i eksplicitnih mera i različitih parametara verbalnog i neverbalnog ponašanja, koju je sprovela Ljiljana Lazarević u svom doktoratu, takođe predstavlja istraživački pokušaj da se na sistematski način izuči validnost implicitnih mera, ali ovog puta u domenu ličnosti. Rezultati njenog doktorata ukazuju na nepovezanost implicitnih i eksplicitnih mera u ovom domenu (Lazarević, 2012). Buduća istraživanja bi po uzoru na prethodne dve studije mogla na sistematičniji način ispitati povezanost različitih mera i u

domenu stavova. Ovakva studija bi mogla da pruži dodatne uvide po pitanju validnosti IAT mere.

6.5. Ograničenja sprovedenih studija i preporuke za buduća istraživanja

Uprkos pažljivom metodološkom planiranju oglada bilo je teško predvideti sve teškoće sa kojima smo se susreli tokom njihovog sprovođenja i kasnijih analiza prikupljenih podataka. Međutim, kritički osvrt na izabrana metodološka rešenja omogućuju nam uvid u različite propuste koja se mogu izbeći u narednim studijama.

Jedno od iznenađenja prvog oglada bio je nelinearni odnos između implicitne mere stava i ponašanja, koji nas je primorao da postavljene hipoteze preispitamo na različitim poduzorcima ispitanika. Ovo je značajno smanjilo veličinu dostupnog uzorka i samim tim statističku moć sprovedenih analiza. Pored toga, nemajući uvid u niz potencijalno relevantnih parametara, nismo mogli sa sigurnošću da ustanovimo u čemu se sastoji razlika između ispitanika koji su jeli veće i manje količine slatkiša. U budućim istraživanjima treba stoga izmeriti što veći broj za nezdravu ishranu relevantnih varijabli (indeks telesne mase, stilovi ponašanja u ishrani, navike u ishrani, kontrola ponašanja u ishrani i slično) koje bi pomogle da se rasvetli razlika između grupa ispitanika koje su konzumirale različite količine slatkiša.

Iako su prethodne studije i meta-analiza tih studija ukazali da izazivanje afektivnih stanja pomoću procedure autobiografskih sećanja predstavlja najefikasniji metod u ovom domenu (Westermann et al., 1996), on se nije pokazao kao dovoljno efikasan u prvom ogledu. Zato smo u trećem ogledu rešili da izmenimo navedenu proceduru uvođenjem još jedne koja se odvijala paralelno, a to je bilo slušanje tužnih i radosnih muzičkih kompozicija. Ovakva modifikacija je dala značajno bolje efekte, pa je stoga preporučujemo za buduća istraživanja eksperimentalnih efekata afekta.

Činjenica da je glavni efekat afekta utvrđen u studiji u kojoj su afekat i ponašanja registrovani u svakodnevnom kontekstu, kao i to što je u ovom ogledu takođe registrovana i jasna moderatorska uloga afekta, ukazuju na važnost primene i neeksperimentalnih procedura u izučavanju ovih fenomena. Stoga je u budućim istraživanjima, kada je god to moguće, važno izučavati fenomene u prirodnom kontekstu i porediti dobijene rezultate sa nalazima iz laboratorija. Na primer, svakako bi bilo zanimljivo proveriti utvrđene efekte iz prvog oglada koji se tiču kako odnosa stava i ponašanja, tako i moderatorske i glavne uloge afekta u svakodnevnom okruženju. U ovom slučaju bi se lako mogla

prilagoditi dnevnička metoda korišćena u drugom ogledu. Međutim, i u njenom slučaju bi bilo dobro izvršiti izvesne modifikacije pre ponovne primene. Naime, pokazalo se da je period od nedelju dana relativno kratak period u kome bi se mogle očekivati značajne fluktuacije afekta. Zato preporučujemo da buduće primene dnevničke metode, koje bi obuhvatile merenje afekta, uzorkuju iskustva u slučajnim intervalima tokom većeg vremenskog perioda (npr. tokom sedam nasumičnih dana u periodu od mesec dana).

Imajući u vidu da su uzorak ispitanika u drugom ogledu činili isključivo pušači koji svakodnevno konzumiraju duvan, nepovezanost između implicitnih i pojedinih eksplicitnih mera koje smo utvrdili u ovom domenu bi moglo biti posledica restrikcije ranga u stavovima i/ili ponašanju angažovanih ispitanika. U budućim istraživanjima bi zato imalo smisla uključiti i ispitati stavove i ponašanja socijalnih pušača (tj. pušača koji isključivo konzumiraju duvan u različitim socijalnim situacijama, kao što su na primer različite proslave u društvu drugih) kao i makar izvesnog broja nepušača i/ili bivših pušača.

Glavni nedostatak trećeg ogleda bio je izostanak neutralnog afektivnog stanja kao kontrolne tačke, što je opet posledica metodološke odluke da nacrt bude ponovljen po ispitanicima. Naime, smatrali smo da je izostanak značajnih razlika u ponašanju između ispitanika u različitom afektu koji smo registrovali u prvom ogledu može biti posledica velikih interindividualnih razlika (tj. varijanse ponašanja), te smo želeli da primenom ponovljenog nacrta ovaj problem izbegnemo. Uključivanje trećeg kontrolnog nivoa u nacrt sa ponovljenim merenjima bi značajno otežalo sprovođenje zamišljene procedure pa smo odlučili da ovaj nivo u poslednjem ogledu isključimo. To je imalo za posledicu smanjenu varijabilnost intenziteta afekta i nemogućnost sticanja adekvatnijeg uvida u njegovu ulogu. Imajući u vidu značaj koji bi intenzitet afekta mogao imati u različitim stavskim domenima, u budućim istraživanjima treba primeniti nacrte sa neponovljenim merenjima i direktnije varirati intenzitet afekta kako bi se ustanovilo da li je domen predrasuda prema starijima jedan od njih.

7. ZAKLJUČAK

Serijski oglede čije smo rezultate predstavili pre svega pokušava da odgovori na pitanje na koji način afektivna stanja oblikuju vezu između automatskih i kontrolisanih stavskih procesa i različitih oblika socijalnog suđenja i ponašanja. Glavni teorijski doprinos ovog istraživanja oglede se u povezivanju prediktivne validnosti različitih mera stavova sa ulogom afekta u socijalnoj kogniciji, problemima koji su do sada izučavani u različitim istraživačkim linijama. Otvaranje novih konceptualnih i istraživačkih pitanja koja se tiču validnosti IAT mere, kao i uloge intenziteta afekta u određivanju pojedinih ponašanja, takođe predstavljaju neke od važnih konsekvenci ovog rada. Ostali doprinosi tiču se unapređenja metodologije za merenje ponašanja u različitim stavskim domenima, kao i eksperimentalnih procedura za izazivanje i merenje različitih afektivnih stanja. U radu je konstruisan i validiran i niz novih, pre svega implicitnih mera za merenje stavova na srpskom jeziku.

Glavni cilj rada je bila provera moderatorske uloge afekta u prediktivnoj validnosti implicitnih i eksplicitnih mera u različitim domenima stavova, a dodatni ispitivanje glavnih efekata afekta na ponašanja u različitim stavskim domenima i ispitivanje različitih prediktivnih modela implicitnih i eksplicitnih mera stavova. Pokazalo se da afekat određuje u izvesnoj meri odnos stava i ponašanja, međutim da je ovaj odnos složen, nepostojan i kao takav domeno-specifičan i zavisn od niza drugih faktora. Glavni efekat afekta na ponašanje se ostvarivao kroz uticaj intenziteta doživljenog afekta bez obzira na njegovu valencu, faktora koji je do sada mahom bio zanemaren u istraživanjima. Smatramo da se dobijeni obrasci rezultata najpre mogu tumačiti u kontekstu teorija koji ističu regulaciju afekta kao važnu odrednicu odnosa afekta i kognicije (i posledično ponašanja), i to ako se uvede dodatna pretpostavka da stav igra važnu ulogu u određivanju koje će ponašanje za određenu individuu imati regulatornu funkciju a koje ne. Preciznije, mišljenja smo da određena afektivna stanja podstiču osobe na njihovu regulaciju koju one onda realizuju određenim ponašanjima i to u onoj meri u kojoj su ta ponašanja usklađena sa stavovima (implicitnim i/ili eksplicitnim u zavisnosti od domena stavova i tipa ponašanja). Drugim rečima, kako bismo izašli na kraj sa tugom ili afektom jakog intenziteta skloni smo da radimo ono što volimo, tj. da ne radimo ono što ne volimo.

Uprkos ponuđenim interpretacijama, rad ne daje konačan odgovor na pitanje na koji način afekat boji vezu između stava i ponašanja, već otvara niz novih teorijskih i metodoloških pitanja. S obzirom na nestabilnost dobijenih veza, smatramo da je tek na budućim istraživanjima da pokušaju da replikuju utvrđene rezultate, da ispituju navedene fenomene u drugim stavskim domenima, te da uz rigorozniju kontrolu istraže uticaj različitih faktora koji mogu dodatno određivati međusobni uticaj ispitanih konstrukata. U radu su dati konkretni predlozi u vezi tema i metodoloških unapređenja narednih istraživanja koja bi nas približila razumevanju složene prirode povezanosti stavova kao trajne evaluacije našeg okruženja, afekata kao promenljivog stanja i ponašanja kao direktne interakcije sa tim okruženjem.

8. LITERATURA

- Abele, A. (1989). [Recall of positive and negative life events. Studies of mood-inducing effect and production of texts]. *Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie*, 37, 181-207.
- Aikman, S. N., Crites, S. L., & Fabrigar, L. R. (2006). Beyond Affect and Cognition: Identification of the Informational Bases of Food Attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 340-382.
- Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual review of psychology*, 52, 27-58.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. In D. Albarracín, B. T. Johnson, & M. P. Zanna (Eds.), *The handbook of attitudes* (173-221). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- American Psychological Association. (2012). Ethnic and racial disparities in education: Psychology's contributions to understanding and reducing disparities. Preuzeto sa <http://www.apa.org/ed/resources/racial-disparities.aspx>
- Andrade, E. B. (2005). Behavioral consequences of affect: Combining evaluative and regulatory mechanisms. *Journal of Consumer Research*, 32, 355-362.
- Andrade, E. B., & Cohen, J. B. (2007). Affect-based evaluation and regulation as mediators of behavior: The role of affect in risk taking, helping and eating patterns. In K. D. Vohs, R. F. Baumeister & G. Loewenstein (Eds.), *Do emotions help or hurt decision making: A Hedgfoxian Perspective* (35-68). New York: Russell Sage Foundation.
- Arkes, H. R., & Tetlock, P. E. (2004). Attributions of implicit prejudice, or "would Jesse Jackson fail the implicit association test?". *Psychological Inquiry*, 15, 257-278.
- Armitage, C. J., Conner, M., & Norman, P. (1999). Differential effects of mood on information processing: Evidence from the theories of reasoned action and planned behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 29, 419-433.
- Asendorpf, J. B., Banse, R., & Mücke, D. (2002). Double dissociation between implicit and explicit personality self-concept: The case of shy behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 380-393.

- Asendorpf, J. B., Conner, M., De Fruyt, F., De Houwer, J., Denissen, J. J., Fiedler, K., ... & Wicherts, J. M. (2013). Recommendations for increasing replicability in psychology. *European Journal of Personality, 27*, 108-119.
- Ashby, F. G., Isen, A. M., & Turken, U. (1999). A neuropsychological theory of positive affect and its influence on cognition. *Psychological review, 106*, 529-550.
- Ashby, F. G., Valentin, V. V., & Turken, A. U. (2002). The effects of positive affect and arousal on working memory and executive attention. *Advances in consciousness research, 44*, 245-288.
- Aspinwall, L. G. (1998). Rethinking the role of positive affect in self-regulation. *Motivation and Emotion, 22*, 1-32.
- Baker, R. C., & Guttfreund, D. O. (1993). The effects of written autobiographical recollection induction procedures on mood. *Journal of Clinical Psychology, 49*, 563-568.
- Baker, T. B., Piper, M. E., McCarthy, D. E., Majeskie, M. R., & Fiore, M. C. (2004). Addiction motivation reformulated: An affective processing model of negative reinforcement. *Psychological Review, 111*, 33-51.
- Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. (1994). Implicit stereotyping and prejudice. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario Symposium* (Volume 7, pp. 55-76). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Banaji, M. R., Lemm, K. M., & Carpenter, S. J. (2001). The social unconscious. In A. Tesser & N. Schwarz (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Intraindividual Processes* (134-158). Oxford, UK: Blackwell.
- Banse, R., Seise, J., & Zerbes, N. (2001). Implicit attitudes towards homosexuality: Reliability, validity, and controllability of the IAT. *Zeitschrift für experimentelle Psychologie, 48*, 145-160.
- Bar-Anan, Y., & Nosek, B. A. (2014). A comparative investigation of seven indirect attitude measures. *Behavior research methods, 46*, 668-688.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Muraven, M., & Tice, D. M. (1998). Ego depletion: is the active self a limited resource?. *Journal of personality and social psychology, 74*, 1252-1265.
- Benton, D., Greenfield, K., & Morgan, M. (1998). The development of the attitudes to chocolate questionnaire. *Personality and Individual Differences, 24*, 513-520.

- Berkman, E. T., Dickenson, J., Falk, E. B., & Lieberman, M. D. (2011). Using SMS text messaging to assess moderators of smoking reduction: Validating a new tool for ecological measurement of health behaviors. *Health Psychology, 30*, 186-194.
- Bertrand, M., Goldin, C., & Katz, L. F. (2010). Dynamics of the gender gap for young professionals in the financial and corporate sectors. *American Economic Journal: Applied Economics, 228-255*.
- Blanton, H., Jaccard, J., Gonzales, P. M., & Christie, C. (2006). Decoding the implicit association test: Implications for criterion prediction. *Journal of Experimental Social Psychology, 42*, 192-212.
- Blanton, H., Jaccard, J., Klick, J., Mellers, B., Mitchell, G., & Tetlock, P. E. (2009). Strong claims and weak evidence: reassessing the predictive validity of the IAT. *Journal of Applied Psychology, 94*, 567-582.
- Bless, H., Clore, G. L., Schwarz, N., Golisano, V., Rabe, C., & Wölk, M. (1996). Mood and the use of scripts: Does a happy mood really lead to mindlessness?. *Journal of personality and social psychology, 71*, 665-679.
- Bluemke, M., & Friese, M. (2008). Reliability and validity of the Single-Target IAT (ST-IAT): Assessing automatic affect towards multiple attitude objects. *European Journal of Social Psychology, 38*, 977-997.
- Bodenhausen, G. V., Kramer, G. P., & Susser, K. (1994a). Happiness and stereotypic thinking in social judgement. *Journal of Personality and Social Psychology, 66*, 621-632.
- Bodenhausen, G. V., Sheppard, L., & Kramer, G. P. (1994b). Negative affect and social perception: The differential impact of anger and sadness. *European Journal of Social Psychology, 24*, 45-62.
- Bot, M. (2013). Timeless love [Blog umetničkih fotografija]. Preuzeto 11. aprila 2013 sa internet adrese <http://loooch.com/blog/flow/marrie-bot-timeless-love>.
- Bower, G. H. (1981). Mood and memory. *American Psychologist, 36*, 129 - 148.
- Braithwaite, V. (2002). Reducing Ageism. In T. D. Nelson (Ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons* (311-338). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Brandt, M. J., IJzerman, H., Dijksterhuis, A., Farach, F. J., Geller, J., Giner-Sorolla, R., ... & Van't Veer, A. (2014). The Replication Recipe: What makes for a convincing replication?. *Journal of Experimental Social Psychology, 50*, 217-224.

- Briñol, P., Petty, R. E., & Wheeler, S. C. (2006). Discrepancies between explicit and implicit self-concepts: Consequences for information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, *91*, 154-170.
- Bruyneel, S. D., Dewitte, S., Franses, P. H., & Dekimpe, M. G. (2009). I felt low and my purse feels light: Depleting mood regulation attempts affect risk decision making. *Journal of Behavioral Decision Making*, *22*, 153-170.
- Bruyneel, S., Dewitte, S., Franses, P. H., & Dekimpe, M.G. (2006). Why Consumers Buy Lottery Tickets When the Sun Goes Down on Them. The Depleting Nature of Weather-Induced Bad Moods. *Advances in Consumer Research*, *33*, 46- 47.
- Canetti, L., Bachar, E., & Berry, E. M. (2002). Food and emotion. *Behavioral Processes*, *60*, 157-164.
- Carpenter, S. M., Peters, E., Västfjäll, D., & Isen, A. M. (2013). Positive feelings facilitate working memory and complex decision making among older adults. *Cognition & emotion*, *27*, 184-192.
- Cavallo, D. A., & Pinto, A. (2001). Effects of mood induction on eating behavior and cigarette craving in dietary restrainers. *Eating Behaviors*, *2*, 113–127.
- Chaiken, S., & Trope, Y. (1999). *Dual-process theories in social psychology*. New York, NY: Guilford Press.
- Chassin, L., Presson, C. C., Sherman, S. J., Seo, D. C., & Macy, J. T. (2010). Implicit and explicit attitudes predict smoking cessation: moderating effects of experienced failure to control smoking and plans to quit. *Psychology of Addictive Behaviors*, *24*, 670-679.
- Christensen, L., & Brooks, A. (2006). Changing food preference as a function of mood. *The journal of psychology*, *140*, 293-306.
- Clore, G. L., & Huntsinger, J. R. (2007). How emotions inform judgment and regulate thought. *Trends in cognitive sciences*, *11*, 393-399.
- Clore, G. L., & Huntsinger, J. R. (2009). How the object of affect guides its impact. *Emotion Review*, *1*, 39-54.
- Conklin, C. A., & Perkins, K. A. (2005). Subjective and reinforcing effects of smoking during negative mood induction. *Journal of abnormal psychology*, *114*, 153-164.
- Conner, M., Perugini, M., O’Gorman, R, Ayres, K., & Prestwich, A. (2007). Relations between implicit and explicit measures of attitudes and measures of behavior:

- Evidence of moderation by individual difference variables. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1727-1740.
- Cools, J., Schotte, D. E., & McNally, R. J. (1992). Emotional arousal and overeating in restrained eaters. *Journal of Abnormal Psychology*, 101, 348-351.
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1992). *NEO PI-R professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Crites, S. L., & Aikman, S. N. (2005). Impact of nutrition knowledge on food evaluations. *European journal of clinical nutrition*, 59, 1191-1200.
- Crites, S. L., Fabrigar, L. R., & Petty, R. E. (1994). Measuring the affective and cognitive properties of attitudes: Conceptual and methodological issues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 619-634.
- Ćirović, I., Jošić, S., & Žeželj, I. (2011). Primjena i validacija Testa implicitnih asocijacija u mjerenju implicitnih predrasuda kod djece. *Suvremena psihologija*, 14, 171-128.
- De Houwer, J. & Moors, A. (2007). How to define and examine the implicitness of implicit measures. In B. Wittenbrink & N. Schwarz (Eds.), *Implicit measures of attitudes* (pp. 179–194). New York: The Guilford Press.
- De Houwer, J. (2003). The Extrinsic Affective Simon Task. *Experimental Psychology*, 50, 77-85.
- De Houwer, J. (2006). What are implicit measures and why are we using them. In R.W. Wiers i A.W. Stacy (Eds.), *The handbook of implicit cognition and addiction* (pp. 11–28). Thousand Oaks, CA: Sage Publishers.
- De Houwer, J., Custers, R., & De Clercq, A. (2006). Do smokers have a negative implicit attitude toward smoking?. *Cognition and Emotion*, 20, 1274-1284.
- De Lauzon, B., Romon, M., Deschamps, V., Lafay, L., Borys, J. M., Karlsson, J., ... & Charles, M. A. (2004). The Three-Factor Eating Questionnaire-R18 is able to distinguish among different eating patterns in a general population. *The Journal of nutrition*, 134, 2372-2380.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5–18.
- Dickter, C., L., & Forestell, C., A. (2012). Peering through the smoke: The effect of parental smoking behaviour and addiction on daily smokers' attentional bias to smoking cues. *Addictive Behaviours*, 37, 187–192.

- Dobbs, S. D, Strickler, D. P, & Maxwell, W. A. (1981). The effects of stress and relaxation in the presence of stress on urinary pH and smoking behaviors. *Addictive Behaviors, 6*, 345–353.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., & Gaertner, S. L. (2002). Implicit and explicit prejudice and interracial interaction. *Journal of Personality and Social Psychology, 82*, 62-68.
- Dubé, L., LeBel, J. L., & Lu, J. (2005). Affect asymmetry and comfort food consumption. *Physiology & Behavior, 86*, 559-567.
- Ebner, N. (2008). Age of face matters: Age-group differences in ratings of young and old faces. *Behavior Research Methods, 40*, 130-136.
- Egloff, B. & Schmukle, S.C. (2002). Predictive validity of an Implicit Association Test for assessing anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*, 1441-1455.
- Ekkekakis, P. (2012). Affect, mood, and emotion. In G. Tenenbaum, R. Eklund, & A. Kamata (Eds), *Measurement in sport and exercise psychology* (321-332). United States: Human Kinetics.
- Epstein, S. (1994). Integration of the cognitive and psychodynamic unconscious. *American Psychologist, 49*, 709-724.
- Evans, J. (2008). Dual-processing accounts of reasoning, judgment, and social. *Annual Review of Psychology, 59*, 255-278.
- Fazio, R. H., & Towles-Schwen, T. (1999). The MODE model of attitude–behavior processes. In S. Chaiken & Y. Trope (Eds.), *Dual-process theories in social psychology* (97–116). New York, NY: Guilford Press.
- Fazio, R. H. (2001). On the automatic activation of associated evaluations: An overview. *Cognition and Emotion, 15*, 115–141.
- Fazio, R. H. & Olson, M.A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology, 54*, 297-327.
- Fazio, R. H., Sanbonmatsu, D.M., Powell, M.C., & Kardes, F.R. (1986). On the automatic activation of attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*, 229-238.

- Fedorikhin, S. S., & Patrick, V. (2010). Positive mood and resistance to temptation: The interfering influence of elevated arousal. *Journal of Consumer Research*, *37*, 698-711.
- Fedorikhin, S., & Patrick, V. (2008). What's wrong with having too much fun?: The moderating role of arousal in the influence of positive mood on self-control. *Latin American Advances in Consumer Research*, *2*, 163-163.
- Ferraro, R., Shiv, B., & Bettman, J. R. (2005). Let us eat and drink, for tomorrow we shall die: Effects of mortality salience and self-esteem on self-regulation in consumer choice. *Journal of Consumer Research*, *32*, 65–75.
- Fiedler, K., Messner, C., & Bluemke, M. (2006). Unresolved problems with the “I”, the “A”, and the “T”: A logical and psychometric critique of the Implicit Association Test (IAT). *European Review of Social Psychology*, *17*, 74-147.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Thousand Oaks, CA: Sage publications.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Boston, MA: Addison-Wesley.
- Fiske, S. T. (1993). Social cognition and social perception. *Annual review of psychology*, *44*, 155-194.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (2008). *Social cognition: From brains to culture*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Forgas, J. P. (1991). Affective influences on partner choice: role of mood in social decisions. *Journal of personality and social psychology*, *61*, 708-720.
- Forgas, J. P. (1995). Mood and judgment: the affect infusion model (AIM). *Psychological bulletin*, *117*, 39-66.
- Forgas, J. P., & Fiedler, K. (1996). Us and them: Mood effects on intergroup discrimination. *Journal of Personality and Social Psychology*, *70*, 28-40.
- Fraboni, M., Saltstone, R., & Hughes, S. (1990). The Fraboni Scale of Ageism (FSA): An attempt at a more precise measure of ageism. *Canadian Journal on Aging*, *9*, 56-66.
- Friese, M., & Hofmann, W. (2008). What would you have as a last supper? Thoughts about death influence evaluation and consumption of food products. *Journal of Experimental Social Psychology*, *44*, 1388–1394.

- Friese, M., & Hofmann, W. (2009). Control me or I will control you: Impulses, trait self-control, and the guidance of behavior. *Journal of Research in Personality, 43*, 795-805.
- Friese, M., Hofmann, W., & Schmitt, M. (2008a). When and why do implicit measures predict behavior? Empirical evidence for the moderating role of opportunity, motivation, and process reliance. *European Review of Social Psychology, 19*, 285-338.
- Friese, M., Hofmann, W., & Wanke, M. (2008b). When impulses take over: Moderated predictive validity of explicit and implicit attitude measures in predicting food choice and consumption behaviour. *British Journal of Social Psychology, 47*, 397-419.
- Gailliot, M. T., Schmeichel, B. J., & Baumeister, R. F. (2006). Self-regulatory processes defend against the threat of death: Effects of self-control depletion and trait self-control on thoughts and fears of dying. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*, 49-62.
- Gasper, K. (2004). Permission to seek freely? The effect of happy and sad moods on generating old and new ideas. *Creativity Research Journal, 16*, 215-229.
- Gawronski, B. (2009). Ten frequently asked questions about implicit measures and their frequently supposed, but not entirely correct answers. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 50*, 141-150.
- Gawronski, B., & Bodenhausen, G. V. (2006). Associative and propositional processes in evaluation: An integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological Bulletin, 132*, 692-731.
- Gordon, R. A., & Arvey, R. D. (2004). Age bias in laboratory and field settings: A meta-analytic investigation. *Journal of Applied Social Psychology, 34*, 468-492.
- Greeno, C. G., & Wing, R. R. (1994). Stress-induced eating. *Psychological bulletin, 115*, 444-464.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review, 102*, 4-27.
- Greenwald, A. G., & Nosek, B. A. (2008). Attitudinal dissociation: What does it mean? In Petty, R. E., Fazio, R. H., & Briñol, P. (Eds.), *Attitudes: Insights from the new implicit measures* (65-82). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Greenwald, A. G., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2014). Statistically Small Effects of the Implicit Association Test Can Have Societally Large Effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, *108*, 553-561.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*, 1464-1480.
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A. & Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*, 197-216.
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Klauer, K. C. (2005). Validity of the salience asymmetry interpretation of the implicit association test: comment on Rothermund and Wentura (2004). *Journal of Experimental Psychology: General*, *134*, 420-425.
- Greenwald, A.G., Poehlman, T.A., Uhlmann, E.L., & Banaji, M.R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. Meta-analysis of predictive validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, *97*, 17-41.
- Hagger, M. S., Wood, C., Stiff, C., & Chatzisarantis, N. L. (2010). Ego depletion and the strength model of self-control: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, *136*, 495-525.
- Han, H. A., Olson, M. A., & Fazio, R. H. (2006). The influence of experimentally-created extra-personal associations on the Implicit Association Test. *Journal of Experimental Social Psychology*, *42*, 259-272.
- Havelka, N., Kuzmanović, B., i Popadić, D. (1998). *Metode i tehnike socijalno psiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, Društvo psihologa Srbije.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Ney York: Guilford Press.
- Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwender, T., Le, H. & Schmitt, M. (2005). A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *31*, 1369-1385.

- Hofmann, W., & Friese, M. (2008). Impulses got the better of me: alcohol moderates the influence of implicit attitudes toward food cues on eating behavior. *Journal of abnormal psychology, 117*, 420-427.
- Hofmann, W., Friese, M., & Roefs, A. (2009). Three ways to resist temptation: The independent contributions of executive attention, inhibitory control, and affect regulation to the impulse control of eating behavior. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*, 431-435.
- Hofmann, W., Friese, M., & Wiers, R. W. (2008). Impulsive versus reflective influences on health behavior: A theoretical framework and empirical review. *Health Psychology Review, 2*, 111-137.
- Hofmann, W., Rauch, W., & Gawronski, B. (2007). And deplete us not into temptation: Automatic attitudes, dietary restraint, and self-regulatory resources as determinants of eating behavior. *Journal of Experimental Social Psychology, 43*, 497–504.
- Hofmann, W., Schmeichel, B. J., & Baddeley, A. D. (2012). Executive functions and self-regulation. *Trends in cognitive sciences, 16*, 174-180.
- Holland, R. W., de Vries, M., Hermesen, B., & van Knippenberg, A. (2012). Mood and the Attitude–Behavior Link The Happy Act on Impulse, the Sad Think Twice. *Social Psychological and Personality Science, 3*, 356-364.
- Houben, K. & Wiers, R. W. (2006). Assessing Implicit Alcohol Associations with the IAT: Fact or Artifact? *Addictive Behaviors, 31*, 1346-1362.
- Huijding, J., de Jong, P. J., Wiers, R. W., & Verkooijen, K. (2005). Implicit and explicit attitudes toward smoking in a smoking and a nonsmoking setting. *Addictive behaviors, 30*, 949-961.
- Hultgren, K. (2012). Speak Loud and Clear: Intergenerational Service-Learning To Ageism and Elderspeak (Thesis). Retrieved from Psychology Student Work. (http://digitalcommons.csbsju.edu/psychology_students/3)
- Hummert, M. L. (2011). Age Stereotypes and Aging. In K .W. Schaie & S. L. Willis (Eds.), *Handbook of the Psychology of Aging* (7th edition, 249-263). London: Academic Press.

- Hummert, M. L., Garstka, T. A., O'Brien, L. T., Greenwald, A. G., & Mellott, D. S. (2002). Using the implicit association test to measure age differences in implicit social cognitions. *Psychology and aging, 17*, 482-495.
- Huntsinger, J. R. (2012). Does positive affect broaden and negative affect narrow attentional scope? A new answer to an old question. *Journal of Experimental Psychology: General, 141*, 595-600.
- Huntsinger, J. R., & Smith, C. T. (2009). First thought, best thought: Positive mood maintains and negative mood degrades implicit-explicit attitude correspondence. *Personality and Social Psychology Bulletin, 35*, 187-197.
- Huntsinger, J. R., Sinclair, S., & Clore, G. L. (2009). Affective regulation of implicitly measured stereotypes and attitudes: Automatic and controlled processes. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*, 560-566.
- Isen, A. M. (1987). Positive affect, cognitive processes and social behavior. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 20, pp. 203-253). San Diego: Academic Press.
- Isen, A. M., Shalke, T. E., Clark, M. S., & Karp, L. (1978). Affect, accessibility of material in memory, and behavior: A cognitive loop? *Journal of Personality and Social Psychology, 36*, 1-12.
- Jallais, C., & Gilet, A. L. (2010). Inducing changes in arousal and valence: Comparison of two mood induction procedures. *Behavior research methods, 42*, 318-325.
- Janković, D. (2000a). Konotativni aspekt značenja: utvrđivanje latentnih dimenzija. *Psihologija, 33*, 199-221.
- Janković, D. (2000b). Konotativni aspekt značenja: konstrukcija konotativnog diferencijala. *Psihologija, 33*, 221-239.
- Jordan, C. H., Spencer, S. J., Zanna, M. P., Hoshino-Browne, E., & Correll, J. (2003). Secure and defensive high self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology, 85*, 969-978.
- Jovanović, B. (2011). *Subjektivni doživljaj fotografija ljudskih lica*. (Neobjavljeni master rad). Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Jović, S., Žižić, S., Višnjić, A., Todorović, B., & Bašić, S. (2006). KAP study: knowledge, attitudes and practice of adult inhabitants and important reasons for

- the occurrence of the leading infectious diseases in the Republic of Serbia. *Acta Medica Medianae*, 45, 5-12.
- Judd, C. M., Kenny, D. A., & McClelland, G. H. (2001). Estimating and testing mediation and moderation in within-subject designs. *Psychological methods*, 6, 115-134.
- Kahler, C. W., Daughters, S. B., Leventhal, A. M., Gwaltney, C. J., & Palfai, T. P. (2007). Implicit associations between smoking and social consequences among smokers in cessation treatment. *Behaviour research and therapy*, 45, 2066-2077.
- Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz, N., & Stone, A. A. (2004). A survey method for characterizing daily life experience: The Day Reconstruction Method. *Science*, 3, 1776-1780.
- Karpinski, A., & Hilton, J. L. (2001). Attitudes and the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 774-788.
- Karpinski, A., & Steinman, R. B. (2006). The single category implicit association test as a measure of implicit social cognition. *Journal of personality and social psychology*, 91, 16-32.
- Kassel, J. D., Stroud, L. R., & Paronis, C. A. (2003). Smoking, stress, and negative affect: Correlation, causation, and context across stages of smoking. *Psychological Bulletin*, 129, 270–304.
- Keltner, D., Locke, K. D., & Audrain, P. C. (1993). The influence of attributions on the relevance of negative feelings to satisfaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 21-30.
- Kite, M. E., Stockdale, G. D., Whitley, B. E., & Johnson, B. T. (2005). Attitudes Toward Younger and Older Adults: An Updated Meta-Analytic Review. *Journal of social issues*, 61, 241-266.
- Klauer, K. C., & Mierke, J. (2005). Task-set inertia, attitude accessibility, and compatibility-order effects: New evidence for a task-set switching account of the Implicit Association Test effect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 208-217.
- Klauer, K. C., Schmitz, F., Teige-Mocigemba, S., & Voss, A. (2010). Understanding the role of executive control in the Implicit Association Test: Why flexible people have small IAT effects. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 63, 595-619.

- Klavina, E., Schröder-Abé, M., & Schütz, A. (2012). Facets of self-esteem at an implicit level? Investigation of implicit–explicit correlations and development of four IATs. *Personality and Individual Differences, 53*, 693-698.
- Kleinginna Jr, P. R., & Kleinginna, A. M. (1981). A categorized list of emotion definitions, with suggestions for a consensual definition. *Motivation and emotion, 5*, 345-379.
- Koole, S. L., Dijksterhuis, A., & van Knippenberg, A. (2001). What's in a Name: Implicit Self-Esteem and the Automatic Self. *Journal of Personality and Social Psychology, 80*, 669-685.
- Kraus, S. J. (1995). Attitudes and the prediction of behavior: A meta-analysis of the empirical literature. *Personality and Social Psychology Bulletin, 21*, 58–75.
- Lane, K. A., Banaji, M. R., Nosek, B. A. & Greenwald, A. G. (2007). Understanding and using the Implicit association test: What we know (so far) about the method. In Wittenbrink, B. & Schwarz, N. (Eds.), *Implicit measures of attitudes* (59–102). New York: The Guilford Press.
- Lazarević, Lj. (2012). *Relations between implicit and explicit measures of personality-prospects of Implicit Association Test (IAT) in assessment of basic personality traits* (Doktorska disertacija). Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Leith, K. P., & Baumeister, R.F. (1996). Why do bad moods increase self-defeating behavior? Emotion, risk taking, and self-regulation. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*, 1250-1267.
- Levy, B. R., & Banaji, M. R. (2002). Implicit ageism. In T. D. Nelson (Ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons* (49-75). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lieberman, M. D. (2007). Social cognitive neuroscience: a review of core processes. *Annual Review of Psychology, 58*, 259-289.
- Lin, X., Bryant, C., & Boldero, J. (2011). Measures for assessing student attitudes toward older people. *Educational Gerontology, 37*, 12-26.
- Lumley, T., Diehr, P., Emerson, S., & Chen, L. (2002). The importance of the normality assumption in large public health data sets. *Annual review of public health, 23*, 151-169.

- Macht, M. (2008). How emotions affect eating: a five-way model. *Appetite*, *50*, 1-11.
- Macht, M., Haupt, C., & Salewsky, A. (2004). Emotions and eating in everyday life: application of the experience-sampling method. *Ecology of food and nutrition*, *43*, 11-21.
- Macht, M., Roth, S., & Ellgring, H. (2002). Chocolate eating in healthy men during experimentally induced sadness and joy. *Appetite*, *39*, 147-158.
- Mackie, D. M., & Worth, L. T. (1989). Cognitive deficits and the mediation of positive affect in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*, 27-40.
- Mackie, D. M., & Worth, L. T. (1991). Feeling good, but not thinking straight: The impact of positive mood on persuasion. In J. Forgas (Ed.), *Emotion and social judgment* (pp. 201-220). Oxford: Pergamon.
- Macy, J. T., Chassin, L., & Presson, C. C. (2013). The association between implicit and explicit attitudes toward smoking and support for tobacco control measures. *Nicotine & Tobacco Research*, *15*, 291-296.
- Maison, D., Greenwald, A. G., & Bruin, R. H. (2004). Predictive validity of the Implicit Association Test in studies of brands, consumer attitudes, and behavior. *Journal of Consumer Psychology*, *14*, 405-415.
- Malinen, S. (2009). *Implicit and explicit attitudes towards older workers: Their predictive utility and the role of attitude malleability* (Doctoral dissertation). Retrieved from Science: Theses and Dissertations. (<http://hdl.handle.net/10092/2849>)
- McCarthy, D. M., & Thompsen, D. M. (2006). Implicit and explicit measures of alcohol and smoking cognitions. *Psychology of Addictive Behaviors*, *20*, 436-444.
- McGuire, W. J. (2013). An Additional Future for Psychological Science. *Perspectives on Psychological Science*, *8*, 414-423.
- Metcalfe, J., & Mischel, W. (1999). A hot/cool-system analysis of delay of gratification: Dynamics of willpower. *Psychological Review*, *106*, 3-19.
- Minear, M., & Park, D. C. (2004). A lifespan database of adult facial stimuli. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, *36*, 630-633.
- Mueller-Johnson, K., Togliani, M. P., Sweeney, C. D., & Ceci, S. J. (2007). The perceived credibility of older adults as witnesses and its relation to ageism. *Behavioral sciences & the law*, *25*, 355-375.

- Neto, F. (2009). Actitudes implícitas y explícitas en estudiantes [Implicit and explicit attitudes among students]. *Universitas Psychologica*, 8, 849-857.
- Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). Telling more than we know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 8, 231-259.
- Nosek, B. A. (2005). Moderators of the relationship between implicit and explicit evaluation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 134, 565-584.
- Nosek, B. A. (2007). Implicit–explicit relations. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 65-69.
- Nosek, B. A., & Banaji, M. R. (2001). The go/no-go association task. *Social Cognition*, 19, 625-666.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. (2002). Harvesting implicit group attitudes and beliefs from a demonstration web site. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6, 101–115.
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G. & Banaji, M. R. (2007a). The Implicit Association Test at age 7: A methodological and conceptual review. In Bargh, J. A. (Ed.), *Automatic processes in social thinking and behaviour* (265-292). London, GB: Psychological Press.
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G., & Banaji, R. M. (2005). Understanding and Using the Implicit Association Test: II. Method Variables and Construct Validity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 166-180.
- Nosek, B. A., & Hansen, J. J. (2008). The associations in our heads belong to us: Searching for attitudes and knowledge in implicit evaluation. *Cognition & Emotion*, 22, 553-594.
- Nosek, B. A., Hawkins, C. B., & Frazier, R. S. (2011). Implicit social cognition: from measures to mechanisms. *Trends in cognitive sciences*, 15, 152-159.
- Nosek, B. A., Smyth, F. L., Hansen, J. J., Devos, T., Lindner, N. M., Ranganath, K. A., ... & Banaji, M. R. (2007b). Pervasiveness and correlates of implicit attitudes and stereotypes. *European Review of Social Psychology*, 18, 36-88.
- Nosek, B. A., Spies, J. R., & Motyl, M. (2012). Scientific utopia II. Restructuring incentives and practices to promote truth over publishability. *Perspectives on Psychological Science*, 7, 615-631.

- Ognjenović, P. & Škorc, B. (2005). *Naše namere i osećanja: uvod u psihologiju motivacije i emocija*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Olson, J. M., & Zanna, M. P. (1993). Attitudes and attitude change. *Annual review of psychology, 44*, 117-154.
- Olson, M. A., & Fazio, R. H. (2002). Implicit acquisition and manifestation of classically conditioned attitudes. *Social Cognition, 20*, 89-104.
- Olson, M. A., & Fazio, R. H. (2004). Reducing the influence of extra-personal associations on the Implicit Association Test: Personalizing the IAT. *Journal of Personality and Social Psychology, 86*, 653-667.
- Olson, M. A., Fazio, R. H., & Han, H. A. (2009). Conceptualizing personal and extrapersonal associations. *Social and Personality Psychology Compass, 3*, 152-170.
- Oswald, F. L., Mitchell, G., Blanton, H., Jaccard, J., & Tetlock, P. E. (2013). Predicting ethnic and racial discrimination: a meta-analysis of IAT criterion studies. *Journal of Personality and Social Psychology, 105*, 171-192.
- Pashler, H., & Wagenmakers, E. J. (2012). Editors' Introduction to the Special Section on Replicability in Psychological Science A Crisis of Confidence?. *Perspectives on Psychological Science, 7*, 528-530.
- Pasupathi, M., & C. E., Löckenhoff (2002). Ageist Behavior. In T. D. Nelson (Ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons* (201-246). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Pavlović, I. & Marković, S. (2011). The effect of music background on the emotional appraisal of film sequences. *Psihologija, 44*, 71-91.
- Pavlović, M. D. (2009). *Primena kratkog testa implicitnih asocijacija u merenju političkih stavova* (Diplomski rad). Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Pavlović, M. D., & Marković S. (2013). Automatic processes in aesthetic judgment: Insights from the Implicit Association Test. *Psihologija, 45*, 377-393.
- Pavlović, M. D., & Purić, D., B. (2015). Basic personality traits as correlates of implicit prejudice. *Primenjena psihologija (prihvaćen rad za objavljivanje)*.
- Pavlović, M. D., & Žeželj, I. L. (2013). Brief Implicit Association Test: Validity and utility in prediction of voting behavior. *Psihologija, 46*, 261-278.

- Payne, B. K., Cheng, C. M., Govorun, O., Stewart, B. D. (2005). An Inkblot for Attitudes: Affect Misattribution as Implicit Measurement. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*, 277-293.
- Payne, B. K., McClernon, F. J., & Dobbins, I. G. (2007). Automatic affective responses to smoking cues. *Experimental and clinical psychopharmacology, 15*, 400-409.
- Perkins, K. A., & Grobe, J. E. (1992). Increased desire to smoke during acute stress. *British Journal of Addiction, 87*, 1037–1040.
- Perkins, K. A., Cicciocioppo, M., Conklin, C. A., Milanak, M. E., Grottenthaler, A., & Sayette, M. A. (2008). Mood influences on acute smoking responses are independent of nicotine intake and dose expectancy. *Journal of Abnormal Psychology, 117*, 79–93.
- Perugini, M. (2005). Predictive models of implicit and explicit attitudes. *British Journal of Social Psychology, 44*, 29–45.
- Perugini, M., Richetin, J., & Zogmaister, C. (2010). Prediction of behavior. In B. Gawronski, & K. Payne (Eds.), *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications* (255-277). New York: Guilford.
- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York, NY: Springer-Verlag.
- Petty, R. E., & Wegener, D. T. (1993). Flexible correction processes in social judgment: Correcting for context-induced contrast. *Journal of Experimental Social Psychology, 29*, 137-165.
- Pomerleau, C. S., & Pomerleau, O. F. (1987). The effects of a psychological stressor on cigarette smoking and subsequent behavioral and physiological responses. *Psychophysiology, 24*, 287–295.
- Ranganath, K. A., Smith, C.T., & Nosek, B. A. (2008). Distinguishing automatic and controlled components of attitudes from direct and indirect measurement methods. *Journal of Experimental Social Psychology, 44*, 386–396.
- Richetin, J., Perugini, M., Prestwich, A., & O’Gorman, R. (2007). The IAT as a predictor of spontaneous food choice: The case of fruits versus snacks. *International Journal of Psychology, 42*, 166-173.

- Robinson, M. D., Meier, B. P., Zetocho, K. J., & McCaul, K. D. (2005). Smoking and the Implicit Association Test: When the contrast category determines the theoretical conclusions. *Basic and Applied Social Psychology, 27*, 201-212.
- Robinson, T. E., & Berridge, K. C. (1993). The neural basis of drug craving: An incentive sensitization theory of addiction. *Brain Research Reviews, 18*, 247-291.
- Roccatto, M., & Zogmaister, C. (2010). Can we improve electoral forecasts using the IAT? A field research. *Political Psychology, 31*, 249–274.
- Roefs, A., & Jansen, A. (2002). Implicit and explicit attitudes toward high-fat foods in obesity. *Journal of abnormal psychology, 111*, 517-521.
- Rothermund, K., & Wentura, D. (2001). Figure-ground asymmetries in the Implicit Association Test (IAT). *Zeitschrift für experimentelle Psychologie, 48*, 94-106.
- Rothermund, K., & Wentura, D. (2004). Underlying processes in the implicit association test: dissociating salience from associations. *Journal of Experimental Psychology: General, 133*, 139-165.
- Rudman, L. A., Phelan, J. E., & Heppen, J. B. (2007). Developmental sources of implicit attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin, 33*, 1700-1713.
- Russell, J. A., & Barrett, L. F. (1999). Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: dissecting the elephant. *Journal of personality and social psychology, 76*, 805 - 819.
- Russell, J.A (2003). Core affect and the psychological construction of emotion. *Psychological Review, 110*, 145-172.
- Sayette, M. A., & Griffin K. M. (2011). Self-Regulatory Failure and Addiction. In K. D. Vohs & R. F. Baumeister (Eds.), *Handbook of self-regulation: research, theory, and applications* (2nd edition, pp. 505-521). Ney York: Guilford Press.
- Schiffrin, R. W., & Schneider, W. (1977). Controlled and automatic human information processing: II. Perceptual learning, automatic attending, and a general theory. *Psychological Review, 84*, 127–190
- Schnabel, K., Asendorpf, J.B., & Greenwald, A.G. (2007). Using Implicit association tests for the assessment of implicit personality self-concept. In G.J. Boyle, G. Matthews & H. Saklofske (Eds.), *Handbook of personality theory and testing* (str. 508–528). London: Sage.

- Schwarz, N. (1990). Feelings as information: Informational and motivational functions of affective states. In E. T. Higgins & R. M. Sorrentino (Eds.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (527-561). New York, NY: Guilford Press.
- Schwarz, N. (2002). Situated cognition and the wisdom of feelings: Cognitive tuning. In L. Feldman Barrett & P. Salovey (Eds.), *The wisdom in feelings* (pp. 144-166). New York: Guilford Press.
- Schwarz, N. (2012). Feelings-as-information theory. In P. Van Lange, A. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (pp. 289-308). London: Sage.
- Schwarz, N., & Bless, B. (1991). Happy and mindless, but sad and smart? The impact of affective states on analytic reasoning. In J. P. Forgas (Ed.), *Emotion and social judgments* (pp. 55-71). London: Pergamon.
- Schwarz, N., & Clore, G. L. (1983). Mood, Misattribution, and Judgment of Well-Being: Informative and Directive Functions of Affective States. *Journal of Personality and Social Psychology*, *45*, 513-523.
- Schwarz, N., & Clore, G. L. (1988). How do I feel about it? Informative functions of affective states. In K. Fiedler & J. Forgas (Eds.), *Affect, cognition, and social behavior* (pp. 44-62). Toronto: Hogrefe International.
- Schwarz, N., & Clore, G. L. (2007). Feelings and phenomenal experiences. In A. Kruglanski & E. T. Higgins (Eds.), *Social psychology. Handbook of basic principles* (2nd ed.; pp. 385-407). New York: Guilford.
- Shapiro, D., Jamner, L. D., Davydov, D. M., & James, P. (2002). Situations and moods associated with smoking in everyday life. *Psychology of Addictive Behaviors*, *16*, 342-345.
- Sherman, S. J., Chassin, L., Presson, C., Seo, D. C., & Macy, J. T. (2009). The intergenerational transmission of implicit and explicit attitudes toward smoking: Predicting adolescent smoking initiation. *Journal of Experimental Social Psychology*, *45*, 313-319.
- Sherman, S. J., Rose, J. S., Koch, K., Presson, C. C., & Chassin, L. (2003). Implicit and explicit attitudes toward cigarette smoking: The effects of context and motivation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *22*, 13-39.

- Shiffman, S., Gwaltney, C. J., Balabanis, M. H., Liu, K. S., Paty, J. A., Kassel, J. D., ... & Gnys, M. (2002). Immediate antecedents of cigarette smoking: an analysis from ecological momentary assessment. *Journal of abnormal psychology, 111*, 531-545.
- Shiffman, S., Paty, J. A., Gwaltney, C. J., & Dang, Q. (2004). Immediate antecedents of cigarette smoking: An analysis of unrestricted smoking patterns. *Journal of abnormal psychology, 113*, 166-171.
- Sloman, S. A. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin, 119*, 3–22.
- Smith, C. T., & Nosek, B. A. (2011). Affective focus increases the concordance between implicit and explicit attitudes. *Social Psychology, 42*, 300-313.
- Smith, E. R., & DeCoster, J. (2000). Dual-process models in social and cognitive psychology: Conceptual integration and links to underlying memory systems. *Personality and Social Psychology Review, 4*, 108–131.
- Sriram, N., & Greenwald, A. G. (2009). The Brief Implicit Association Test. *Experimental Psychology, 56*, 283–294.
- Stangor, C., Sullivan, L. A., & Ford, T. E. (1991). Affective and cognitive determinants of prejudice. *Social cognition, 9*, 359-380.
- Stone, A. A., & Brownell, K. D. (1994). The stress-eating paradox: multiple daily measurements in adult males and females. *Psychology and Health, 9*, 425-436.
- Strack, F., & Deutsch, R. (2004). Reflective and impulsive determinants of social behavior. *Personality and Social Psychology Review, 8*, 220–247.
- Swanson, J. E., Rudman, L. A., & Greenwald, A. G. (2001). Using the Implicit Association Test to investigate attitude-behavior consistency for stigmatized behavior. *Cognition and Emotion, 15*, 207 – 230.
- Talaska, C. A., Fiske, S. T., & Chaiken, S. (2008). Legitimizing racial discrimination: A meta-analysis of the racial attitude– behavior literature shows that emotions, not beliefs, best predict discrimination. *Social Justice Research, 21*, 263–296.
- Tam, T., Hewstone, M., Harwood, J., Voci, A., & Kenworthy, J. (2006). Intergroup contact and grandparent–grandchild communication: The effects of self-disclosure on implicit and explicit biases against older people. *Group Processes & Intergroup Relations, 9*, 413-429.

- Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of personality, 72*, 271-324.
- Thomas, S., Burton-Smith, R. & Ball, P. (2007). Implicit attitudes in very young children: an adaptation of the IAT. *Current Research in Social Psychology, 13*, 75-85.
- Tibboel, H., De Houwer, J., Spruyt, A., Field, M., Kemps, E., & Crombez, G. (2011). Testing the validity of implicit measures of wanting and liking. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry, 42*, 284-292.
- Tice, D. M., Baumeister, R. F., Shmueli, D., & Muraven, M. (2007). Restoring the self: Positive affect helps improve self-regulation following ego depletion. *Journal of Experimental Social Psychology, 43*, 379-384.
- Tice, D. M., Bratslavsky, E., & Baumeister, R. F. (2001). Emotional distress regulation takes precedence over impulse control: If you feel bad, do it! *Journal of Personality and Social Psychology, 80*, 53-67.
- Todd, M. (2004). Daily processes in stress and smoking: effects of negative events, nicotine dependence, and gender. *Psychology of Addictive Behaviors, 18*, 31-39.
- Tomašić, J. (2011). Doprinosi li međugrupni kontakt pozitivnijim implicitnim i eksplinitnim stavovima adolescenata prema starim osobama?. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, 58*, 83-100.
- Van Strien, T., Cebolla, A., Etchemendy, E., Gutiérrez-Maldonado, J., Ferrer-García, M., Botella, C., & Baños, R. (2013). Emotional eating and food intake after sadness and joy. *Appetite, 66*, 20-25.
- Vinci, C., Copeland, A. L., & Carrigan, M. H. (2012). Exposure to negative affect cues and urge to smoke. *Experimental and clinical psychopharmacology, 20*, 47-55.
- Waters, A. J., Carter, B. L., Robinson, J. D., Wetter, D. W., Lam, C. Y., & Cinciripini, P. M. (2007). Implicit attitudes to smoking are associated with craving and dependence. *Drug and alcohol dependence, 91*, 178-186.
- Weinberger, A. H., & McKee, S. A. (2012). Gender differences in smoking following an implicit mood induction. *Nicotine & Tobacco Research, 14*, 621-625.
- Westermann, R., Spies, K., Stahl, G., & Hesse, F. W. (1996). Relative effectiveness and validity of mood induction procedures: a meta-analysis. *Journal of Social Psychology, 26*, 557-580.

- Wiers, R., & Stacy, A. (2006). *Handbook of implicit cognition and addiction*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wiers, R. W., Van De Luitgaarden, J., Van Den Wildenberg, E., & Smulders, F. T. (2005). Challenging implicit and explicit alcohol-related cognitions in young heavy drinkers. *Addiction, 100*, 806-819.
- Wilson, T. D., Lindsey, S. & Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review, 107*, 101-126.
- Wittenbrink, B., & Schwarz, N. (2007). *Implicit measures of attitudes*. New York, NY: Guilford Press.
- World Health Organization (2003). *Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases. Report of a Joint WHO/FAO Expert Consultation*. WHO Technical Report Series. Geneva, World Health Organization, No 916.
- World Health Organization (2013). *Enforcing bans on tobacco advertising, promotion and sponsorship. WHO Report on the Global Tobacco epidemic*. Switzerland, Geneva: WHO Press.
- Wyer Jr, R. S., Clore, G. L., & Isbell, L. M. (1999). Affect and information processing. *Advances in experimental social psychology, 31*, 1-77.
- Yang, H., Yang, S., & Isen, A. M. (2013). Positive affect improves working memory: Implications for controlled cognitive processing. *Cognition & emotion, 27*, 474-482.
- Žeželj, I. (2012). How Sadness and Happiness influence Ethnic Stereotyping. *Psihologijske teme, 15*, 37-50.
- Žeželj, I., Jakšić, I., & Jošić, S. (2015). How contact shapes implicit and explicit preferences: Attitudes toward Roma children in inclusive and non-inclusive environment. *Journal of Applied Social Psychology, 45*, 263-273.
- Žeželj, I., Lazarević Lj., & Pavlović, M. (2010). Test Implicitnih Asocijacija (IAT): Teorijske i metodološke osnove. *Psihologijske teme, 19*, 45-69

9. PRILOZI

Prilog 1. Upitnik eksplicitnih mera stavova prema konzumiranju slatkiša i voća

Uputstvo: Ovaj upitnik sadrži pitanja o vašim stavovima prema konzumiranju voća i slatkiša. Odgovorite na pitanja tako što ćete zaokružiti odgovor sa kojim se slažete.

Mislim da je za mene jedenje **slatkiša** (zaokružiti)...

nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
neprikladno	-3	-2	-1	0	1	2	3	privlačno
glupo	-3	-2	-1	0	1	2	3	pametno
negativno	-3	-2	-1	0	1	2	3	pozitivno
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno

Mislim da je za mene jedenje **voća** (zaokružiti)...

nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
neprikladno	-3	-2	-1	0	1	2	3	privlačno
glupo	-3	-2	-1	0	1	2	3	pametno
negativno	-3	-2	-1	0	1	2	3	pozitivno
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno

Koja od navedenih tvrdnji najviše odgovara vašem mišljenju:

- 1) Izrazito više preferiram voće u odnosu na slatkiše
- 2) Umereno više preferiram voće u odnosu na slatkiše
- 3) Neznatno više preferiram voće u odnosu na slatkiše
- 4) Podjednako volim i voće i slatkiše
- 5) Neznatno više preferiram slatkiše u odnosu na voće
- 6) Umereno više preferiram slatkiše u odnosu na voće
- 7) Izrazito više preferiram slatkiše u odnosu na voće

Prilog 2. Stimulusi - predstavnici stavskih objekata IAT mere implicitnog stava prema konzumiranju slatkiša u odnosu na voće u Ogledu 1

Prilog 3. Upitnik korišćen u drugoj fazi Ogleda 1 u okviru zadatka „probaj i oceni“

Uputstvo: Pred Vama je istraživanje koje se bavi subjektivnim doživljajem različitih robnih marki slatkiša. Molimo Vas da iskreno odgovorite na sledeća pitanja, pre nego što pristupite zadatku ocenjivanja različitih slatkiša.

1. Ocenite svoje trenutno stanje na sledećim skalama od -3 do 3, tako što ćete za svaku skalu zaokružiti jedan broj koji po vašem mišljenju najbolje opisuje vaše trenutno stanje.

nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
tužno	-3	-2	-1	0	1	2	3	radosno
umorno	-3	-2	-1	0	1	2	3	odmorno
dosadno	-3	-2	-1	0	1	2	3	zanimljivo
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno
nezainteresovano	-3	-2	-1	0	1	2	3	zainteresovano
negativno	-3	-2	-1	0	1	2	3	pozitivno

2. Koliko vremena je prošlo od vašeg poslednjeg obroka/unosa hrane?

- Manje od pola sata
- Između pola sata i sat vremena
- Između sat vremena i dva sata
- Više od dva sata

3. Ako ste konzumirali hranu u prethodna dva sata, upišite koje namirnice ste konzumirali:

_____

4. Ocenite u kojoj meri ste gladni:

- Uopšte nisam gladan/a
- Blago sam gladan/a
- Umereno sam gladan/a
- Izrazito sam gladan/a

5. Upišite svoj broj indeksa _____

Molimo vas ocenite čokoladne bombonice turskog brenda Kent (Bonibon) i američkog brenda Mars (M&M) na **svakoj** od sledećih skala, tako što ćete zaokružiti **jedan** broj od -3 do 3 (polovi skala označeni su pridevima):

1. _____ (upisati ime proizvoda koji ocenjujete)

neprirodno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prirodno
gorko	-3	-2	-1	0	1	2	3	slatko
bezukusno	-3	-2	-1	0	1	2	3	ukusno
glupo	-3	-2	-1	0	1	2	3	pametno
ružno	-3	-2	-1	0	1	2	3	lepo
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno
nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
neprivlačno	-3	-2	-1	0	1	2	3	privlačno
nezanimljivo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zanimljivo
tvrd	-3	-2	-1	0	1	2	3	mekano
hrapavo	-3	-2	-1	0	1	2	3	glatko
suvo	-3	-2	-1	0	1	2	3	sočno

2. _____ (upisati ime proizvoda koji ocenjujete)

neprirodno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prirodno
gorko	-3	-2	-1	0	1	2	3	slatko
bezukusno	-3	-2	-1	0	1	2	3	ukusno
glupo	-3	-2	-1	0	1	2	3	pametno
ružno	-3	-2	-1	0	1	2	3	lepo
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno
nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
neprivlačno	-3	-2	-1	0	1	2	3	privlačno
nezanimljivo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zanimljivo
tvrdno	-3	-2	-1	0	1	2	3	mekano
hrapavo	-3	-2	-1	0	1	2	3	glatko
suvo	-3	-2	-1	0	1	2	3	sočno

Ocenite na skali od 1 do 9 (gde 1 označava da vam se nimalo nije dopala čokolada koju ste probali, a 9 da vam se izrazito dopala čokolada koju ste probali) **čokoladice M&M**

_____

Ocenite na skali od 1 do 9 (gde 1 označava da vam se nimalo nije dopala čokolada koju ste probali, a 9 da vam se izrazito dopala čokolada koju ste probali) **Čokoladice Bonibon**

_____

Zaokružite koje su vam se čokoladice generalno više dopale: a) **M&M** b) **Bonibon**

Prilog 4. Upitnik pomoću koga su prikupljane eksplicitne mere stava prema konzumiranju duvana u Ogledu 2

- Da li biste za sebe rekli da ste pušač?
  - da
  - ne
- Koliko ste juče popušili cigareta (upišite broj)? _____
- Koliko cigareta u proseku popušite u toku dana (upišite broj)? _____
- Da li biste želeli da prestanete da pušite?
  - da
  - ne
- Da li ste ikada pokušali da ostavite pušenje?
  - da
  - ne
- U kojoj meri volite da pušite? (Ocenite na skali od 1 do 9, gde 1 označava da uopšte ne volite da pušite, 5 da umereno volite da pušite, a 9 da izrazito uživate u pušenju)
_____
- U kojoj meri volite da vežbate, da se bavite sportom? (Ocenite na skali od 1 do 9, gde 1 označava da uopšte ne volite da vežbate, 5 da umereno volite da vežbate, a 9 da izrazito uživate u vežbanju)
_____

8. Mislim da je za mene PUŠENJE (označiti odgovor koji najbolje izražava vaše mišljenje):

nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
tužno	-3	-2	-1	0	1	2	3	radosno
umorno	-3	-2	-1	0	1	2	3	odmorno
dosadno	-3	-2	-1	0	1	2	3	zanimljivo
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno
nezainteresovano	-3	-2	-1	0	1	2	3	zainteresovano
negativno	-3	-2	-1	0	1	2	3	pozitivno

9. Mislim da je za mene VEŽBANJE (označiti odgovor koji najbolje izražava vaše mišljenje):

nezdravo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdravo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
tužno	-3	-2	-1	0	1	2	3	radosno
umorno	-3	-2	-1	0	1	2	3	odmorno
dosadno	-3	-2	-1	0	1	2	3	zanimljivo
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno
nezainteresovano	-3	-2	-1	0	1	2	3	zainteresovano
negativno	-3	-2	-1	0	1	2	3	pozitivno

Prilog 5. Stimulusi - predstavnici koncepta mete u ST-IAT meri implicitnog stava prema konzumiranju duvana u Ogledu 2

Prilog 6. Instrukcije korišćene od strane eksperimentatora u proceduri za izazivanje afekta u Ogledu 1 i Ogledu 3

Opšte uputstvo: Poštovani ispitanici sada ćete učestvovati u jednom istraživanju u kojem ispitujemo sposobnost ispitanika da se prisete i mentalno ožive svoja prošla iskustva. Reč je o zadacima imaginacije/zamišljanja u kojima se od vas traži da što verodostojnije zamislite i prisetite se nekih vaših prošlih iskustava. Kada budem rekla da počinjemo sa zadatkom, zatvorite oči i zamišljate ono što ću tražiti od vas. Jeste li spremni za početak eksperimenta?

Prilog 6.1. Indukcija neutralnog afektivnog stanja – kontrolna grupa: Zatvorite oči i pokušajte da se prisetite šta ste tačno **radili jutros kada ste ustali iz kreveta**. Koliko je bilo časova, šta ste tačno radili, kojim redosledom ste obavili koje radnje. Pokušajte da se setite što više detalja. Napravite mentalnu sliku u vašem umu o okruženju u kojem ste se nalazili. Razmišljajte još nekoliko minuta o tome dok vam ne kažem da prestanete i da otvorite oči.

Prilog 6.2. Indukcija pozitivnog afektivnog stanja: Zatvorite oči. Sada, dok su vam oči zatvorene fokusirajte svu svoju pažnju ka unutra i mislite o **trenutku u vašem životu kada ste se osećali veoma radosno i srećno**. Setite se nekog događaja u vašem životu kada ste se zaista tako osećali i koga se živo sećate. Setite se događaja i dešavanja koji su bili povod da se tako osećate i reagujete. Tokom narednih nekoliko minuta, pokušajte da ponovo proživite i iskusite što življe, sećanje koje ste prizvali. Zamislite što slikovitije sve što se dešavalo oko vas tokom tog događaja. Napravite mentalnu sliku u vašem umu o okruženju u kojem ste se nalazili. Prisetite se ljudi, objekata, glasova koje ste slušali tokom tog događaja. Setite se o čemu ste mislili u toj situaciji. Osetite ista osećanja koje ste imali dok ste bili u toj situaciji. Dopustite sebi da reagujete na isti način na koji ste reagovali u toj situaciji.

Prilog 6.3. Indukcija negativnog afektivnog stanja: Zatvorite oči. Sada, dok su vam oči zatvorene fokusirajte svu svoju pažnju ka unutra i mislite o **trenutku u vašem životu kada ste se osećali veoma tužno ili potišteno**. Setite se nekog događaja u vašem životu kada ste se zaista tako osećali i koga se živo sećate. Setite se događaja i dešavanja koji su bili povod da se tako osećate i reagujete. Tokom narednih nekoliko minuta, pokušajte da ponovo proživite i iskusite što življe, sećanje koje ste prizvali. Zamislite što slikovitije sve što se dešavalo oko vas tokom tog događaja. Napravite mentalnu sliku u vašem umu o okruženju u kojem ste se nalazili. Prisetite se ljudi, objekata, glasova koje ste slušali tokom tog događaja. Setite se o čemu ste mislili u toj situaciji. Osetite ista osećanja koje ste imali dok ste bili u toj situaciji. Dopustite sebi da reagujete na isti način na koji ste reagovali u toj situaciji.

Prilog 7. Prevod Fraboni skale stavova prema starijim osobama (Fraboni et al., 1990)

Pred vama se nalazi spisak od 29 različitih tvrdnji o starim osobama. Vaš zadatak je da zaokružite jedan broj (od 1 do 5) koji najbolje odražava vaše mišljenje o starim osobama.

Brojevi imaju sledeće značenje:

1. Uopšte se ne slažem
2. Uglavnom se ne slažem
3. Niti se slažem, niti se ne slažem
4. Uglavnom se slažem
5. U potpunosti se slažem

Mnoge stare osobe su škrte i samo gomilaju svoj novac i stvari.	1	2	3	4	5
Mnoge starije osobe nisu zainteresovane za stvaranje novih prijateljstava i više vole da budu u društvu svojih dugogodišnjih prijatelja.	1	2	3	4	5
Mnogi stari ljudi jednostavno žive u prošlosti.	1	2	3	4	5
Većini starih osoba ne bi trebalo poveriti čuvanje veoma male dece.	1	2	3	4	5
Mnoge stare osobe su najsrećnije kada provode vreme sa osobama svojih godina.	1	2	3	4	5
Za većinu starih osoba bi se moglo reći da ne vode dovoljno računa o ličnoj higijeni.	1	2	3	4	5
Većina starih osoba može biti veoma dosadna jer stalno prepričava jedne te iste priče.	1	2	3	4	5
Stare osobe se žale više nego drugi ljudi.	1	2	3	4	5
Ne bih voleo/la da odem na okupljanje u domu ili udruženju penzionera kada bi mi se za to ukazala prilika.	1	2	3	4	5
Samoubistvo tinejdžera je tragičnije od samoubistva među starim osobama.	1	2	3	4	5
Ponekad izbegavam kontakt očima sa starim osobama kada ih vidim.	1	2	3	4	5
Ne sviđa mi se kada stare osobe pokušavaju da razgovaraju sa mnom.	1	2	3	4	5
Od većine starih osoba se ne može očekivati da vode dubokoumne i interesantne razgovore.	1	2	3	4	5
Verovatno je uobičajeno osećati se potišteno i tužno kada si okružen starim ljudima.	1	2	3	4	5
Stare osobe bi trebalo da pronađu prijatelje svojih godina.	1	2	3	4	5
Stare osobe bi trebalo da se osećaju dobrodošlim na okupljanjima mladih osoba.	1	2	3	4	5
Stare osobe baš i ne moraju da koriste javne sportske objekte i terene.	1	2	3	4	5
Najbolje je da stare osobe žive tamo gde nikome neće smetati.	1	2	3	4	5
Veoma je prijatno biti u društvu većine starih osoba.	1	2	3	4	5
Ovih dana je tužno slušati o lošem položaju starih osoba u našem društvu.	1	2	3	4	5
Stare osobe treba ohrabrivati da iznose svoje političke stavove.	1	2	3	4	5
Većina starih osoba je zanimljiva i posebna.	1	2	3	4	5
Ja lično ne bih voleo/la da provedem puno vremena sa nekom starom osobom.	1	2	3	4	5
U sportskim ustanovama bi trebali da postoje odvojeni specijalni klubovi gde bi stare osobe mogle da vežbaju svojim tempom.	1	2	3	4	5
Stare osobe zaslužuju ista prava i slobode kao i ostali članovi naše zajednice.	1	2	3	4	5
Većini starih osoba ne treba dozvoliti da produžavaju svoje vozačke dozvole.	1	2	3	4	5
Stare osobe mogu biti veoma kreativne.	1	2	3	4	5
Kada bih bio/la u situaciji da biram, ne bih izabrao/la da živim sa starom osobom.	1	2	3	4	5
Starim osobama ne treba puno novca da bi zadovoljili svoje potrebe.	1	2	3	4	5

Prilog 8. Instrument koji je korišćen za merenje osetljivosti na socijalnu diskriminaciju prema starijim osobama u Ogledu 3

POL: M Ž

Uputstvo: Pred Vama se nalazi kratak prikaz novinskog članka koji je izašao na sajtu Blica <http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/205402/Stariji-ljudi-vole-da-citaju-lose-vesti-o-mladima>, kao i komentari posetilaca sajta na ovaj članak. Vaš zadatak je da pročitate komentare i podvučete one njihove delove koje smatrate da predstavljaju odraz **diskriminacije prema starijim osobama** (odraz nejednakog tretiranja starijih, njihovog isključivanja, ismevanja, dovođenje u podređen položaj...) Ne morate podvlačiti čitave rečenice, već smislene celine u kojima opažate diskriminaciju prema starima.

Stariji ljudi vole da čitaju loše vesti o mladima

Tanjung | 02. 09. 2010. - 13:12h | Foto: S. Pašalić-Ilustracija | Komentara: 26

Stariji ljudi vole da čitaju negativne vesti koje se tiču mlađe populacije jer tako jačaju svoje samopouzdanje, pokazalo je nedavno istraživanje čiji su rezultati objavljeni u časopisu "Žurnal o komunikacijama". Ustanovljeno je da stariji ispitanici radije čitaju negativne članke o mladima nego o svojim vršnjacima, za koje nisu pokazali gotovo nikakvo interesovanje, bez obzira da li su bili pozitivni ili negativni.

Zeljko89, Četvrtak, 02. 09. 2010. 13:27h HAH! Resicemo ovo na jedini moguci nacin, partijom domina tacno u podne !
Ivan Četvrtak, 02. 09. 2010. 13:37h Sramota... razlog vise da im ne ustupam mesto u prevozu.
Spooky, Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:39h @Ivan : to sto neces da im ustupis mesto, vise govori o tebi nego o njima, o tvojoj kulturi...
Noa, Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:00h A vesti obozavaju da citaju u novinama i to usred saobračajnog spica zavaljeni u sediste nekog autobusa, dok prave guzvu zbog koje isti ti mladi moraju da se guraju dok idu na posao, fakultet ili skolu. To je valjda jos jedan nacin tihe osvete i dizanja 'samopouzdanja'...
Neo, Petak, 03. 09. 2010. 10:06h @Noa : Sto je najveći fazon, ako im malo zvirnes u novine odma ih zaklope!
Guti , Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:00h haha isfrustrirani matorci...
G, Četvrtak, 02. 09. 2010. 15:05h @Guti : Heh, imajući u vidu akonotaciju teksta, očigledno smatraš da ćeš i sam biti saučesnik jedne od "loših vesti o mladima", pošto jasno ne smatraš da ćeš ikada doživeti njihove godine.
Jovana, Subota, 04. 09. 2010. 11:04h @Guti : Nijedan mudar covek nije pozeleo da je mladji.
Leb, Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:14h Samo jos vise tako podizete jaz izmedju generacija. Ali medijima kao da i jeste to cilj.

<p>i-mean-really-, Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:32h</p> <p>ovo nisu morali da istrauju, to se vec zna. stariji uvek govore: "ova danasnja mladez..." :D mada sami sebi uskacu u usta tom konstatacijom, jer ako je tacno da danasnja mladez nista ne valja, to znaci da su oni omanuli kao roditelji i vaspitaci</p>
<p>Gosme, Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:41h</p> <p>Uvek sam vise postovao starije ljude nego svoje vrsnjake,zato sto su iskusniji,ozbiljniji i moze dosta toga da se nauci od njih a usput ih ponekad posmatram kao da sam deo tog drustva a ne mladih. Mislim da potpuno opravdano gledaju tako na mlade jer u njihovo vreme nije bilo toliko negativnosti kao sada,mladost ludost i dalje vazii ali ako je to cena da se osecaju ugrozenim samo zato sto su stariji onda nam salju poruku da cemo i mi jednog dana doci u te godine!</p>
<p>Pera, Petak, 03. 09. 2010. 11:56h</p> <p>@Gosme : Sa starošću, uglavnom, ne dolazi mudrost, nego loši refleksi.</p>
<p>Anja_brankovic, Subota, 04. 09. 2010. 18:05h</p> <p>Godine nisu merilo mudrosti.</p>
<p>Persa, Četvrtak, 02. 09. 2010. 14:50h</p> <p>Izgleda da se mnogo greši prilikom sprovođenja anketa jer se polazi od predubedjenja. Iako sam u godinama koje označavaju starost, još nisam izgubila ono što sam godinama samo usavršavala: ljubav u raznim oblicima (dobronamernost u odnosima sa drugima bez obzira na godine, dobra volja da pomognem koliko je u okvirima mojih mogućnosti, pre svega lepa reč, lepo ophodjenje...). Sve je isto kao i kod mladih, samo što se izraženije jer su imali mogućnosti da neguju u sebi dobre ili loše osobine. Ja sam se opredelila za ljudskost...</p>
<p>Lala, Četvrtak, 02. 09. 2010. 15:31h</p> <p>Verovatno to vole da citaju stari koji nemaju decu,unuke, jer da ih imaju sigurno ih ne bi toliko odusevljavale takve vesti.</p>
<p>Beba, Četvrtak, 02. 09. 2010. 17:35h</p> <p>Stariji su uvek govorili da mladež ne valja.To je najverovatnije ljubomora.Kralj sunce je rekao Posle mene potop Od toga doba nije se ništa promenilo</p>
<p>Posmatrac, Četvrtak, 02. 09. 2010. 18:52h</p> <p>prосто neverovatno kolika je doza zlonamernosti i kolika je kolicina nepostovanja ka starijima u dosadasnjim komentarima. Sve je individualno ali ocigledno ovde ima previse nezrelih da to shvate</p>
<p>Zeljko89, Četvrtak, 02. 09. 2010. 23:20h</p> <p>@posmatrac : Postovanje se zasluzuje, a "stariji" su nam ostavili zaostavstinu koja nije bas toliko sjajna...Pa zanjite sto ste sejali...</p>
<p>Ana, Nedelja, 05. 09. 2010. 12:54h</p> <p>@zeljko89 : Stariji su ipak nemocni, i s te tacke gledista treba imati samilosti. Bolest, neimastina, i cinjenica da je vise njihovih drugara pod zemljom nego sto ih ima zivih, te da ih smrt vrebaba iza svakog coska nije nesto sto moze coveka uciniti optimisticnim, cilim i veselim. Svi cemo jednog dana ostariti, i sve nas to ceka...Ako su stari zaboravili da su nekada bili mladi, mi bi trebalo da budemo pametniji i da ne zaboravimo da cemo jednom ostariti.... Treba postovati starije, cak i kada su dosadni, cangrizavi i negativni.</p>
<p>SinisaBeograd, Četvrtak, 02. 09. 2010. 22:01h</p> <p>Po komentarima i plusevima vidim kakva smo mi g od naroda. Na drugom clanku se vidi da ovaj narod ne veruje u Boga, ovde se vidi na ne postujemo starije,.... sve gore od goreg. Nije cudno sto prolazimo ovako, bolje nismo zaslužili. Imam 28 godina i razmislljam o tome da begam iz ove grozne zemlje i od ovih groznih ljudi. Mi mislimo da su nas Otomani unazadili. E pa nisu, bolji su od nas milion puta. Kada smo u Istanbulu moja majka i ja usli u tramvaj, tog momenta su 4 mladica skocila sa sedista i ponudili joj mesto. Turci su pojam kulture i civilizacije u odnosu na nas</p>
<p>Cvele, Petak, 03. 09. 2010. 10:54h</p> <p>Aaaaaaa, hahahahahahahahaaaa, vrlo jako, vrlo jako!! Znači, zato su nas ZLI DEDACI slali na klanicu devedesetih?</p>

Vojvodanin, Nedelja, 05. 09. 2010. 22:27h

...u mom selu jedna baba je rekla „ove mlade devojke su baš n.e.m.o,r,a,l,n,e iako sam se i ja porodila kao devojka,..eto to su oni...

Prilog 9. Skale koje su služile za kontrolu eksperimentalne manipulacije afektom u Ogledu 1 i Ogledu 3

Ocenite svoje trenutno stanje na sledećim skalama od -3 do 3, tako što ćete za svaku skalu zaokružiti jedan broj koji po vašem mišljenju najbolje opisuje vaše trenutno stanje.

nezdavo	-3	-2	-1	0	1	2	3	zdavo
loše	-3	-2	-1	0	1	2	3	dobro
tužno	-3	-2	-1	0	1	2	3	radosno
umorno	-3	-2	-1	0	1	2	3	odmorno
dosadno	-3	-2	-1	0	1	2	3	zanimljivo
neprijatno	-3	-2	-1	0	1	2	3	prijatno
nezainteresovano	-3	-2	-1	0	1	2	3	zainteresovano
negativno	-3	-2	-1	0	1	2	3	pozitivno

Napomena. U tabeli je kurzivom označena skala tužno-radosno koja je bila ključna za proveru efekta eksperimentalne manipulacije.

Prilog 10. Upitnik eksplicitnih stavova prema starijim osobama

1. Koja od navedenih tvrdnji najviše odgovara vašem mišljenju:

- a) Izrazito više preferiram mršave nego debele ljude
- b) Umereno više preferiram mršave nego debele ljude
- c) Neznatno više preferiram mršave nego debele ljude
- d) Podjednako preferiram i mršave i debele
- e) Neznatno više preferiram debele nego mršave ljude
- f) Umereno više preferiram debele nego mršave ljude
- g) Izrazito više preferiram debele nego mršave ljude

2. Ocenite toplinu vaših osećanja prema STARIM ljudima (0-potpuno hladna, 10-potpuno topla) _____

3. Ocenite toplinu vaših osećanja prema MLADIM ljudima (0-potpuno hladna, 10-potpuno topla)
_____

4. Ocenite vaše stavove prema navedenim grupama ljudi, gde broj 1 označava u potpunosti negativan stav, a broj 5 u potpunosti pozitivan stav.

HRVATI	1	2	3	4	5
ROMI	1	2	3	4	5
DEBELI	1	2	3	4	5
STARI	1	2	3	4	5
GEJ LJUDI	1	2	3	4	5

Prilog 11. Instrument za merenje diskriminacije u estetskom suđenju umetničkih fotografija na kojima su prikazane starije osobe

Uputstvo: Pred vama se nalazi niz fotografija postavljenih na umetničkom blogu autorke Marrie Bot pod nazivom TIMELESS LOVE <http://blog.looo.ch/flow/marrie-bot-timeless-love>.

Vaš zadatak je da ocenite njihovu umetničku vrednost tako što ćete za svaku fotografiju upisati ocenu u odgovarajuće polje. Skale na kojima se daju ocene se nalaze pored svake od fotografija. Broj 1 označava najmanju izraženost određenog atributa, a broj 7 najveću.

Fotografija 1

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Fotografija 2

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Fotografija 3

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Fotografija 4

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Fotografija 5

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Fotografija 6

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Fotografija 7

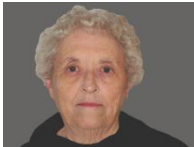

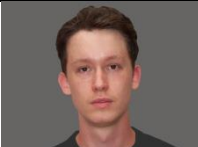

Lepo	1	2	3	4	5	6	7
Umetnički vredno	1	2	3	4	5	6	7

Prilog 12. Fotografije stimulusi u instrumentu koji meri asimetriju u spremnosti da se uđe u socijalnu interakciju sa starijim osobama

Tabela 60

Fotografije, starost i atraktivnost mladih i starijih osoba koji su predstavljani kao partneri za interakciju u Ogledu 3

Starije osobe	starost	atraktivnost		Mlade osobe	starost	atraktivnost
	72	1.54			19	1.58
(of5/of1)				(yf17/yf2)		
	84	1.23			28	1.19
(of32/of3)				(yf27/yf4)		
	74	2.00			18	1.91
(of34/of4)				(yf1/yf1)		
	79	0.79			19	0.81
(of38/of5)				(yf28/yf5)		
	82	1.42			27	1.40
(of39/of2)				(yf26/yf3)		
	72	2.25			19	2.31
(om9/om1)				(ym40/ym5)		

	76	1.46		32	1.47
(om12/om2)			(ym11/ym2)		
	78	1.77		20	1.65
(om13/om3)			(ym26/ym4)		
	83	1.38		20	1.40
(om19/om4)			(ym16/ym3)		
	77	1.27		23	1.28
(om35/om5)			(ym9/ym1)		
prosečna vrednost	77.7	1.51		22.5	1.50

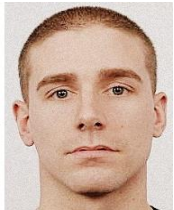

Napomena. Ocene atraktivnosti su date na skali od 0 do 4 gde 0 označava da osoba na fotografiji nije uopšte privlačna, dok 4 označava da je osoba izuzetno privlačna.

Tabela 61

Fotografije i starost osoba srednjih godina koji su korišćeni kao distraktori u proceni asimetrije u izboru partnera za interakciju u Ogledu 3

				
34/mf1	45/mf2	45/mf3	39/mf4	40/mf5
				
40/mm1	34/mm2	41/mm3	45/mm4	37/mm5
prosečan broj godina: 40				

Prilog 13. Ocene privlačnosti stimulusa predstavnika koncepta mete u IAT meri implicitnih stavova prema starijima u odnosu na mlade u Ogledu 3 (preuzeto od Jovanović, 2011)

	privlačnost		privlačnost
	21.6		20.5
	23.8		21.4
	18.2		23.0

Napomena. Skor privlačnosti predstavlja sumarni skor na 5 sedmostepennih skala: Lepo, Pametno, Privlačno, Zanimljivo, i Prijatno. Stimulusi su birani tako da imaju prosečnu privlačnost, odnosno skor reda veličine 20.

Prilog 14. Rezultati multiple regresije različitih mera stavova na ponašanje u domenu konzumacije duvana

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .02$, $F(3, 47) = 0.28$, $p = .840$)</i>					
IATpv	.01	0.04	.96	.01	.01
EPV	.02	0.14	.89	.00	.02
IATpvxEPV	.13	0.91	.37	.13	.13
<i>Model 2 ($R^2 = .01$, $F(3, 41) = 0.19$, $p = .899$)</i>					
IATpv	.04	0.27	.78	.06	.04
SPV	.05	0.28	.78	.04	.04
IATpvxSPV	.10	0.66	.51	.09	.10
<i>Model 3 ($R^2 = .13$, $F(3, 48) = 2.46$, $p = .074$)</i>					
ST-IAT	.06	0.44	.66	.14	.06
EP*	.33	2.29	.03*	.32	.31
ST-IATxEP	.17	1.21	.23	.09	.17
<i>Model 4 ($R^2 = .03$, $F(3, 42) = 0.47$, $p = .703$)</i>					
ST-IAT	.15	0.91	.37	.16	.14
SP	.06	0.37	.71	.09	.06
ST-IATxSP	-.07	-0.47	.64	-.05	-.07
<i>Model 5 ($R^2 = .01$, $F(3, 47) = 0.11$, $p = .952$)</i>					
IATpv	.06	0.42	.67	.07	.06
EPV	.03	0.23	.82	.05	.03
IATpvxEPV	.03	0.19	.85	.02	.03
<i>Model 6 ($R^2 = .02$, $F(3, 41) = 0.03$, $p = .825$)</i>					
IATpv	.11	0.64	.52	.10	.10
SPV	.00	0.01	.99	.02	.00
IATpvxSPV	.12	0.68	.50	.10	.10

Model 7 (R² = .16, F(3, 48) = 3.00, p = .040)

ST-IAT	.05	0.37	.71	.16	.05
EP**	.38	2.65	.01**	.37	.36
ST-IATxEP	.13	0.97	.34	.05	.14

Model 8 (R² = .02, F(3, 42) = 0.30, p = .823)

ST-IAT	.13	0.79	.43	.13	.12
SP	.01	0.07	.94	.03	.01
ST-IATxSP	-.07	-0.47	.64	-.06	-.07

Napomena. IAT_{pv} = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IAT = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SPV = Diferencijalna razlika u oseni konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

* p < .05. ** p < .01. † p < .10

Značajni prediktori su zasenčeni i napisani kurzivom.

Prilog 15. Moderatorska uloga valence afekta u predikciji konzumacije duvana na osnovu različitih mera stavova prema pušenju: rezultati multiple linearne regresije

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1: Pozitivan Vs Negativan afekat ($R^2 = .02$, $F(3, 40) = 0.22$, $p = .882$)</i>					
IATpv	.01	0.03	.97	.03	.01
EPV	.12	0.75	.46	.11	.12
IATpvxEPV	.06	0.36	.72	.03	.06
<i>Model 2: Pozitivan Vs Negativan afekat ($R^2 = .13$, $F(3, 36) = 1.17$, $p = .178$)</i>					
IATpv	-.07	-0.47	.64	.01	-.08
SPV†	.29	1.79	.08†	.30	.29
IATpvxSPV	-.18	-1.13	.27	-.22	-.18
<i>Model 3: Pozitivan Vs Negativan afekat ($R^2 = .01$, $F(3, 41) = 0.19$, $p = .902$)</i>					
ST-IAT	.10	0.57	.57	.07	.09
EP	-.10	-0.58	.56	-.05	-.09
ST-IATxEP	-.04	-0.21	.83	-.04	-.03
<i>Model 4: Pozitivan Vs Negativan afekat ($R^2 = .08$, $F(3, 37) = 1.09$, $p = .363$)</i>					
ST-IAT	.02	0.10	.92	.10	.02
SP	.24	1.40	.17	.27	.22
ST-IATxSP	.09	0.59	.59	.16	.09
<i>Model 5: Pozitivan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .13$, $F(3, 45) = 2.27$, $p = .093†$)</i>					
IATpv	.14	0.98	.33	.12	.14
EPV	-.05	-0.32	.75	-.07	-.05
IATpvxEPV*	.33	2.31	.02*	.34	.33
<i>Model 6: Pozitivan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .15$, $F(3, 39) = 2.25$, $p = .098†$)</i>					
IATpv	.03	0.22	.82	.16	.04
SPV*	.38	2.35	.02*	.37	.35
IATpvxSPV	.10	0.64	.52	.01	.10

<i>Model 7: Pozitivan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .02$, $F(3, 46) = 0.35$, $p = .790$)</i>					
ST-IAT	.12	0.74	.46	.10	.11
EP	.02	0.11	.91	.04	.02
ST-IATxEP	.12	0.78	.44	.09	.11
<i>Model 8: Pozitivan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .14$, $F(3, 40) = 2.09$, $p = .116$)</i>					
ST-IAT	.11	0.73	.47	.21	.11
SP†	.32	2.00	.05†	.35	.30
ST-IATxSP	-.01	-0.08	.94	.09	-.01
<i>Model 9: Negativan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .10$, $F(3, 39) = 1.50$, $p = .229$)</i>					
IATpv	.12	0.74	.46	.07	.12
EPV	-.06	-0.41	.68	-.10	-.07
IATpvxEPV†	.30	1.91	.06†	.30	.29
<i>Model 10: Negativan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .12$, $F(3, 35) = 1.55$, $p = .218$)</i>					
IATpv	.11	0.65	.52	.14	.11
SPV	.12	0.71	.48	.10	.12
IATpvxSPV†	.31	1.93	.06†	.29	.31
<i>Model 11: Negativan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .03$, $F(3, 40) = 0.43$, $p = .732$)</i>					
ST-IAT	.03	0.16	.87	.02	.02
EP	.14	0.83	.41	.09	.13
ST-IATxEP	.16	0.96	.34	.10	.15
<i>Model 12: Negativan Vs Neutralan afekat ($R^2 = .01$, $F(3, 36) = 0.07$, $p = .977$)</i>					
ST-IAT	.02	0.14	.89	.03	.02
SP	.05	0.30	.77	.04	.05
ST-IATxSP	-.06	-0.33	.74	-.04	-.05

Napomena. IATpv = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IAT = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SPV = Diferencijalna razlika u oseni konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

Značajni prediktori su zasenčeni i napisani kurzivom.

Prilog 16. Moderatorska uloga intenziteta afekta u predikciji konzumacije duvana na osnovu različitih mera stavova prema pušenju: rezultati multiple linearne regresije

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1: Blago Vs Neutralno ($R^2 = .19, F(3, 44) = 3.50, p = .023^*$)</i>					
IATpv	.20	1.40	.17	.18	.21
EPV	-.06	-0.42	.68	-.08	-.06
IATpvxEPV**	.39	2.79	.01**	.40	.39
<i>Model 2: Blago Vs Neutralno ($R^2 = .20, F(3, 39) = 3.28, p = .031^*$)</i>					
IATpv	.13	0.84	.40	.26	.13
SPV**	.40	2.54	.01**	.41	.38
IATpvxSPV	.13	0.89	.38	.04	.14
<i>Model 3: Blago Vs Neutralno ($R^2 = .03, F(3, 44) = 0.53, p = .664$)</i>					
ST-IAT	.01	0.05	.96	-.02	.01
EP	.05	0.35	.73	.03	.05
ST-IATxEP	.19	1.23	.22	.18	.18
<i>Model 4: Blago Vs Neutralno ($R^2 = .10, F(3, 40) = 1.46, p = .239$)</i>					
ST-IAT	-.04	-0.26	.80	.05	-.04
SP	.28	1.70	.10	.30	.26
ST-IATxSP	.10	0.66	.51	.18	.10
<i>Model 5: Umereno Vs Neutralno ($R^2 = .10, F(3, 43) = 1.59, p = .205$)</i>					
IATpv	-.01	-0.06	.95	-.05	-.01
EPV	-.03	-0.22	.82	-.12	-.03
IATpvxEPV*	.30	2.02	.05*	.31	.29
<i>Model 6: Umereno Vs Neutralno ($R^2 = .06, F(3, 37) = 0.74, p = .536$)</i>					
IATpv	-.11	-0.68	.50	-.04	-.11
SPV	.25	1.43	.16	.19	.23
IATpvxSPV	.10	0.62	.54	.05	.10

Model 7: Umereno Vs Neutralno ($R^2 = .02$, $F(3, 44) = 0.33$, $p = .803$)

ST-IAT	.15	0.94	.35	.15	.14
EP	.00	0.01	.99	.04	.00
ST-IATxEP	.01	0.09	.93	-.03	.01

Model 8: Umereno Vs Neutralno ($R^2 = .17$, $F(3, 38) = 2.57$, $p = .069$)

ST-IAT	.13	0.82	.42	.13	.12
SP*	.32	2.00	.05*	.03	.01
ST-IATxSP†	-.31	-1.97	.06†	-.06	-.07

Model 9: Ekstremno Vs Neutralno ($R^2 = .14$, $F(3, 30) = 1.65$, $p = .199$)

IATpv	.04	0.23	.82	.13	.04
EPV	.08	0.46	.65	.08	.08
IATpvxEPV*	.36	2.06	.05*	.36	.35

Model 10: Ekstremno Vs Neutralno ($R^2 = .12$, $F(3, 26) = 1.18$, $p = .336$)

IATpv	-.05	-0.23	.82	.12	-.05
SPV	.28	1.36	.18	.24	.26
IATpvxSPV	.26	1.36	.18	.23	.23

Model 11: Ekstremno Vs Neutralno ($R^2 = .30$, $F(3, 31) = 4.42$, $p = .011^{**}$)

ST-IAT	.14	0.89	.38	.23	.16
EP	.03	0.16	.87	.20	.03
ST-IATxEP**	.50	3.17	<.01**	.53	.49

Model 12: Ekstremno Vs Neutralno ($R^2 = .13$, $F(3, 27) = 1.35$, $p = .279$)

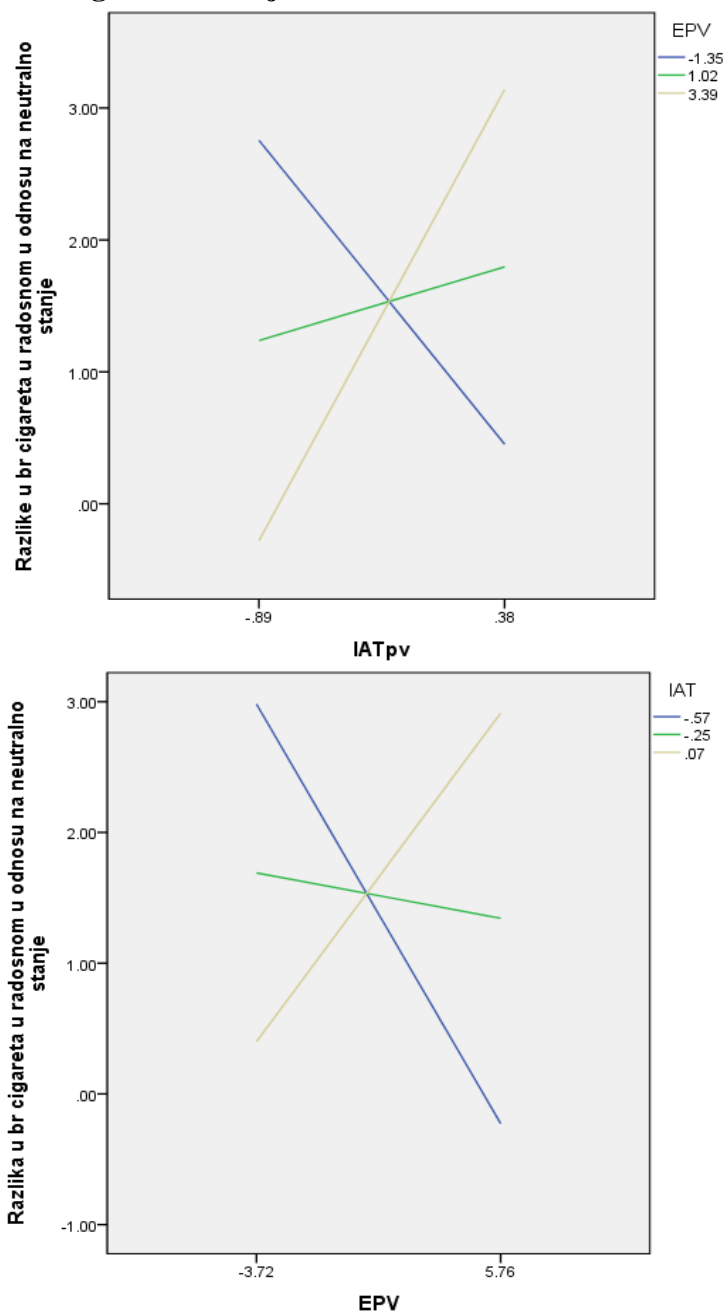
ST-IAT	.25	1.26	.22	.30	.24
SP	-.13	-0.60	.55	.06	-.11
ST-IATxSP	.23	1.08	.29	.27	.20

Napomena. IATpv = IAT mera implicitne preferencije pušenja u odnosu na vežbanje; ST-IAT = implicitna mera stava prema pušenju; EP = Eksplicitna mera stava prema pušenju; SP = eksplicitna mera stava prema pušenju izražena preko semantičkog diferencijala; EPV = Diferencijalna mera stava prema pušenju u odnosu na vežbanje (EP - EV); SPV = Diferencijalna razlika u oseni konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala.

* $p < .05$. ** $p < .01$. † $p < .10$

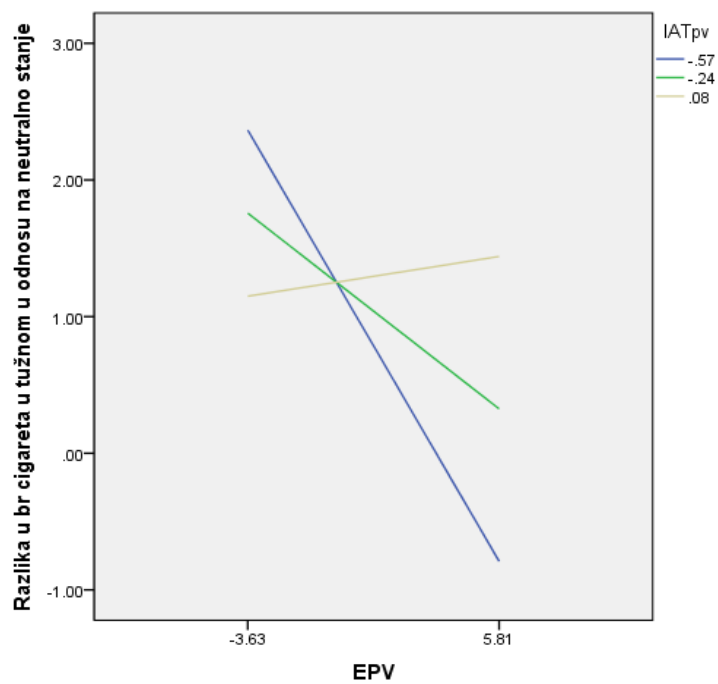
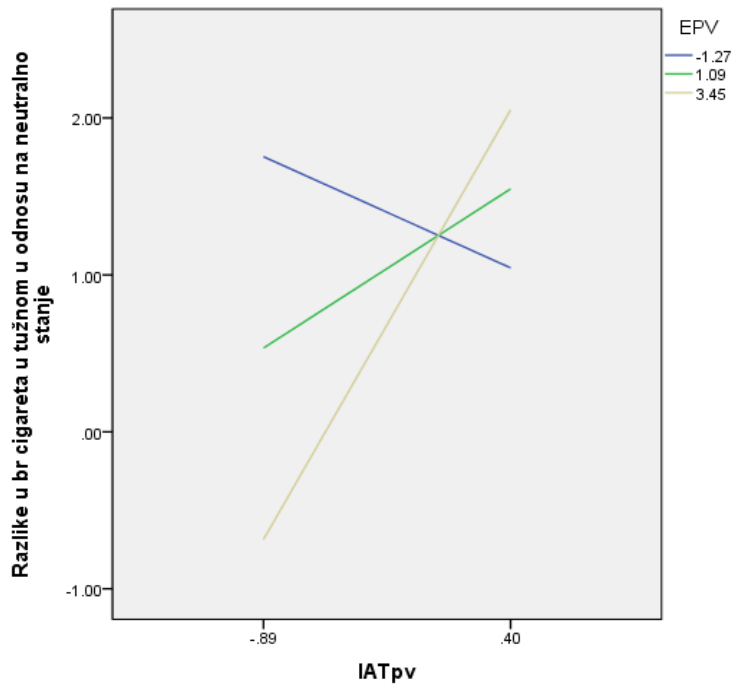
Značajni prediktori su zasenčeni i napisani kurzivom.

Prilog 17. Grafički prikaz interakcije implicitnih i eksplicitnih mera u predikciji razlike u unosu cigareta u stanjima različite valence i intenziteta afekta⁴⁹

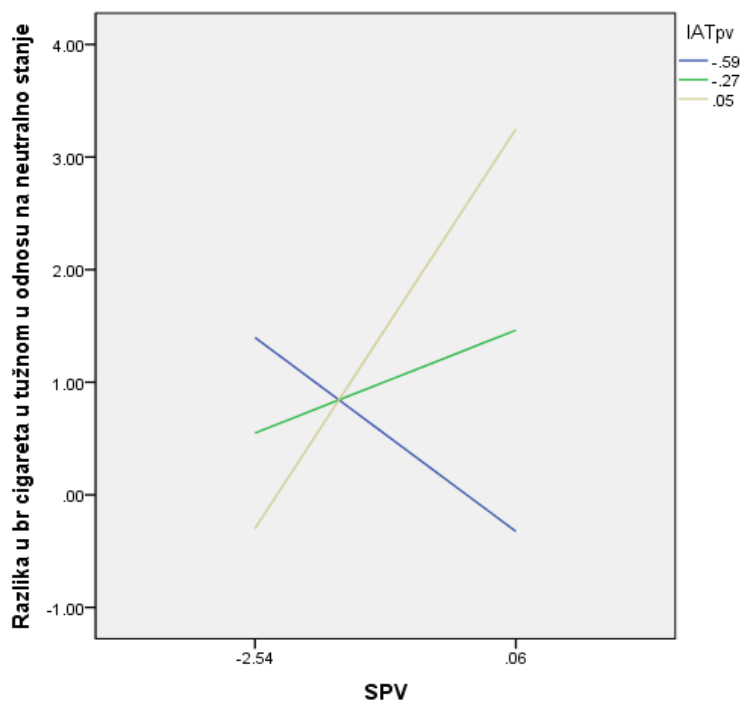
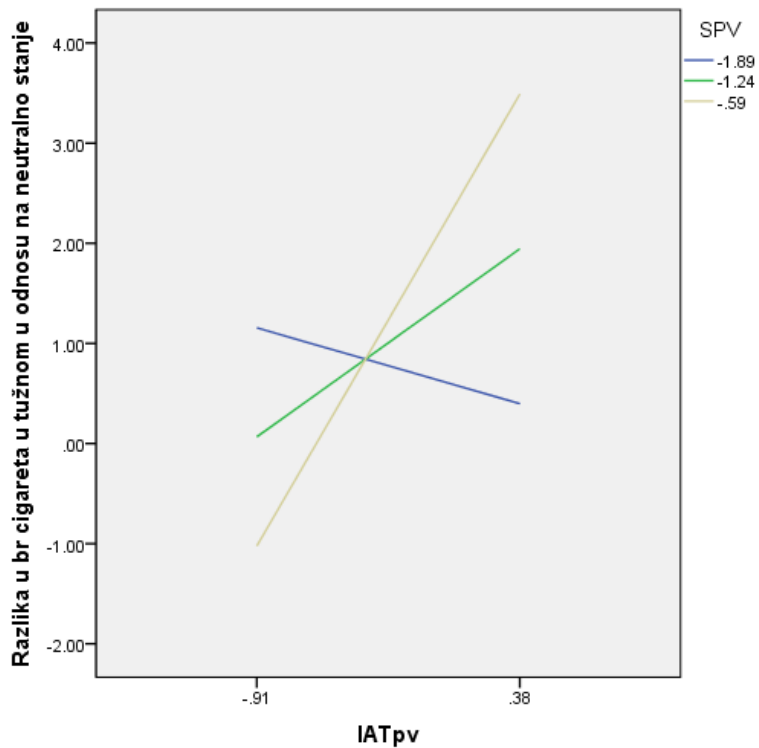

Grafik 14. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne mere uživanja u pušenju u odnosu na vežbanje (EPV) u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u **pozitivnom** afektu u poređenju sa neutralnom tačkom

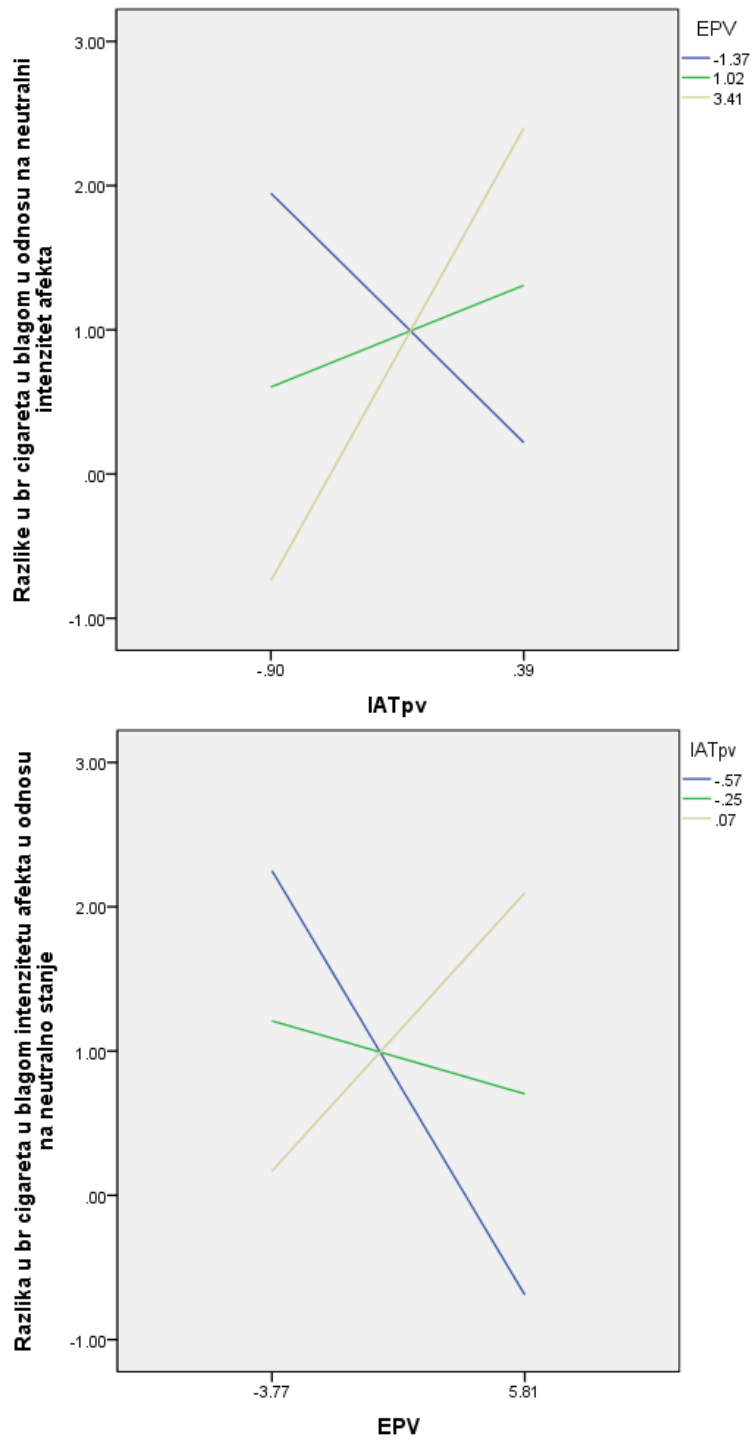
⁴⁹ Grafički prikaz je radi lakše interpretacije dat na netransformisanim varijablama. Glavne analize (Prilog 15 i 16) su sprovedene na normalizovanim varijablama.

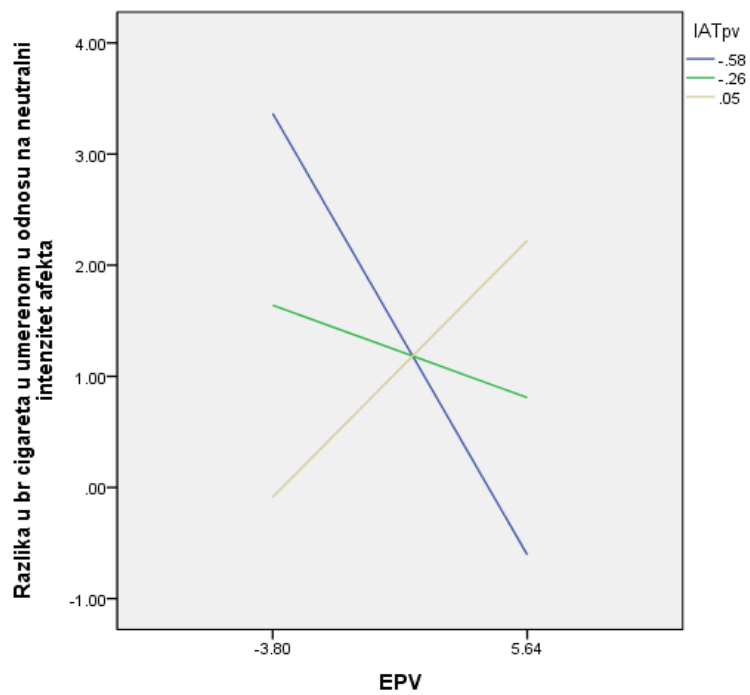
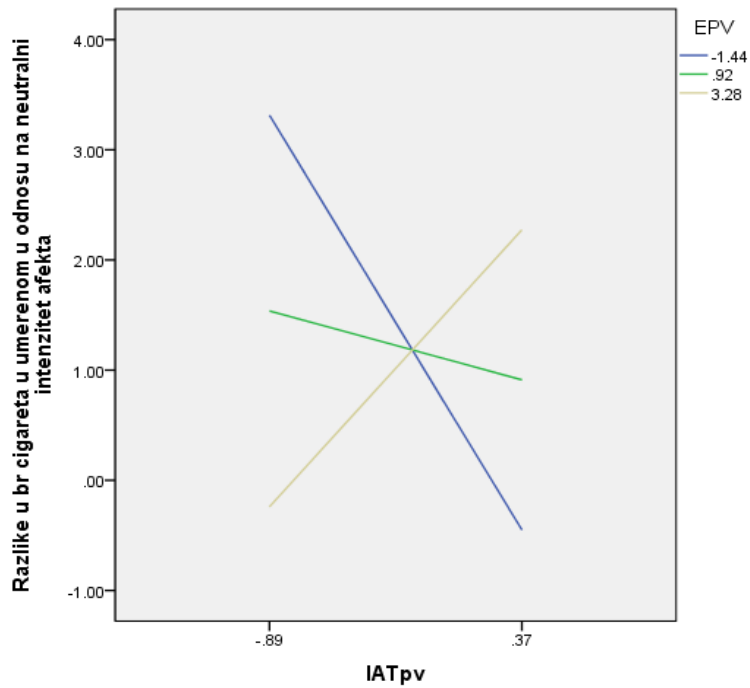
Grafik 15. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne mere uživanja u pušenju u odnosu na vežbanje (EPV) u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u **negativnom** afektu u poređenju sa neutralnom tačkom

Grafik 16. Interakcija implicitne (IATpv) i diferencijalne ocene konzumiranja duvana i vežbanja na skalama semantičkog diferencijala (SPV) u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u **negativnom** afektu u poređenju sa neutralnom tačkom

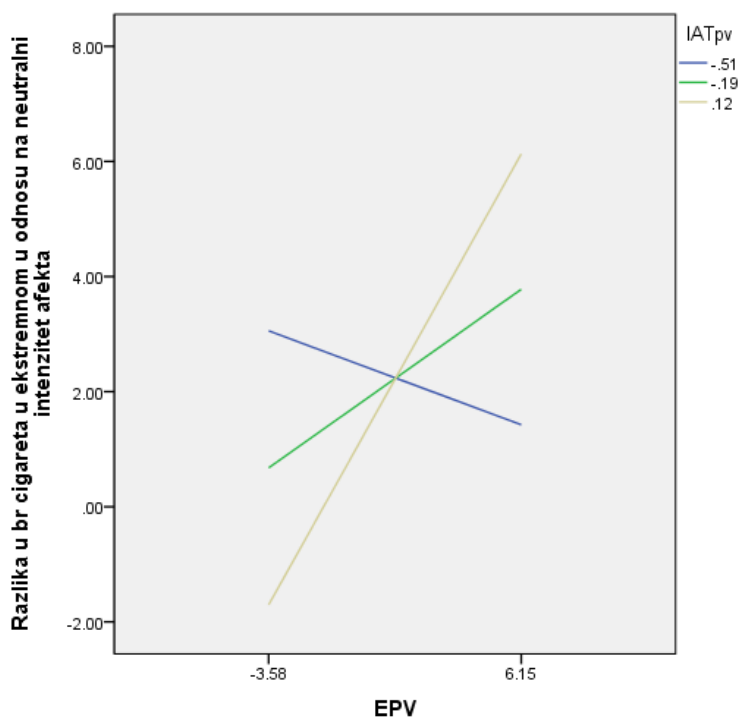
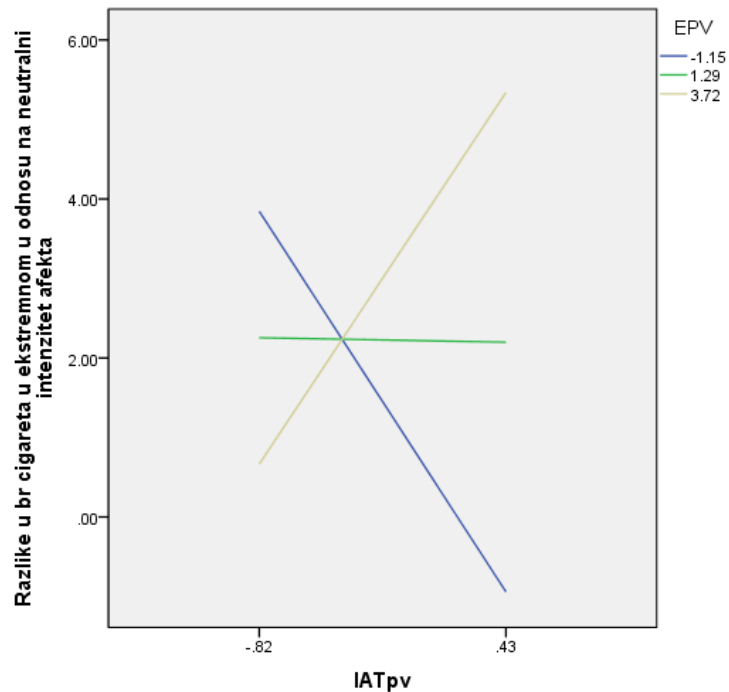

Grafik 17. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu **blagog** intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

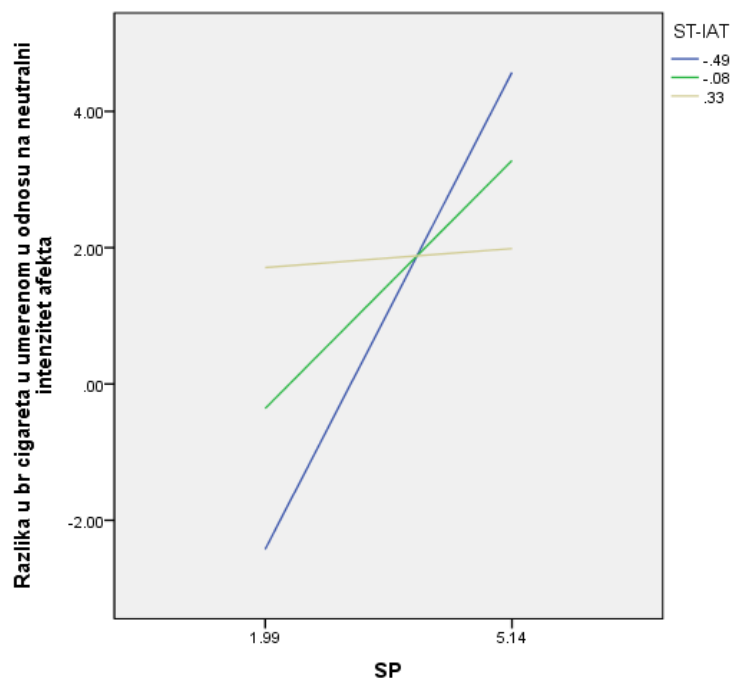
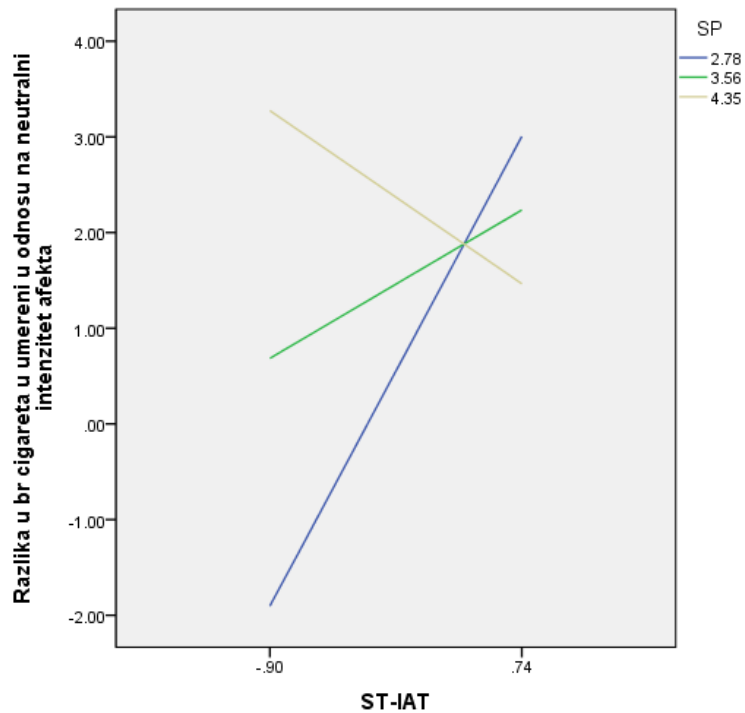

Grafik 18. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu **umerenog** intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

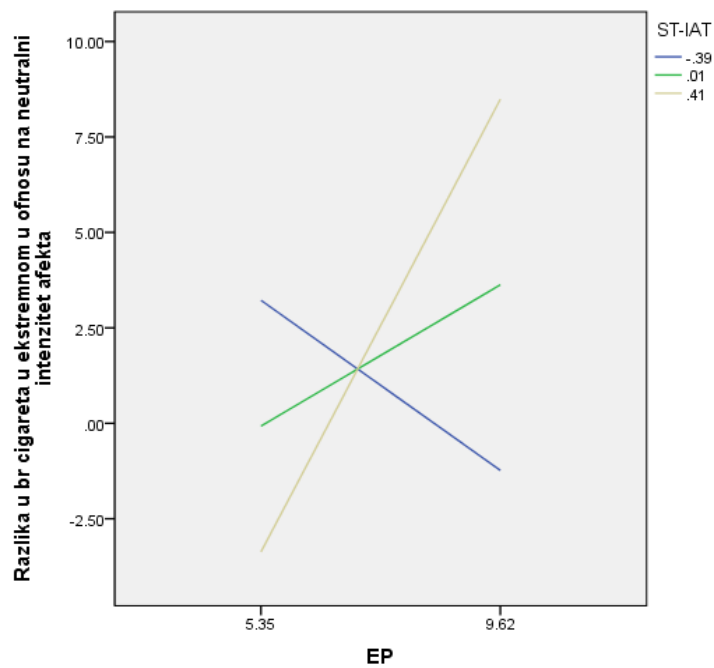
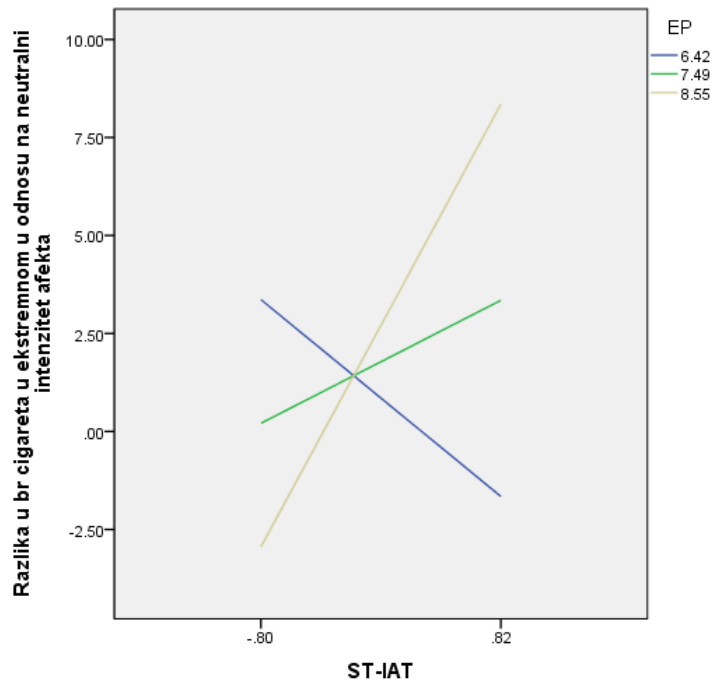

Grafik 19. Interakcija implicitne (IATpv) i eksplicitne (EPV) mere stava prema pušenju u odnosu na vežbanje u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu **ekstremnog** intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

Grafik 20. Interakcija implicitne (ST-IAT) i eksplicitne mere stava prema pušenju bazirane na skalama semantičkog diferencijala (SP) u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu **umerenog** intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

Grafik 21. Interakcija implicitne (ST-IAT) i eksplicitne mere uživanja u pušenju (EP) u predikciji promene količine konzumiranih cigareta u afektu **ekstremnog** intenziteta u poređenju sa neutralnom tačkom

Prilog 18. Rezultati multiple regresije različitih mera stavova na ponašanje u domenu socijalne diskriminacije starijih osoba

	β	t	p	Korelacija	Parcijalna korelacija
<i>Model 1 ($R^2 = .07$, $F(3, 86) = 2.03$, $p = .115$)</i>					
IATsm*	-.22	-2.10	.04*	-.21	-.22
Fraboni	-.14	-1.31	.19	-.13	-.14
IATsmXFraboni	-.06	-0.58	.56	-.02	-.06
<i>Model 2 ($R^2 = .05$, $F(3, 86) = 1.64$, $p = .186$)</i>					
IATsm†	-.19	-1.73	.09†	-.21	-.18
E_pref	-.05	-0.43	.67	-.04	-.05
IATsmXE_pref	-.10	-0.93	.36	-.13	-.10
<i>Model 3 ($R^2 = .07$, $F(3, 86) = 2.77$, $p = .046^*$)</i>					
IATsm†	-.21	-2.01	.05†	-.21	-.21
E_sm	.03	0.29	.77	.07	.03
IATsmXE_sm†	-.18	-1.68	.10†	-.18	-.18
<i>Model 4 ($R^2 = .09$, $F(3, 86) = 1.09$, $p = .363$)</i>					
IATsm	-.16	-1.55	.12	-.21	-.16
Termometar_sm	.12	1.19	.24	.11	.13
IATsmXTermometar_sm	-.18	-1.73	.09†	-.22	-.18
<i>Model 5 ($R^2 = .09$, $F(3, 86) = 2.52$, $p = .049^*$)</i>					
IATsm	.02	0.16	.87	.01	.02
Fraboni**	.29	2.86	<.01**	.29	.29
IATsmXFraboni	.01	0.08	.94	.01	.01
<i>Model 6 ($R^2 = .08$, $F(3, 86) = 2.42$, $p = .071†$)</i>					
IATsm	.00	-0.01	.99	.01	.00
E_pref*	-.24	-2.26	.03*	-.25	-.24
IATsmXE_pref	.12	1.09	.28	.15	.12

Model 7 (R² = .05, F(3, 86) = 1.39, p = .25)

IATsm	.00	-0.03	.98	.01	.00
E_sm†	-.21	-1.97	.05†	-.21	-.21
IATsmXE_sm	.03	0.27	.78	.05	.03

Model 8 (R² = .07, F(3, 86) = 2.21, p = .092†)

IATsm	.03	0.24	.81	.01	.03
Termometar_sm**	-.26	-2.54	.01**	-.27	-.26
IATsmX Termometar_sm	-.03	-0.29	.77	-.04	-.04

Model 9 (R² = .22, F(3, 86) = 8.19, p < .001**)

IATsm	-.02	-0.24	.81	-.03	-.03
Fraboni	-.47	-4.94	<.01**	-.47	-.47
IATsmXFraboni	.03	0.35	.73	.03	.04

Model 10 (R² = .09, F(3, 86) = 2.97, p = .036*)

IATsm	-.01	-0.14	.88	-.03	-.01
E_pref	.27	2.58	.01**	.28	.27
IATsmXE_pref	-.11	-1.06	.29	-.15	-.11

Model 11 (R² = .01, F(3, 86) = 0.42, p = .740)

IATsm	-.02	-0.17	.87	-.03	-.02
E_sm	.12	1.07	.29	.12	.11
IATsmXE_sm	-.01	-0.06	.95	-.02	-.01

Model 12 (R² = .03, F(3, 86) = 0.78, p = .506)

IATsm	-.02	-0.21	.83	-.03	-.02
Termometar_sm	.16	1.51	.14	.16	.16
IATsmX Termometar_sm	-.03	-0.25	.80	-.02	-.03

Napomena. IATsm = IAT mera implicitnih predrasuda prema starijima u odnosu na mlade; E_Fraboni = Eksplicitna mera predrasuda prema starijima izražena sumarnim skorom na Frabonijevom upitniku; E_pref = eksplicitna mera preferencije starijih osoba u odnosu na mlade; E_sm = Povoljnost stava prema starijima u poređenju sa stavom prema mladima; Termometar_sm = Razlika između topline osećanja prema starijim i prema mladim osobama.

Značajni prediktori su zasenčeni i napisani kurzivom.

Biografija autora

Maša Pavlović je rođena 04. 05. 1985. godine u Beogradu, gde je završila osnovnu školu i Matematičku gimnaziju sa prosekom 5.00. Diplomirala je 2009. godine na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta sa ocenom 10, ostvarivši ukupan prosek ocena tokom studiranja od 9.43. Februara 2010. upisala je doktorske studije na Odeljenju za psihologiju i ostvarila prosečnu ocenu 9.67.

Maša Pavlović je dobitnica „Godišnje nagrade za najboljeg studenta Filozofskog fakulteta“ (na Odeljenju za psihologiju), a tokom studija bila je i stipendista različitih institucija i fondova kao što su: Republička fondacija za razvoj naučnog i umetničkog podmlatka, Skupština grada Beograda, Ministarstvo prosvete i EFG Eurobank Fonda za ostvarene izvanredne rezultate tokom studiranja. Dobitnica je stipendije Fondacije „Profesor Borislav Lorenc“ koja joj je omogućila studijski boravak i saradnju sa Univerzitetom u Sarlandu.

Mašina interesovanja za naučno-istraživački rad su počela kada je kao učenica srednje škole bila polaznik seminara Istraživačke Stanice Petnica (ISP). Nakon što je upisala fakultet Maša je nastavila svoj angažman u ISP najpre kao mlađi, a potom i kao stručni saradnik na seminarima psihologije. Od maja 2010. godine Maša je zaposlena kao istraživač-pripravnik, a potom i kao istraživač-saradnik na Filozofskom fakultetu u Beogradu. U tom periodu Maša je bila angažovana i kao saradnik u nastavi na predmetima Psihometrija i Principi psihološkog testiranja. Maša je član internacionalne virtualne laboratorije Projekat Implicitno pokrenute na Harvard Univerzitetu i jedan je od istraživača na projektu koji se bavi istraživanjem kompleksnosti socijalnog identiteta koju finansira švajcarska agencija za razvoj i saradnju.

Dosadašnji naučno istraživački rad Maše Pavlović rezultirao je objavljivanjem pet naučnih radova (od kojih su četiri objavljena u časopisima sa SSCI i jedan u časopisu sa ERIH liste). Takođe, učestvovala je na naučnim skupovima sa dvadeset i dva saopštenja od kojih su dva objavljena u celini.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а: Маша Павловић

број уписа: 4П090010

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом *Афекат као модератор предиктивне валидности имплицитних и експлицитних мера ставова*

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 5.9.2015

Маша Павловић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Маша Павловић

Број уписа: 4П090010

Студијски програм: Психологија

Наслов рада: Афекат као модератор предиктивне валидности имплицитних и експлицитних мера ставова

Ментор: Проф. др Јован Мирић

Потписани Маша Павловић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 5.9.2015.

Маша Павловић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Афекат као модератор предиктивне валидности имплицитних и експлицитних мера ставова* која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 5.9.2015.

